

Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB

Interdyscyplinarne prace naukowe

studentów i doktorantów Akademii WSB

**Redakcja naukowa
Zdzisława Dacko-Pikiewicz
Katarzyna Szczepańska-Woszczyzna**

TOM IV

Interdyscyplinarne prace naukowe
studentów i doktorantów Akademii WSB

Redakcja naukowa:

dr hab. Zdzisława Dacko-Pikiewicz, prof. AWSB

dr hab. Katarzyna Szczepańska-Woszczyna, prof. AWSB

Recenzenci:

prof. Robert Socha, dr hab. Katarzyna Chruzik, prof. AWSB, dr hab. Joanna Dzieńdziora, prof. AWSB, dr hab. Artur Fabiś, prof. AWSB, dr hab. Olga Nowotny-Czupryna, prof. AWSB, dr hab. Małgorzata Orłowska, prof. AWSB, dr hab. Eugenia Rostańska, prof. AWSB, dr hab. Agnieszka Stopińska-Pająk, prof. AWSB, dr hab. Agnieszka Weiner, prof. AWSB, dr hab. Maciej Witkowski, prof. AWSB, dr Michał Borda, dr Paulina Głowacka, dr Grzegorz Kądziaławski, dr Aneta Kochanowicz, dr Bogusław Kogut, dr Iwona Krzyżewska, dr Paulina Polko, dr Ewa Siudyka, dr Paweł Sobczak, dr Łukasz Szymankiewicz

Projekt i skład:

Wojciech Ciągło Studio DTP

www.dtp-studio.pl

Korekta:

Anna Zdonek

ISBN 978-83-67673-15-0

Wydawca:

Akademia WSB

ul. Cieplaka 1c, 41-300 Dąbrowa Górnicza

tel. (32) 295 93 59

www.wsb.edu.pl

© Copyright by Akademia WSB

Kopiowanie w całości lub we fragmentach zabronione

Dąbrowa Górnicza 2023

**Interdyscyplinarne
prace naukowe
studentów i doktorantów
Akademii WSB**

**Redakcja naukowa
Zdzisława Dacko-Pikiewicz
Katarzyna Szczepańska-Woszczyzna**

TOM IV

Dąbrowa Górnicza 2023

Spis treści

KAMIŁA CISZEWSKA

Komodalność transportu lotniczego i kolejowego
na przykładzie polskich lotnisk 8

TOMASZ DEC

Zarządzanie jakością w polskim i amerykańskim systemie
ratownictwa medycznego 30

KATARZYNA DENDEK, JOANNA NOWAK-GOŁĄB,
SANDRA KEMPA, AGNIESZKA BIAŁAS

Młodsze siostry i bracia jako osoby znaczące w perspektywie
starszego rodzeństwa 52

KRZYSZTOF FILIPIAK

Trener, nauczyciel, marzyciel – postawy w pracy z dziećmi w szkołach
podstawowych 64

ADAM GOŁĘBIEWSKI

Techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych 76

DAGMARA GÓRECKA, ALINA SZWEDA, BARBARA TKOCZ

„Moja chwalebna Ukraina” – doświadczanie patriotyzmu w narracjach
ukraińskich uchodźczyń 88

AGNIESZKA GRACJAS

Wykluczenie społeczne a prawo do bezpieczeństwa 102

GRZEGORZ KACHNIARZ

Ból jako narzędzie diagnostyczne 116

JOANNA KAJKO-RYKALSKA, ANNA DURAJ,
PAWEŁ JANAS

Wyzwania opiekuńczo-wychowawcze ukraińskich matek w obliczu wojny ... 126

ELŻBIETA KOWACKA

Współczesne narzędzia technologiczne w dydaktyce a jakość komunikacji
i zaangażowania w edukacji zdalnej 140

AGNIESZKA KUSZEL

Zarządzanie projektami na przykładzie analizy projektu
„Etykietowanie CLP” 164

ZBIGNIEW NOWAK

Znaczenie i zakres wiedzy medycznej w kształceniu kadry ZHP 188

MARIKA OLEJNICZAK

Koncepcja szkoły promującej zdrowie jako szansa na odwrócenie trendu
chorób układu krążenia w Polsce 204

SABRINA PERLAK

Profilaktyka zdrowia w edukacji wczesnoszkolnej 218

KINGA PIOTROWSKA

Układ limbiczny – centrum nauki i emocji 234

KLAUDIA PLENERT, MARTA PARDELA

Preferencje konsumentów związane z wyborem formy dostawy przesyłek 244

AGNIESZKA SITKO

Dziewczynki i kobiety w spektrum autyzmu 270

KAROLINA SPAŁEK

Ocena zaburzeń mowy i terapii logopedycznej dziecka dwujęzycznego
z zespołem Koolen-de Vries 282

KRYSTIAN SZULC, DAMIAN PILAWSKI

Ocena jakości usług transportowych wykonywanych przez Zarząd Transportu Metropolitalnego	298
---	-----

URSZULA SZULC

Wolontariat pracowniczy w instytucie badawczym – analiza <i>case study</i>	322
--	-----

ANNA ŚLIWKA

Wydatki publiczne na ochronę przeciwpożarową w wybranych krajach Unii Europejskiej w perspektywie porównawczej	338
---	-----

ANDRZEJ WITEK

Kształcenie dyrektorów do zarządzania kryzysem w placówkach oświatowych	352
---	-----

MICHAŁ WNUK

Analiza projektów ustaw dotyczących Państwowej Straży Pożarnej w systemie ochrony ludności w dobie pandemii oraz wpływu wprowadzonych regulacji prawnych na wypadkowość strażaków	366
---	-----

ADRIANA WOJTECKA

Problemy motywowania pracowników według Mary Parker Follett	382
---	-----

Komodalność transportu lotniczego i kolejowego na przykładzie polskich lotnisk

Streszczenie: Problem opisany w pracy polega na zbadaniu stopnia komodalności transportu kolejowego i lotniczego w polskich portach lotniczych. Główną przesłanką wyboru powyższego tematu jest fakt, że Polska kolej po wielu latach zaniedbania, stagnacji i niedostosowania infrastruktury do wymagań i standardów współczesnej gospodarki, przechodzi w fazę rozbudowy, rozwoju i poszerzania infrastruktury, zarówno liniowej, jak i punktowej. Dodatkowo, biorąc pod uwagę, jak istotny z punktu widzenia szybkiego przemieszczania się jest transport lotniczy, przeanalizowana zostanie współmodalność obu gałęzi transportu na przykładzie rodzimych portów w Warszawie, Krakowie, Gdańsku i Katowicach, ale również zaprezentowana zostanie infrastruktura światowych portów lotniczych w Chicago i Londynie, gdzie poziom komodalności obu tych gałęzi jest wysoki.

Słowa kluczowe: transport, komodalność, transport lotniczy, transport kolejowy

Commodality of air and rail transport: the example of Polish airports

Abstract: The problem described in this paper is to examine the degree of commoditisation of rail and air transport at Polish airports. The main reason for choosing this topic is the fact that after many years of neglect, stagnation and failure to adapt its infrastructure to the requirements and standards of the modern economy, the Polish railway has become a major player in the transport sector and infrastructure to the requirements and standards of the modern economy, is entering a phase of expansion, development of the infrastructure, both linear and point infrastructure. In addition, given the importance of air transport, the co-modality of both modes of transport will be analysed using the example of the home ports of in Warsaw, Krakow, Gdansk and Katowice, but also the infrastructure of the global airports in Chicago and London, where the level of co-modality of both modes of where the level of co-modality is high..

Keywords: transport, comodality, air transport, rail transport

Zadania portu lotniczego

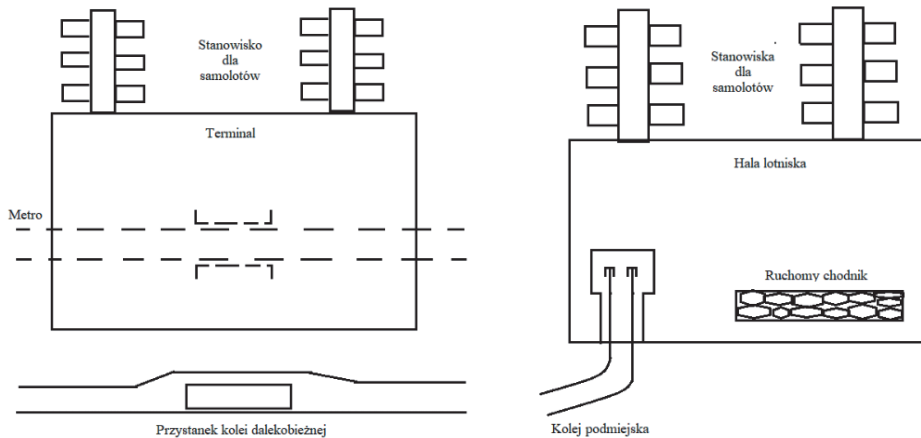
Do podstawowych zadań portu lotniczego należą: odprawa i przyjmowanie pasażerów, zarówno odlatujących, jak i przylatujących, oraz przyjmowanie pasażerów z miast i umożliwianie im odjazdu z dworca lotniczego. W celu ułatwienia pracy portów lotniczych pasażerowie dzieleni są na dwie grupy: odlatujących i przylatujących, a sam terminal często podzielony jest na dwa piętra. Zaobserwować można również terminale dedykowane każdej z tych grup (odlatujących i przylatujących).

Kluczowym elementem aglomeracji jest port lotniczy, ponieważ wpisuje się on w integralną część systemu transportowego miasta. Do najczęstszych i równocześnie najbardziej kłopotliwych środków transportu, które są wybierane przez pasażerów do przemieszczania się na i z lotniska, należy samochód. Z tego powodu wymagana jest budowa dodatkowej infrastruktury punktowej w postaci parkingów. Zajmuje to dodatkową przestrzeń wokół lotniska, by pomieściły się wszystkie samochody. Często są to wielkie obszary wokół lotniska, jak również prywatne tereny wykorzystywane w tych celach. W związku z powyższym docelowo do każdego portu lotniczego ma zostać poprowadzona komunikacja zbiorowa w postaci kolei podmiejskiej, metra czy przystanków pociągów dalekobieżnych. Obecnie porty lotnicze w dużej mierze połączone są z miastami za pomocą linii autobusowych. W dużych miastach i aglomeracjach połączenie to następuje z użyciem transportu kolejowego – linii metra, szybkiej kolei miejskiej, a w wielu przypadkach obu środków transportu. Takie rozwiązania można zaobserwować w portach lotniczych m.in. w Berlinie, Sztokholmie czy Budapeszcie.

Sam rozmiar i układ terminali pasażerskich to składowa następujących elementów: przepustowości portów lotniczych, rodzaju obsługiwanych statków powietrznych, układu dróg startowych, rodzaju podziału pasażerów przylatujących i odlatujących (Malarski, 2006, s. 99).

Transport kolejowy i lotnisko mogą zostać połączone w różnoraki sposób. Poniżej zaprezentowane zostały przykładowe rozmieszczenia przystanków metra, kolei dalekobieżnej oraz kolei podmiejskiej z terminalem lotniczym.

Rysunek 1. Przykładowe rozmieszczenie przystanków metra i kolei dalekobieżnej oraz kolei podmiejskiej z terminalem lotniczym



Źródło: opracowanie własne na podstawie stosowanych układów lotnisk w Polsce i na świecie.

Infrastruktura kolejowa służąca integracji z lotniskiem

Istotną kwestią jest połączenie lotniska z miastem. Optymalne i zrównoważone połączenie gałęzi transportu jest kluczowym elementem efektywnego wykorzystania środków transportu. Aby lepiej wykorzystać infrastrukturę transportową oraz zmniejszyć kongestie, a w tym samym czasie poprawić jakość transportu, stan środowiska oraz zwiększyć mobilność społeczeństwa, niezbędne jest ułatwienie integracji międzygałęziowej (Wróbel, 2012, s. 37–41).

28 marca 2011 roku Komisja Europejska przyjęła białą księgę transportu, czyli plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu – to dążenie do osiągnięcia konkurencyjnego i zasobooszczędnego systemu transportu. Zawarto w niej postulaty dotyczące: powiązań międzygałęziowych, wzrostu udziału sektora transportu, przy jednoczesnym obniżeniu emisji, ekologicznego transportu miejskiego oraz szczególnie istotne z punktu widzenia komodalności: stworzenia efektywnej, multimodalnej sieci transportu międzymiastowego. Jako środek do osiągnięcia tego celu ma służyć większe wykorzystanie autobusów i autokarów, transportu kolejowego i lotniczego, połączenie lotnisk, portów, stacji kolejowych, metra i autobusowych. Mają one tworzyć platformy połączeń multimodalnych dla pasażerów (Wróbel, 2012, s. 37–41).

Jednym z głównych problemów w zakresie obsługi logistycznej lotnisk jest zorganizowanie oraz zagwarantowanie pasażerom efektywnego transportu. Transportu, który obsłuży duże potoki ludzi oraz będzie odporny na szczytowe obciążenia komunikacyjne, a przy tym jak najmniej podatny na zakłócenia ruchu.

Dlatego właśnie porty lotnicze, które generalnie cechują się dużą przepustowością oraz odnotowują ciągły wzrost liczby pasażerów, łączone są z transportem kolejowym. Porty lotnicze obsługiwane są przez różne rodzaje transportu kolejowego. Wybór determinują przede wszystkim możliwości techniczne, otoczenie komunikacyjne, położenie lotniska oraz wielkość lotniska określona w potokach podróży (Graff, Pomykała, Raczyński, 2018, s. 16–26). W systemach, które zaliczane są do najbardziej rozwiniętych, udział kolei w obsłudze lotnisk dochodzi do 30%. Szczególnymi przypadkami są lotniska: Gardemoen w Oslo i krakowskie Balice, gdzie transport kolejowy wybiera ponad 30% pasażerów (Pomykała, 2017, s. 35–41). Połączenia lotnisk z infrastrukturą kolejową są przykładem komodalności oraz usprawnienia przepływów potoków ludzkich. Ponadto to kluczowy element kreowania koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz partycypacji w osiągnięciu celów europejskiej polityki transportowej. Pozwala to na stworzenie jednolitego europejskiego obszaru transportu dzięki eliminacji barier powstających między środkami transportu.

Transport kolejowy i lotniczy są interesującym przypadkiem, ponieważ są to jednocześnie komplementarne oraz konkurencyjne gałęzie transportu. Komplementarne w momencie zapewnienia transferów dużych potoków pasażerów z lotniska do centrów miast lub miast ościennych. Dodatkowo na wybranych trasach podróży mogą kupić bilet lotniczy wraz z biletem kolejowym i dokonać odprawy bagażowej do finalnej destynacji. Natomiast konkurencyjne w momencie wyboru środka transportu na krótkich trasach, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych (Miecznikowski, Tłoczyński, 2014).

Dla lotnisk, gdzie charakter obsługiwanego pasażerów jest lokalny i międzynarodowy, buduje się lub przystosowuje działające już linie szybkich kolei miejskich, aglomeracyjnych lub regionalnych. W wielu przypadkach są to linie metra. Głównym zadaniem połączeń jest przewóz pasażerów do centrów miast lub węzłów komunikacyjnych. W taki sposób działają lotniska w aglomeracjach, takich jak Monachium, Paryż czy Wiedeń. Nowo powstające porty lotnicze budowane są obecnie w coraz większej odległości od centrów aglomeracyjnych. Spowodowane jest to brakiem wolnej przestrzeni oraz uciążliwością lotnisk dla środowiska miejskiego. W celu obsługi lotnisk dalej położonych budowane są linie kolejowe o dużych prędkościach maksymalnych, aby jak najszybciej przetransportować podróży. Odległości od centrów miast wynoszą nawet do kilkudziesięciu kilometrów, a przykładami są lotniska: Oslo Gardemoen (50 km), Londyn Heathrow (24 km), Tokio Narita (60 km) czy Moskwa Szeremietiewo (30 km). Lotniska o znaczeniu krajowym i międzynarodowym włączane są w sieci krajowych pociągów dalekobieżnych. Lotnisko znajduje się wtedy przy jednej z głównych linii krajowych, a dworzec jest zintegrowany z portem. Przykładem tak działającego portu

jest lotnisko w Zurichu. Nowo powstające międzynarodowe porty lotnicze włączane są w system kolei dużych prędkości, które w Europie mają międzynarodowy charakter i są jednym z najbardziej efektywnych rozwiązań. Takie rozwiązania stosowane są w Paryżu CDG (Charles de Gaulle) oraz w Amsterdamie. Niemniej jednak obsługa portów odbywa się również równolegle, np. koleją miejską i dalekobieżną (Graff, Pomykała, Raczyński, 2018, s. 16–26). Kolej dużych prędkości nie odgrywa jednak roli dominującej w procesie transportowym. Podróżni najczęściej korzystają z kolei miejskiej, aglomeracyjnej i regionalnej, aby dotrzeć do centrum miasta bądź miast ościennych. Kolej dużych prędkości nie ma możliwości rozwinięcia maksymalnej prędkości na tak krótkich trasach, bądź omija niektóre stacje na trasie.

Bywa jednak, że koleje dużej prędkości (KDP) zastępują transport lotniczy na trasach, gdzie wcześniej pierwszym wyborem pasażerów był właśnie transport lotniczy. Szczególnie we Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii oraz Hiszpanii stosowane są takie praktyki (Miecznikowski, Tłoczyński, 2014). W celu walki ze zmianami klimatu powołana przez francuskiego prezydenta Emmanuela Macrona komisja klimatyczna przedstawiła w 2021 roku projekt, który poparł francuski rząd, zakładający wstrzymanie lotów krajowych, jeśli zamiast samolotu można skorzystać z transportu kolejowego, a podróż nie będzie trwać dłużej niż 4 godziny. Ostatecznie, po silnym sprzeciwie linii Air France – KLM oraz niektórych regionów Francji, czas podróży skrócono do 2,5 godzin. Zaowocowało to zmniejszeniem przez francuskiego przewoźnika o 40% lotów krajowych do końca 2021 roku¹.

Do obsługi portów lotniczych wykorzystywany jest tabor różnego rodzaju. Najczęściej jest to standardowa konstrukcja taboru konwencyjnego lub kolei dużych prędkości. Niewielka grupa portów ma dedykowany i specjalnie budowany tabor, ze specjalnymi rozwiązaniami technicznymi. Samych rodzajów taboru jest niewiele, nowe konstrukcje taboru są modyfikacją rozwiązań obecnie używanych. Najczęściej są to elektryczne zespoły trakcyjne. Liczba wagonów uzależniona jest od wielkości potoku podróżnych. Przedział prędkości maksymalnych w tego typu pociągach to 160–250 km/h. Przykładowe rodzaje taboru kolejowego to: Heathrow Express – elektryczny zespół trakcyjny serii 332 wyprodukowany przez konsorcjum Siemens oraz CAF; Gatwick Express – elektryczny zespół trakcyjny serii: 357, 375, 376, 377, 378, 379, 387, wyprodukowany przez koncern Bombardier Transportation; Arlanda Express – zespół Coradia X3, wyprodukowany przez Alstom; Narita Express – pociągi serii E259 produkcji Kinki Sharyo i Tokyu Car Corporation; Aeroexpress ESz2 – piętrowe, elektryczne zespoły

1 <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/zakaz-lotow-we-francji-pociagi-zamiast-samolotow-na-niektorych-trasach/z778n4q> [dostęp: 16.11.2022].

trakcyjne z serii ESz2, wyprodukowane przez Stadler (Wolfram, 2003). Do obsługi pasażerów wykorzystuje się również koleje niekonwencjonalne. Zaliczyć do nich można linie magnetyczne, stosowane do transportu pasażerów na trasie Incheon Airport w Seulu (Korea Południowa).

Lotniska świata

W 2021 r. światowe porty lotnicze obsłużyły 4,6 mld pasażerów, co stanowi wzrost o 28,3% w stosunku do 2020 r., a spadek o 49,5% w porównaniu z wynikami sprzed pandemii w 2019 r. 20 największych portów lotniczych, reprezentujących 19% światowego ruchu (863 mln pasażerów), odnotowało wzrost o 42,9% od 2020 r., a spadek o 31,9% w porównaniu z wynikami z 2019 r. (1,27 mld pasażerów)².

W okresie pandemii rynek usług lotniczych przeżywał ogromną zapaść, co pokazują dane w poniższej tabeli. Porty lotnicze odnotowały ogromne spadki liczby pasażerów oraz spowolnienie w tym sektorze gospodarki. W danych za rok 2021 można zauważyć wzrost liczby pasażerów, niestety, nie jest on nadal tak wysoki, jak w okresie sprzed pandemii. Transport lotniczy dodatkowo zmaga się z większymi wydatkami, spowodowanymi np. podniesieniem kwoty za opłatę lotniskową dla linii lotniczych. Dodatkowo jego konkurencyjność, szczególnie na krótkich trasach, spada na rzecz transportu kolejowego.

2 <https://www.pasazer.com/news/462479/raport,polskie,lotniska,w,2021,r.html>

Tabela 1. Procentowy stosunek zmiany liczby pasażerów lotniczych na wybranych lotniskach w latach 2020–2021

LICZBA PASAŻERÓW					
2021	2020	LOTNISKO	2021	2020	ZMIANA W %
1	2	Atlanta GA, US (ATL)	75 704 760	42 918 685	76,4
2	4	Dallas/Fort Worth TX, US (DFW)	62 465 756	39 364 990	58,7
3	8	Denver CO, US (DEN)	58 828 552	33 741 129	74,4
4	13	Chicago IL, US (ORD)	54 020 399	30 860 251	75
5	15	Los Angeles CA, US (LAX)	48 007 284	28 779 527	66,8
6	18	Charlotte NC, US (CLT)	43 302 230	27 205 082	59,2
7	27	Orlando FL, US (MCO)	40 351 068	21 617 803	86,7
8	1	Guangzhou/Kanton, CN (CAN)	40 259 401	43 767 558	-8
9	3	Chengdu, CN (CTU)	40 117 496	40 741 509	-1,5
10	22	Las Vegas NV, US (LAS)	39 754 366	22 254 511	78,6
11	26	Phoenix AZ, US (PHX)	38 846 713	21 928 708	77,2
12	38	Miami FL, US (MIA)	37 302 456	18 663 858	99,9
13	16	New Delhi, IN (DEL)	37 139 957	28 500 545	30,3
14	20	Sztambuł, TR (IST)	36 988 067	23 330 411	58,5
15	5	Shenzhen, CN (SZX)	36 358 185	37 916 054	-4,1
16	32	Seattle WA, US (SEA)	36 154 015	20 045 348	80,4
17	25	Meksyk, MX (MEX)	36 056 614	21 981 711	64
18	6	Chongqing, CN (CKG)	35 766 284	34 937 789	2,4
19	10	Shanghai, CN (SHA)	33 207 337	31 165 641	6,6
20	7	Pekin, CN (PEK)	32 639 013	34 513 827	-5,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.pasazer.com/news/462479/raport,polskie,lotniska,w,2021,r.html> [dostęp: 10.05.2023].

Szczegółowej analizie komodalności transportu lotniczego z kolejowym poddano dwa światowe porty lotnicze. Jednym z nich jest lotnisko w Stanach Zjednoczonych – Chicago O’Hare, najlepiej skomunikowany międzynarodowo port lotniczy na świecie. W sierpniu 2022 lotnisko obsłużyło 66 destynacji³. Ponadto zjawisko komodalności transportu lotniczego i kolejowego funkcjonuje tam od wielu lat, ponieważ pierwsze połączenie linii metra zostało udostępnione do użytku pasażerów w 1984 roku (Wesołowski, 2004). Kolejnym lotniskiem poddanym analizie jest lotnisko w Wielkiej Brytanii – Londyn Heathrow, największe i najbardziej ruchliwe lotnisko w Europie⁴. Połączenie kolejowe zostało oddane do użytku w roku 1977 w postaci linii metra. W roku 1986 zostało przedłużone, a pierwsza kolej sieci krajowej została połączona z lotniskiem w roku 1998 (Wesołowski, 2004).

Chicago O’Hare

Lotnisko Chicago O’Hare, w amerykańskim stanie Illinois, położone jest 17 mil (27 km) na północny zachód od Chicago. Według danych z 2021 roku jest to czwarty port lotniczy na świecie pod względem obsługi pasażerów. Lotnisko posiada 8 pasów startowych, co umożliwia obsługę nawet 2700 operacji na dzień. Przed wybuchem pandemii COVID-19 w 2019 roku obsłużyło ono 84 649 115 pasażerów. W czasie pandemii, w roku 2020 odnotowano potężny spadek liczby pasażerów, która na koniec roku wyniosła 30 860 251 pasażerów – jest to spadek o prawie 54 mln pasażerów w skali roku. Natomiast w 2021 roku zanotowano wzrost do 54 020 399 pasażerów. Niemniej jednak, porównując te dane z tymi sprzed wybuchu pandemii, jest to nadal liczba o ponad 30 mln mniejsza⁵.

Podróżujący, których końcową destynacją jest lotnisko O’Hare, do dalszego przemieszczania się mają do dyspozycji następujące opcje transportu:

- wypożyczalnie samochodów;
- autobusy;
- taksówki;
- pociągi;
- ATS (*Airport Transit System*) – Lotniczy System Tranzytowy (w ramach lotniska).

3 Źródło: Business Wire, Chicago O’Hare International is the Most Connected Airport in the World. <https://www.businesswire.com/news/home/20220920005238/en/Chicago-OHare-International-is-the-Most-Connected-Airport-in-the-World> [dostęp: 27.11.2022].

4 Źródło: Top 100 biggest and busiest airports in Europe. <https://gettocenter.com/airports/continent/europe> [dostęp: 27.11.2022].

5 Źródło: Passenger traffic at Chicago’s O’Hare International Airport between 2000 and 2020. <https://www.statista.com/statistics/226454/passenger-traffic-at-chicago-airport/> [dostęp: 14.11.2022].

Na terenie lotniska swoje usługi świadczy 15 wypożyczalni samochodowych, tj. ACE, EZ czy Routes. Punkty wynajmu samochodu znajdują się w obiekcie multimodalnym każdego terminalu na dolnym poziomie. Aby do niego dotrzeć, można skorzystać z kursujących całodobowo autobusów wahadłowych.

Na lotnisku autobusowy transport odbywa się 2 liniami publicznego transportu oraz 7 liniami regionalnych autobusów. Jedną z linii publicznych jest linia nr 250, której trasa to: lotnisko O'Hare – Evanston (na północny wschód od lotniska). Przystanki na trasie umożliwiają przesiadki na dwie linie metra i 15 linii autobusowych. Autobus kursuje w tygodniu w godzinach 5:20–23:25, w soboty w godzinach 6:23–23:26 i niedziele w godzinach 7:20–23:26. Autobus odjeżdża średnio co 20–30 minut. Drugą linią autobusowego transportu publicznego jest linia nr 330, obsługująca lotnisko od poniedziałku do piątku w godzinach 5:21–22:08 oraz w niedziele w godzinach 5:54–19:47. Wyjątkiem jest sobota – w tym dniu autobus linii 330 nie kursuje. Łączy ona lotnisko O'Hare ze stacją Quarry Shopping Center (na południe od lotniska), a na trasie można przesiąść się na jedną linię metra i 20 linii autobusowych. Autobusy odjeżdżają średnio co 25–30 minut.

Ponadto z lotniska O'Hare można dojechać np. do Illinois, Indiany czy Iowa za pośrednictwem 7 firm autobusów regionalnych. Koszt zależy od firmy, trasy oraz godziny przejazdu i dnia tygodnia.

Na terenie lotniska znajduje się 5 firm taksówkarskich. Cena uzależniona jest od wyboru firmy, odległości, godziny oraz dnia tygodnia. Wszyscy podróżujący wybierający taksówki, aby dalej przemieścić się do np. centrum Chicago, są zobowiązani do zapłacenia dodatkowej opłaty w wysokości 1\$. Średnia kwota za przejazd z lotniska O'Hare do śródmieścia Chicago to 30–40\$. Ceny nie uwzględniają napiwków. Ponadto niektóre firmy taksówkarskie oferują współdzielenie taksówek przez pasażerów podróżujących. Możliwe jest również zorganizowanie prywatnego transferu z i na lotnisko.

Lotnisko O'Hare oferuje również transfer za pośrednictwem kolei. Jest dwóch dostawców usługi: CTA Blue Line i Metra Train. Pociągi w Chicago to najtańszy i najprostszy wybór, aby dotrzeć do lotniska. CTA Blue Line łączy lotnisko O'Hare z terminalem Forest Park przez centrum Chicago. Przejazd trwa około 40 minut. Usługi kolejowe świadczone są przez całą dobę. Na trasie można przesiąść się na 5 linii metra, 6 linii autobusów nocnych. Częstotliwość odjazdów to od 4 do 10 minut, w zależności od pory dnia i natężenia ruchu. Metra Train to kolejny przewoźnik na lotnisku O'Hare. Oferuje przejazdy pociągami podmiejskimi na całym obszarze metropolii Chicago. Linia kolejowa Metra North Central Service oferuje usługi w dni powszednie i łączy Union Station w centrum Chicago z przedmieściami, a kończy swoją trasę w Antiochii. Godziny, w których realizowane są przejazdy, to 6:00–19:30. Cena zależy od liczby zon, przez które się przejeżdża, bilet

można kupić w automacie na stacji lub w pociągu, ale wiąże się to z dodatkową opłatą.

Ponadto na lotnisku funkcjonuje ATS, czyli system tranzytu lotniskowego, łączący wszystkie cztery terminale oraz parkingi. Działa on całą dobę, jest darmowy, a jego długość to 4 km. Pozwala to na szybsze przemieszczanie się po lotnisku.

Pierwszy samolot na lotnisku O'Hare ląduje o godzinie 2:10, następny o 4:19, a później systematycznie co kilka minut, bez dłuższej przerwy. Ostatni samolot ląduje o godzinie 23:58. Pierwszy start samolotu ustalony jest na godzinę 4:25, a ostatni na 1:35⁶. Niezależnie od godziny lądowania czy startu pasażerowie mają zapewnione połączenia kolejowe, aby dotrzeć na lotnisko lub się z niego wydostać. Dzięki całodobowo działającej linii kolejowej Blue Line mogą spokojnie przemieszczać się na określonej trasie.

Port lotniczy O'Hare nadal uważany jest za jedno z najbardziej ruchliwych lotnisk na świecie. Nie ma tutaj tak imponującego strumienia pasażerów, jak na lotnisku Hartsfield-Jackson w Atlancie. Lotnisko w Atlancie jest głównym portem przesiadkowym dla transportu wewnątrz USA. Obecnie lotnisko O'Hare jest w trakcie rozbudowy. W 2019 roku stworzono projekt O'Hare 21, czyli plan modernizacji lotniska, aby spełniał potrzeby XXI wieku. Koniec prac zaplanowany jest najwcześniej na 2028 rok.

Londyn Heathrow

Jest to największe brytyjskie i tym samym europejskie lotnisko. Zlokalizowane jest w zachodniej części Londynu, 24 km od centrum. Posiada 2 pasy oraz 4 terminale (terminale 2, 3, 4 oraz 5)⁷. Jest jednym z sześciu portów lotniczych, które obsługują metropolię londyńską. Poza Heathrow w Londynie znajdują się również lotniska: City, Gatwick, Stansted, Luton i Southend. Dojazd do lotniska możliwy jest samochodem, taksówkami, transportem kolejowym w postaci pociągów oraz metra, a także liniami autobusowymi i autokarowymi⁸.

Wybierając transport kolejowy, można skorzystać z trzech środków transportu. Za pośrednictwem Heathrow Express – szybkiej kolei, która kursuje na trasie Heathrow Airport – London Paddington. Pociąg odjeżdża co 15 minut, a czas przejazdu to około 15 minut dla podróżujących z i do terminali nr 2 i 3 oraz 18 minut dla podróżujących z i do terminala nr 5. Podróżni, których docelowym

6 Źródło: Arrivals. <https://www.flychicago.com/ohare/myflight/flightsearch/pages/default.aspx> [dostęp: 21.11.2022].

7 Źródło: London Heathrow Airport. <https://www.internationalairportreview.com/airports/40694/london-heathrow-airport-lhr/> [dostęp: 16.11.2022].

8 Źródło: Port lotniczy Londyn Heathrow. https://pl.wikipedia.org/wiki/Port_lotniczy_Londyn-Heathrow [dostęp: 16.11.2022].

terminalem jest terminal nr 4, powinni skorzystać z lotniskowego, darmowego transferu kolejowego i przemieścić się do terminalu nr 2 lub 3.

Bilety na pociąg można kupić online, za pośrednictwem dedykowanej aplikacji Heathrow Express, na stacji oraz na lotnisku. Dzieci do lat 15 podróżują bezpłatnie w klasie Express w momencie, gdy podróżują z dorosłym mającym opłacony bilet lub same, gdy mogą przedstawić potwierdzenie podróży w postaci rezerwacji lotu bądź karty pokładowej. Przewoźnik stworzył promocyjne pakiety dla podróżnych, które dostępne są jedynie przy zakupie online z wyprzedzeniem. Poza zniżką dla dzieci i młodzieży dodatkowo oferowane są trzy pakiety: Due Saver, Group Saver i Frequent Traveller. Due Saver to oferta skierowana do podróżujących we dwoje, z 25% zniżki. Pakiet Group Saver skierowany jest dla co najmniej 3 osób dorosłych podróżujących poza godzinami szczytu i pozwala oszczędzić 33%. Pakiet Frequent Traveller skierowany jest do osób często podróżujących na tej trasie. Oferowany jest karnet na 6 przejazdów w cenie 5, lub 12 przejazdów w cenie 9. Są to przejazdy w obu kierunkach dla jednej osoby, a ich zakup możliwy jest tylko na stanowisku Heathrow Express. Przewoźnik stworzył również bilety godzin szczytu, które obowiązują od poniedziałku do piątku w godzinach 6:30–9:30 oraz 16:00–19:00. Podróżni kupujący bilet w jedną stronę na przejazd w godzinach szczytu zobowiązani są do kupna dedykowanego biletu Peak Single. Wsiadając na stacji Londyn Paddington, można przesiąść się na pociągi dalekobieżne w kierunku Walii i 4 linie metra⁹.

Drugim środkiem transportu oferowanym z lotniska Heathrow jest linia kolejowa Elizabeth – najnowsze połączenie kolejowe, które zatrzymuje się na wszystkich terminalach lotniska. Linia łączy lotnisko z Reading, centrum Londynu, wschodnim Londynem i Essex. Pociąg zaczyna swoją trasę w Reading, przez lotnisko Heathrow aż do Abbey Wood. Przykładowa trasa z lotniska do Canary Wharf zajmuje 45 minut w weekend i 51 minut w ciągu tygodnia; dla porównania samochodem ta trasa zajmuje 1,5 godziny¹⁰.

Trzecim wyborem, którego mogą dokonać pasażerowie, jest londyńskie metro. Linia Piccadilly zapewnia połączenie lotniska Heathrow z centrum Londynu ze stacją Cockfosters, gdzie można przesiąść się na kolejne linie metra i kolej. Metro odjeżdża co 10 minut, a podróż trwa poniżej godziny. Metro ma 3 przystanki na lotnisku Heathrow, które znajdują się w każdym z terminali. Terminale 2 & 3 współdzielą jeden przystanek metra. Wszystkie przystanki wpisują się w 6 strefę metra. Bilety można kupić na każdej stacji w automacie oraz w autoryzowanym sklepie w terminalach 2 i 3. Jeśli podróżni chcą kupić bilet bezdotykowo, niezbędna jest dedykowana do tego karta „Oyster”. Metro z terminali 2 i 3 operuje

9 <https://www.heathrowexpress.com/> [dostęp: 10.05.2023].

10 <https://www.heathrow.com/transport-and-directions/by-rail-or-train/elizabeth-line> [dostęp: 10.05.2023].

w godzinach 5:12–23:45, w niedziele od 5:12 do 23:28. Z terminalu 4 – w tygodniu w godzinach 5:02–23:35, w soboty 5:06–23:38, a w niedziele 5:47–22:37. Dla terminalu 5 metro operuje w godzinach 5:22–23:42, w niedziele 5:22–23:25. Na tym odcinku metra operuje również linia nocna, w piątki i soboty, ale nie obsługuje terminalu 4. Pasażerowie muszą skorzystać z wewnątrzlotniskowego transportu, aby przemieścić się na pozostałe terminale w celu skorzystania z tego połączenia. W ciągu godziny usługę świadczy 6 pociągów metra. Ponadto dojazd z i na lotnisko zapewniają lokalne linie autobusowe, międzymiastowe połączenia autokarowe, taksówki i samochody osobowe¹¹.

Pierwszy samolot odlatuje z lotniska o godzinie 6:00, a ostatni o godzinie 22:35¹². Co do przylotów: pierwszy przylot samolotu to godzina 4:50, a ostatni – 22:40¹³. Dla najwcześniejszych lotów pasażerowie mogą skorzystać z linii kolejowej Elizabeth. Dla kolejnych lotów wszystkie środki transportu kolejowego będą odpowiednie, ponieważ są dostosowane czasowo do odlotów i przylotów samolotów.

Analiza polskich lotnisk pod kątem wykorzystania transportu kolejowego

W kilku polskich miastach linie kolejowe są bezpośrednio zintegrowane z portami lotniczymi. Pierwszą z powstałych linii lotniskowych było połączenie stacji kolejowej Kraków Główny z lotniskiem Kraków Balice. Pierwszy przejazd na powyższej trasie miał miejsce w roku 2006. Kolejnym miastem, które wprowadziło połączenia kolejowe, była Warszawa i trasa z lotniskiem Chopina. Bezpośrednią przesłanką do powstania linii lotniskowej były organizowane przez Polskę i Ukrainę Mistrzostwa Europy w piłce nożnej, czyli EURO 2012. W tym samym roku do użytku oddano lotnisko Modlin, czyli lotnisko wojskowe zmodernizowane do pełnienia funkcji lotniska cywilnego i wspomagającego lotnisko Chopina. Niestety, lotnisko Warszawa Modlin nie zostało objęte kolejowym połączeniem z centrum Warszawy. Trzecim polskim miastem, które zdecydowało się na integrację lotniska z koleją, był Gdańsk. Połączenie powstało w ramach budowy Pomorskiej Kolei Metropolitalnej (PKM). Połączenia kolejowe istnieją również z lotniskami w Lublinie, Szczecinie i Olsztynie, są jednak mało znaczące w ogólnym rozrachunku ze względu na mały strumień pasażerów i okrojona liczbę destynacji, którą oferują lotniska. Ponadto bliskość dużych miast, które coraz wydajniej skomunikowane są z mniejszymi miastami za sprawą kolei, sprawia, że podróżni

11 Źródło: By rail or train – London Heathrow. <https://www.heathrow.com/transport-and-directions/by-rail-or-train> [dostęp: 16.11.2022].

12 Źródło: Departures. <https://www.heathrow.com/departures> [dostęp: 17.11.2022].

13 Źródło: Arrivals. <https://www.heathrow.com/arrivals> [dostęp: 17.11.2022].

wybierają podróże z miast dużych. Dla Lublina i Olsztyna mowa tutaj o lotnisku w Warszawie, a w przypadku Szczecina o nieporównywalnie konkurencyjniejszym lotnisku w Berlinie (Graff, Pomykała, Raczyński, 2018).

Poniżej przeanalizowano zależność między połączeniami kolejowymi z portami lotniczymi na polskim rynku. Pod uwagę wzięto cztery lotniska: Warszawa Okęcie, Kraków Balice, Gdańsk Rębiechowo oraz Katowice Pyrzowice. Wybór zderminowany został potokiem pasażerów, który na tych lotniskach wyróżnia się szczególnie, w porównaniu z pozostałymi polskimi lotniskami, a przede wszystkim mają istniejące już linie lotniskowe lub linie w budowie – jak w przypadku lotniska w Katowicach.

Warszawa Okęcie

Międzynarodowy port lotniczy im. Fryderyka Chopina znajduje się w województwie mazowieckim, w stolicy Polski – Warszawie, od centrum miasta dzieli go około 8 km. Obecnie jest to największy polski port lotniczy. Warszawskie lotnisko jako drugie w Polsce uruchomiło połączenie kolejowe łączące lotnisko Chopina z centrum Warszawy¹⁴. 1 czerwca 2012 roku połączenie zostało oddane do użytku pasażerów. Jednym z czynników motywujących do powstania tego połączenia była perspektywa zbliżających się Mistrzostw Europy w piłce nożnej, które Polska współorganizowała z Ukrainą w 2012 roku, co wiązać się miało z większym strumieniem pasażerów. Właśnie w celu zapewnienia lepszego i szybszego połączenia powstała trasa kolejowa łącząca lotnisko z centrum. W roku 2015 stacja kolejowa została bezpośrednio połączona z terminalem.

Na warszawskie lotnisko można dotrzeć za pośrednictwem komunikacji miejskiej, taxi, autokarów oraz pociągów. Lotnisko połączone jest z różnymi dzielnicami Warszawy pięcioma liniami autobusowymi: 148 (kursuje codziennie w godzinach 04:34–22:35), 175 (kursuje codziennie w godzinach 04:27–22:58), 188 (kursuje codziennie w godzinach 04:47–23:18), 331 (kursuje codziennie w godzinach 06:13–17:54) oraz N32 – jako linia nocna (kursuje codziennie w godzinach 23:15–04:49). Bezpośrednio z lotniska można skorzystać z usługi 15 firm autokarów dalekobieżnych i wycieczkowych, które zapewniają połączenie z regionem. Warszawskie lotnisko kolejowo połączone jest z podwarszawskimi miejscowościami: Sulejówkiem, Legionowem i Radzyminem. Z lotniska można bezpośrednio dotrzeć również do Łodzi, a pociąg zatrzymuje się jeszcze w Skierniewicach, Żyrardowie i Koluszkach. Trasę z Lotniska Chopina obsługuje jeden przewoźnik kolejowy: Szybka Kolej Miejska (SKM)¹⁵. Na dworcach Warszawa Wschodnia,

¹⁴ Źródło: Lotnisko Chopina. <https://www.lotnisko-chopina.pl/pl/historia.html> [dostęp: 28.11.2022].

¹⁵ Źródło: Portal pasażera. <https://portalpasazera.pl/KatalogStacji?stacja=Warszawa+Lotnisko+Chopina&p=1> [dostęp: 28.11.2022].

Warszawa Śródmieście oraz Warszawa Zachodnia pasażerowie mogą przesiąść się na pociągi obsługujące trasy w całej Polsce¹⁶.

Trasa S2 Szybkich Kolei Miejskich obsługuje trasę Warszawa Lotnisko Chopina – Sulejówek Miłosna. Całkowity czas przejazdu pomiędzy stacjami wynosi 51 minut. Pociągi kursują dwa razy na godzinę, z częstotliwością średnio co 25–30 minut. Pierwszy pociąg wyjeżdża ze stacji Sulejówek Miłosna o godzinie 4:32, a na lotnisko przyjeżdża o 5:23. Ostatnie pociąg na tej trasie odjeżdża o 22:32, a na lotnisko przyjeżdża o 23:23. Dla trasy w kierunku Sulejówek pierwszy pociąg z Lotniska Chopina odjeżdża o 5:40, a na miejsce przyjeżdża o 6:32. Ostatnie połączenie na tej trasie to godzina 22:44 – odjazd ze stacji lotniska, a 23:36 przyjazd do Sulejówek. Poza tym pociąg ma jeszcze dwa kursy: o 23:22 i 23:40, których ostatnią stacją jest stacja Warszawa Wschodnia. Częstotliwość przejazdów to dwa razy w ciągu godziny, średnio co 25–35 minut¹⁷.

Pierwszy samolot na lotnisku w Warszawie ląduje o godzinie 6:10, a ostatni o 23:25. Pasażerowie lecący pierwszym porannym lotem mogą skorzystać z oferty kolejowej przewoźnika, ponieważ obsługuje on w tych godzinach linię lotniskową. Natomiast w przypadku lotów lądujących po godzinie 23:00 jest to utrudnione. Ostatni pociąg odjeżdża ze stacji o 23:40. Dla pasażerów lądujących o 23:25 jest to połączenie, na które nie są w stanie zdążyć. Tym podróżnym do wyboru pozostaje linia nocna N32 komunikacji miejskiej, która operuje w godzinach 23:15–04:49 na trasie Lotnisko Chopina – Dworzec Centralny. Autobus odjeżdża średnio co 15–30 minut, czas przejazdu to około 20–25 minut¹⁸.

Pierwszy samolot z Lotniska Chopina odlatuje o 5:40, a ostatni o 23:10. Pasażerowie, którzy lecą pierwszym samolotem o 5:40, zmuszeni są do wybrania również linii nocnej N32 komunikacji miejskiej, ponieważ pierwszy pociąg na lotnisko przyjeżdża o godzinie 5:23. Częstotliwość odjazdu autobusu to 15–30 minut, czas przejazdu z Dworca Centralnego na Lotnisko Chopina – 20–25 minut. Pasażerowie ostatniego samolotu, który startuje o godzinie 23:10, mogą bez żadnych przeszkód skorzystać z transportu kolejowego, ponieważ w tych godzinach zapewnia on połączenie na trasie lotniskowej¹⁹.

16 Źródło: Lotnisko Chopina. <https://www.lotnisko-chopina.pl/pl/pociag.html> [dostęp: 22.11.2022].

17 <https://www.skm.warszawa.pl/> [dostęp: 10.05.2023].

18 Źródło: Jak dojadę. <https://jakdojade.pl/WARSZAWA/trasa/z--Dworzec-Centralny-04--do--LOTNISKO-CHOPINA-PRZYLOTY?fn=Dworzec%20Centralny%2004&fc=52.229016:21.001441&ft=ADDRESS&tn=LOTNISKO%20CHOPINA-PRZYLOTY&tc=52.170667:20.973576&tt=ADDRESS&d=28.11.22&h=23:12&ia=false&engine=DEFAULT&tsn=LOTNISKO%20CHOPINA-PRZYLOTY> [dostęp: 28.11.2022].

19 Źródło: Lotnisko Chopina Odloty. <https://www.lotnisko-chopina.pl/pl/odloty.html#tab2> [dostęp: 28.11.2022].

Przewoźnikami rozkładowymi lotniska w Warszawie są: Aegean Airlines, Air China, Air France, Austrian Airlines, British Airways, Corendon Airlines, Emirates, Finn Air, Flydubai, KLM, Polish Airlines LOT, Lufthansa, Norwegian, Qatar Airways, Scandinavian Airlines System SAS, Sun Express, Swiss Airlines, TAP Portugal, Turkish Airlines i Wizz Air. Do przewoźników czarterowych zalicza się: Enter Air, Fly Egypt, Freebird Airlines, Polish Airlines LOT, Nouvelair, Ryanair, Sky Express i Smart Wings²⁰. Coraz bardziej rozpowszechniana jest metoda Rail & Fly, która pozwala podróżnym na korzystanie bezpośrednio z połączeń kolejowych, aby dotrzeć na lotnisko lub je opuścić. Przewoźnicy, tacy jak: Lufthansa, Austrian Airlines, Ethiopian Airlines oraz Qatar Airways umożliwiają na swoich stronach w momencie zakupu biletu lotniczego również rezerwację biletu kolejowego, ale tylko dla połączeń w Niemczech i Austrii²¹.

Kraków Balice

Międzynarodowy Port Lotniczy im. Jana Pawła II Kraków Balice znajduje się w miejscowości Balice, około 11 km od Krakowa, w Małopolsce, w południowej części Polski. Obecnie jest to drugi największy port lotniczy w Polsce²². Krakowskie lotnisko jako pierwsze w Polsce uruchomiło połączenia kolejowe na trasie lotnisko – Kraków Główny. Pierwszy pociąg obsłużył pasażerów na tej trasie 26 maja 2006. W roku 2014 ruch kolejowy wstrzymano z powodu remontu i budowy drugiego toru. W rezultacie 28 września 2015 do użytku oddano zmodernizowaną i zelektryzowaną trasę kolejową na odcinku Kraków Lotnisko – Kraków Główny – Wieliczka²³.

W celu przemieszczenia się na trasie na i z lotniska można skorzystać z prywatnych samochodów, firmy taksówkarskiej Kraków Airport Taxi oraz komunikacji miejskiej w postaci autobusów, a także autokarów i minibusów dalekobieżnych oraz kolei. Trasę lotniskową obsługują dwie autobusowe linie dzienne: 209 i 300 oraz jedna linia nocna: 902. Połączenia dalekobieżne obsługiwane są przez autokary i minibusy, takie jak: Neobus, Flixbus, Barbara czy Modultrans. Przewoźnikiem kolejowym są Koleje Małopolskie (KM). Przystanek kolejowy znajduje się w bliskiej odległości od terminala, na tyłach parkingu wielopoziomowego, i jest bezpośrednio połączony z terminalem zadaszoną kładką pieszą. Trasa SKA1 obsługiwana przez przewoźnika to Wieliczka Rynek Kopalnia – Kraków Główny – Kraków

20 Źródło: Lotnisko Chopina linie lotnicze. <https://www.lotnisko-chopina.pl/pl/linie-lotnicze.html#tab3> [dostęp: 28.11.2022].

21 Źródło: Austrian Airail and fly. <https://www.austrian.com/pl/pl/airail-and-fly> [dostęp: 28.11.2022].

22 Źródło: Krakow Airport. <https://www.krakowairport.pl/pl/firma/lotnisko/port-lotniczy/o-lotnisku/ob-szar-oddziaływania> [dostęp: 27.11.2022].

23 Źródło: Krakow Airport. <https://www.krakowairport.pl/pl/firma/lotnisko/spolka/o-spolce/historia-lotniska> [dostęp: 27.11.2022].

Lotnisko²⁴. Bilety można kupić w automatach w terminalu lotniska lub na stacji kolejowej oraz w pociągu. We wszystkich opcjach można płacić zarówno kartą, jak i gotówką²⁵. Na stacji Kraków Główny pasażerowie mogą przesiąść się na połączenia kolejowe i autobusowe obsługujące całą Polskę.

Pierwszy pociąg ze stacji Kraków Lotnisko odjeżdża o godzinie 5:10, a na stację w Wieliczce przyjeżdża o 6:01. Przejazd trwa około 50–60 minut. Wszystko zależy od czasu postoju na stacji Kraków Główny. Połączenia lotniska z Wieliczką obsługiwane są raz na godzinę, ostatnie połączenie to 22:16, z przyjazdem o 23:00. Następnie dostępne są jeszcze dwa połączenia, których stacja końcowa to Kraków Główny. Ostatni pociąg z lotniska wyjeżdża o godzinie 0:33, do stacji docelowej dojeżdża o 0:50. Na trasie Wieliczka – Kraków Lotnisko pierwszy pociąg odjeżdża o 5:05, ze stacji Kraków Główny pierwszy pociąg w kierunku lotniska odjeżdża o 4:28, ponieważ połączenia z Wieliczki obsługiwane są raz na godzinę. Pierwszy pociąg na lotnisko przyjeżdża o godzinie 4:45. Ostatni pociąg z Wieliczki na lotnisko odjeżdża o 23:11, a przyjeżdża o 23:59. Według rozkładu przylotów i odlotów na Lotnisku im. Jana Pawła II pierwszy samolot ląduje o godzinie 7:00, a ostatni 00:25. Pasażerowie pierwszego lotu mogą bez problemu skorzystać z oferty kolejowej. Dla pasażerów lądujących ostatnim lotem o godzinie 00:25 jedynym dostępnym środkiem transportu komunikacji miejskiej jest autobus nocny linii 902 na trasie Kraków Lotnisko – Dworzec Główny Wschód. Autobus kursuje od godziny 00:00 do 5:00 o każdej pełnej godzinie²⁶.

Pierwszy samolot z lotniska w Balicach odlatuje o 5:40, a ostatni o 22:15²⁷. Pasażerowie lecący pierwszym lotem nie mają możliwości wyboru transportu kolejowego, ponieważ nie kursuje on tak wcześnie. W celu zapewnienia sobie odpowiedniego zapasu czasowego, w postaci 1,5 godz. na odprawę bagażu i przejście wszystkich kontroli bezpieczeństwa oraz dokumentów, pasażerowie skorzystać muszą z połączenia autobusowej linii nocnej 902, która zaczyna swój kurs na stacji Dworzec Główny Wschód o godzinie 00:05, następne są co godzinę, aż do 4:05. Pasażerowie lecący ostatnim lotem mogą bez problemów skorzystać z połączenia kolejowego. Godziny lądowań i startów różnią się w zależności od dnia tygodnia. Podane zostały najwcześniejsze i najpóźniejsze przyloty i odloty. Rozkład jazdy pociągów nie różni się w zależności od dnia tygodnia.

24 Źródło: Koleje Małopolskie. <https://www.kolejemalopolskie.com.pl/pl/rozklad-jazdy/rozklady-kolejowe/wieliczka-rynek-kopalnia-krakow-glowny-krakow-lotniskoairport> [dostęp: 23.11.2022].

25 Źródło: Kraków Airport. <https://krakowairport.pl/pl/pasazer/transport/dojazd/z-do-krakow-airport/dojazd-pociag> [dostęp: 23.11.2022].

26 Źródło: MPK Kraków. http://rozklady.mpk.krakow.pl/?lang=PL&akcja=index&rozklad=20221128&linia=902__2 [dostęp: 28.11.2022].

27 Źródło: Kraków Airport <https://krakowairport.pl/pl/pasazer/loty/polaczenia/przyloty/> [dostęp: 23.11.2022].

Gdańsk Rębiechowo

Port Lotniczy Gdańsk im. Lecha Wałęsy to międzynarodowy port lotniczy położony w Gdańsku, 10 km od centrum, w województwie pomorskim. Jest to trzecie największe lotnisko w Polsce. W roku 2015 uruchomiona została linia kolejowa na trasie Gdańsk Wrzeszcz – Gdańsk Osowy, obsługiwana przez Pomorską Kolej Metropolitalną. Lotnisko w Gdańsku było piątym w Polsce, które zostało połączone kolejowo z centrum. Przed nim, poza warszawskim Okęciem i krakowskimi Balicami, połączenia kolejowe miały lotniska w Szczecinie i Lublinie²⁸. W celu przemieszczenia się z lub na lotnisko pasażerowie mogą skorzystać z kilku opcji: samochodu, taksówek, minibusów, autobusów oraz pociągów. Pasażerowie, którzy chcą skorzystać z oferty minibusów, mogą wybrać spośród 5 przewoźników regularnych i 3 przewoźników nieregularnych. Autobusy obsługujące linię lotniskową to nr nr 110, 120, 122, 210 oraz jedna linia nocna N3. Obecnie port lotniczy obsługiwany jest przez dwóch przewoźników kolejowych: SKM i POLREGIO. Pasażerowie linii lotniskowej mogą skorzystać z czterech tras: Gdańsk Wrzeszcz – Gdynia Główna, Kościerzyna – Gdynia Główna, Gdańsk Wrzeszcz – Kartuzy oraz Gdynia Główna – Kartuzy²⁹.

Przystanek Gdańsk Port Lotniczy znajduje się bezpośrednio przy terminalu T2 i połączony jest z nim specjalną kładką. Bilety na przejazdy można kupić w automatach na peronach oraz u kierownika pociągu.

Połączenie kolejowe na trasie z Kartuz i Kościerzyna do Gdyni i z Gdyni do Kościerzyna i Kartuz jest realizowane bardzo rzadko. W poniższych tabelach zaprezentowano pełny rozkład jazdy obu tras. W przypadku połączenia na trasie Gdańsk Wrzeszcz – Kartuzy/Gdynia Główna zauważyć można zdecydowanie większą częstotliwość połączeń. Dodatkowo na stacji Gdynia Główna podróżujący mogą skorzystać z przesiadek na pociągi obejmujące zasięgiem całą Polskę.

Pierwszy samolot ląduje o godzinie 4:00, ostatni o 01:10. Pierwszy samolot startuje o 5:40, a ostatni o 22:00³⁰. Codziennie loty odbywają się o innych godzinach. Do analizy wybrane zostały najwcześniejsze i najpóźniejsze godziny startów i lądowań. Dla pasażerów lecących pierwszym lotem i lądujących o 4:00 dostępne są połączenia kolejowe. Najwcześniejsze z nich to kierunek Gdynia Główna o godzinie 4:53. Dla podróżujących, którzy chcą dostać się do Kartuzów, najwcześniejsze połączenie jest o 4:28, jednak obciążone pewnym ryzykiem, ponieważ niecałe 28 minut może nie wystarczyć, aby przemieścić się na peron kolejowy, szczególnie jeśli

28 Źródło: Airport Gdańsk. <https://www.airport.gdansk.pl/lotnisko/historia-lotniska-p27.html> [dostęp: 29.11.2022].

29 Źródło: Portal Pasażera. <https://portalpasazera.pl/KatalogStacji?stacja=Gdansk+Port+Lotniczy> [dostęp: 29.11.2022].

30 Źródło: Airport Gdańsk. <https://www.airport.gdansk.pl/> [dostęp: 24.11.2022].

podróżny oczekuje na bagaż. Kolejny pociąg w tym kierunku odjeżdża o 5:39. Dla pasażerów jadących w stronę stacji Gdańsk Wrzeszcz pierwszy pociąg odjeżdża o 5:25. Podróżni lądujący ostatnim lotem o godzinie 1:10 nie mają żadnego połączenia kolejowego. Jedyne środki transportu publicznego, z jakiego mogą skorzystać, to autobus linii nocnej N3, obsługujący trasę Dworzec Główny – Wrzeszcz PKP. Z lotniska w stronę przystanku Wrzeszcz PKP odjeżdża o 23:37, 00:46, 1:46, 2:46, 3:37 oraz 4:37. W stronę przystanku Dworzec Główny autobus odjeżdża o: 23:16, 00:07, 1:16, 2:16, 3:07 i 4:07³¹.

Pierwszy samolot z lotniska Gdańsk Rębiechowo odlatuje o godzinie 5:40, ostatni o 22:00. Pasażerowie chcący dojechać na lotnisko w godzinach porannych mogą skorzystać z połączenia kolejowego ze stacji Gdańsk Wrzeszcz – odjazd pociągu godzina 4:05 lub Gdynia Główna o godzinie 3:40 oraz ze stacji Kościerzyna o godzinie 3:38. Pasażerowie mogą skorzystać również z autobusowej linii nocnej N3. Dla odlatujących o godzinie 22:00 istnieją połączenia kolejowe na wszystkich czterech trasach, dlatego nie powinni mieć większych problemów z dotarciem do portu lotniczego w określonych godzinach.

Katowice Pyrzowice

Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice im. Wojciecha Korfa w Pyrzowicach położony jest 33 km od centrum Katowic, w miejscowości Pyrzowice, w województwie śląskim. Jest to czwarty port lotniczy w Polsce pod względem liczby odprawianych pasażerów oraz operacji lotniczych. Składa się z trzech terminali pasażerskich: Terminala A, Terminala B oraz Terminala C.

Dojazd do lotniska obsługiwany jest przez taksówki oraz autobusy komunikacji miejskiej o numerach M11, M14, M19, AP, M16/M116 oraz dwa autobusy przewoźników dalekobieżnych do Krakowa i Sanoka. Pasażerowie mogą jednak wypożyczyć samochód w jednej z ośmiu wypożyczalni lub dotrzeć na lotnisko własnym samochodem³².

Połączenie kolejowe z lotniskiem w Katowicach Pyrzowicach jest dopiero w budowie. Projekt realizowany jest przez PKP Polskie Linie Kolejowe i współfinansowany ze środków funduszy unijnych. Planowane prace mają zakończyć się w IV kwartale 2023 roku. Podróżni będą mogli dotrzeć z lotniska na peron kolejowy pobliskiej stacji dzięki podziemnemu przejściu. Obecnie rewitalizacja i odbudowa częściowej linii kolejowej trwa na trasie Tarnowskie Góry – Zawiercie. Trasa jest przygotowywana do przejazdu pociągów pasażerskich z maksymalną prędkością do 140 km/h, a towarowych do 80 km/h. Wykonawca podaje szacunkowy czas

31 Źródło: ZTM Gdańsk. https://ztm.gda.pl/rozklady/rozklad-0N3_20220819-14-2-dzien-20221129.html [dostęp: 29.11.2022].

32 Źródło: Katowice Airport. <https://www.katowice-airport.com/pl/dla-pasazera/dojazd> [dostęp: 25.11.2022].

przejazdu ze stacji Zawiercie do stacji Pyrzowice Lotnisko jako 23 minuty, ze stacji Tarnowskie Góry do stacji Pyrzowice Lotnisko jako niecałe 20 minut. Dla podróżujących z Katowic bądź Częstochowy przejazd ma wynosić około godziny³³.

Podsumowanie

Polska kolej po latach zaniedbań przeżywa swego rodzaju odrodzenie. Budowane są nowe trasy kolejowe, rewitalizowane i modernizowane są te, które zostały wyłączone z użytku bądź w bliskiej przyszłości mogłyby zostać z niego wyłączone. Biorąc pod uwagę, że polska kolej przez ostatnie lata była wąskim gardłem w europejskich procesach transportowych, optymizmem napawa fakt, że podjęto odpowiednie działania. Rośnie zainteresowanie przewozami kolejowymi wśród pasażerów. Dzieje się tak dzięki większej dostępności połączeń oraz świadomości podróżujących. Coraz nowszy tabor pociągów, a co za tym idzie – również większa wygoda i komfort przejazdów sprawiają, że zainteresowanie jest coraz większe.

Analizując zjawisko komodalności transportu kolejowego i lotniczego w portach zagranicznych – Chicago O’Hare oraz Londyn Heathrow – można zauważyć, jak bardzo rozwinięte i szeroko dostępne są zaproponowane połączenia. W analizowanych portach zjawisko komodalności lotniczo-kolejowej istnieje od końca ubiegłego stulecia, a sama współmodalność funkcjonuje niemal książkowo. Analiza była elementem wyjściowym do zbadania tych zjawisk na rynku polskim. Zbadano cztery główne polskie lotniska: Warszawa Okęcie, Kraków Balice, Gdańsk Rębiechowo i Katowice Pyrzowice. Mimo że katowicki port nadal nie posiada połączenia kolejowego, poddano analizie linię kolejową w budowie.

Przy porównaniu należy zaznaczyć fakt, że polskie lotniska mają nieporównywalnie mniejszy przepływ potoków pasażerów niż lotniska w USA i Wielkiej Brytanii. Stąd oczywiste jest, że tabor kolejowy do dyspozycji podróżnych jest mniejszy. Niemniej jednak w przypadku portu lotniczego Warszawa Okęcie pasażerowie najwcześniejszych lotów nie mogą skorzystać z transportu kolejowego, jedyną opcją transportu miejskiego jest autobus linii nocnej. Dla portu lotniczego z największym ruchem pasażerskim w kraju jest to nie najlepsza wiadomość. Stworzenie dodatkowych połączeń przez przewoźnika zapewniłoby lepszy wskaźnik komodalności. W przypadku lotniska w Krakowie sytuacja przedstawia się tak samo. Podróżni najwcześniejszych lotów nie są w stanie dotrzeć tam koleją, a jedynie autobusem linii nocnej. Oba porty lotnicze obsługiwane są przez jedną linię kolejową. W przypadku lotniska Gdańsk Rębiechowo obsługa pasażerów odbywa się na czterech trasach, a mimo to pasażerowie najwcześniejszych lotów nadal nie są w stanie dotrzeć na lotnisko koleją. Większą uwagę należy skupić właśnie

33 Źródło: PLK SA. <https://www.plk-sa.pl/o-spolce/biuro-prasowe/informacje-prasowe/szczegoly/kolejny-etap-budowy-kolejowej-trasy-do-lotniska-katowice-airport-7617> [dostęp: 25.11.2022].

na tych połączeniach. Katowickie lotnisko na ten moment ogłasza połączenie na trasie Zawiercie – Tarnowskie Góry. Niemniej jednak, jeśli podróżni chcieliby dotrzeć do Katowic czy Częstochowy, a te miasta są główną destynacją docelową, muszą się przesiadać w Tarnowskich Górach lub Zawierciu.

Zjawisko komodalności w Polsce jest nadal niewystarczająco rozwinięte, aby móc porównywać je z innymi europejskimi lotniskami. Biorąc pod uwagę wszystkie polskie lotniska oraz fakt, ile z nich posiada połączenia kolejowe, jest to nadal mniejszość. Ponadto lotniska w Lublinie, Olsztynie i Szczecinie, mające połączenia kolejowe, nie mają dużego znaczenia w ogólnym udziale, ponieważ liczba odprawianych pasażerów jest niewielka. Lotniska w Poznaniu czy Wrocławiu, które są w połowie stawki pod względem liczby pasażerów, nie mają takiego połączenia, nie ma również planów związanych ze stworzeniem połączeń kolejowo-lotniczych w tych miastach. Nadzieją dla Polski jest rozwój kolei, który w najbliższych latach może spowodować powstawanie coraz to nowszych połączeń, w tym połączeń kolejowo-lotniczych, które skomodowane zostaną do tego stopnia, że będzie można kupować bilety na kolej i samolot jako bilety łączone, aby dalej przemieszczać się do finalnych destynacji pasażerów. Takie rozwiązania wprowadzono już w Austrii i Niemczech, w logistyce znane pod nazwą Rail & Fly.

Bibliografia

- Fajczak-Kowalska, A. (2013). *Transport kolejowy w procesach logistycznych polskiej gospodarki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Główny Urząd Statystyczny (2021). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2021*. Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Graff, M., Pomykała, A., Raczyński, J. (2018). Tabor kolejowy dla obsługi portów lotniczych. *TTS Technika Transportu Szynowego*, nr 1–2, s. 16–26.
- Grzelakowski, A.S. (2014). Komodalność transportu jako forma kreowania ładu transportowego i logistycznego w UE. *Logistyka*, nr 1, s. 8–15,
- Hajdul, M., Stajniak, M., Foltyński, M. i in. (2015). *Organizacja i monitorowanie procesów transportowych*. Instytut Logistyki i Magazynowania.
- Jaworska, K., Nowacki, B. (2019). Transport kolejowy w systemie logistycznym Polski. *Technika Transportu Szynowego TTS*, nr 4, s. 46–52,
- Kacperczyk, R. (2012). *Środki transportu*. Wydawnictwo Difin.
- Karbowiak, H. (2018). *Podstawy infrastruktury transportu*. Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Komisja Europejska (2011). *Biała Księga. Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu – dążenie do osiągnięcia konkurencyjnego i zasobooszczędnego systemu transportu*.

- Liberadzki, B., Mindur, L. (2006). *Uwarunkowania rozwoju systemu transportowego Polski*. Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB.
- Liberadzki, B., Mindur, L. (red.). (2007). *Uwarunkowania rozwoju systemu transportowego w Polsce*. Instytut Technologii Eksploatacji w Radomiu – PIB.
- Łacny, J. (2009). Komodalność jako nowy trend w transporcie ładunków. *Logistyka*, nr 2, s. 10–12.
- Malarski, M. (2006). *Inżynieria ruchu lotniczego*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Markusik, S. (red.). (2013). *Infrastruktura logistyczna w transporcie*. Tom III, część 1. *Infrastruktura liniowa – wodna, transportu lotniczego oraz telematyka transportu*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Miecznikowski, S., Tłoczyński, D. (2014). Konkurencja i komplementarność transportu lotniczego i kolejowego w Unii Europejskiej. *Logistyka*, nr 3.
- Model systemu logistycznego Polski jako droga do komodalności transportu w Unii Europejskiej*, Raport końcowy z realizacji projektu rozwojowego NCBR. Zakład Logistyki i Systemów Transportowych Politechniki Warszawskiej, 2011.
- Pomykała, A. (2017). Uwarunkowania obsługi Centralnego Portu Komunikacyjnego przez transport kolejowy. *TTS Technika Transportu Szybowego*, nr 9, s. 35–41.
- Rydzkowski, W., Wojewódzka-Król, K. (red.). (2007). *Transport*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wesołowski, J. (2017). Integracja lotnisk z kolejami dużych prędkości. *TTS Technika Transportu Szybowego*, nr 5, s. 27–37.
- Wesołowski, J. (2004). Integracja lotniska i kolei. *TTS Technika Transportu Szybowego*, nr 4, s. 16–24.
- Wojewódzka-Król, K. (2010). Rozwój infrastruktury transportu w Polsce – doświadczenia i kierunki zmian w świetle standardów europejskich. *Ekonomiczne Problemy Usług*, nr 60, s. 462–472.
- Wróbel, I. (2012). Obsługa portów lotniczych transportem kolejowym w Polsce jako element integracji międzygałęziowej. *TTS Technika Transportu Szybowego*, 9, s. 37–41.

Zarządzanie jakością w polskim i amerykańskim systemie ratownictwa medycznego

Streszczenie: Autor artykułu dokonuje porównania praktyki zarządzania jakością w ramach polskiego i amerykańskiego systemu ratownictwa medycznego. Obydwa systemy zostały przedstawione pod kątem rozwoju podstaw prawnych funkcjonowania. Autor poddaje także analizie struktury terytorialne obu systemów. Ukazana jest kompleksowość systemu amerykańskiego w tym względzie, funkcjonującego w oparciu o komponent federalny, stanowy oraz na poziomie hrabstw (również w modelu *inter-county*, w którym hrabstwa zawierają porozumienia w sprawie tworzenia i utrzymywania wspólnych agencji ratownictwa medycznego). Ponadto w artykule dokonano analizy praktyki zarządzania jakością w Polsce i w USA. Jej wynikiem jest stwierdzenie, że w warunkach polskich zarządzanie jakością w systemie Państwowe Ratownictwo Medyczne (PRM) znajduje się w fazie bardzo wczesnego rozpoznawania tego problemu, z kolei wdrożenia obejmują pojedyncze inicjatywy stacji pogotowia ratunkowego związane z implementacją norm ISO. W USA z kolei zarządzanie jakością jest wpisane w podstawy prawne funkcjonowania systemu od poziomu federalnego po poziom hrabstw, dokumenty programowe lokalnych struktur systemu ratownictwa medycznego. Artykuł zawiera także postulaty dotyczące kontynuacji badań nad zagranicznymi systemami ratownictwa medycznego, nad metodami badań jakości i zarządzania jakością w PRM oraz nad badaniem możliwości wdrożeń metod i narzędzi zarządzania jakością w PRM.

Słowa kluczowe: medycyna ratunkowa, ratownictwo medyczne, zarządzanie jakością

Quality management in the Polish and the US EMS systems

Abstract: The author of article has conducted a comparison of quality management practice in the Polish and American systems of emergency medical services (EMS). Both systems have been presented regarding the development of legal framework regulating their functioning. In addition, the author has analysed their territorial structures. As a result, a complexity of the American EMS system has been shown, since it based on the following tiers of responsibility: federal-level, state-level and county-level. Here, inter-county level has been taken into account, which is a legal and operational framework for co-operation between counties that together establish joint EMS agencies. In this article, practice of quality management in both the American and Polish EMS systems has been depicted. The outcome is that the Polish system (The State Emergency Medical Services) has been making the very first steps in quality management. Few implementations of the ISO norms have so far been reported. Whilst, in the United States, quality management appears to have been an embedded practice from the federal to the county level, both in legal framework and local EMS programs. The article includes a postulate to continue research on the matter of foreign EMS systems, quality and quality management in the Polish EMS system, as well, as for possible ways to implement quality management methods and tools in this system.

Keywords: emergency medical services, emergency medical treatment, quality management

Wstęp

Zarządzanie jakością staje się bardzo ważne w wielu przedsiębiorstwach. Według statystyk organizacji ISO na koniec 2022 roku certyfikację ISO 9001 uzyskało ponad 1,1 miliona przedsiębiorstw (Keen, 2022). Ewolucja tego obszaru zarządzania wskazuje ponadto, że z rangi wydzielonego obszaru funkcjonalnego podnoszony jest on do rangi wiodącej strategii przedsiębiorstwa, o czym świadczą takie koncepcje, jak strategiczne zarządzanie jakością (ang. *strategic quality management*, SQM) czy zarządzanie przez jakość (*total quality management*, TQM) (Dahlgaard et al., 2019; Callingo, 1996). W przypadku służb ratownictwa medycznego można mówić o powolnym podążaniu za rozwojem koncepcji zarządzania jakością: od pierwszych postulatów na rzecz wdrożeń aż po wdrożenia oparte na osiągnięciach tzw. nurtu normalizacyjnego (m.in. ISO 9001, ISO 14001 itd.) i wdrożenia oparte na narzędziach z zakresu TQM (Six Sigma itd.) (Evans & Lindsey, 2015).

Celem artykułu jest prezentacja stanu i kierunków rozwoju zarządzania jakością w polskim i amerykańskim systemie ratownictwa medycznego. Autor opisuje struktury organizacyjne i elementy obydwu systemów, a także źródła prawne i programowo-strategiczne zarządzania jakością oraz sposób realizacji działań w zakresie zarządzania jakością pomiędzy systemami. Dzięki temu obrazuje różnice programowo-normatywne i w zakresie zarządzania jakością. Artykuł jest również próbą odpowiedzi na pytanie, czy w systemach ratownictwa medycznego obydwu państw można mówić o systemie zarządzania jakością, a jeżeli tak, to w jaki sposób należy go scharakteryzować i jak został on zorganizowany i zintegrowany.

Też artykułu jest to, że w przypadku amerykańskiego systemu ratownictwa medycznego można mówić o systemie zarządzania jakością opartym na wytycznych prawnych i programowych, natomiast w Polsce zarządzanie jakością w systemie ratownictwa medycznego jest wciąż we wczesnej fazie rozwoju. O ile w Stanach Zjednoczonych zarządzanie jakością jest wpisane w podstawy programowe działania struktur na różnym poziomie terytorialnym (federalnym, stanowym, hrabstw), o tyle w Polsce opiera się on na wyznaczonej strukturze Państwowego Ratownictwa Medycznego, ale prawo i dokumenty programowe mówią jedynie o spełnieniu przez jednostki PRM minimalnych wymogów. Oprócz tego w PRM powszechnie stosowane są normy ISO. W amerykańskim systemie ratownictwa coraz częściej stosowane są metody, narzędzia i instrumenty i zarządzania jakością właściwe dla organizacji biznesowych (TQM, Six Sigma).

Zarządzanie jakością – cele, zasady, metody i narzędzia

Cele zarządzania jakością są różnie definiowane w literaturze przedmiotu. Pyzdek i Keller (2013) dokonali przeglądu różnych podejść do zarządzania jakością i tego, w jaki sposób identyfikują one cele tego zarządzania. Ponadto można

zauważyć możliwe płaszczyzny rozumienia celów zarządzania jakością (Pyzdek, Keller, 2013):

- cele zarządzania jakością można skonfrontować z celami jakości w organizacjach;
- cele zarządzania jakością są związane z osiągnięciem pewnych oczekiwanych rezultatów w organizacji w związku z praktyką zarządzania jakością (np. budową kultury zarządzania jakością), ale również można je interpretować w kontekście realizacji szerszej pojętych celów strategicznych organizacji (m.in. osiągnięcie przewagi konkurencyjnej, zdobycie wysokiej pozycji konkurencyjnej, wysoki poziom satysfakcji klientów);
- cele zarządzania jakością muszą być związane z celami danej organizacji i służyć ich osiągnięciu.

Do analizy celów zarządzania jakością można wykorzystać następujące główne podejścia: podejście Deminga, podejście tzw. szkoły japońskiej (*Total Quality Control*, TQC) oraz podejście normalizacyjne związane z normami organizacji ISO (normy ISO 9000 oraz normy o charakterze następczym: normy zmodernizowane i normy szczegółowe). W podejściu Deminga źródłem identyfikacji celów zarządzania jakością jest tzw. 14 punktów Deminga. Jednocześnie cele te, jak już zostało wspomniane, mogą służyć samemu utrzymaniu i rozwojowi praktyki, ale także samemu przedsiębiorstwu (realizacja strategii organizacji) (Pyzdek, Keller, 2013).

W przypadku szkoły japońskiej cele zarządzania jakością zostały przedstawione przez Taiichi Ohno, który w latach powojennych opracowywał system produkcji w zakładach Toyoty – obok zasad szczupłego zarządzania jego uwaga była skupiona na zarządzaniu jakością. Celem samym w sobie było stworzenie kultury zarządzania jakością uznającej prymat ciągłego doskonalenia, autonomii działania i samodzielnego myślenia w celu poprawy działań (Nakane, Hall, 2002).

Cele zarządzania jakością są definiowane w ramach norm jakości. Standard BS 7850, będący pierwowzorem dla późniejszych norm ISO, definiował je następująco: „wykorzystanie zasobów ludzkich i innych należących do organizacji w najbardziej efektywny sposób” oraz „umożliwienie w ten sposób osiągnięcia celów danej organizacji” (Tricker, 2012, s. 43). Cele zarządzania jakością mogą mieć także wymiar organizacyjny, mieszczący się w ramach działań jednego podmiotu, stąd są one definiowane przez organizacje w księgach jakości, politykach jakości, programach poprawy jakości i innych sformalizowanych dokumentach (Hamrol, Mantura, 2005).

Zasady, metody i narzędzia zarządzania jakością mają służyć do osiągania celów zarządzania jakością. Zasady to ogólne wskazania dotyczące postępowania, z kolei ich siła sprawcza polega na tym, że w toku rozwoju koncepcji zarządzania powstało wiele metod i narzędzi, które można wiązać z tymi zasadami. Różnice między nimi polegają na tym, że zasady opierają się na sposobach myślenia i ogólnych

wskazaniach dla działania (Hamrol, Mantura, 2005). W poniższej tabeli przedstawione są zasady, metody i narzędzia zarządzania jakością.

Tabela. 1. Zasady, metody i narzędzia zarządzania jakością

	Opis	Przykłady
Zasady zarządzania jakością	Oddziaływanie długoterminowe, mające wpływ na wymiar strategiczny działania przedsiębiorstwa. Trudne w pomiarze i ocenie	– zasada Deminga – zasada ciągłego doskonalenia procesów (kaizen) – zasada pracy zespołowej – zasada „zera defektów” – zasada <i>just in time</i>
Metody zarządzania jakością	Oddziaływanie średnioterminowe. Pozwalają na kształtowanie jakości oparte na algorytmach postępowania	QFD, analiza wartości, analiza FMEA, DMAIC, Six Sigma, SKO, SPC, DOE
Narzędzia zarządzania jakością	Oddziaływanie krótkoterminowe. Zastosowanie na poziomie operacyjnym	Histogramy, schematy blokowe, diagram Ishikawy, diagram Pareto, arkusz kontrolny, wykresy korelacji, karty kontrolne

Źródło: Hamrol, Mantura, 2005, s. 209.

Celem tego artykułu nie jest omawianie szczegółowo wszystkich metod i narzędzi, ale wskazanie, że stanowią one bardzo zróżnicowaną wewnątrznie zbiorowość rozwiązań stosowanych w zarządzaniu jakością. Wskazuje się też możliwość stosowania ich w ochronie zdrowia, jak również w ratownictwie medycznym (Yang, 2003; Tsai et al., 2014; Trela, 2016).

Jako prekursorkę zarządzania jakością w ochronie zdrowia, w tym także w medycynie ratunkowej, przedstawia się Florence Nightingale, która podczas wojny krymskiej (1853–1856) swoimi usprawnieniami zmniejszyła znacznie liczbę zgonów i amputacji wśród rannych żołnierzy. W XX wieku na rozwój zarządzania jakością w ochronie zdrowia i systemach ratownictwa medycznego mieli wpływ autorzy głównych koncepcji, a więc W. Shewhart, P. Deming, J. Juran, ale trzeba zwrócić uwagę na osobę związaną z sektorem medycznym, czyli Ernesta Codmana. Codman opracował podejście do zarządzania, które nazwał systemem efektów końcowych w szpitalnej standaryzacji (*End Result System of Hospital Standardization*) w 1913 roku. W 1951 roku opracowany został pierwszy na świecie system akredytacji szpitalnej z udziałem uczelni ACS (*American College of Surgeons*) i Amerykańskiego Stowarzyszenia Szpitali. W 1966 roku Avedis Donabedian przedstawił referat na temat ewaluacji systemów zarządzania jakością w ochronie zdrowia (Crowe, 2012). Dzięki tym inicjatywom rozpoczął się proces rozwoju praktyki zarządzania jakością w systemach ochrony zdrowia i systemach ratownictwa medycznego.

Cele najwyższe zarządzania jakością w systemie ratownictwa medycznego – życie i zdrowie ludzkie

Systemy ratownictwa medycznego są szczególnym komponentem w systemach ochrony zdrowia. Główne różnice, które wpływają na odmienne pojmowanie celów zarządzania jakością między systemami ratownictwa medycznego i innymi obszarami funkcjonalnymi systemów ochrony zdrowia (Jarosławska-Kolman et al., 2016; Zysiak-Christ, Humeniuk, 2020; Paplicki, 2020; Crowe, 2021):

- Celem systemu ratownictwa medycznego jest ratowanie ludzkiego życia i zdrowia, ze szczególnym naciskiem na ludzkie życie, z kolei w ochronie zdrowia celem jest przede wszystkim leczenie i profilaktyka zdrowotna;
- Celem systemu ratownictwa medycznego jest reagowanie na nagłe zagrożenia zdrowotne, w przeciwieństwie do pozostałych elementów systemu ochrony zdrowia;
- Wynikająca z powyższego rozgraniczenia różnica to szybkość i niezawodność działania, która jest wymagana od systemów ratownictwa medycznego. W „pozaratunkowej” części systemów ochrony zdrowia działanie może być długoterminowe, planowane w dłuższej perspektywie (dni, tygodni, miesięcy), podczas gdy w krytycznej fazie ratowania życia planowanie odbywa się w horyzoncie czasowym abstrakcyjnym dla zarządzania jakością (sekundy i ułamki sekund), zaś ze spadkiem zagrożenia życia ten horyzont czasowy się wydłuża (godziny, dni);
- Wysiłek przygotowawczy w systemie ratownictwa medycznego obejmuje ogół działań *a priori* (przed akcją ratunkową), z kolei w systemach ochrony zdrowia wysiłek przygotowawczy jest rozdzielony na fazę przed przyjęciem pacjenta (infrastruktura, ogólne wytyczne i rekomendacje leczenia, dostępność sprzętu diagnostycznego, leków) i po jego przyjęciu (opracowanie planu leczenia itd.).

Paplicki (2020) w podobnym kontekście analizuje znaczenie systemu ratownictwa medycznego, podkreślając prawne źródła obowiązków tego systemu, czyli zapewniania „prawa do życia” i „prawa do ochrony zdrowia”. Z tego też powodu ludzkie życie i zdrowie są priorytetem systemów ratownictwa medycznego. Z kolei wynikają z tego także cele szczegółowe (Paplicki, 2020): redukcja liczby zgonów, których można uniknąć, pomniejszenie liczby przypadków inwalidztwa do uniknięcia, ograniczenie ciężkości bólu i cierpienia wywołanych nagłymi zagrożeniami zdrowotnymi, racjonalizacja czasu i kosztów leczenia, zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego i obywatelskiego.

Z tego zatem może wynikać, że zarządzanie jakością w systemie ratownictwa medycznego również ma na celu osiągnięcie doskonałości operacyjnej w celu niezawodnej reakcji na wypadek nagłego zagrożenia życia. Niemniej zarządzanie

jakością w takim wypadku musi obejmować także cele niższej rangi ze względu na stopień zagrożenia, a więc zagrożenia zdrowia, jak również dbałość o racjonalne dysponowanie zasobami (Crowe, 2021). Zwłaszcza ostatni argument wynika z kryterium przynależności systemu ratownictwa medycznego, który stanowi część systemu ochrony zdrowia, a zatem należy do sektora usług publicznych zobowiązanego do stosowania reguł gospodarnego zarządzania zasobami (oszczędność, adekwatność, racjonalność) (Paplicki, 2020).

Ratowanie życia ludzkiego w ratownictwie medycznym nie może także uciec następującym dwóm cechom, które wymagają szczególnej uwagi pod kątem zarządzania jakością (Crowe, 2021; Charles et al., 2002):

- ratowanie życia ludzkiego to usługa;
- ratowanie życia ludzkiego to proces.

Ratowanie życia ludzkiego jako usługa należy rozumieć z perspektywy dostępności centrum powiadamiania, czasu przyjazdu karetki, prawidłowo wykonanych działań resuscytacyjnych, prawidłowego podania leków, prawidłowego zarządzania bólem i wielu innych składników usługi. Ratowanie życia ludzkiego to proces w dwóch ujęciach: po pierwsze, jest to sekwencja działań, które można traktować jako proces, a po drugie, jest szereg bramek logicznych, gdzie „przekroczenie” każdej z nich oznacza zmniejszenie zagrożenia życia (łańcuch przeżycia – ang. *chain of survival*) (Charles et al., 2002).

Ratowanie ludzkiego życia w ratownictwie medycznym wymaga ponadto identyfikowania i prewencji w obszarze zdarzeń niepożądanych. Jest to ważny przyczynek do rozwoju koncepcji i praktyki na potrzeby ratownictwa medycznego. Ponadto wskazuje się w literaturze na to, że przyczyny zdarzeń niepożądanych nie zawsze są obiektywne. Przeciwnie, odpowiada za nie szereg czynników ludzkich, które także można interpretować jako „antagonistów” kultury zarządzania jakością: rutyna, brak motywacji, obciążenie pracą, brak dobrych nawyków lub złe nawyki, brak wsparcia ze strony kolegów (Cira, Mikos, 2017).

Organizacja i struktura systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego w Polsce

Aktualnie działający system Państwowego Ratownictwa Medycznego (PRM) został powołany w Polsce zgodnie z ustawą z dnia 8 września 2006 roku. Był to krok w kierunku dalszej ewolucji systemów ratownictwa medycznego w Polsce od: wojewódzkich kolumn transportu sanitarnego (1976–1999), przejściowej fazy, czyli tzw. Zintegrowanego Ratownictwa Medycznego (1999–2001) i pierwszej wersji PRM, powstałego na mocy wcześniejszej ustawy z dnia 25 lipca 2001 roku (Jarosławska-Kolman et al., 2016).

Na mocy nowelizacji ustawy o PRM, wydanej 10 maja 2018 roku, przyjęto Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie Systemu Wspomagania Dowodzenia Państwowego Ratownictwa Medycznego (SWD PRM). Ma on na celu zastąpienie lokalnych dyspozytorni medycznych. SWD PRM to system teleinformatyczny, który umożliwia wykonywanie połączeń z numerów alarmowych, dysponowanie zespołami ratownictwa medycznego, rejestrowanie zdarzeń medycznych, lokalizację zdarzeń. Krajowe Centrum Monitorowania Ratownictwa Medycznego z kolei zajmuje się gromadzeniem i analizą danych opisowych i statystycznych dotyczących (KCMRM, 2022):

- informacji o obsłudze zgłoszeń użytkowników SWD PRM;
- bieżących prac utrzymaniowych i administracyjnych SWD PRM;
- incydentów serwisowych wpływających na działanie systemu SWD PRM;
- wprowadzonych nowych procedur i instrukcji oraz ich modyfikacji;
- wykonanych zadań w zakresie rozbudowy infrastruktury SWD PRM;
- innych zadań realizowanych przez KCMRM w zakresie rozbudowy i modyfikacji oraz administrowania SWD PRM.

Nadzór nad Państwowym Ratownictwem Medycznym sprawuje Minister Zdrowia (nadzór nad systemem krajowym). Ma on prawo powołać krajowego koordynatora ratownictwa medycznego. Na poziomie wojewódzkim z kolei podmiotem zobowiązanym w obszarze planowania, organizacji, koordynacji i nadzoru są wojewodowie. Wojewodowie opracowują wojewódzkie plany działania Państwowego Ratownictwa Medycznego. Ponadto mają uprawnienie do powoływania wojewódzkich koordynatorów ratownictwa medycznego.

Jednostki systemu PRM to: zespoły ratownictwa medycznego specjalistyczne, zespoły ratownictwa medycznego podstawowe, szpitalne oddziały ratunkowe i zespoły Lotniczego Pogotowia Ratunkowego (LPR). W ramach PRM w 2019 roku funkcjonowało 1577 zespołów ratownictwa medycznego, w tym 1208 zespołów podstawowych i 369 zespołów specjalistycznych, 237 szpitalnych oddziałów ratunkowych, 21 baz Lotniczego Pogotowia Ratunkowego. PRM współpracował ze 155 izbami przyjęć i 17 centrami urazowymi (NIK, 2019).

Praktyka zarządzania jakością i inicjatywy na rzecz poprawy jakości w PRM

W systemie Państwowego Ratownictwa Medycznego nie ma odpowiadającego jego potrzebom (zarówno co do skali działalności, natury działań i potrzeb na poziomie organizacji terytorialnej) systemu zarządzania jakością. Pojedyncze stacje pogotowia ratunkowego wdrażają normę ISO 9001 (Kowal et al., 2016), czego konsekwencją jest opracowanie księgi jakości i polityki jakości. Polityka jakości

jest wskazaniem ogólnych zasad dotyczących pracy dla zespołów ratownictwa medycznego. Z kolei księga jakości to adaptacja procedur normy ISO 9001 do potrzeb danej jednostki (WSPR Olsztyn, 2022).

W literaturze podkreśla się nie tylko niedociągnięcia w obszarze zarządzania jakością, ale trudności w otoczeniu warunkującym osiągnięcie odpowiedniej jakości usług przez PRM (Wróbel, 2022; Cira, Mikos, 2017). Tymczasem wysiłki w obszarze PRM koncentrują się przede wszystkim na szerszej kategorii, czyli zarządzaniu zintegrowanym lub zarządzaniu operacyjnym, co nadaje zarządzaniu jakością znaczenie drugorzędne, albo przynajmniej wysoce niewystarczające. W tym zakresie NIK (2019) oceniła negatywnie m.in. sposób wykonania projektu TOPSOR, który miał usprawnić zarządzanie trybem obsługi pacjenta. Jego następca, czyli projekt SORTECH, jest wciąż w fazie realizacji (do 2024 roku). Ma on na celu usprawnienie działania i procesów decyzyjnych szpitalnych oddziałów ratunkowych poprzez wykorzystanie uczenia maszynowego i sztucznej inteligencji (Rynekzdrowia.pl, 2021). Kilka lat temu miało powstać Centrum Monitorowania Jakości w Ratownictwie Medycznym, którego zadaniem byłby pomiar jakości świadczonych usług (Laskowski, 2017), niestety, inicjatywa ta nigdy nie została wdrożona do końca i nie funkcjonuje.

Oprócz niewielkiego zainteresowania rozwojem praktyki zarządzania jakością, PRM boryka się z wieloma problemami, które wpływają na sam cel zarządzania jakością, czyli jakość usługi. Są to między innymi: braki kadrowe, w tym braki lekarzy, przemęczenie ratowników medycznych, trudności proceduralne i logistyczne, obniżenie dostępności usług medycznych stanowiących kontynuację łańcucha działań pomocy poszkodowanemu (np. brak lekarza konkretnej specjalizacji, np. neurologii) (Wróbel, 2022).

Organizacja i struktura systemu ratownictwa medycznego w USA (EMS)

Na poziomie prawnym system ratownictwa medycznego w USA zorganizowany jest w oparciu o następujące ustawy:

- ustawy federalne;
- ustawy stanowe;
- prawo i polityki lokalne na poziomie hrabstw i między hrabstwami (*inter-county*).

Analizę należy rozpocząć od ustaw federalnych. Powodem rozwoju systemu ratownictwa medycznego w USA w warunkach pokoju i obsługi zapewnianej przez służby o charakterze cywilnym było pojawienie się problemu wzrostu wypadków drogowych. W wypadkach tych było coraz więcej rannych, ale również zgonów. W latach 50. XXI wieku również w USA zaczęto opracowywać metody pierwszej pomocy (resuscytacja krążeniowo-oddechowa). Kolejnym krokiem była instytucjonalizacja pomocy dla poszkodowanych w wypadkach. Pierwsze prawo

federalne dotyczące organizacji systemu ratownictwa medycznego w USA przyjęto w 1966 roku (Ustawa o bezpieczeństwie na drogach – *Highway Safety Act*). Kilka lat pracy systemu ratownictwa pozwoliło na podjęcie decyzji o rozszerzeniu ratownictwa medycznego z obszaru drogowego na pozostałe i w 1973 roku przyjęto ustawę o usługach ratownictwa medycznego (*Public Health Service Act*), którą inkorporowano do ustawy wyższego rzędu, czyli ustawy o zdrowiu publicznym. Tym samym powstał obowiązek stworzenia ogólnokrajowego systemu ratownictwa medycznego i podstawy prawne do jego działania (Crowe, 2021; Walz i Zigmont, 2016).

Kluczową ustawą jest jednak ustawa z 1973 roku o systemach usług ratownictwa medycznego (*EMS Systems Act*, EMS). Jej fundamentalne znaczenie opiera się na tym, w jakich płaszczyznach organizuje systemy ratownictwa: w płaszczyźnie terytorialnej oraz w płaszczyźnie funkcjonalnej (organizacja zasobów ludzkich, organizacja szkoleń, systemy komunikacji i łączności, transport, pomieszczenia i urządzenia, jednostki intensywnej terapii, agencje bezpieczeństwa publicznego, oraz zagadnienia takie jak: udział konsumentów, dostęp do opieki, transport pacjentów, skoordynowany system informacji o pacjentach, system informacji publicznej) (Institute of Medicine, 2007).

Kolejnym aktem prawnym w randze federalnej jest ustawa z 1986 roku o postępowaniu medycznym w sytuacjach zagrożenia i w trakcie porodów (*Emergency Medical Treatment and Active Labour Act*, EMTALA) (Centers for Medicare & Medicaid Services, 2023), stanowiąca część rozdziału 43 Kodeksu Stanów Zjednoczonych (*The United States Code*, USC). Ustawa EMTALA była reakcją na szereg problemów w organizacji ratownictwa medycznego, między innymi porzucenia pacjentów przez zespoły medyczne po przyjęciu dyspozycji (Hackley, 2021). Powstała dla usprawnienia systemu finansowania ustawa budżetowa OBRA (*Omnibus Budget Reconciliation Act*) z 1986 roku pozwoliła na decentralizację budżetu ratownictwa medycznego (do tej pory w oparciu o ustawę EMS), powierzając kompetencje w tym zakresie stanom (Bucher, Zaidi, b.r.).

Dalej wyróżnić należy ustawy stanowe, które dotyczą kwestii operacyjnych; na przykładzie Teksasu można wyróżnić rozdział w Kodeksie transportowym stanu Teksas dotyczący uprzywilejowanych pojazdów interwencyjnych (*Texas Municipal League*, 2016), z kolei w Kodeksie bezpieczeństwa i higieny wyróżnić należy rozdział nr 773 dotyczący ratownictwa medycznego (*Texas Health and Safety Code*, 2017).

Istotne jest również prawo lokalne hrabstw, ale także porozumienia i statusy zawierane między hrabstwami (porozumienia w sprawie wzajemnej pomocy, porozumienia w sprawie wspólnego systemu ratownictwa medycznego). Przykładem porozumienia na poziomie *intercounty* jest porozumienie hrabstw Mendocino i Sonoma w stanie Kalifornia, tworzące wspólny system ratownictwa medycznego,

jak również nadzorującą go Agencję Ratownictwa Medycznego Obszaru Dolin Wybrzeża (*Coastal Valleys EMS Agency*) (*Coastal Valleys EMS Agency System Plan*, 2018). W przypadku niektórych hrabstw ze względu na ich duży obszar i liczbę ludności, np. Sacramento, Los Angeles, porozumienia są powoływane między dystryktami (dzielnicami).

Organizacja systemu ratownictwa medycznego w USA opiera się na strukturze czteropoziomowej, która składa się z następujących komponentów:

- komponentu federalnego;
- komponentu stanowego;
- komponentu na poziomie hrabstw;
- komponentu wsparcia programowo-merytorycznego.

Na poziomie federalnym uprawnienia nadzorcze nad systemem ratownictwa medycznego sprawują: Departament Bezpieczeństwa Wewnętrznego (*Department of Homeland Security*), któremu podlega Federalna Agencja do spraw Zarządzania Kryzysowego (*Federal Emergency Management Agency, FEMA*), zaś wewnątrz jej struktur działa jeszcze Administracja ds. Bezpieczeństwa Przeciwopozarowego (*US Fire Administration, USFA*). Kompetencje nadzorcze są dzielone ze strukturami podlegającymi Departamentowi ds. Transportu: Narodowej Administracji Bezpieczeństwa Ruchu na Autostradach (*National Highway Traffic Safety Administration, NHTSA*) i działającego w NHTSDA Biura ds. Usług Ratownictwa Medycznego (*Office of Emergency Medical Services, OEMS*) (NASEMSO, 2020; USFA, 2012).

Komponent stanowy również obejmuje organy administracji i nadzoru. W poszczególnych stanach ich nazewnictwo i zakres określonych kompetencji mogą się różnić, co wynika z uprawnień nadanych władzom stanowym. Na ogół jednak organami odpowiedzialnymi są stanowe departamenty usług medycznych, w których z kolei są wydzielone wyspecjalizowane organy i komórki odpowiedzialne (np. w stanie Nowy Jork jest to Biuro ds. Usług Ratownictwa Medycznego i Personelu Systemu Reagowania Urazowego – *Bureau of Emergency Medical Services and Trauma Systems Staff*) (New York State Department of Health, 2023).

Na poziomie hrabstw funkcjonują odpowiedzialne za ratownictwo medyczne organy administracyjne i systemy. Organ administracyjny hrabstwa to z reguły wydzielony wydział albo komitet we władzach hrabstwa (np. we władzach hrabstwa Mendocino, w stanie Kalifornia, działa komitet ds. ratownictwa medycznego). Pojedyncze hrabstwa w drodze stanowienia prawa lokalnego i wspólnie działające hrabstwa zawiązujące między sobą porozumienia tworzą najniższy komponent terytorialny. W tym przypadku nazywany jest on albo agencją ratownictwa medycznego, albo systemem ratownictwa medycznego (Napa County, 2023). Obejmuje on dany obszar terytorialny działania, ale na poziomie wykonawczym pojawiają się jeszcze inne elementy.

Podstawową komórką działania w amerykańskim systemie ratownictwa medycznego są agencje. Agencja w tym kontekście nie może być jednak mylona z agencją rządową lub stanową, czy innym organem nadzoru na poziomie hrabstwa. Agencja to wydzielona komórka organizacyjna działająca na wybranym terytorium, która jest odpowiedzialna za wykonywanie zadań z zakresu ratownictwa medycznego. Agencje w systemie ratownictwa medycznego w USA działają w ramach różnych form organizacyjnych i dzielą się na (USFA, 2012):

- wielozadaniowe agencje ratownictwa medycznego (*multi-purpose EMS agency*);
- agencje ratownictwa medycznego „pełnoetatowe” (*single-purpose EMS agency*);
- agencje transportu na potrzeby ratownictwa medycznego zbazowane w szpitalach (*hospital-based EMS transport agencies*);
- niepubliczne agencje ratownictwa medycznego (*private EMS agencies*);
- agencje „usług trzecich” zdolne do prowadzenia wybranych działań z zakresu ratownictwa medycznego, m.in. policja, straż pożarna, ale także straże miejskie (*third-service EMS agency*);
- lokalne agencje ratownictwa użyteczności publicznej (*public utility EMS agencies*).

Agencje wielozadaniowe to między innymi lokalne jednostki do działań przeciwpożarowych i gaśniczych, a działania ratownicze prowadzi personel gaśniczy wyszkolony do prowadzenia działań z zakresu ratownictwa medycznego i personel paramedyczny. Czasami rolę agencji wielozadaniowych pełnią także organy ds. przestrzegania prawa (policja i straże miejskie). Agencje „pełnoetatowe” zajmują się tylko zadaniami z zakresu ratownictwa medycznego. Agencje zbazowane w szpitalach oznaczają, że odpowiedzialność za ich działania ponoszą szpitale. Agencje te mogą być prywatne lub publiczne. Agencje w pełni prywatne podlegają podmiotom komercyjnym lub niekomercyjnym (np. organizacjom *non-profit*) i zajmują się działaniami ratownictwa medycznego o charakterze nagłym lub nienagłym (*emergent/nonemergent EMS*). Działanie agencji *third-service* oznacza, że inne jednostki (policja, straż pożarna) udzielają pierwszej pomocy, jednak nie mają uprawnień i wyposażenia na poziomie agencji wielozadaniowych, które działają w obrębie tych samych jednostek. Lokalne agencje użyteczności publicznej są tworzone przez lokalne władze i im podlegają, lokalne władze są właścicielami sprzętu i wyposażenia oraz karettek (USFA, 2012).

Na obszarze hrabstwa, albo na obszarze kilku hrabstw, za wykonywanie zadań z zakresu agencji lub systemu ratownictwa medycznego odpowiedzialna może być jedna lub więcej agencji scharakteryzowanych powyżej.

W funkcjonowanie systemu ratownictwa medycznego zaangażowane jest także zaplecze wsparcia programowo-merytorycznego. Należą do niego uczelnie i stowarzyszenia zawodowe. Wśród uczelni są to: Narodowa Akademia Medyczna, Amerykańska Szkoła Lekarzy Medycyny Ratunkowej, z kolei część obsługiwana przez straż pożarną korzysta z prac Narodowej Akademii Pożarnictwa (*National Fire Academy*). Wśród stowarzyszeń kluczową rolę odgrywają: Narodowe Stowarzyszenie Stanowych Przedstawicieli ds. Usług Ratownictwa Medycznego (*National Association of State EMS Officials*, NASEMSO), Amerykańskie Stowarzyszenie Szpitali (*American Hospital Association*, AHA) i Amerykańskie Stowarzyszenie Ambulansów (*American Ambulance Association*, AAA).

Praktyka zarządzania jakością w amerykańskim systemie ratownictwa medycznego (EMS)

W rozwoju praktyki zarządzania jakością w amerykańskim systemie ratownictwa medycznego dużą rolę odegrały opisane wcześniej inicjatywy na rzecz systemowego zarządzania jakością w amerykańskiej ochronie zdrowia i ewaluacji zarządzania jakością. Niemniej podejście sektorowe, czyli skupione już tylko i wyłącznie na ratownictwie medycznym, rozwinęło się dzięki pracom prowadzonym na przełomie XX i XXI wieku w Instytucie Medycyny (*Institute of Medicine*, IOM), który został przekształcony w Narodową Akademię Medycyny (*National Academy of Medicine*, NAM). W 2000 roku, w efekcie prac zespołów NAM, opublikowano raport „Mylić się jest rzeczą ludzką: tworzenie bezpieczniejszego systemu ochrony zdrowia” (*To Err is Human: Building a Safer Health System*), którego główną obserwacją był szacunek, że od 44 do 88 tysięcy pacjentów rocznie umiera z powodu błędów medycznych. Rok później opublikowano raport „Przekraczając Przepaść Jakości: Tworzenie Nowego Systemu Ochrony Zdrowia w XXI wieku”. Raport ten zawierał sześć celów dla ochrony zdrowia i dla ratownictwa medycznego, które miały być: bezpieczne, efektywne, zorientowane na pacjenta, szybkie, wydajne i sprawiedliwe (Crowe, 2021).

Zarządzanie jakością w ratownictwie medycznym w USA opiera się na szeregu praktyk, które są wykonywane przez komponent federalny, stanowy i na poziomie hrabstw oraz w agencjach ratownictwa medycznego działających zgodnie z porozumieniami między hrabstwami. W stanie Nowy Jork program poprawy jakości wpisany jest do stanowej ustawy o zdrowiu publicznym (art. 30, sekcja 3006), zaś w zbiorze praw stanu Nowy Jork część 800.21 zakłada wymogi jakościowe dla ambulansów (New York State Emergency Medical Services Council, 2007). Na poziomie hrabstw również w założeniach lokalnych agencji i systemów ratownictwa medycznego funkcjonują inicjatywy na rzecz zarządzania jakością. Powoływane są

także wydzielone jednostki i zespoły na rzecz poprawy jakości (na przykładzie hrabstwa Santa Clara w stanie Kalifornia) (Santa Clara County, 2020).

Amerykańskie Stowarzyszenie Ambulansów (*The American Ambulance Association, AAA*) wydało podręcznik najlepszych praktyk dla ratownictwa medycznego. Zdefiniowano w nim kluczowe cele zarządzania jakością dla systemów ratownictwa medycznego w USA, tzw. *5 hallmarks* (AAA, 2014):

- ustalenie zasad i granic odpowiedzialności pomiędzy agencjami ratownictwa medycznego;
- ustanowienie niezależnych jednostek nadzoru;
- dbałość o koszty usług;
- stworzenie elementów systemu, które zapewnią efektywność ekonomiczną;
- zapewnienie warunków dla długoterminowego wysokiego poziomu usług.

W 2014 roku z udziałem NHTSA i NASEMSO powołano do życia projekt *EMS Compass*, a potem dzięki współpracy z Amerykańską Uczelnią Lekarzy Medycyny Ratunkowej (ACEP) założono Narodowy Sojusz ds. Jakości Ratownictwa Medycznego (*National EMS Quality Alliance, NEMSQA*). Jego celem było opracowanie standaryzowanych procedur postępowania dla sytuacji różnej natury wymagających zastosowania medycyny ratunkowej (NEMSQA, 2021). W poniższej tabeli przywołane są procedury opracowane w ramach NEMSQA.

Tabela 2. Wybrane procedury jakościowe dla amerykańskiego systemu ratownictwa medycznego według NEMSQA

Nazwa procedury	Opis procedury	Orientacja procedury
Hypoglycemia-01	Postępowanie w przypadku hipoglikemii	procesowa
Pediatrics-01	Pediatryczna ocena dróg oddechowych	procesowa
Pediatrics-02	Zastosowanie beta agonisty w astmie dziecięcej	procesowa
Pediatrics-03	Dokumentacja w ocenie dawkowania wg wagi ciała	procesowa
Seizure-02	Interwencja u pacjenta w stanie epilepsji	procesowa
Stroke-01	Postępowanie przedszpitalne w podejrzeniu zawału serca	procesowa
Trauma-01	Ocena bólu u rannych pacjentów	procesowa
Trauma-03	Efektywność strategii leczenia bólu u rannych pacjentów	wynikowa
Trauma-04	Transport pacjentów do centrum urazowego	procesowa
Safety-01	Użycie sygnałów świetlnych i dźwiękowych w trakcie dojazdu na miejsce zdarzenia	procesowa
Safety-02	Użycie sygnałów świetlnych i dźwiękowych w trakcie transportu pacjenta	procesowa

Źródło: (Crowe, 2021, s. 429).

Ponadto istnieją informacje poświadczające, że w amerykańskim systemie ratownictwa medycznego rozwija się zainteresowanie wdrażaniem norm jakości oraz zastosowaniem metod i narzędzi zarządzania jakością stworzonych pierwotnie z myślą o organizacjach biznesowych. Przez ostatnie 10–15 lat postulowano wdrożenie metody Six Sigma i towarzyszącego jej narzędzia DMAIC w systemie ratownictwa medycznego. Narodowa Akademia Pożarnictwa posiada Six Sigma i DMAIC w swoim programie nauczania dla studentów i dla personelu biorącego udział w zadaniach z zakresu ratownictwa medycznego (USFA, 2017).

Uwagi porównawcze i dylematy w pracy nad zarządzaniem jakością w ratownictwie medycznym

Podobnym dla polskiego systemu, ważnym czynnikiem utrzymania celu absolutnego w zarządzaniu jakością w ratownictwie medycznym w USA jest wysoki poziom zaangażowania pracowników (NHTSA, 2008; Wnukowski et al., 2015). Niemniej w obrębie zarządzania jakością widoczny jest już wieloletni rozwój praktyki w amerykańskim ratownictwie medycznym. Jednak może to wynikać też z faktu, że PRM jest organizacją dużo młodszą. Na uwagę zasługuje fakt, że zwrot ku zarządzaniu jakością w ratownictwie medycznym w USA przypada na lata 90. XX wieku i początek XXI wieku, gdy w Polsce funkcjonowały jeszcze poprzednie wersje systemu ratownictwa medycznego.

Pierwsza uwaga porównawcza powinna dotyczyć z jednej strony wieku, z drugiej zaś stabilności regulacji prawnych, na których opiera się system ratownictwa medycznego. W przypadku USA można mówić już o prawie sześciu dekadach tworzenia kolejnych elementów systemu ratownictwa medycznego. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że każdy kolejny akt prawa odpowiadający za tworzenie systemu nie został unieważniony. W Polsce z kolei system prawny tylko od 1990 roku przeszedł trzy zmiany, których skutkiem było unieważnienie poprzednich aktów prawnych odnoszących się do systemu ratownictwa medycznego. Z punktu widzenia zarządzania jakością tak fundamentalne i częste zmiany powodują zerwanie ciągłości między prawem a praktyką. Każda zmiana powodowała bowiem radykalne przeprojektowanie systemu (Jarosławska-Kolman et al., 2016). W podstawach prawnych funkcjonowania systemu ratownictwa medycznego w USA znajdują się wskazania dotyczące zarządzania jakością, w tym działań na rzecz zapewnienia, monitorowania i poprawy jakości. Polskie prawo, niestety, do tej pory takich przepisów nie zawiera.

Można stwierdzić, że w Polsce system ratownictwa medycznego jest w dużym stopniu scentralizowany, ponieważ z punktu widzenia roli samorządów, w warunkach amerykańskich to one odpowiadają za działania wszystkich agencji

najniższych poziomów (Crowe, 2021). W praktyce polskiej zaś samorządy (gminy, powiaty) nie mają praktycznie żadnych kompetencji w obszarze ratownictwa medycznego (Ustawa – system Państwowe Ratownictwo Medyczne, 2006). Wynika to z faktu prewencyjnego podporządkowania PRM nadzorowi wojewodów na wypadek sytuacji wymagających stosowania procedur zarządzania kryzysowego. Zatem można zaobserwować dwa kontrastywne stany zastane: w praktyce amerykańskiej widoczna jest dewolucja systemu ratownictwa medycznego (Pozner et al., 2004), w praktyce polskiej z kolei jest to zbyt silna centralizacja.

W praktyce amerykańskiej decentralizacja i dewolucja nastąpiły w wyniku reform z lat 80. (Institute of Medicine, 2007). Porównanie dokumentów zawierających założenia agencji ratownictwa medycznego na poziomie hrabstw i w modelu współdziałania *inter-county* wskazuje, że zarówno sam system ratownictwa medycznego, jak i praktyka zarządzania jakością w tym systemie są silnie zdecentralizowane (Pozner et al., 2004; Institute of Medicine, 2007). Natomiast plany wojewódzkie mają charakter proceduralny, przedstawiają też strukturę alokowanych zasobów, ale nie zawierają żadnych odniesień do zarządzania jakością (w tym poprawy jakości i zapewnienia jakości) (Rozporządzenie Ministra Zdrowia, 2018). Kolejną różnicą jest to, że w praktyce polskiej widoczne są próby implementacji systemu zarządzania jakością według norm ISO. Z kolei w USA system ratownictwa medycznego stosuje założenia dotyczące jakości i zarządzania jakością w ramach przepisów prawnych, ale również założenia zarządzania jakością agencji lokalnych (Lincoln et al., 2021).

W Polsce istnieje niewykorzystany potencjał instytucjonalny w postaci stowarzyszeń branżowych, jak: Stowarzyszenie Ratowników Medycznych, Polskie Towarzystwo Ratowników Medycznych w Tychach, Polskie Towarzystwo Ratownictwa Medycznego w Koszalinie, Polskie Stowarzyszenie Ratowników Medycznych w Golubiu-Dobrzyniu, Stowarzyszenie Ratowników Medycznych Pomorza Zachodniego w Szczecinie i wiele innych o zasięgu regionalnym, wojewódzkim i lokalnym. W przypadku USA, jak wskazano wcześniej, stowarzyszenia branżowe zostały zaangażowane w inicjatywy dotyczące szerzej pojętego zarządzania, ale także na rzecz rozwoju praktyki zarządzania jakością.

To jednak nie wyjaśnia całokształtu różnic. Ścieżka rozwoju obydwu systemów ratownictwa medycznego wskazuje, że zupełnie odmiennie rozwijają się filozofie zarządzania jakością, a więc konstrukty stojące wyżej od zasad, metod i technik zarządzania jakością. Decydenci i różni interesariusze systemu amerykańskiego manifestują też myślenie o jakości i rozwoju zarządzania jakością (Crowe, 2021; USFA, 2012; Institute of Medicine, 2007; Posner et al., 2004). W Polsce natomiast zauważalne są dopiero początki dyskusji na ten temat (Pakulski et al., 2020).

Uwagi postulatywne

Powyższy artykuł, wskazujący cechy systemów ratownictwa medycznego w Polsce i USA oraz zawierający analizę porównawczą tych systemów, może być wskazaniem dla kontynuacji badań. Jest próbą przedstawienia znacznych różnic w dojrzałości obydwu systemów pod względem praktyki zarządzania jakością. Zarządzanie jakością w amerykańskim systemie ratownictwa medycznego jest ważnym komponentem funkcjonalnym działania na poziomie federalnym, stanowym i na poziomie hrabstw oraz w modelu działania *inter-county*.

W Polsce potrzebne są prace nad pogłębieniem roli zarządzania jakością. Dowodzi tego nie tylko analiza porównawcza systemów, ale i literatura. Bugdol (2013) wskazywał na uchybienie w postaci braku systemów oceny zarządzania jakością w ratownictwie medycznym i w szpitalach. Piotrowicz (2016) zauważa postęp w postaci wdrażania norm jakości czy systemów certyfikacji i akredytacji, z drugiej strony jednak brakuje wyników w rozwoju praktyki zarządzania jakością oraz prób oceny zarządzania jakością w polskim systemie ratownictwa medycznego. NIK (2019) wskazuje jednak, że nawet Minister Zdrowia nie dysponuje rzetelnymi danymi na temat szeroko rozumianej jakości i zarządzania jakością w systemie ratownictwa medycznego. Wskazując na wymaganą prawnie strukturę wojewódzkich planów działania ratownictwa medycznego, a także fiasko projektów TOPSOR i Centrum Monitorowania Jakości w Ratownictwie Medycznym, nawet nie ma takich źródeł danych.

W obszarze dotychczasowych działań w zakresie zarządzania jakością zapóźnienia są alarmujące. Stąd istnieje duża potrzeba wdrażania i rozwoju praktyk zarządzania jakością w ratownictwie medycznym, jak i w szpitalach, które są wykonawcami części usług systemu (Łopacińska et al., 2014). Istotnym wsparciem dla takich działań mogłaby być koncepcja rozwoju systemu ratownictwa medycznego, w której jednym z działań byłoby stworzenie podstaw koncepcji zarządzania jakością (Kapela, 2021). Istotne jest także studiowanie systemów ratownictwa medycznego. Przykładem jest publikacja Bem (2013), która sugeruje, by analizować systemy ratownictwa, ale i dodatkowo założenia stojące hierarchicznie wyżej, m.in. modele medycyny ratunkowej w ujęciu międzynarodowym.

Stąd należy także sformułować szereg postulatów badawczych związanych z:

- pogłębieniem wiedzy na temat zarządzania jakością w systemach ratownictwa medycznego (międzynarodowe analizy porównawcze w celu identyfikowania najlepszych praktyk w zakresie zarządzania jakością);
- poszukiwaniem metod badawczych mogących służyć ocenie zarządzania jakością i pomiarowi jakości w systemie PRM;
- badaniem możliwości wdrażania metod i narzędzi zarządzania jakością w PRM.

Zakończenie

W podsumowaniu artykułu należy zauważyć, że istnieje potrzeba inicjowania, wdrażania, stosowania i rozwoju praktyki w zakresie zarządzania jakością w systemach ratownictwa medycznego. Przemawia za tym wiele argumentów, z których kluczowym jest ratowanie ludzkiego życia i zdrowia, ale ponadto w tekście pojawiają się także argumenty na rzecz optymalizacji wykorzystywania zasobów. Artykuł pokazuje, na jak wczesnym etapie rozwoju praktyki zarządzania jakością znajduje się polskie Państwowe Ratownictwo Medyczne. W porównaniu do systemu amerykańskiego można zauważyć, że ważna jest w tym celu stabilność prawa, zaangażowanie wielu interesariuszy (uczelnie, stowarzyszenia branżowe) oraz wszystkich poziomów administracji. Kluczowe może być powierzenie dużego zakresu odpowiedzialności samorządowi lokalnemu, czyli hrabstwom, które organizują i nadzorują agencje ratownictwa medycznego. W praktyce amerykańskiej stosowane są metody zarządzania jakością używane w organizacjach biznesowych, np. Six Sigma. Ponadto widoczna jest inicjatywa na rzecz standaryzacji procedur oparta na zasadzie najlepszej praktyki (NESQMA). W Polsce odpowiedzialność za nadzór spoczywa na wojewodach, co w obecnym stanie prawnym wyklucza powierzenie kompetencji samorządowi lokalnemu (powiatom lub gminom). Ponadto wojewodowie nie mają obowiązku ani pomiaru jakości, ani rozwoju praktyk zarządzania jakością w systemie PRM. Artykuł pokazał także nieudane projekty, które mogłyby w jakimś stopniu prowadzić do rozwijania praktyki zarządzania jakością w PRM. Ponadto zawiera postulatory badań na przyszłość.

Bibliografia

- AAA (American Ambulance Association). (2014). *EMS Structured for Quality: Best Practices in Designing, Managing and Contracting for Emergency Ambulance Service*. McLean, VA: American Ambulance Association. https://ambulance.org/wp-content/uploads/2015/06/EMS-Structured-for-Quality_Sample.pdf [dostęp: 23.03.2023].
- Bem, A. (2013). Organizacja i finansowanie ratownictwa medycznego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 319, s. 158–167.
- Bucher, J., Zaidi, H.Q. (b.r.). *A Brief History of Emergency Medical Services in the United States*. <https://www.emra.org/about-emra/history/ems-history/> [dostęp: 19.03.2023].
- Bugdol, M. (2013). Kompetencje personelu medycznego w zakresie zarządzania jakością [w:] Z. Nęcki, M. Kęsy (red.), *Postawy personelu medycznego wobec zarządzania szpitalem* (s. 64–74). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Callingo, L. (1996). The evolution of strategic quality management. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 13 (9), s. 19–37.

- Centers for Medicare & Medicaid Services. (2023). *Emergency Medical Treatment & Labor Act (EMTALA)*. <https://www.cms.gov/regulations-and-guidance/legislation/emtala> [dostęp: 18.03.2023].
- Charles, R.A., Lateef, F., Vekatamaran, A. (2002). Strengthening Links in the “Chain of Survival”: A Singapore Perspective. *Hongkong Journal of Emergency Medicine*, 9(3), s. 121–125.
- Cira, G., Mikos, M. (2017). Zdarzenia niepożądane w ratownictwie medycznym. *Państwo i Społeczeństwo*, XVII, 4, s. 55–68.
- Coastal Valleys EMS Agency. (2018). *Coastal Valleys EMS Agency System Plan*. https://emsa.ca.gov/wp-content/uploads/sites/71/2019/01/2018_CoastalValleys_EMS-Plan.pdf [dostęp: 19.03.2023].
- Crowe, R. (2021). The evolution of quality concepts and methods [w:] D. Cone, J.B. Myers, J.H. Brice, T.R. Delbridge (red.), *Emergency Medical Services: Clinical Practice and Systems Oversight*, vol. 2, s. 424–430.
- Dahlgaard, J.J., Reyes, L., Chen, Ch.-K., Dahlgaard-Park, S.M. (2019). Evolution and future of total quality management: management control and organisational learning. *Total Quality Management and Business Excellence*, 30, S1–S16.
- Evans, B., Lindsey, J. (2015). *EMS Quality Management and Research*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Hackley, M.R. (2021). *EMTALA: A Practical Primer for Risk Professionals*. Chicago, IL: The American Society for Health Care Risk Management. https://www.ashrm.org/system/files/media/file/2021/12/ASHRM-2021-White-Paper-EMTALA_v4_BLUE.pdf [dostęp: 19.03.2023].
- Hamrol, A., Mantura, W. (2005). *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Institute of Medicine. (2007). *Emergency Medical Services: At the Crossroads*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Jarosławska-Kolman, K., Ślęzak, D., Żuratyński, P., Krzyżanowski, K., Kalis, A. (2016). System Państwowego Ratownictwa Medycznego. *Zeszyty Naukowe SGSP*, 60/4, s. 167–186.
- Kapela, G. (2021). Funkcjonowanie systemu ratownictwa medycznego – konieczna koncepcja rozwoju. *Kontrola Państwowa*, 66, 5, s. 57–68.
- KCMRM. (2022). Raporty administratora centralnego. <https://kcmrm.pl/o-nas/raporty-administratora-centralnego/> [dostęp: 24.03.2023].
- Keen, R. (2022). *ISO 9001 Statistics for 2022*. <https://www.iso-9001-checklist.co.uk/iso-9001-statistics.htm> [dostęp: 25.02.2023].
- Kowal, E., Gabryelewicz, I., Hochman, D. (2016). Analiza wpływu wdrożenia systemu zarządzania jakością na czas reakcji zespołów ratownictwa medycznego. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 31, 3, s. 97–106.

- Laskowski, W. (2017). Prof. Ładny o jakości leczenia przeciwbólowego w ratownictwie medycznym. <https://www.medexpress.pl/prof-ladny-o-jakosci-leczenia-przeciwbolowego-w-ratownictwie-medycznym/68613> [dostęp: 24.03.2023].
- Lincoln, E.W., Reed-Schrader, E., Jarvis, J.L. (2021). EMS Quality Improvement Programs. *Stat Pearls*, 19 July. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK536982/> [dostęp: 24.03.2023].
- Łopacińska I., Tokarski, Z., Denys, A. (2014). Zmiany w zarządzaniu jakością w polskich szpitalach. *Higieya – Public Health*, 49 (2), s. 343–347.
- Nakane, J., Hall R.W. (2002). Ohno's Method. *Target*, 18, s. 6–15.
- Napa County. (2023). Emergency Medical Services (EMS) Agency. <https://www.countyofnapa.org/756/Emergency-Medical-Services-EMS-Agency> [dostęp: 23.03.2023].
- NASEMSO. (2020). *2020 National Emergency Medical Services Assessment*. <https://nasemsso.org/wp-content/uploads/2020-National-EMS-Assessment-Reduced-File-Size.pdf> [dostęp: 20.03.2023].
- NEMSQA. (2021). *National EMS Quality Alliance EMS: Quality Measure Set Specifications*. https://www.nemsqa.org/assets/docs/Measure-Specification-Table-NEMSQA_2021.pdf [dostęp: 22.03.2023].
- New York State Department of Health. (2023). *Bureau of Emergency Medical Services and Trauma Systems Staff*. <https://www.health.ny.gov/professionals/ems/chart.htm> [dostęp: 22.03.2023].
- New York State Emergency Medical Services Council. (2007). Quality Improvement for Prehospital Providers. https://www.health.ny.gov/professionals/ems/pdf/quality_improvement_for_prehospital_providers.pdf [dostęp: 24.03.2023].
- NHTSA. (2008). 1. EMS Workforce for the 21st Century: A National Assessment. https://www.ems.gov/pdf/research/Studies-and-Reports/National_Workforce_Assessment.pdf [dostęp: 21.03.2023].
- NIK. (2019). *Funkcjonowanie Państwowego Ratownictwa Medycznego*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,23528,vp,26262.pdf> [dostęp: 24.03.2023].
- Nowoczesny model zarządzania pacjentem w stanie zagrożenia życia. <https://www.rynekzdrowia.pl/Finanse-i-zarzadzanie/Nowoczesny-model-zarzadzania-pacjentem-w-stanie-zagrozenia-zycia,227508,1.html>
- Pakulski, C., Bany-Moskal, P., Chmielewski, M., Demkow, U., Duda, P., Kardas, G., Leźnicka, M., Merks, P., Simka, M., Sześciło, D., Wiland, P. (2020). *Państwowe Ratownictwo Medyczne – Organizacja Pracy Systemu*. https://psw.kwidzyn.edu.pl/images/Instytut%20naukowy/Zaproszenia_Na_konferencje/1708/PRM/Panstwowe%20ratownictwo%20medyczne%20_%20organizacja%20pracy%20systemu.pdf [dostęp: 24.03.2023].
- Paplicki, M. (2020). Kooperacja zespołów ratownictwa medycznego z jednostkami współpracującymi z systemem PRM wpływająca na bezpieczeństwo zdrowotne. *Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego – seria: e-Monografie*, nr 176.

- Piotrowicz, A. (2016). Jakość i bezpieczeństwo w podmiotach leczniczych. *Zeszyty Naukowe UKSW*, XII, 167181.
- Pozner, C.N., Zane, R., Nelson, S.J., Levine, M. (2005). International EMS systems: The United States: past, present, and future. *Resuscitation*, 60(3), s. 239–244.
- Pyzdek T., Keller, P. (2013). *The Handbook of Quality Management*. New York: McGraw-Hill.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 8 listopada 2018 roku w sprawie wojewódzkiego planu działania systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180002154> [dostęp: 24.03.2023].
- Santa Clara County. (2020). *Emergency Medical Services Quality Improvement Program (EQIP) – Santa Clara County Emergency Medical Services System*. <https://emsagency.sccgov.org/sites/g/files/exjcpb266/files/General/2019%20EQIP%20Plan%203.pdf> [dostęp: 24.03.2023].
- Tricker, R. (2012). *ISO 9001: 2000 for Small Businesses*. London: Routledge.
- Texas Health and Safety Code. (2017). Chapter 773: Emergency Medical Services. <https://statutes.capitol.texas.gov/Docs/HS/htm/HS.773.htm>.
- Texas Municipal League. (2016). *Texas Emergency Vehicle Laws*. <https://www.tmlirp.org/wp-content/uploads/TexasEmergencyVehicleLaws.pdf> [dostęp: 18.03.2023].
- Trela, A. (2016). *Zarządzanie jakością w działalności leczniczej: Nowe wymagania systemów zarządzania – norma ISO i standardy akredytacyjne*. Wiedza i Praktyka.
- Tsai, D., Choi, B., Sullivan, F., Williams, K.A. (2014). Quality Improvement in EMS: A Unique and Challenging Necessity. *Rhode Island Medical Journal*, s. 17–19.
- USFA. (2017). *Quality management in Emergency Medical Services — DMAIC*. <https://www.usfa.fema.gov/blog/cb-062917.html> [dostęp: 23.03.2023].
- USFA. (2012). *Handbook for EMS Medical Directors*. https://www.usfa.fema.gov/downloads/pdf/publications/handbook_for_ems_medical_directors.pdf [dostęp: 20.03.2023].
- Walz, B., Zigmont, J. (2016). *Foundations of EMS Systems*. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.
- Wnukowski, K., Kopański, Z., Brukwicka, I., Sianos, G. (2015). Zagrożenia towarzyszące pracy ratownika medycznego – wybrane zagadnienia. *Journal of Clinical Healthcare*, 3, s. 10–16.
- Wróbel, P. (2023). *Systemu rendez-vous w ratownictwie na razie nie będzie. Ministerstwo Zdrowia ma inny plan*. <https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/Systemu-rendez-vous-w-ratownictwie-na-razie-nie-bedzie-Ministerstwo-Zdrowia-ma-inny-plan,238540,14.html> [dostęp: 23.03.2023].
- WSPR Olsztyn. (2022). *Księga jakości ISO 9001:2015*. <https://wspr.olsztyn.pl/wp-content/uploads/2022/06/2022-Ksiega-Jakosci-wyd.-12.pdf> [dostęp: 23.03.2023].
- Yang, C.-C. (2003). The establishment of a TQM system for the health care industry. *TQM Magazine*, 15, 2, s. 93–98.

Zysiak-Christ, B., Humeniuk, P. (2020). Kooperacja zespołów ratownictwa medycznego z jednostkami współpracującymi z systemem PRM wpływająca na bezpieczeństwo zdrowotne. *Bezpieczeństwo: Teoria i Praktyka*, 4 (LXI), s. 235–254.

Katarzyna Dendek
Joanna Nowak-Gołąb
Sandra Kempa
Agnieszka Białas

Młodsze siostry i bracia jako osoby znaczące w perspektywie starszego rodzeństwa

Streszczenie: Celem niniejszej pracy było przeanalizowanie znaczenia młodszych sióstr i braci z perspektywy starszego rodzeństwa z dużą różnicą wieku. W badaniu posłużono się metodą jakościową – wywiadem, opracowanym dla starszego rodzeństwa. Przeprowadzono łącznie cztery rozmowy z dorosłymi (siostrą i braćmi). Pokazują one, że starsze rodzeństwo w wielu sytuacjach życiowych jest motywowane do korzystnych zmian przez swoje młodsze rodzeństwo (zachowania prozdrowotne, rozwijanie własnych pasji). Mają poczucie, że nie są sami i w trudnych sytuacjach mogą liczyć na wsparcie, „dobrą radę” i pomoc młodszego rodzeństwa.

Słowa kluczowe: rodzeństwo, osoby znaczące, uczenie się, wartości, wsparcie, relacje

Younger sisters and brothers as prominent people from the older siblings' perspective

Abstract: The aim of this article was to analyse the importance of younger sisters and brothers learning from the older siblings' perspective with a large age difference. The research used a qualitative method – interview developed for older siblings. A total of four interviews were conducted with the adult sister and brothers. The research proves that older siblings in many life situations are motivated to make positive changes by their younger siblings (pro-health behaviours, developing their own passions). They feel that they are not alone and in difficult situations they can count on support, “good advice” and help from younger siblings.

Keywords: siblings, prominent people, learning, values, support, relations

Wstęp

Porozumiewanie się rodzeństwa przybiera charakter relacji poziomej. Nauki zajmujące się badaniem zależności między siostrami i braćmi podają dwie definicje relacji pomiędzy rodzeństwem. Pierwsza z nich ma charakter formalno-biologiczny i wskazuje, że relacja jest wynikiem powinowactwa, czyli posiadania tej samej matki i ojca. Druga definicja, z perspektywy psychologii, mówi o relacji jako działaniu obejmującym zarówno komunikację werbalną, jak i niewerbalną między osobami, które łączą rodziciele. Nić porozumienia między siostrami i braćmi pojawia się w momencie zrozumienia istnienia drugiej jednostki (Harwas-Napierała, 2006, s. 85–86).

Na relacje między rodzeństwem oddziałuje wiele czynników. Wśród nich wyróżnić można między innymi dziedziczenie biologiczne, posiadanie od 33 do 66 procent tych samych genów. Ważnym elementem jest także relacja przypisana ze względu na tych samych rodziców. Zależności między rodzeństwem trwają dłużej niż każde inne, gdyż zaczynają się w momencie pojawienia się młodszej siostry lub młodszego brata i kończą się, kiedy jedna ze stron umiera. Łączące ich wspólne doświadczenia związane z opieką sprawowaną przez starsze jednostki w stosunku do młodszych powodują, że jest to wyjątkowy kontakt. W początkowej fazie tych relacji pojawiają się wzorce intymnej komunikacji (m.in. wspólne posiłki, praca, zabawa, rozmowy w rodzinie i zwierzenia), wynikające ze wspólnie przeżytych różnych momentów w rodzinie (Harwas-Napierała, 2006, s. 86).

Relacje w rodzinie mogą przybierać różny charakter, np. małżeństwo czy rodzicielstwo, natomiast te między rodzeństwem bywają najtrwalsze, gdyż niektóre z nich potrafią przetrwać nawet 90 lat. Upływający czas powoduje, że system rodzinny ulega zmianie. Następuje między innymi przeobrażenie pełnionych dotychczasowo ról, z czasem niektóre są tracone, inne zaś nabywane ze względu na nowe okoliczności życiowe. Mówi się o czterech fazach w relacji między siostrami i braćmi. Są to: inicjacja, podtrzymanie, schyłek oraz zakończenie (Harwas-Napierała, 2006, s. 87–88).

Rodzeństwo może stać się osobą znaczącą. To ktoś wyróżniony z otoczenia jednostki, kto może stanowić autorytet postępowania, z kim czuje się szczególną więź i kto zostawia ślad w przeżyciach (Jabłoński, 2005, s. 1). Siostry i bracia są osobami, od których jednostka uczy się emocji i postaw na drodze wychowania w rodzinie i socjalizacji. To oni kształtują inteligencję emocjonalną – człowiek dzięki temu ma możliwość odczuwania i uczenia się przeżywania przyjemnych i negatywnych emocji. Często to w relacji z rodzeństwem jednostka szuka balansu między przyjaźnią a rywalizacją. Od rodzeństwa uczy się wielu rzeczy. Naśladując lub obserwując ich zachowanie, rodzeństwo przyswaja czynności podstawowe, takie jak jazda na rowerze lub poprawne zachowania przy stole, od wyrażania

miłości – do radzenia sobie w sytuacjach konfliktowych (Czaja-Antoszek, 2012, s. 5–6). Socjalizacja „jednostki dokonuje się za pośrednictwem małych grup społecznych, wśród których rodzina obok szkoły, grupy rówieśniczej, środowiska lokalnego i mediów zajmuje miejsce najważniejsze” (Przygoda, 2011, s. 112). Z kolei uczenie się związane jest ze zmianą postępowania podmiotu w toku przeżyć. Ten proces może przybierać formę zamierzoną, mimowolną, mechaniczną (wielokrotne powtarzanie tych samych czynności), czy nabywania umiejętności w drodze naśladownictwa¹. Dlatego rodzeństwo odgrywa istotną rolę w socjalizacji jednostki i przyczynia się do zmian w procesie uczenia się.

Bez względu na liczbę badań nad relacjami pomiędzy rodzeństwem, nadal tematyka ta jest zaniedbywana w porównaniu do badań nad innymi relacjami międzyludzkimi. Skonstruowane wiele lat temu kwestionariusze oraz doświadczenia badaczy stanowią świetną bazę i punkt odniesienia do badań nad relacjami między rodzeństwem (Kosiol, 2015, s. 101–121). Przeprowadzone do tej pory badania wykazują, że przykładowo mężczyźni posiadający rodzeństwo o dużej różnicy wieku częściej dostrzegają swoje podobieństwo do niego w wielu wymiarach funkcjonowania, rzadziej konkurują z nim, wykazują więcej akceptacji, niż w przypadku rodzeństwa o małej różnicy wieku (Kosiol, 2015, s. 101–121).

Autorki niniejszej pracy uznały, że warto przeprowadzić badania jakościowe na temat znaczenia i roli rodzeństwa oraz przeanalizować tę problematykę. Tematyka ta odnosi się do rodzeństwa o dużej różnicy wieku.

Procedura badawcza

Celem badań jest rozpoznanie, zrozumienie oraz opisanie znaczenia, jakie starsze rodzeństwo nadaje młodszym siostrze i braciom na przestrzeni życia w przypadku różnicy wieku powyżej 10 lat.

Na potrzeby niniejszej pracy autorki sformułowały następujące pytania badawcze:

- Jakie wzorce pojawiły się w relacji między rodzeństwem o dużej różnicy wieku?
- Jakich wartości i umiejętności nauczyło się rodzeństwo w wyniku wzajemnych relacji?
- Jakie znaczenie w rozwoju i podejmowaniu decyzji życiowych nadaje rodzeństwo na przestrzeni całego życia?

Potencjalnych narratorów/narratorki zaangażowano do badań na zasadzie „kuli śnieżnej”; byli to znajomi autorek pracy. Podczas rozmów pytano ich o rodzeństwo z dużą różnicą wieku oraz o chęć uczestnictwa w badaniach. Przeprowadzono

1 <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/uczenie-sie;3990767.html> [dostęp: 29.04.2023].

łącznie 4 wywiady częściowo ustrukturyzowane ze starszym, dorosłym już rodzeństwem (różnica wieku co najmniej 10 lat).

W tabeli 1 znalazły się podstawowe informacje o badanych.

Tabela 1. Podstawowe informacje o narratorach i narratorkę

	Anastazja	Władysław	Bartek	Zbigniew
wiek	36 lat	65 lat	46 lat	45 lat
liczba młodszego rodzeństwa	1	3	2	2
wykształcenie	wyższe	średnie	wyższe	wyższe
stan cywilny	mężatka	żonaty	żonaty	żonaty
liczba potomstwa	0	2	2	2
miejsce zamieszkania	miasto	wieś	miasto	wieś

Imiona dorosłego starszego rodzeństwa zostały zmienione na potrzeby pracy

Źródło: badania i opracowanie własne.

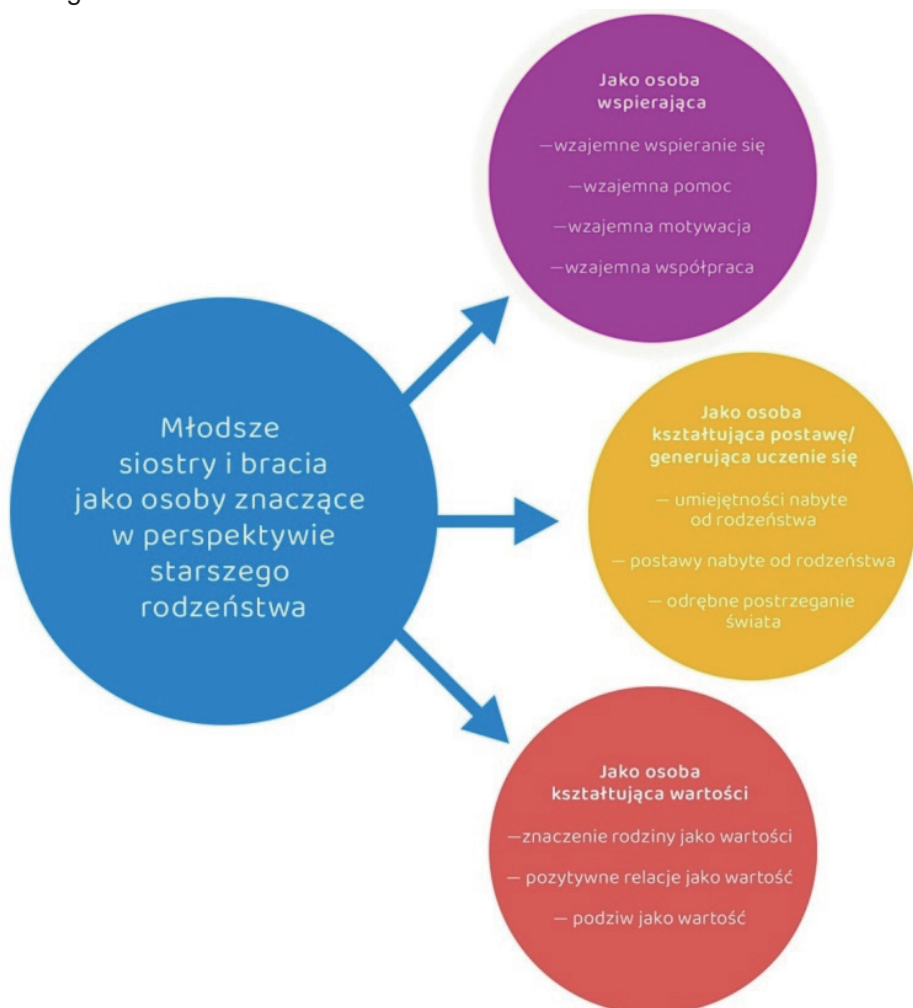
Narratorka i narratorzy poinformowani zostali o dobrowolności udziału w badaniu i poufności, a także o nagraniu wywiadu, na co wyrazili zgodę. Wywiady zostały nagrane, następnie autorki dokonały ich transkrypcji.

Kodowanie polegało na wyszukiwaniu poszczególnych elementów danych oraz analizowaniu ich poprzez zestawianie, nadawanie określonych nazw i kategoryzowanie. W trakcie analizy z zebranego materiału empirycznego wyłoniła się struktura kodów, będąca ważnym czynnikiem na drodze do całościowego ujęcia danych i tematyki (Flick, 2010, s. 170). W ramach kodowania wstępnego autorki

zaimportowały jedną transkrypcję wywiadu do programu wspomagającego kodowanie – ATLAS.ti 8 i zakodowały jego treść. Powstałe kody spisały do programu Word. Kolejno w ramach kodowania otwartego (w sposób „ręczny”) nasyciły je cytatami z poszczególnych materiałów empirycznych. Z kodów utworzyły trzy większe subkategorie, które z kolei składają się na jeden główny koncept, jakim są młodsze siostry i bracia jako osoby znaczące w perspektywie starszego rodzeństwa.

Poniżej autorki przedstawiają drzewo kodowe utworzone na podstawie analizy (rys. 1).

Rysunek 1. Młodsze siostry i bracia jako osoby znaczące w perspektywie starszego rodzeństwa



Źródło: badania i opracowanie własne.

Młodsze siostry i bracia jako osoby znaczące w perspektywie starszego rodzeństwa

Jako osoba wspierająca

Bardzo ważnym elementem znaczenia młodszego rodzeństwa z perspektywy starszego jest pełnienie przez nie roli odnoszącej się do wzajemnego wspierania się. W tej subkategorii autorki wyszczególniły cztery kody: wzajemne wspieranie się, wzajemna motywacja, wzajemna pomoc i wzajemna współpraca.

Wzajemne wspieranie się to ogromna wartość w relacjach pomiędzy rodzeństwem. Narratorzy i narratorka doceniają wsparcie swoich sióstr i braci, dobrze oceniają swoją relację z nimi. Ich wypowiedzi wskazują na docenianie przez nich zaangażowania rodzeństwa, możliwość zwrócenia się o poradę, szczerą opinię. Ta nieobojętność na potrzeby drugiego człowieka działa w obie strony – badani nie tylko podkreślają, jak wiele ich rodzeństwo dla nich robi, ale wskazują, że oni sami również obdarowują je wsparciem.

Wiem, że mogę zawsze na niego liczyć, zawsze mi pomoże, zawsze mnie wesprze i myślę, że to jest bardzo duża wartość. Bardzo cenię to w nim, że jakby co, mimo że dzieli nas taka duża różnica wieku, to i on na mnie, i ja na niego mogę liczyć. (Anastazja, 36)

Na siostrze mogę zawsze polegać. (Władysław, 65)

Obecna relacja – dobra. Nie ma źle. Jak coś potrzebujemy to jesteśmy pomocni jeden drugiemu i tyle. Jak niekiedy przyjdzie i coś potrzebuje, to się załatwi, a jak ja coś potrzebuję, to on też załatwi. (...) Szczerłość i pomoc. (...) Ale konsultacje to często. (Zbigniew, 45)

To wsparcie, którym rodzeństwo obdarowuje się wzajemnie, podkreślane jest też w kontekście dbania o zdrowie, motywowania do zdrowego stylu życia, a także troski. Narratorzy zachęceni są przez rodzeństwo do prozdrowotnych działań, a także sami kontaktują się z rodzeństwem, gdy czują się przygnębieni.

Tak sobie myślę, że to moja młodsza siostra bardzo zmotywowała mnie do sporej zmiany w życiu – schudłem 25 kg. (...) Pomogła, gdy musiałem zapisać się pierwszy raz do dietetyka, poszła do zielarki nawet (śmiech). Potem zasugerowała kupienie robota kuchennego i zdrową żywność. To w dużej mierze jej zasługa. (Bartek, 46)

(...) i zawsze mam się do kogo zwrócić. Kiedy jest kryzys psychiczny wówczas dzwonię do Niej, rozmawiam z Nią, pytam o zdrowie Jej rodziny. Na siostrze mogę polegać, kiedy potrzebuję, żeby mi doradziła w sprawach ekonomicznych, rozliczenia PIT-u i odzyskania VAT-u za materiały, jakie kupuję do remontu domu. (Władysław, 65)

Narratorzy i narratorka nie tylko wspierają się wzajemnie jako rodzeństwo. Dotyczy to także innych członków rodziny. Współpracują ze sobą, łącząc swoje siły, aby pomagać swoim rodzicom i rodzinom rodzeństwa w trudnych sytuacjach.

Znamy problemy naszych rodziców i staramy się wspólnie im pomóc. To chyba ważne, że potrafimy ze sobą współpracować i porozumiewać się w trudnych i ciężkich sytuacjach. (...) Czasami jesteśmy tak w tygodniu, gdy chłopcy mają do ogarnięcia jakieś zadanie plastyczno-techniczne, bo ja i żona im w tym nie pomożemy. (Bartek, 46)

Przeprowadzone rozmowy pozwalają wnioskować, że dla osób badanych młodsze rodzeństwo jest osobą wspierającą, na którą mogą liczyć nie tylko w trudnych sytuacjach, ale i w sprawach życia codziennego. Narratorzy i narratorka bardzo doceniają zaangażowanie młodszego rodzeństwa.

Jako osoba kształtująca postawy/generująca uczenie się

Rodzeństwo często staje się niejako autorytetem dla drugiej strony i wzorem do naśladowania. Niejednokrotnie jest odpowiedzialne za naukę umiejętności życiowych, mowy czy zabawy. Do jego zadań należy także przekazywanie obowiązujących w danym społeczeństwie reguł i norm zachowania (Kasten, 1997, s. 28–29). W wyniku wzajemnego uczenia się i łączących rodzeństwo więzów krwi każda ze stron oddziałuje na siebie wzajemnie oraz przyczynia się do szybszego rozwoju (Brazelton, de Sparrow, 2014, s. 19–20). W tej subkategorii autorki wyróżniły trzy kody: umiejętności nabyte od rodzeństwa, postawy nabyte od rodzeństwa, odrębne postrzeganie świata.

Rodzeństwo dorastające i spędzające ze sobą dużo czasu nabywa nowe umiejętności i właściwie uczy się od siebie nawzajem. Niewątpliwie najważniejszą cechą jest opieka i odpowiedzialność starszych nad młodszymi, jednak analogicznie istotny jest też szacunek do starszych i posłuszeństwo młodszych wobec starszego rodzeństwa.

Osoby badane twierdzą, że nauczyły się od swojego rodzeństwa podziwu, za-uważania różnic i odrębności charakterów, otwartości na ludzi.

Pewnie tak, trudno powiedzieć, ale od każdego się czegoś uczysz. (Zbigniew, 45)

Myszę, że też jakby innego spojrzenia na pewne sprawy. Takiego chłodniejszego oglądu sytuacji. (...) Takiej troszeczkę uległości w niektórych kwestiach. (Anastazja, 36)

Moja siostra nauczyła mnie wytrwałości i postawienia swoich celów na pierwszym miejscu. Jestem uparty, ale siostra bardzo pomogła mi zyskać większą pewność siebie. (Bartek, 46)

Sytuacje życiowe niosą ze sobą doświadczenia, które edukują starsze rodzeństwo, m.in. w zakresie przewidywalności, rywalizacji, innej perspektywy spojrzenia na różne sprawy, stawiania sobie własnych celów i wytrwałości, uległości, powściągliwości, kontroli własnego zachowania, otwartości, tolerancji, szacunku i respektu.

Jako osoba kształtująca wartości

Jeśli chodzi o wartości, to mamy z nimi do czynienia „wszędzie, gdzie przerwana zostaje obojętność, czy te równorzędne relacje pomiędzy rzeczami, wszędzie gdzie jedna rzecz zostaje wybrana lub oceniona wyżej i jest bardziej od innej preferowana” (Zuziak, 2012, s. 103). Rodzina jest ogromną wartością w życiu każdego człowieka. Rodzeństwo często podkreśla jej znaczenie. Narratorzy i narratorka utrzymują ze sobą kontakt, spędzają czas razem, jednak niejednokrotnie jego częstotliwość uzależniona jest od sytuacji życiowych. W tej subkategorii autorki wyszczególniły trzy kody: znaczenie rodziny jako wartości, pozytywne relacje jako wartość, podziw jako wartość.

Cieszy mnie, gdy słyszę Jej pogodny głos i cieszę się, kiedy zapowiada, że mnie odwiedzi. Kiedy czuję, że mi Jej brak, to dzwonię do Niej lub Ona dzwoni do mnie. (Władysław, 65)

Ogólnie jest tak, że często do siebie piszemy na Messengerze. To siostra, to ja. Niekiedy do siebie dzwonic. Do domu rodzinnego, a więc i do siostry jadę zazwyczaj w weekend. (Bartek, 46)

Narratorzy i narratorka pozytywnie oceniają swoją relację z rodzeństwem. Dobrze się rozumieją, cieszą się swoją obecnością. Podkreślają wartość rodziny i znaczenie swojego pochodzenia, co w pewien sposób kształtuje ich tożsamość.

Więc jak mój brat się pojawił na świecie, to ja się bardzo, bardzo cieszyłam, więc uważam, że to jest duża wartość, żeby mieć takie rodzeństwo. Widujemy się też na różnych uroczystościach rodzinnych. Zresztą, on ze swoją żoną mieszkają bardzo niedaleko nas, więc praktycznie raz – dwa razy w tygodniu zawsze się widzujemy. I też dzwoniemy do siebie, więc mamy bardzo dobrą relację. (Anastazja, 36)

Myszę, że jako rodzeństwo dobrze się rozumiemy. (Bartek, 46)

Nauczyłem się tego, żeby wiedzieć, z jakiego gniazda pochodzę (...) z moją młodszą siostrą nie pamiętam żadnej awantury ani kłótni. (Władysław, 65)

Ze względu na różnicę wieku i to że Ją kocham, zwracałem się do Niej i zwracam słowem (...) (zdrobniale). (Władysław, 65)

Narratorzy i narratorka bardzo ciepło wypowiadają się na temat swojego rodzeństwa. Ich wypowiedzi odczytać można jako poczucie podziwu dla rodzeństwa. Dobrze się rozumieją, czują się w tej relacji bezpiecznie, odczuwają pozytywne emocje.

Podsumowanie

W relacji między rodzeństwem pojawiły się różne wzorce. Zazwyczaj polegają one na rozmowie i dobrym kontakcie z drugą stroną. Młodsze rodzeństwo niejednokrotnie stanowi autorytet dla starszego, motywując i wspierając je w podejmowanych wyzwaniach, np. prozdrowotnych. Wzbudzają postawę osoby troszczącej się o zdrowie i byt rodzeństwa.

Rodzeństwo nauczyło się od siebie wielu wartości i umiejętności. Obecność w życiu i obserwacja dorastającego brata czy siostry wzbudza wiele pozytywnych emocji, radość z sukcesów, podziw, zauważanie i docenianie odmiennych cech charakteru czy posiadanych umiejętności. Wielką wartością staje się wspólne świętowanie oraz sam fakt posiadania rodzeństwa. Świadomość pochodzenia, korzeni rodzinnych, pewność siebie, wytrwałość, rola opiekuna, uległość, chłodny ogląd sytuacji – to istotne wartości i umiejętności, które przekazane zostały rodzeństwu w wyniku wzajemnych relacji.

Rodzeństwo nadaje istotne znaczenie w rozwoju i podejmowaniu decyzji życiowych. Często doradza sobie wzajemnie i konsultuje ważne życiowe sprawy. Decyzje jednak są podejmowane przez nich samodzielnie. Warto podkreślić, iż badania nie upoważniają do uogólnień, a wnioski można odnieść jedynie do badanych osób.

Bibliografia

- Brazelton, T.B., de Sparrow, J. (2014). *Rywalizacja rodzeństwa, Zakończ kłótnie i ciesz się spokojem w domu*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Czaja-Antoszek, I. (2012). *Gdy pojawia się rodzeństwo*. Colorful Media.
- Flick, U. (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harwas-Napierała, B. (2006). *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/uczenie-sie;3990767.html> [dostęp: 29.04.2023].
- Jabłoński, S. (2005). *Osoby znaczące w życiu człowieka. Nauczyciel*. Remedium, nr 9 (151), s. 1.
- Kasten, H. (1997). *Rodzeństwo ideały, rywale, powiernicy*. Wyd. Springer PWN.
- Kosiol, M. (2015). Badanie relacji między rodzeństwem, przegląd kwestionariuszy. *Polskie Forum Psychologiczne*, 20(1), s. 101–121.
- Krzysztofek, A. (2015). Rozważania o pojęciu odpowiedzialności [w:] J. Sokołowski, G. Węgrzyn, M. Rękas (red.), *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 401, s. 220–232.
- Przygoda, A. (2011). Mechanizmy socjalizacji w rodzinie. *Pedagogika Rodziny*, 1/1, s. 109–118.
- Schmidt, N. (2022). *Rodzeństwo jako team. Jak pomóc dzieciom tworzyć zgrany zespół*. Wydawnictwo Otwarte.
- Stańczyk, M. (2019). *Rodzeństwo. Jak wspierać relację swoich dzieci*. Grupa Wydawnicza Relacja.
- de Tchorzewski, A.M. (2017). Autorytet i jego struktura aksjologiczna. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(5), s. 187–212.
- Wałęcka-Matyja, K. (2014). Relacje rodzinne w podsystemie dorosłego rodzeństwa w percepcji mężczyzn. *Relacje w Rodzinie. Kwartalnik naukowy Fides et Ratio*, 3(19), s. 90–104.
- Zuziak, W. (2012). *Aksjologia Louis'a Lavelle'a wobec ponowoczesnego kryzysu wartości*. Wydawnictwo WAM, s. 103.
- Zwoliński, Z. (1995). O podstawie odpowiedzialności. *Znak*, nr 10, s. 62–64.

Trener, nauczyciel, marzyciel – postawy w pracy z dziećmi w szkołach podstawowych

Streszczenie: We współczesnym świecie coraz większe znaczenie zaczyna odgrywać pedagogika kultury fizycznej, kreująca konkretne wartości społeczne, osobowościowe czy kulturowe, które kojarzy się przede wszystkim z troską o wielostronny rozwój jednostki, szczególnie w sferze dotyczącej troski o własne zdrowie, ciało, jego higienę, rozwój, jak również utrzymanie odpowiedniej sprawności fizycznej. Wychowanie fizyczne traktuje się jako swego rodzaju fundament aktywności fizycznej, którą jednostka będzie uprawiała przez całe swoje życie. Dlatego też doświadczenie edukacyjne dzieci i młodzieży związane z lekcjami wychowania fizycznego powinno mieć odpowiedni charakter rozwojowy, ułatwiający im nabywanie umiejętności psychomotorycznych, kompetencji poznawczych i społecznych, jak również emocjonalnych, które są potrzebne do tego, by prowadzić aktywne fizycznie życie.

Szkolne wychowanie fizyczne nie tylko troszczy się o sprawność fizyczną uczniów i ich zdrowie, ale również ma przygotować młodego człowieka do uczestniczenia w różnych formach aktywności fizycznej po tym, gdy zakończy on edukację szkolną. Aby możliwe było osiągnięcie tego celu, należy budzić w uczniach zainteresowanie sportem, rekreacją, zdrowym stylem życia oraz wypracowywać u nich nawyk systematycznej pracy nad sobą. I tutaj niebagatelną rolę odgrywa nauczyciel wychowania fizycznego, który oddziałuje nie tylko na ciało ucznia, ale również na jego osobowość.

Słowa kluczowe: edukacja, pedagogika kultury fizycznej, rozwój holistyczny, wychowanie fizyczne, nauczyciel wychowania fizycznego

Coach, teacher, dreamer – attitudes in working with children in primary schools

Abstract: In the modern world, the pedagogy of physical culture is becoming more and more important, creating specific social, personality or cultural values, which are associated primarily with care for the multilateral development of the individual,

especially in the sphere of care for one's own health, body, its hygiene, development, as well as maintaining proper physical fitness.

Physical education is treated as a kind of foundation of physical activity that an individual will practice throughout his life. Therefore, the educational experience of children and youth related to physical education lessons should be of an appropriate developmental nature, facilitating the acquisition of psychomotor skills, cognitive and social competences, as well as emotional ones, which are needed to lead a physically active life.

School physical education not only cares about the physical fitness of students and their health, but also to prepare young people to participate in various forms of physical activity after they finish school education. In order to achieve this goal, it is necessary to awaken students' interest in sport, recreation, and a healthy lifestyle, and to develop the habit of systematic work on themselves. And here a significant role is played by the physical education teacher, who affects not only the student's body, but also his personality.

Keywords: education, pedagogy of physical culture, holistic development, physical education, physical education teacher

Wstęp

Szkoła to instytucja społeczna trwale wpisująca się w życie każdego z nas, która podobnie jak rodzina kształtuje system wartości, postawy czy orientacje młodego człowieka. Działa ona na rzecz wspólnego dobra, w tym ma wpływ na indywidualny rozwój jednostki, w którym mieści się również rozwój sprawności fizycznej. Edukacja fizyczna trwa przez całe życie i pozwala na samorealizację jednostek oraz prowadzenie zdrowego i aktywnego stylu życia. Motywowanie młodych ludzi do aktywności fizycznej stanowi jeden z głównych obszarów edukacyjnych, w którym ogromną rolę odgrywa wychowanie fizyczne i nauczyciel tego przedmiotu. Swoją postawą, stosunkiem do pracy, pasją i zaangażowaniem w istotny sposób wpływa on na kształtowanie form i na poziom aktywności fizycznej młodych ludzi. Wychowanie fizyczne traktuje się jako swego rodzaju fundament aktywności fizycznej, którą jednostka będzie uprawiała przez całe swoje życie. Dlatego też doświadczenie edukacyjne dzieci i młodzieży związane z lekcjami wychowania fizycznego powinno mieć odpowiedni charakter rozwojowy, ułatwiający im nabywanie umiejętności psychomotorycznych, kompetencji poznawczych i społecznych, jak również emocjonalnych, które są potrzebne do tego, by prowadzić aktywne fizycznie życie.

We współczesnym świecie coraz większe znaczenie zaczyna odgrywać pedagogika kultury fizycznej, kreująca konkretne wartości społeczne, osobowościowe czy kulturowe, które kojarzy się przede wszystkim z troską o wielostronny rozwój jednostki, szczególnie w sferze dotyczącej dbałości o własne zdrowie, ciało, jego higienę, rozwój, jak również utrzymanie odpowiedniej sprawności fizycznej.

Podmiot pedagogiki kultury fizycznej stanowi człowiek, pojmowany w sposób holistyczny, co oznacza, że wychowankowie w procesie dydaktyczno-wychowawczym powinni mieć zapewniony wszechstronny rozwój, zarówno jeśli chodzi o sferę somatyczną, emocjonalną, jak i intelektualną. Biorąc pod uwagę tę pierwszą, czyli somatyczną, powinna się ona łączyć z rozwojem dotyczącym zdrowia fizycznego, w tym z rozwojem sprawności fizycznej. Holistyczne podejście do człowieka ma bardzo duże znaczenie i zrywa z silnie zakorzoną w niektórych kręgach kulturowych tendencją, by odrębnie traktować sferę fizyczną i sferę psychiczną. Z uwagi na to rośnie coraz bardziej znaczenie pedagogiki kultury fizycznej, którą traktuje się jako naukę legitymizującą wychowanie fizyczne (Nowociń, 2013, s. 21).

W pedagogice kultury fizycznej można wyodrębnić dwa nurty, czyli edukację fizyczną i edukację olimpijską. W tradycyjnym ujęciu edukacja fizyczna obejmuje takie funkcje wychowania fizycznego, jak stymulacja, kompensacja, adaptacja i korekcja, ale współcześnie przyjmuje coraz szerszą perspektywę, w tym wychowawczą. Mieści się ona w głównych nurtach coraz bardziej unowocześnianej edukacji globalnej, która odwołuje się do nowej koncepcji życia, zakładającej nowoczesne podejście do znaczenia wychowania fizycznego.

Biorąc pod uwagę historyczną refleksję nad pedagogiką kultury, można zauważyć wyraźne ślady rozważań nad kulturą fizyczną, której znaczenie pedagogzy dostrzegli już dawno. Postrzegana była jako bardzo ważny element harmonijnego rozwoju człowieka, który przygotowuje go pod względem fizjologicznym do aktywności życiowej oraz pomaga w zachowaniu równowagi pomiędzy obciążeniem fizycznym i psychicznym. Kulturę fizyczną w tradycyjnym ujęciu rozumiano jako aktywność fizyczną człowieka, wykorzystującą ruch do odpowiedniego ukształtowania ciała. Współcześnie kultury fizycznej nie zawęża się tylko do aktywności fizycznej oraz troski o ciało, ale rozumie się ją jako swego rodzaju dopełnienie kultury globalnej, która obejmuje zjawiska zarówno ze sfery fizycznej, jak i psychicznej.

Poczynając od dwudziestolecia międzywojennego pedagogzy podkreślali znaczenie pedagogiki kultury fizycznej oraz jedności występującej pomiędzy wychowaniem i kształtowaniem ciała. Wychowanie fizyczne łączono z wychowaniem moralnym, artystycznym i naukowym oraz ukazywano, że obejmuje ono cele duchowe, moralne i naukowe. Zwracano uwagę na to, że zdrowie i sprawność fizyczną należy otaczać szczególną opieką, ponieważ są niezbędne w rozwoju społecznym i biologicznym człowieka (Jankowska, 2001, s. 13).

Wychowanie fizyczne definiuje się jako przedmiot programowy łączący ciało oraz kompetencje fizyczne z uczeniem się i komunikacją. Wychowanie fizyczne różni się od aktywności fizycznej, którą definiuje się jako „każdy ruch organu, powodujący pewne wydatki na energię”. Traktowana jest ona dość szeroko, ponieważ obejmuje uprawianie sportu, różnego rodzaju ćwiczenia typu taniec, joga czy tai-chi, jak również codzienne czynności, takie jak chodzenie do pracy, prace domowe, ogrodowe i inne formy aktywnego wypoczynku.

Tymczasem zajęcia z zakresu wychowania fizycznego rozumie się jako planowane i stopniowe uczenie się, odbywające się zgodnie z planowanym czasem programu nauczania, który obejmuje wszystkich uczniów. Wiąże się ono z „nauką poruszania się”, dzięki której człowiek staje się bardziej sprawny fizycznie, jak i z „nauką poprzez ruch”, która z kolei obejmuje umiejętności wykraczające poza samą aktywność fizyczną, czyli dotyczy na przykład współpracy z innymi.

Warto tutaj wspomnieć, że Międzynarodowa Rada Zdrowia, Wychowania Fizycznego, Rekreacji, Sportu i Tańca podkreśla, że edukacja z zakresu wychowania fizycznego nie ogranicza się jedynie do zaplanowanego na ten przedmiot czasu w szkole, ale jest rozumiana jako przedmiot dający podstawy do tego, aby uczestniczyć w aktywności fizycznej przez całe życie¹. Z uwagi też na to wprowadzono termin „jakość wychowania fizycznego”, którą pojmuje się jako planowane, progresywne, integracyjne doświadczenie edukacyjne, stanowiące część programu nauczania w szkolnictwie podstawowym i średnim. W myśl tego założenia

1 file:///D:/Pobrane/Wytyczne_UE_dotyczace_aktywnosci_fizycznej.pdf

wychowanie fizyczne traktuje się jako swego rodzaju fundament aktywności fizycznej, którą jednostka będzie uprawiała przez całe życie. Dlatego doświadczenie edukacyjne dzieci i młodzieży związane z lekcjami wychowania fizycznego powinno mieć odpowiedni charakter rozwojowy, ułatwiający im nabywanie umiejętności psychomotorycznych, kompetencji poznawczych i społecznych, jak również emocjonalnych, które są potrzebne do tego, by prowadzić aktywne fizycznie życie.

Z uwagi na powyższe należy bardzo wyraźnie podkreślić znaczenie wychowania fizycznego, szczególnie w szkołach podstawowych, kiedy to powinno być mocno powiązane z innymi obszarami programu nauczania. Aktywność fizyczna, właściwie zorganizowana, mogłaby dodatkowo zwiększyć zainteresowanie dzieci nauką, a do tego przyczyniłaby się do zdobywania nowej wiedzy oraz nowych umiejętności poprzez ruch i zabawę, która stanowi główną formę aktywności uczniów we wczesnych latach szkoły podstawowej. Zabawa jako forma aktywności jest szczególnie ceniona, ponieważ jej uczestnicy są bardzo zmotywowani, chętnie biorą w niej udział i mogą w jej trakcie dokonywać samodzielnych wyborów. Dodatkowo zabawa łączy się ściśle z rozwojem poznawczym, społeczno-emocjonalnym i motorycznym małych dzieci oraz stanowi bardzo ważną część uczenia się na wczesnym etapie rozwoju. Według literatury przedmiotu „zabawę należy potraktować jako niezwykle korzystne zajęcie, w którym dzieci uczą się poprzez interakcje, a także przyjęcie i działanie zgodnie z zasadami i wartościami ich własnej grupy kulturowej” (Hałaburda, 2019, s. 21–30). Badacze przedmiotu wymieniają różne rodzaje zabaw, w których występuje aktywność fizyczna, czyli zabawy ruchowe, zabawy z przedmiotami, zabawy symboliczne, udawane czy też zabawy z regułami. Wszystkie występują podczas lekcji wychowania fizycznego, umożliwiając dzieciom rozwój wyobraźni i inteligencji, języka, umiejętności społecznych oraz zdolności percepcyjno-motorycznych (Hałaburda, 2019, s. 21–30).

Jak wspomniano wyżej, szkolne wychowanie fizyczne nie tylko troszczy się o sprawność fizyczną uczniów i ich zdrowie, ale również ma przygotować młodego człowieka do uczestniczenia w różnych formach aktywności fizycznej, gdy już zakończy edukację szkolną. Aby możliwe było osiągnięcie tego celu, należy budzić w uczniach zainteresowanie sportem, rekreacją, zdrowym stylem życia oraz wypracowywać u nich nawyk systematycznej pracy nad sobą. I tutaj niebagatelną rolę odgrywa nauczyciel wychowania fizycznego, który oddziałuje nie tylko na ciało ucznia, ale również na jego osobowość.

Współczesny świat podlega ciągłym zmianom, dotyczą one również nauczycieli polskich szkół, od których oczekuje się, „by byli promotorami zmian, specjalistami w dziedzinie metod kształcenia, znawcami przedmiotu nauczania, ludźmi wrażliwymi na potrzeby swoich wychowanków, lokalnego środowiska, a przy tym ludźmi twórczymi i dyspozycyjnymi” (Kosiba, 2000, s. 21). Postawa nauczyciela

wychowania fizycznego ma bardzo duży wpływ na udział młodych ludzi w aktywności fizycznej. „Przygotowanie ucznia do podejmowania aktywności ruchowej bez stymulowania go przez nauczyciela wymaga wykształcenia trwałej postawy wobec uczestnictwa w kulturze fizycznej” (Kosiba, 2000, s. 23).

Skuteczność procesu dydaktycznego w dużym stopniu zależy od warsztatu pracy nauczyciela. Udział w wychowaniu fizycznym oraz rozwój fizyczny są bardzo ważnymi elementami w rozwoju wszystkich dzieci, dlatego szkoła musi zadbać o zagwarantowanie tego rozwoju poprzez właściwą realizację programu wychowania fizycznego.

Praca dydaktyczna nauczyciela wychowania fizycznego nie powinna się ograniczać do prowadzenia ćwiczeń fizycznych zgodnie z programem nauczania i weryfikacji postępów uczniów za pomocą oceny końcowej. Niezwykle ważnym elementem dydaktyki jest kształtowanie u uczniów właściwego nastawienia do ćwiczeń, do spędzania wolnego czasu w aktywny sposób i prowadzenia zdrowego stylu życia. Postawy, jakie wpoi uczniom wobec sportu nauczyciel wychowania fizycznego, mogą mieć wpływ na ich samopoczucie, sprawność fizyczną oraz na zdrowie przez całe ich życie.

Nauczyciel wychowania fizycznego powinien także starać się rozpowszechniać wiedzę na temat każdej dyscypliny sportowej, gdyż tego typu postępowanie skutecznie przybliży uczniom specyfikę poszczególnych konkurencji, co może mieć wpływ na wzrost zainteresowań sportowych i rekreacyjnych dzieci i młodzieży.

Warto tutaj podkreślić, że dla wielu rodziców i nauczycieli dobra szkoła to ta, która najlepiej przygotowuje uczniów do egzaminów końcowych i dobrze wypada w rankingach. Przede wszystkim zwracają oni uwagę na poziom nauczania takich przedmiotów, jak język polski, język obcy czy matematyka. Dodatkowo liczą się dla nich konkursy, imprezy szkolne czy projekty. Wychowanie fizyczne zdecydowanie znajduje się na drugim planie, ponieważ nie ma żadnego wpływu na wynik egzaminu końcowego. Problem ten został zauważony już pod koniec lat dziewięćdziesiątych, kiedy to J. Raczek stwierdził, że wychowanie fizyczne w polskich szkołach odbiega od europejskich rozwiązań, jeśli chodzi o metody i treści pracy nauczyciela, a za przyczynę tego stanu rzeczy uznał trudne warunki panujące ówczesnie w szkołach (Raczek, 2001, s. 3–14).

Współcześnie pracy nauczyciela wychowania fizycznego nie ułatwia rozwój techniki, bowiem gry komputerowe oraz portale społecznościowe stanowią poważną konkurencję dla aktywności fizycznej. Dzieci dość często charakteryzują się niskim poziomem sprawności fizycznej, boją się wysiłku fizycznego i mogą od niego stronić. Z uwagi na to odpowiednie podejście nauczyciela i prawidłowa organizacja pracy wpływają na atrakcyjność zajęć, jak również mogą się stać skutecznym sposobem na zredukowanie agresywnych zachowań uczniów. Ze względu

na to nauczyciel powinien zwracać uwagę na jakość prowadzonych zajęć. Dzięki otwartemu podejściu do uczniów czy dostosowaniu poziomu trudności do ich możliwości oraz odpowiednim działaniom wychowawczym może się przyczynić do podniesienia samooceny uczniów słabszych fizycznie, którzy często są narażeni na nieprzyjemne uwagi, a nawet agresję sprawniejszych kolegów. Ponadto sprawna organizacja zajęć wychowania fizycznego sprzyja integracji rówieśników (Pańczyk, 2002, s. 11).

Według raportu Najwyższej Izby Kontroli na temat wychowania fizycznego i sportu w szkołach publicznych i niepublicznych odnotowano znaczną absencję uczniów na lekcjach wychowania fizycznego², zauważono też spadek poziomu motywacji uczniów w wieku 9–12 lat, jak również to, że osiągnięte wyniki kształtowane są w większym stopniu przez nauczyciela niż samą szkołę czy warunki nauczania (Woynarowska, Mazur, Oblacińska, 2015, s. 83–190). Po raz kolejny więc pojawia się teza, że właśnie postawa nauczyciela wychowania fizycznego ma wpływ na stosunek dzieci i młodzieży do sportu oraz aktywnego stylu życia.

Kierowanie zespołem uczniowskim i relacje między nauczycielem a uczniami mają bardzo duży wpływ na proces dydaktyczny i na kształtowanie motywacji uczniów. Przeprowadzane badania dowodzą, że pozytywne postawy i zachowania nauczyciela w trakcie lekcji, w tym lekcji wychowania fizycznego, zwiększają motywację u dzieci, a wzrost postaw i zachowań negatywnych nauczyciela, które mogą polegać na przykład na faworyzowaniu uczniów czy prowadzeniu zajęć w monotony sposób, wpływa na motywację uczniów niekorzystnie (Woynarowska, Mazur, Oblacińska, 2015, s. 83–190).

Jak wiadomo, w procesie nauczania zazwyczaj wyróżnia się trzy style kierowania klasą przez nauczyciela: autokratyczny, demokratyczny i liberalny. Pierwszy charakteryzuje dominująca postawa nauczyciela, przejawiająca się samodzielnym ustalaniem przez niego sposobów pracy na lekcji. Nauczyciel przydziela uczniom zadania bez uzgodnienia swoich decyzji z nimi i swoją opinię traktuje jako ostateczną. Styl demokratyczny natomiast wiąże się z pobudzaniem uczniów do działania i wskazywaniem im różnych możliwości. Zachęcana przez nauczyciela grupa sama podejmuje decyzje co do celu lekcji i sposobów jego realizacji. Nauczyciel częściej stosuje nagrody niż kary, a ucznia traktuje podmiotowo. W stylu liberalnym z kolei uczniowie mają pełną swobodę, otrzymują od nauczyciela rady i nie są oceniani. Klasa samodzielnie wybiera liderów, nauczyciel w to nie ingeruje. Opisane style zazwyczaj się ze sobą mieszają, przy czym jeden z nich przeważa.

2 Najwyższa Izba Kontroli, *Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych i niepublicznych. Informacje o wynikach kontroli*, 2013, nr ewid. 108/2013/P/12/067/KNO.

W celu przedstawienia związków pomiędzy motywacją uczniów szkoły podstawowej do ćwiczeń na lekcjach wychowania fizycznego a stosowanym przez nauczyciela stylem kierowania lekcją przeprowadzono wśród uczniów klas IV–VI stosowne badania, w których narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety, wypełniany przez uczniów anonimowo. Wyniki tych badań sugerują, że można mówić o korelacji pomiędzy poziomem motywacji uczniów do udziału w zajęciach a stylami prowadzenia lekcji wychowania fizycznego. Ustalono dzięki nim między innymi to, że instruktaż, wsparcie, pozytywne komentarze nauczyciela wychowania fizycznego mają wpływ na wzrost motywacji uczniów do wykonywania ćwiczeń. Przeciwnie oddziałuje na dzieci styl autokratyczny, który nie tylko nie motywuje, ale wręcz obniża ich motywację. Takie zachowania nauczyciela wychowania fizycznego, w tym zakłócanie preferowanego przez dzieci tempa wykonywania ćwiczeń czy karcące uwagi, prowadzą do amotywacji, która przeplata się z gniewem i lękiem. Badanie to dowiodło również, że uczniowie, którzy dostrzegają demokratyczne zachowania nauczyciela w czasie lekcji, odznaczają się większą autonomiczną motywacją do uczestniczenia w zajęciach wychowania fizycznego. Docenianie uczniów za dobre wyniki oraz pochwały za dobrze wykonane ćwiczenia na zajęciach mają związek ze wzrostem motywacji wewnętrznej. Dzieci, które były przez swojego nauczyciela chwalone i wspierane, wyrażały większą radość i entuzjazm z powodu lekcji wychowania fizycznego niż te, które były takiej aprobaty pozbawione. Właściwie sformułowana pozytywna informacja zwrotna może stanowić impuls do podjęcia trudu, aby uzyskać lepsze rezultaty (Lipowska, Wojtowicz, 2019, s. 33–46).

Piszząc o nauczycielach wychowania fizycznego, należy też podkreślić, że wprowadzają oni uczniów w świat wartości instrumentalnych i autotelicznych sportu oraz przygotowują do życia, stąd też powinni posiadać do tego odpowiednie kwalifikacje oraz właściwe warunki pracy.

W pracy nauczyciela wychowania fizycznego bardzo duże znaczenie odgrywa poczucie wartości i działania o charakterze wychowawczym. Nauczyciel powinien dbać o właściwy wizerunek z uwagi na to, że może być dla swoich uczniów autorytetem i wzorem do naśladowania. Dużą rolę odgrywają również jego cechy charakteru, w tym takie jak: kreatywność, zaangażowanie, umiejętność nawiązywania kontaktu z uczniami. Istotne są także osiągnięcia sportowe nauczyciela, które czynią go bardziej wiarygodnym, oraz właściwe i rzetelne przygotowanie do wykonywanego zawodu. Niemalże znaczenie ma również sprawność fizyczna i wygląd zewnętrzny, korelujący z ogólnie przyjętymi normami estetyki sportowej. Autorytet i osobowość nauczyciela, to, w jaki sposób postrzegają go uczniowie odgrywa dużą rolę w procesie wychowawczym, w tym w kierowaniu działaniami sportowymi uczniów.

Jakość nauczania, jak już wskazano, wiąże się z przygotowaniem do zawodu. Kompetencje nauczycieli wychowania fizycznego odgrywają ważną rolę w procesie edukacji. Kazimierz Denek stwierdził, że wyzwaniom XXI wieku może sprostać tylko człowiek „kompetentny, wszechstronnie wykształcony, zdolny do myślenia w kategoriach innowacyjnych, sprawny, energiczny oraz wrażliwy na wartości, które uznaje za drogowskazy własnego postępowania” (Denek, 2000, s. 215). Nauczyciel musi więc posiadać kompetencje o charakterze prakseologicznym, które będą się wyrażały skutecznością planowania, organizowania i oceny procesów edukacyjnych. Dodatkowo powinien odznaczać się kompetencjami komunikacyjnymi, czyli mieć wiedzę na temat komunikowania interpersonalnego, umiejętność słuchania swoich uczniów oraz empatycznego podejścia do ich intencji i zachowań (Foszczyńska, 2018, s. 3).

Zagadnienia związane z kształceniem nauczycieli wychowania fizycznego i przygotowania do współczesnych wymagań, stawianych im w celu realizacji zadań społecznych i oświatowych, podejmowane były przez wielu autorów. W większości uznawali oni, że rola nauczyciela wychowania fizycznego nie może być zawężona do czynności, których celem jest podnoszenie sprawności fizycznej uczniów, ponieważ nie działa on w izolacji tylko w otwartym układzie społecznym, jakim jest szkoła. Nauczyciel wychowania fizycznego pełni wiele ról i funkcji w systemie wychowawczo-pedagogicznym szkoły, a zajęcia wychowania fizycznego nie stanowią jedynie uzupełnienia programu rozwoju intelektualnego ucznia, gdyż w ich trakcie realizowane są zadania i funkcje sportowe i zdrowotne, ale również organizatorskie i społeczne. Warto zauważyć, że nauczyciel i jego kwalifikacje zawodowe, jak również poziom jego profesjonalizmu, kultura osobista i zaangażowanie w pracę mają bardzo duży wpływ na efekty dydaktyczno-wychowawcze szkoły oraz na to, czy wartości edukacyjne przejdą ze sfery teorii do praktyki (Foszczyńska, 2018, s. 5).

Praca nauczyciela wychowania fizycznego w szkole podstawowej nakłada na niego konieczność holistycznego spojrzenia na ucznia, co wiąże się z poszerzeniem obszarów wychowania fizycznego, w jakich nauczyciel powinien rozwijać swoje kompetencje oraz osobowość swoich uczniów. W przeciwieństwie do nauczycieli innych przedmiotów, którzy mogą znaleźć wsparcie w ofertach wielu wydawnictw przygotowujących nie tylko szeroki wybór podręczników, ale również spójnych z nimi rozkładów materiału czy poradników, nauczycielom wychowania fizycznego trudno się takimi w pełni posiłkować, między innymi z uwagi na odmienną warunek, w jakich możliwe jest realizowanie programu, w tym wyposażenie szkoły.

Szersze niż wcześniej spojrzenie na ucznia znajduje odzwierciedlenie w sposobach jego oceniania, w którym należy uwzględnić aktywność ucznia na wielu płaszczyznach wychowania fizycznego, co pozwoli na większe zindywidualizowanie

oceniań z wychowania fizycznego. Właściwe ocenianie ma bardzo duże znaczenie, ponieważ przez uczniów klas szkoły podstawowej, w tym szczególnie chłopców, nauczyciel wychowania fizycznego traktowany jest jako specjalista cieszący się dużym autorytetem, co daje mu wiele możliwości w kształtowaniu postaw uczniów wobec nauczanego przedmiotu. Wśród uczniów na tym etapie rozwoju dominuje naturalna skłonność do aktywności fizycznej, którą nauczyciel wychowania fizycznego powinien właściwie ukierunkować, a jednocześnie, poddając ją ocenie, nie zahamować tej spontaniczności i nie zniechęcać swoich podopiecznych do lekcji wychowania fizycznego. Z uwagi na to kluczowe wydaje się zastosowanie jak najszerzego wachlarza form i metod oceny ucznia, co pozwoli każdemu dziecku na znalezienie swojego „miejsca” na zajęciach wychowania fizycznego. Dla uczniów ma to bardzo duże znaczenie, ponieważ z uwagi na różną budowę ciała czy predyspozycje psychoruchowe nie mogą w taki sam sposób zaprezentować swoich możliwości i umiejętności (Berczyński, 2012, s. 28).

Nauczyciel wychowania fizycznego powinien być uwrażliwiony na dużą indywidualizację w traktowaniu swoich podopiecznych. Pomimo że wychowanie fizyczne postrzegane jest przez uczniów szkoły podstawowej jako jeden z „fajniejszych” przedmiotów w szkole, można też zaobserwować przypadki niechęci uczniów do zajęć ruchowych oraz próby ich unikania. Stąd odpowiednie prowadzenie zajęć pozwala na rozwinięcie właściwych postaw wobec przedmiotu, co stanowi fundament, jeśli chodzi o kolejne etapy edukacyjne. Z uwagi na to nauczyciel wychowania fizycznego, prowadząc zajęcia, powinien opierać się nie tylko na programie nauczania, który został przyjęty do realizacji, ale przede wszystkim przeanalizować podstawę programową, ponieważ zawarty w niej podział treści szczegółowych na bloki może mu ułatwić wybór form i metod pracy potrzebnych do zrealizowania poszczególnych zagadnień. Zawarte tam treści są różnorodne, można je realizować różnego rodzaju metodami, co będzie dla uczniów ciekawe i atrakcyjne. Dzięki zastosowaniu szerokiego wachlarza środków dydaktycznych, nauczyciel ma możliwość zaprezentowania swych umiejętności oraz zaciekawienia uczniów przedmiotem. Przykładowo, dla jednych rywalizacja będzie czynnikiem motywującym do ćwiczeń, podczas gdy innych uczniów może skutecznie zniechęcić i przyczynić się do tego, że zrezygnują z podejmowania działań na rzecz dalszego doskonalenia sprawności fizycznej. W tym okresie życia uczniowie szczególnie chętnie biorą udział w grach i zabawach ruchowych, co warto brać pod uwagę i często stosować tę formę pracy z uczniem (Berczyński, 2012, s. 30).

Nauczyciel wychowania fizycznego niewątpliwie powinien być promotorem zdrowego stylu życia. Z. Cendrowski stwierdził, że liderem może być praktycznie każdy, o ile swoim postępowaniem potrafi zachęcić innych do przestrzegania określonych zasad, które składają się na zdrowy styl życia: „jeżeli chcesz zrobić coś

dla innych, do czegoś ich zachęcić, przekonać, najpierw zrób to sam, zastosuj wobec siebie” (Cendrowski, 1996, s. 56). Taką rolę powinien spełniać oczywiście każdy nauczyciel, ale szczególnie nauczyciel wychowania fizycznego.

Bardzo dużym wyzwaniem dla nauczyciela wychowania fizycznego oraz jedną z najważniejszych jego ról jest wpojenie dzieciom zasady *fair play*. Wprowadzając młodych ludzi w świat sportu, należy dołożyć starań i wykształcić w nich poczucie uczciwości, sprawiedliwości, szacunku dla przeciwnika i kolegów z zespołu, nauczyć ich godnego przyjmowania zarówno sukcesów, jak i porażek.

Nauczyciele wychowania fizycznego mają bardzo duże pole do działania i mogą zaproponować każdemu z uczniów jakąś formę aktywności, która jest zgodna z jego zainteresowaniami czy predyspozycjami i która pozwoli mu na realizację siebie, odreagowywanie stresów, pomoże mu w samoakceptacji i samorozwoju.

Jak już wielokrotnie wspomniano, rozwój ruchowy dzieci i młodzieży, stymulowany poprzez aktywność fizyczną, jest równie ważny, jak rozwój umysłowy. Lekcje wychowania fizycznego można uznać za podstawową formę tego procesu, który skupia się na ukształtowaniu takiej osobowości, która będzie chciała właściwie dbać o własną kondycję fizyczną i o własne ciało. Do zadań nauczyciela wychowania fizycznego należy nie tylko rozwój sprawności fizycznej wychowanków, ale również wszechstronny i harmonijny rozwój ich osobowości, szczególnie sfery moralnej i społecznej, zgodnie z zasadą pedagogiki holistycznej.

Podsumowanie

We współczesnym obszarze edukacji nauczyciel wychowania fizycznego spełnia bardzo ważną rolę w procesie wychowania dzieci i młodzieży. Wiąże się to między innymi z coraz szerszym zainteresowaniem aktywnością i sprawnością fizyczną wśród młodych ludzi. Taka sytuacja przyczynia się do zwiększenia znaczenia aktywności sportowej w edukacji, na co niebagatelny wpływ ma właśnie nauczyciel wychowania fizycznego, który swoją postawą, zaangażowaniem w proces nauczania i indywidualnym podejściem do uczniów może zainteresować ich nie tylko samym przedmiotem, ale zaszczepić w nich pasję do sportu i aktywności ruchowej w ogóle. Jego kompetencje, umiejętności i przygotowanie zawodowe przyczyniają się do pedagogicznego sukcesu.

Bibliografia

- Berczyński, M. (2012). *Wychowanie fizyczne w szkole. Poradnik dla nauczyciela*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Cendrowski, Z. (1996). *Będę żył 107 lat*. Agencja Promo-Lider.
- Denek, K. (2000). *O nowy kształt edukacji*. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.

- Hałaburda, E. (2019). Wychowanie fizyczne w szkole – stan i perspektywy. *Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Wychowania i Turystyki w Białymstoku*, nr 27.
- Foszczyńska, B. (2018). Rola nauczyciela wychowania fizycznego. *Health Promotion & Physical Activity*, nr 4.
- Kosiba, G. (2000). Warsztat pracy nauczyciela wychowania fizycznego w aspekcie ewolucji celów tego procesu. *Kultura Fizyczna*, nr 9.
- Lipowska, M., Wojtowicz, L. (2019). Styl kierowania klasą a motywacja uczniów do aktywności fizycznej na lekcjach wychowania fizycznego w klasach IV–VI szkoły podstawowej. *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, nr 64.
- Najwyższa Izba Kontroli. *Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych i niepublicznych. Informacje o wynikach kontroli*, 2013, nr ewid. 108/2013/P/12/067/KNO.
- Nowocień, J. (2013). *Studium o pedagogice kultury fizycznej*. Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie.
- Pańczyk, W. (2002). Więcej lekcji wychowania fizycznego w szkole. *Kultura Fizyczna*, nr 9.
- Raczek, J. (2001). Węzłowe problemy wychowania fizycznego dzieci i młodzieży w świetle badań naukowych. *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 4.
- Woynarowska, B., Mazur, J., Oblacińska, A. (2015). *Uczestnictwo uczniów w lekcjach wychowania fizycznego w szkołach w Polsce*. *Hygeia Public Health*, nr 50.

Techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych

Streszczenie: Reklama telewizyjna jest jedną z najbardziej znanych form komunikacji masowej, a jej skuteczność od lat określa się jako najwyższą w kategorii oddziaływania na klienta. Tak wysoki odbiór zawdzięcza możliwości połączenia przekazu słownego z obrazem, co korzystniej wpływa na reakcje odbiorcy, gdyż pobudzanych jest więcej zmysłów. Ilość możliwych bodźców płynących z reklamy telewizyjnej jest na tyle duża, że może stanowić jedyny i ostateczny powód do zakupu produktu przedstawionego w reklamie. W niniejszym artykule przedstawiono poziom podatności odbiorców na manipulacje w reklamie telewizyjnej oraz wskazano kluczowe elementy, które najczęściej przyciągają uwagę odbiorców reklam.

Słowa kluczowe: manipulacja, reklama, telewizja, konsument, decyzje zakupowe

Manipulative techniques used in television advertising

Abstract: Television advertising is one of the most well-known forms of mass communication, and for years its effectiveness has been described as the highest in the category of customer impact. It owes such a high reception to its ability to combine a verbal message with an image, which has a more favorable effect on the viewer's reactions, as more senses are stimulated. The amount of possible stimuli from a TV commercial is sufficient enough to be the sole and ultimate reason for buying the product depicted in the ad. This article outlines the level of viewer susceptibility to manipulation in television advertising and identifies the key elements that most often attract the attention of advertising viewers.

Keywords: manipulation, advertising, television, consumer, purchasing decisions

Wstęp

Reklamy telewizyjne są nieodłącznym elementem współczesnej kultury konsumpcyjnej. Codziennie jesteśmy bombardowani różnorodnymi przekazami reklamowymi, które starają się przekonać nas do zakupu określonych produktów lub usług. Ostatnie dekady rozwoju reklamy telewizyjnej są dowodem na to, że producenci kładą silniejszy nacisk na przekaz (często ukryty) w reklamie, a prezentacja produktu staje się tylko podsumowaniem procesu promocyjnego. Techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych odnoszą się do różnorodnych strategii, mających na celu wpływanie na nasze zachowania i decyzje zakupowe. Świadomość stosowania manipulacji jest niezwykle istotna, ponieważ umożliwia nam bardziej krytyczne spojrzenie na przekazy reklam telewizyjnych i zrozumienie sposobu, w jaki są projektowane, aby wpływać na nasze odczucia i decyzje. Marketing jest procesem złożonym i opartym na wielu fundamentach, których zastosowanie poznaje się w różnych sferach życia. Każdego dnia ludzie są odbiorcami działań marketingowych, często nawet nie będąc tego świadomi. Współczesne media przyjęły taktykę kontaktu (komunikacji) z odbiorcą (klientem) przede wszystkim w jego wolnym czasie, stąd w wielu momentach można odczuć przesadny nacisk. Warto się zatem zastanowić, jakie techniki są w tych reklamach wykorzystywane i jak wpływają na nasze wybory konsumenckie. Świadomość tych czynników pozwoli na lepsze zrozumienie mechanizmów manipulacji w reklamie i podejmowanie bardziej świadomych decyzji konsumenckich.

Techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych

Aby zrozumieć mechanizm manipulacyjny, konieczne jest zdefiniowanie różnicy między manipulacją a perswazją. Różnice między tymi zjawiskami nie zawsze łatwo odczytać. Zarówno manipulacja, jak i perswazja mają na celu wywarcie wpływu na drugą osobę, jednakże metody, jakimi się tego dokonuje, znacznie się różnią.

Zdaniem Roberta H. Gassa i Johna S. Seitera „perswazja jest procesem, w którym jednostka lub grupa próbuje wpłynąć na postawy, przekonania, wartości lub zachowania innej osoby lub grupy poprzez przekonywanie lub manipulowanie informacją” (Gass, Seiter, 2018, s. 4). Zalety perswazji to przede wszystkim umiejętność wpływania na innych ludzi i przekonywania ich do naszych pomysłów, idei, produktów lub usług. Perswazja może być bardzo skuteczna w sytuacjach, gdy trzeba osiągnąć określone cele lub przekonać innych do określonych działań. Dobrze prowadzona perswazja może zwiększyć skuteczność komunikacji, ulepszyć relacje międzyludzkie oraz pomóc w rozwiązywaniu konfliktów.

Manipulacja, w odróżnieniu do perswazji, może nieść za sobą negatywne skutki, których odbiorca nie jest świadomy. W konsekwencji może to doprowadzić do podjęcia przez odbiorcę niewłaściwych działań. Zabieg ten jest stosowany

zarówno w wymiarze socjologicznym, jak i psychologicznym, a na celu ma oszukanie adresata i wykorzystanie jego działań do swoich interesów (Kurzeja, 2016, s. 52). Moralnie nieetyczny charakter mechanizmu, jakim jest manipulacja, nasila się w momencie, gdy odbiorca potraktowany zostaje jak przedmiot, a nie podmiot procesu komunikacyjnego. Dzieje się tak wtedy, gdy cele i korzyści, których osiągnięcie jest zamiarem nadawcy, są dla adresata obce lub wręcz krzywdzące (Dobek-Ostrowska, Fras, Ociepka, 2000, s. 99).

Jedną z metod stosowanych w reklamach telewizyjnych jest **metoda ingracji i twarzymu**. Ingracja jest formą autoprezentacji opartą na pozytywnym wywołaniu cudzej sympatii przy wykorzystaniu pochlebstw jako narzędzia tego procesu (Wojciszke, 2019, s. 535). W ramach tej metody wyróżnia się techniki: konformizm, podnoszenie wartości osoby znaczącej, donosicielstwo oraz prezentację własnych cech (Jones, 1964, s. 34). *Konformizm* polega na zyskiwaniu przychylności poprzez (nie zawsze racjonalne) okazywanie zgodności z przekazem, poglądem czy opinią drugiej osoby. *Podnoszenie wartości osoby znaczącej* opiera się na psychologicznym aktywowaniu u odbiorcy myśli działających autowaloryzująco (przykładem tej techniki jest komplementowanie). *Donosicielstwo* odnosi się do dostarczania pożądanego przez osobę ingracyjną informacji, dzięki którym możliwe jest stworzenie pozoru troski. Z kolei *prezentacja własnych cech* polega na selekcji i demonstracji własnych cech, najczęściej zgodnych z oczekiwaniami odbiorcy. Skuteczność metody ingracji stosowanej w reklamie telewizyjnej warunkowana jest podłożem psychologicznym konsumentów. Klienci oczekują od sprzedającego profesjonalnej obsługi, ale angażują się bardziej tam, gdzie zostali potraktowani przyjaźniej. Komplementowanie bądź ustępowanie jest zatem świetnym sposobem na zbudowanie lojalności wobec marki/produktu.

Ingracja zaistniała w polskiej reklamie telewizyjnej stosunkowo niedawno. Jej popularność zaczęła rosnąć wraz ze wzrostem znaczenia zjawiska zwanego *twarzymem*. W dobie medialnego świata w reklamach telewizyjnych pojawia się coraz więcej znanych postaci, celebrytów czy influencerów. To właśnie dzięki ich zaangażowaniu w tworzenie przekazów reklamowych klienci chętniej kupują dany produkt. W świecie influence dominującą przewagę mają kobiety, co wpłynęło na wykreowanie zjawiska twarzymu. Jest on techniką manipulacyjną polegającą na zastosowaniu stereotypowego obrazu mężczyzny w przekazach reklamowych. Jej celem jest ukazanie zbliżenia na twarz mężczyzny, co powoduje utrwalenie przeświadczenia o przewadze intelektualnej płci męskiej. Wizerunek kobiety natomiast przedstawiany jest w pełnej sylwetce. Taka prezentacja jest oparta na poglądzie, zgodnie z którym kobiety przyciągają większą uwagę, gdy przedstawiona jest ich cała postać.

Schemat ten jest wciąż wykorzystywany podczas tworzenia treści reklamowych. Stosowanie tej techniki manipulacyjnej może być krzywdzące dla kobiet, a nawet dyskryminujące. Przykładowo w spotach telewizyjnych dotyczących kampanii politycznej lub społecznej to właśnie mężczyźni są głównymi podmiotami przemowy. Zbliżenie na twarz mężczyzny stojącego na mównicy ma na celu wyeksponowanie go jako osoby dominującej i władczej, w przeciwieństwie do osób prezentowanych w spocie reklamowym jako zdominowanych przez ciało (Olczyk, 2021, s. 192).

Telewizja, jako medium absorbujące jednocześnie zmysł wzroku i słuchu, pozwala skupić większą uwagę na odbiorcy i zaangażować go emocjonalnie (Chludzińska, 2016, s. 265). Zaangażowanie odbiorcy jest jednym z najbardziej pożądaných efektów działań marketingowych. To zainteresowanie i zaangażowanie zaczęto wykorzystywać w celach manipulacyjnych. Przykładem takiego zabiegu jest mechanizm niskiej piłki, znanej również jako **technika „Low Ball”**. Metoda ta polega na wprowadzaniu zmian w przedstawianej ofercie dopiero po uzyskaniu od odbiorcy konkretnych ustępstw lub reakcji. Jej zastosowanie sprawdza się głównie w procesie negocjacji i sprzedaży bezpośredniej. Stosujący tę technikę marketingowcy podejmują ryzyko, że odbiorca korzystnie nacechuje ofertę tylko w fazie zapoznawczej. Dzieje się tak, ponieważ reklama telewizyjna jest ograniczona czasowo, a jej powtarzalność kształtuje sztywną opinię na temat prezentowanego produktu bądź usługi. Ukryte cechy oferty są najczęściej prezentowane w postaci kilkusekundowego komunikatu na końcu spotu reklamowego, albo za pomocą umieszczonego w nim tekstu pisanego drobnym druczkiem. Taki zabieg ze strategicznego punktu widzenia jest jak najbardziej logiczny, natomiast manipulowanie reakcją odbiorcy reklamy telewizyjnej staje się wtedy trudniejsze. Nikt przecież nie jest w stanie zbadać wszystkich odbiorców pod kątem czasu oglądania spotu reklamowego. Jeden klient może zaakceptować ofertę tuż po jej wstępnym „korzystnym zapromowaniu”, a drugi poczeka do końca prezentacji, w nadziei, że nie ma w niej żadnych ukrytych „haczyków”.

Kolejną techniką manipulacyjną wykorzystywaną przez producentów reklam telewizyjnych jest **wykorzystanie autorytetu**. Polega ona na wykorzystaniu opinii eksperta, celebryty lub jego autorytetu w danej dziedzinie do przekonania odbiorcy do zakupu produktu lub usługi (Cialdini, 2022, s. 29). Technikę tę wykorzystuje się m.in. w celu budowania pozytywnego wizerunku marki, zwiększenia zaufania i wiarygodności produktu, zwrócenia uwagi odbiorcy na dany produkt, zwiększenia jego popularności oraz podniesienia prestiżu marki. Efektem oddziaływania na odbiorcę jest często zwiększenie skłonności do zakupu produktu lub usługi, a także pozytywne skojarzenia z marką. Dobór osoby reprezentującej jest złożonym procesem i zależy od oczekiwanego rezultatu marki (Kardes, Cronley, Cline, 2020, s. 416).

Sugestie podprogowe to technika stosowana w reklamie, której celem jest wprowadzenie odbiorcy w stan podświadomości i wywołanie u niego pozytywnych emocji oraz skłonienie do zakupu danego produktu lub usługi. Sugestie podprogowe są subtelne i zwykle niewidoczne dla oka, ale mają duży wpływ na zachowanie konsumentów (Benedikt, 2015, s. 23). Częstym zabiegiem marketingowym w reklamie telewizyjnej jest stosowanie sugestii podprogowych dotyczących tematyki seksu. Celem takich działań jest przyciągnięcie uwagi widza i wprowadzenie go w odpowiedni nastrój, który ma skłonić do zakupu produktu lub usługi. Przykłady sugestii podprogowych dotyczących seksu w reklamie telewizyjnej mogą obejmować np. subtelne nawiązania do erotyki, jak również obrazy lub dźwięki, które wprowadzają widza w stan skupienia i pobudzają jego emocje. Warto jednak zaznaczyć, że stosowanie sugestii podprogowych dotyczących seksu w reklamie jest kontrowersyjne. Niektórzy krytycy uważają, że takie działania naruszają zasady etyczne i mogą być szkodliwe dla odbiorców (Burska, Cieśla, Jachimowska, Kudra, 2016, s. 173).

Świadomość i podatność odbiorców na techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych – badania własne

Badanie dotyczące świadomości odbiorców na temat technik manipulacyjnych stosowanych w reklamach telewizyjnych oraz ich podatności na zastosowane techniki zostało przeprowadzone w 2023 roku wśród 96 pełnoletnich mieszkańców województwa śląskiego.

Tabela 1. Rozkład badanych ze względu na wiek

Wiek	18–25 lat	26–40 lat	41–60 lat	Powyżej 60 lat
Liczba badanych (N)	62	25	8	1
% badanych	64,6%	26%	8,3%	1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy.

Najliczniejszą grupę wśród respondentów stanowiły osoby w wieku 18–25 lat (N = 64,6%). Wśród badanych przeważały kobiety (N = 59; 61,5%).

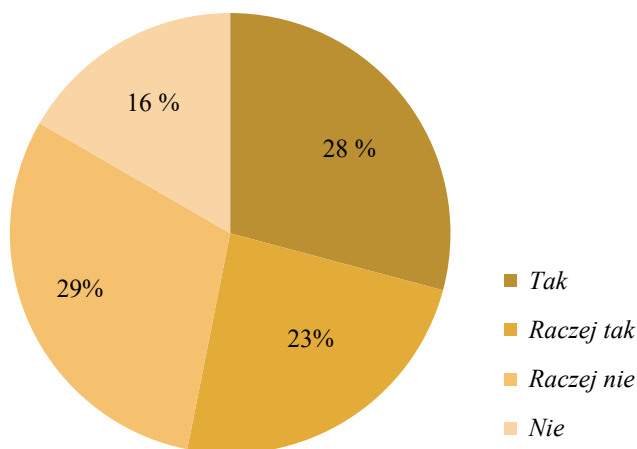
W celu zbadania poziomu świadomości i podatności odbiorców na techniki manipulacyjne stosowane w reklamach telewizyjnych posłużono się techniką badania ankietowego, wykorzystując kwestionariusz ankiety. Określono częstotliwość oglądania telewizji, a zwłaszcza emitowanych w niej spotów reklamowych, zbadano kwestię oddziaływania procesów promocyjnych na decyzyjność zakupową odbiorców, a także poziom znajomości technik manipulacyjnych.

Tabela 2. Średni czas oglądania telewizji przez respondentów

Średni czas oglądania telewizji	Liczba badanych (N)	% badanych
Powyżej 6 godzin dziennie	1	1%
Między 4 a 6 godzin dziennie	4	4,2%
Między 2 a 4 godziny dziennie	20	20,8%
Poniżej 2 godzin dziennie	19	19,8%
Raz lub dwa razy w tygodniu	16	16,7%
Tylko kilka razy w miesiącu	14	14,6%
W ogóle nie oglądam telewizji	22	22,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy.

Z przeprowadzonych badań wynika, że 45,8% respondentów ogląda telewizję codziennie, przy czym wśród tych osób najliczniejsza grupa poświęca na tę czynność od 2 do 4 godzin (N = 20; 20,8%). Ponadto średnio co trzecia osoba ogląda telewizję z mniejszą częstotliwością, tj. raz lub dwa razy w tygodniu bądź tylko kilka razy w miesiącu (odpowiednio N = 16; 16,7% oraz N = 14; 14,6%). Prawie jedna czwarta badanych zadeklarowała, że w ogóle nie ogląda telewizji (N = 22; 22,9%).

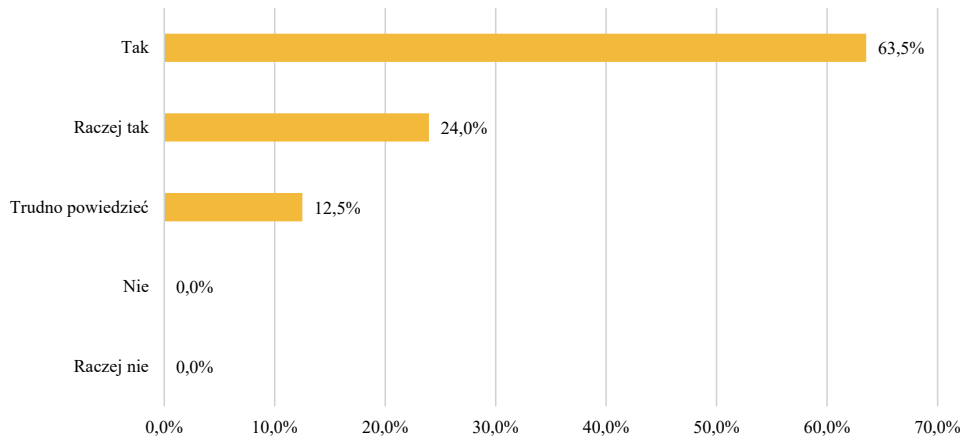
Wykres 1. Oglądalność reklam telewizyjnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy.

Ponad połowa mieszkańców województwa śląskiego biorących udział w badaniu ogląda reklamy telewizyjne (N = 49; 51%). Wśród tych odpowiedzi na pewno reklamy telewizyjne ogląda 23% badanych, a 28% przyznało, że raczej to robi.

Prawie jedna trzecia badanych raczej nie ogląda reklam telewizyjnych (N = 28; 29%), a 16% w ogóle tego nie robi (N = 15). Można podejrzewać, że osoby, które zadeklarowały, że raczej nie oglądają telewizji, mogą to robić, lecz częstotliwość tej czynności jest niższa niż przeciętna.

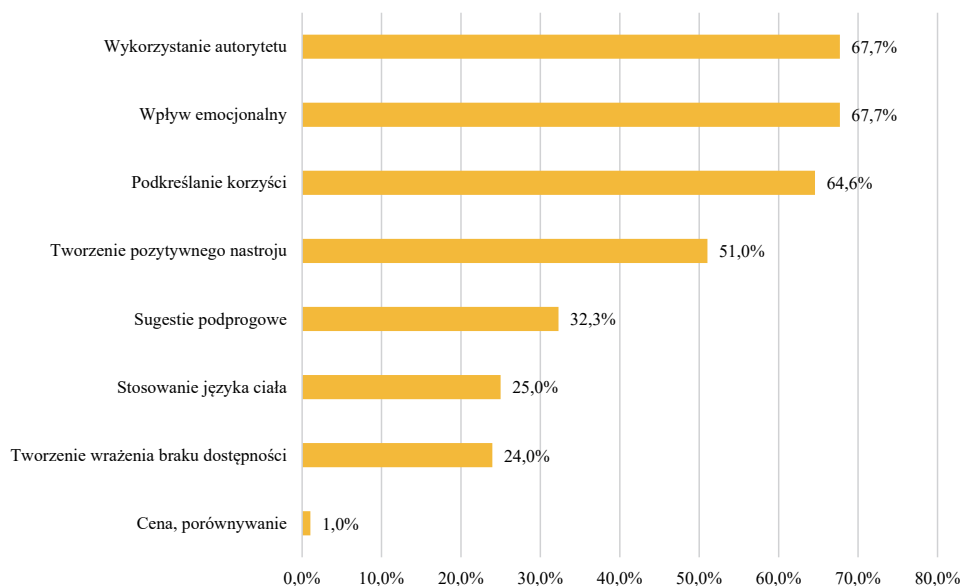
Wykres 2. Świadomość stosowania technik manipulacyjnych w reklamach telewizyjnych



Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy.

Zdecydowana większość respondentów (N = 84, 87,5%) uważa, że w reklamach telewizyjnych często wykorzystywane są techniki manipulacyjne. To pokazuje, że widzowie mają świadomość, że reklamy nie zawsze prezentują rzeczywistość w sposób obiektywny.

Warto również zwrócić uwagę, że żadna z ankietowanych osób nie zaznaczyła odpowiedzi „raczej nie” lub „nie”, co może świadczyć o powszechnej świadomości widzów na temat obecności manipulacji w reklamach. Co ósma osoba nie była pewna co do stosowania technik manipulacyjnych w reklamach telewizyjnych (N=12; 12,5%). Można przypuszczać, że w tej grupie znajdują się także respondenci, którzy mają trudności w rozpoznaniu stosowanych w reklamach technik manipulacyjnych.

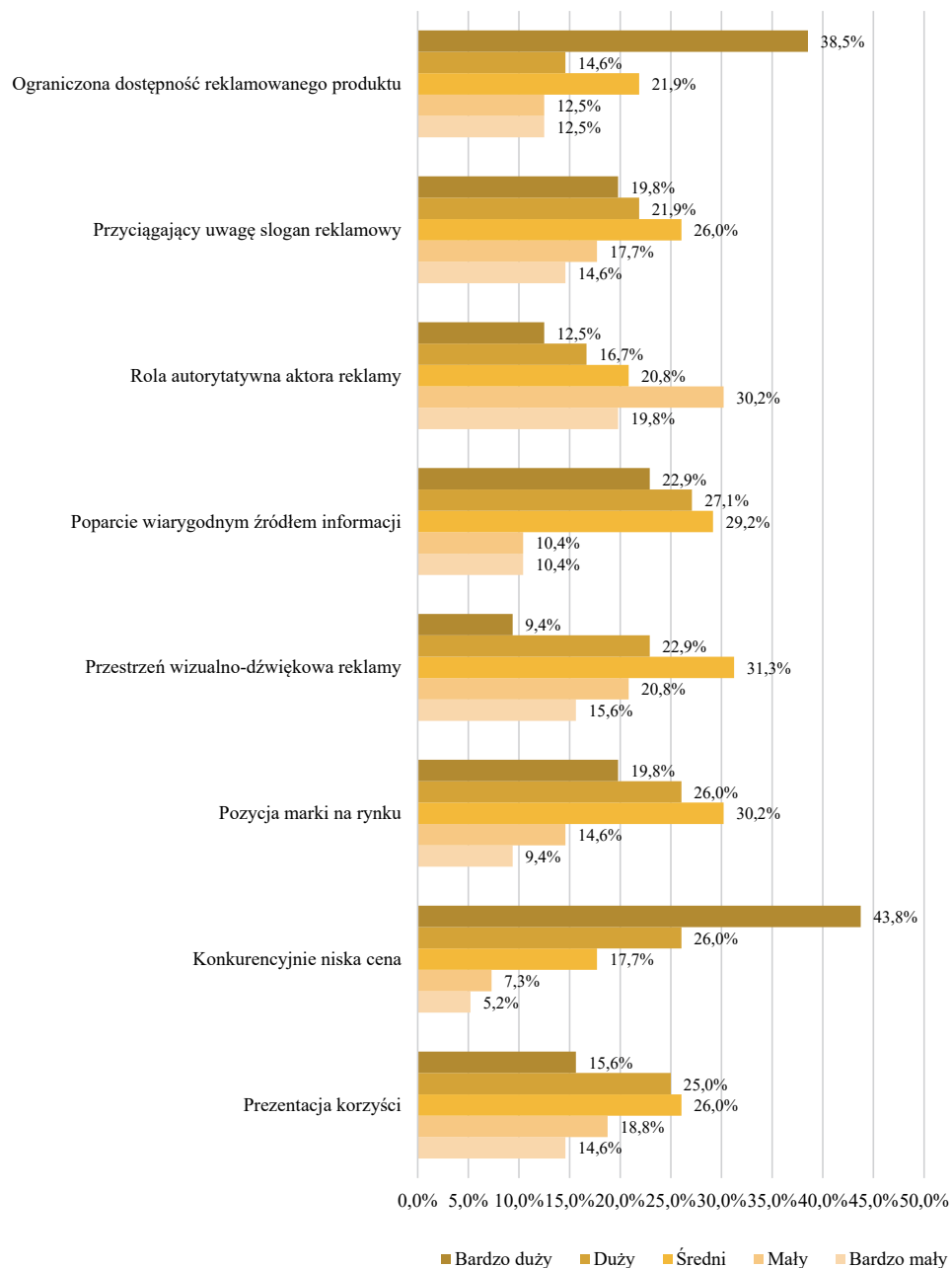
Wykres 3. Najczęstsze techniki manipulacyjne w reklamach telewizyjnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy.

Zdaniem respondentów najczęściej wykorzystywanymi technikami manipulacyjnymi w reklamie telewizyjnej są wpływ emocjonalny i wykorzystanie autorytetu. Odpowiedzi te wskazało 65 badanych (67,7%). Niemal tyle samo osób wskazało, że wśród technik manipulacyjnych, które najczęściej zauważają w reklamach telewizyjnych, jest podkreślanie korzyści płynących z zakupu danego produktu lub usługi (N = 62; 64,6%). Wszystkie te techniki charakteryzuje długofalowe oddziaływanie na odbiorcę. Zarówno wpływ emocjonalny, skojarzenia produktu z autorytetem, jak i perswazja korzyści mogą na lata zbudować sztywny schemat myślowy odnośnie reklamowego produktu.

Nieco ponad połowa badanych dostrzega także wykorzystywanie w reklamach techniki polegającej na „tworzeniu pozytywnego nastroju” (N = 49; 51%). Tworzenie wrażenia braku dostępności i stosowanie języka ciała zauważa w reklamach telewizyjnych co czwarty badany. Odpowiedzi te wskazało odpowiednio 25% (N = 24) i 24% (N = 23) respondentów. Odpowiedzi te łączą wspólne cechy, takie jak krótkotrwały wpływ na odbiorcę oraz zmienność w czasie. Kreowanie wrażenia niedostępności produktu czy gra ceną są zmienne w czasie, ponieważ te kwestie regulowane są prawami rynku. Można wnioskować, że skoro odbiorcy rzadko widzą te techniki, to reklamodawcy są świadomi ryzyka zmienności tych parametrów i nie stosują ich za często.

Wykres 4. Stopień wpływu wybranych czynników na decyzje zakupowe konsumentów



Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy

Mieszkańcy województwa śląskiego zapytani zostali także o to, w jakim stopniu podane czynniki mają wpływ na ich decyzje zakupowe. Najważniejszym czynnikiem wpływającym w największym stopniu na decyzję o zakupie produktu reklamowanego w telewizji okazała się konkurencyjnie niska cena. Ten czynnik jest najistotniejszy dla ponad 43% respondentów (N = 42; 43,8%). Dla kolejnych 26% jest on czynnikiem, który wpływa na ich decyzje zakupowe w dużym stopniu (N = 25). Zatem niemal 70% respondentów uważa, że konkurencyjnie niska cena wpływa na decyzje konsumenckie w bardzo dużym lub dużym stopniu. Co najmniej połowa badanych jako istotne czynniki wpływające w dużym lub bardzo dużym stopniu na procesy zakupowe wskazała ograniczoną dostępność reklamowanego produktu (N = 51; 53,1%) oraz poparcie wiarygodnym źródłem informacji (N = 48; 50%). Ograniczona dostępność produktu zwykle kojarzy się z jego ekskluzywnością i prestiżem, co może przyciągać uwagę konsumentów i zwiększać ich chęć do zakupu. Może to również sugerować, że osoby, dla których ten czynnik jest ważny, są bardziej skłonne do podjęcia decyzji zakupowej, gdy czują presję czasu i możliwość utraty okazji. Warto jednak zauważyć, że dla co czwartego uczestnika badań ograniczona dostępność jest czynnikiem, który wpływa na decyzje zakupowe w małym bądź bardzo małym stopniu. Może to wynikać z faktu, że niektórzy konsumenci wolą mieć pełną kontrolę nad swoimi decyzjami zakupowymi i nie chcą czuć się zmuszeni do szybkiego podjęcia decyzji ze względu na ograniczony czas lub dostępność produktu czy usługi. Najmniejszy wpływ na podejmowanie przez respondentów decyzji o zakupie danego produktu czy usługi ma autorytatywna rola aktora reklamy. Dla połowy badanych czynnik ten ma mały lub bardzo mały wpływ na proces zakupowy (N = 48; 50%). Być może badani nie mają zaufania do aktorów reklamujących produkty i nie traktują ich jako autorytetów.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pokazały, że prawie połowa badanych mieszkańców województwa śląskiego ogląda reklamy telewizyjne. Oznacza to, że duża grupa respondentów pomija reklamy telewizyjne, co może być spowodowane zjawiskiem skakania po kanałach, czyli tzw. zappingiem. Pomimo że badani często unikają oglądania bloków reklamowych, większość z nich uważa, że występują w nich procesy manipulacyjne. Są oni świadomi technik manipulacyjnych występujących w reklamach telewizyjnych i potrafią wymienić te, które uważają za najczęściej wykorzystywane. Według badanej grupy producenci reklam telewizyjnych najczęściej stosują techniki umożliwiające długotrwałe budowanie schematu myślowego odnośnie reklamowanego produktu, takie jak: wpływ emocjonalny, wykorzystanie autorytetu oraz podkreślanie korzyści płynących z zakupu danego produktu lub usługi. Co ciekawe, badania pokazały, że za czynniki, które w największym stopniu

skłaniają konsumentów do zakupu danego produktu lub usługi, uważają oni konkurencyjnie niską cenę oraz ograniczoną dostępność reklamowanego produktu. A więc te elementy, które zdaniem respondentów najrzadziej wykorzystywane są przez twórców reklam telewizyjnych i które charakteryzują się dużą zmiennością z uwagi na podleganie prawom rynku.

Przy dzisiejszym szybkim tempie życia konsumentom często brakuje czasu na dokładne badanie wszystkich cech produktów. W takiej sytuacji cena i dostępność stanowią miarę, której konsument może użyć do podejmowania decyzji zakupowych. Kiedy nie ma wystarczającej ilości czasu lub zasobów, koncentracja na tych czynnikach może być efektywnym sposobem na skrócenie procesu podejmowania decyzji. Konsumentom często zależy na uzyskaniu jak najlepszej wartości za swoje pieniądze. Wiedza o cenie i dostępności produktu daje im poczucie kontroli i możliwość porównania różnych ofert na rynku. W rezultacie, kiedy konsument czuje się pewny, że cena jest konkurencyjna i produkt jest łatwo dostępny, może to pozytywnie wpływać na jego decyzję zakupową.

Bibliografia

- Benedikt, A. (2015). *Komunikacja wizerunkowa w reklamie*. Wydawnictwo Astrum.
- Burska, K., Cieśla, B., Jachimowska, K., Kudra, B. (2016). *Kreatywność językowa w reklamie. Podręcznik nie tylko dla specjalistów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chludzińska, E. (2016). Świat reklamy telewizyjnej na przykładzie społeczności Łomży. *Studia Łomżyńskie 2010*, Warszawa 2016, s. 265.
- Cialdini, R. (2022). *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dobek-Ostrowska, B., Fras, J., Ociepka, B. (2000). *Teoria i praktyka propagandy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gass, R.H., Seiter, J.S. (2018). *Persuasion: Social Influence and Compliance Gaining*. Routledge.
- Jones, E.E. (1964). *Ingratiation: a Social Psychological Analysis*. Appleton-Century-Crofts.
- Kardes, F., Cronley, M., Cline, T. (2016). *Consumer Behavior*. Cengage Learning.
- Kurzeja, E. (2016). *Perswazja w telewizyjnej reklamie społecznej. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Olczyk, T. (2021). *Krzemowa klatka. Kapitał paraspoleczny i celebrytyzacja polityki*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wojciszke, B. (2019). *Psychologia społeczna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Dagmara Górecka
Alina Szweda
Barbara Tkocz

„Moja chwalebna Ukraina” – doświadczenie patriotyzmu w narracjach ukraińskich uchodźczyń

Streszczenie: Celem prezentowanego badania było odczytanie znaczeń, jakie nadają przybyłe do Polski uchodźczynie ukraińskie swojej ojczyźnie i narodowi. Interpretowane w badaniu dane zostały wywołane w postaci pisemnych narracji – wypowiedzi respondentek. Dane analizowano zgodnie z założeniami teorii ugruntowanej, wspomagając się programem atlas.ti8. Łącznie poddano analizie 39 narracji pisemnych ukraińskich uchodźczyń. W obszarze odnoszenia się do własnej ojczyzny oraz narodu wyróżniono cztery główne kategorie: chęć powrotu do Ukrainy, poczucie wspólnoty narodowej, umiłowanie własnej ojczyzny oraz pomoc rodzinie pozostającej w kraju. Wnioskami, jakie można wysnuć z badania, jest dostrzeżenie wartości własnej przynależności narodowej przez uchodźczynie ukraińskie i jej kultywowanie oraz silne poczucie przywiązania do kraju, które w obliczu wojny nabierają szczególnego znaczenia.

Słowa kluczowe: narracje, patriotyzm, ojczyzna, Ukraina, uchodźczynie

„My laudable Ukraine” – experiencing patriotism told by Ukrainian refugees

Abstract: The aim of the research was to understand the meaning that Ukraine holds as their homeland in the eyes of the Ukrainian refugees who arrived in Poland. The interpreted data consisted of written statements by the refugees. The data was analysed according to the basis of the grounded theory with the support of the programme atlas ti8. Altogether there were 39 statements from Ukrainian refugees which were analysed. Four main categories were distinguished regarding the reference to their own homeland and nation: the willingness to return to Ukraine, the sense of national community, the love to their own homeland and the help provided to their family who were left behind in Ukraine. The findings show a very strong attachment to the country and a realisation that the value and sense of national belonging by Ukrainian refugees is of great importance and thus should be preserved and nourished. All these feelings, emotions and values gain a particular importance in the face of war.

Keywords: statement, patriotism, homeland, Ukraine, refugees

Wstęp

Kreśląc zarys sytuacji, w której znalazły się ukraińskie uchodźczynie, nie sposób pominąć kilku faktów, które zarysowują tło społeczno-polityczne, a wpływają bezpośrednio na ich doświadczenia biograficzne. Działania wojenne, rozpoczęte 24 lutego 2022 roku, mające miejsce na terenie Ukrainy przyczyniły się do opuszczenia miejsca zamieszkania przez wiele osób. Polska stała się krajem, który najczęściej był wybierany jako miejsce pobytu (Bienek-Majka, Stupałkowska, 2022, s. 169). Większość osób przyjeżdżających do Polski to, jak powszechnie wiadomo, kobiety z dziećmi i właśnie na przybyłych uchodźczyniach oraz sytuacji, w jakiej się znajdują, skupiło się zainteresowanie autorek niniejszego rozdziału. Kobiety te stanęły przed wyborami i decyzjami podejmowanymi w warunkach wojny, ciągłego stresu, poczucia zagrożenia swojego bezpieczeństwa w wielu wymiarach. Wybuch wojny zawsze naraża społeczeństwo na traumę wojenną, a ta może pogłębiać się jeszcze bardziej poprzez doświadczanie rozłąki oraz informacje, jakie docierają do emigrantów (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 33). Jak wskazują badania przeprowadzone przez Piotra Długosza, Liudmyłę Kryvachuk i Dominikę Izdebską-Długosz, którzy wykorzystali skalę RHS-15 między innymi do badania występowania cech PTSD w grupie badanych uchodźców, po porównaniu wyników z normami, aż $\frac{3}{4}$ z nich może doświadczać takich objawów (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 35). Przyjazd kobiet z dziećmi do Polski nierzadko był wymuszony okolicznościami (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022, s. 7) i tym, czego doświadczały, pozostając w ojczyźnie w rzeczywistości wojny. Obraz uchodźczyń opisany dotąd w naukowej literaturze jest nader wymowny. Rysuje się jako podróż, oznaczająca odejście z uczuciem opuszczania czegoś najcenniejszego, towarzyszącym temu smutkiem i niepokojem o to, co będzie. Zdarza się, że cel tej podróży jest znany. Bywają jednak sytuacje, że cel zostaje obrany dopiero w trakcie jej trwania, lub że decyzja o tym, gdzie się zatrzymają, jest podejmowana spontanicznie. Spoiwem, które łączy te wszystkie podróże, jest nowy początek drogi, który dla każdej z wyruszających kobiet oznacza coś innego. Dla jednych jest nadzieją na lepsze jutro, dla innych poczuciem bezradności i towarzyszącym wciąż niepokojem (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022, s. 8). Co ważne, emigrujące kobiety pozostają w tej sytuacji w stanie zawieszenia i „rozdarcia” poczucia przynależności. Emocjonalnie wciąż związane z własnym krajem, miejscem, w którym się wychowywały, miejscem, które określają jako „ojczyznę”, muszą próbować budować swoją rzeczywistość w innym kraju, często nie mogąc wrócić do własnego. Na tę trudną sytuację wpływ ma także wiele innych czynników. Rychły wyjazd, pozbawiający bezpośrednich kontaktów z rodziną, obniżenie pozycji społeczno-zawodowej, a także niepewność wynikająca z sytuacji ekonomicznej wytwarzają sytuację pozostawania w ciągłej niepewności, niepokoju, a także

obaw o to, co się wydarzy w przyszłości. Pozostają one często „w drodze”, stając się poszukiwaczkami zarówno miejsca zamieszkania, pracy, poczucia bezpieczeństwa, jak i możliwości dokończenia się i zdobycia nowych umiejętności, które pozwoliłyby im przetrwać (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022, s. 8–9). W prowadzonych dotychczas badaniach dotyczących sytuacji zatrudniania uchodźców na rynku polskim, największym problemem spotykanym przy zatrudnieniu jest bariera językowa, gdyż osoby przyjezdne nie znają w zadowalającym stopniu języka polskiego. Taka sytuacja utrudnia podjęcie pracy w wyuczonym zawodzie w Polsce, co sprawia, że osoby te znajdują zatrudnienie przy pracach prostych (Bienek-Majka, Stupałkowska, 2022, s. 170), zazwyczaj poniżej swoich kwalifikacji. Część natomiast podejmuje pracę zdalną na Ukrainie (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 25). Pomimo tych i innych trudności uchodźczynie jawią się jako kobiety dzielne, walczące o dobrostan swój i swoich dzieci, z którymi przybyły do Polski. Nie ma w nich zgody na to, aby obraz domu, który musiały porzucić, i wizja okrucieństw, jakie wydarzyły się obok nich, zniszczyła ich psychiczne siły. Na każdym kroku pokazują, że walczą o przetrwanie dla siebie i swoich dzieci. Opuszczając swój kraj, zostały zmuszone do nagłej zmiany środowiska życia. Nie zakotwiczyły się też w nowym miejscu pobytu (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022, s. 9). Pozostają więc w zawieszeniu mentalnej przynależności do miejsca określanego jako „dom”.

Zaistnienie takiej sytuacji skłoniło autorki do podjęcia rozważań na temat znaczeń nadawanych swojemu własnemu krajowi oraz uczuciom do ojczyzny przez uchodźczynie, które to znaczenia stanowią podstawę patriotyzmu.

Słownik Języka Polskiego definiuje pojęcie patriotyzmu jako „miłość do własnej ojczyzny i gotowość poświęcenia się dla własnego narodu”¹, wyróżniając także „lokalny patriotyzm”, definiowany jako „silne przywiązanie do miejsca, w którym się mieszka”². Alasdair MacIntyre natomiast wskazuje, iż patriotyzm nie ogranicza się jedynie do względów, jakie jednostka okazuje własnemu narodowi. Jest to uznanie dla zasług, cech oraz osiągnięć narodowych. Patriotyzm może być rozumiany jako przynależny do klasy cnót (jeśli jest zaliczany do cnót) i wiąże się z okazywaniem lojalności. Swoim zasięgiem obejmować może również miłość do swojej rodziny i rodu, wierność małżeńską, czy lojalność wobec instytucji, takich jak na przykład szkoła. Postawy patriotyczne zawierają okazywanie względów osobom, instytucjom lub też grupom, a względy te oparte są na związku historycznym, jaki zachodzi pomiędzy osobą a stosownymi osobami, grupami czy instytucjami (MacIntyre, 2012). Nieco inne spojrzenie na patriotyzm proponował Jan Nowak-Jeziorański: „patriotyzm jest uczuciem,

1 <https://sjp.pl/patriotyzm>, [dostęp: 05.04.2023].

2 <https://sjp.pl/patriotyzm> [dostęp: 05.04.2023].

a nacjonalizm światopoglądem” (Nikitorowicz, 2013, s. 39). Patriotyzm w tym ujęciu odnosi się do wspólnot zamieszkałych na tej samej ziemi i przejawia w uczuciu miłości tejże wspólnoty. Ludzie ci używają wspólnego języka, a także pozostają zakorzenieni we wspólnej dla nich przeszłości, tradycji, kulturze i obyczajach. Patriotyzm jawi się więc jako wartość moralna, przy czym pozostaje on wartością wysoko postawioną, a uczucie miłości do własnego państwa nie powoduje wrogości w stosunku do innych państw i w związku z tym nie pozostaje zarzewiem konfliktów (Nikitorowicz, 2013, s. 39-40). Tematyką migrujących uchodźczyń w szerszym zakresie, z wykorzystaniem perspektywy rozumiejącej, zajmowały się Aleksandra Boroń oraz Agnieszka Gromkowska-Melosik (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022). Prócz tego badania z udziałem ukraińskich uchodźców metodą wywiadów jakościowych prowadzone są przez Instytut Filozofii i Socjologii PAN oraz współpracujące z nim: Centrum Mieroszewskiego, Polskie Towarzystwo Historii Mówionej, Uniwersytet w Luksemburgu oraz University of St Andrews (Wylegała, 2022).

Założenia metodologiczne

Cel badania

Niniejsze badanie miało na celu rozpoznanie i zrozumienie, jakie znaczenia nadają ukraińskie uchodźczynie swojej ojczyźnie oraz jak przeżywają i wyrażają swój patriotyzm, pozostając na emigracji. W związku z postawionymi celami miało ono charakter jakościowy. Badania jakościowe zakładają uczestnictwo badacza w świecie, czyniąc go obserwatorem i zarazem interpretatorem widzialnego świata (Denzin, Lincoln, 2009, s. 23). Przyjęto także, iż badanie zostanie utrzymane w paradygmacie konstruktywistycznym, w którym światy społeczne są konstruowane i rekonstruowane indywidualnie lub zbiorowo (Denzin, Lincoln, 2009, s. 284). Paradygmat ten zakłada istnienie światów nie jako obiektywnie danych, ale jako istniejących w umysłach ludzkich (Sławecki, 2012, s. 80).

W przytoczonym badaniu postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jakie znaczenia nadają uchodźczynie ukraińskie swojej ojczyźnie?
2. W jaki sposób ukraińskie uchodźczynie przeżywają swój patriotyzm?

Metoda zbierania danych

Zdecydowano się na analizę tekstów wywołanych (Kubinowski, 2010, s. 215–216), napisanych przez ukraińskie uchodźczynie. Narracje dotyczyły wyjazdu z Ukrainy oraz pobytu w Polsce, spowodowanych działaniami zbrojnymi, jakie miały miejsce na Ukrainie. Analizowany materiał należał więc do danych wytworzonych. Temat narracji nie został ściśle skonkretyzowany, aby nie stwarzać zagrożenia w postaci wywołania trudnych emocji u badanych kobiet.

Dane, które analizowano, zostały zebrane przy pomocy formularza Google oraz takiego samego formularza wydrukowanego w wersji papierowej. Wprowadzenie oraz instrukcja występowały w trzech językach: ukraińskim, rosyjskim oraz polskim. Formularz zawierał krótki opis wprowadzający do tematyki badania oraz instrukcję z wyjaśnieniem, że respondentka proszona jest opisać swoją podróż migracyjną oraz pobytu w Polsce w dowolny sposób i w dowolnej formie. Badanie było całkowicie anonimowe i dobrowolne, a respondentki zostały poinformowane o tym, że w każdej chwili mogą się z niego wycofać. Część z nich podpisała imieniem i wiekiem swoją narrację, pozostałe teksty podpisano fikcyjnymi imionami. Dobór próby badawczej pozostał doбором celowym. Wszystkie uczestniczki były kobietami, osobami dorosłymi, a także pozostawały imigrantkami wojennymi, które wyjechały z Ukrainy z powodu rozpoczęcia działań zbrojnych i w momencie wybuchu kryzysu zbrojnego nie mieszkaly na stałe za granicą. Wiek respondentek nie miał znaczenia dla prowadzonego badania. Dostęp do respondentek uzyskano zarówno przez Internet, jak i poprzez osoby znajome, wykorzystując metodę kuli śnieżnej (Flick, 2012, s. 61). Badania przeprowadzone zostały w okresie od 25 lutego do 11 marca 2023, tj. w pierwszą rocznicę napaści Rosji na niezależną Ukrainę. Uchodźczynie przebywają obecnie na terytorium Polski w województwach śląskim i dolnośląskim, jedna także na terenie Szkocji (wcześniej w Polsce i w Niemczech). Większość z nich przyjechała do Polski z dziećmi. Łącznie zebrano 39 wypowiedzi pisemnych.

Metoda analizy danych

Wywołane i zebrane dane zostały najpierw przetłumaczone na język polski, gdyż w większości napisane zostały w języku ukraińskim, nie było wśród nich opowieści pisanych w języku rosyjskim. Następnie dokonano ich analizy i interpretacji, wspomagając się przy tym programem do analizy danych jakościowych atlas.ti8. W programie tym wypowiedzi zostały zakodowane fraza po frazie. Kodowanie odbyło się według koncepcji kodowania na podstawie danych, co jest charakterystyczne dla analizy zgodnie z teorią ugruntowaną (Gibbs, 2011, s. 91). Zakodowano w szczególności zachowania, stany, wydarzenia oraz znaczenia (Gibbs, 2011, s. 92–93). Z uzyskanych danych stworzono kody, następnie pogrupowano je w kategorie, które stworzyły podstawę do wygenerowania konceptów. Analiza przebiegła zgodnie z koncepcją M. Lichtmann, która zakłada, że metoda analizy danych zawiera w sobie przejście od danych „surowych”, przez kody i kategorie, aż do stworzenia bardziej ogólnych pojęć (Kubinowski, 2010, s. 238). Efektem tej pracy jest drzewo kodowe (rys. 1) wygenerowane na podstawie narracji badanych i prezentowane poniżej.

Drzewo kodowe



Analiza wyników badań wraz z dyskusją

Na podstawie analizy sformułowany został koncept opisujący adaptację badanych Ukrainek do życia na uchodźstwie. Jedną z kategorii charakteryzujących ów koncept stało się postrzeganie przez nie, rozumienie i manifestowanie swojego patriotyzmu. Pomimo że temat narracji (z opisanych wyżej powodów) był szeroki i mało skonkretyzowany, pozwolił jednak na wyodrębnienie czterech kategorii analitycznych ukazujących postawy, odczucia i działania autorek, które zostały ujęte w drzewo kodowe. Są to: umiłowanie ojczyzny, poczucie wspólnoty narodowej, pomoc rodzinie w kraju oraz chęć powrotu do Ukrainy. Każdą z subkategorii tworzą opisujące ją kody, uwzględnione w powyższym drzewie.

Umiłowanie ojczyzny

Jak pisze J. Nikitorowicz: „Temperatura patriotyzmu spada, gdy nie ma zagrożenia z zewnątrz, i podnosi się, gdy państwo i naród znajdują się w niebezpieczeństwie. Na co dzień w warunkach normalności dominuje troska o rodzinę i samego siebie. Jest to naturalne i ludzkie” (Nikitorowicz, 2009, s. 30). Autorki narracji znalazły się w sytuacji nienaturalnej i nieludzkiej, bo taką zawsze jest rzeczywistość wojenna. Konieczność uchodźstwa wojennego kobiet i ich dzieci, obok dobrze znanej i zapewniającej poczucie bezpieczeństwa idei „ojczyzny”, zderza je brutalnie z nową, nieznaną i budzącą ogromny niepokój kategorią „obczyzny”. Doświadczenie migracji wojennej stawia autorki opowieści w sytuacji, gdy pojęcie „ojczyzna” nabiera wartości w kontekście „obczyzny” i na tej bazie kształtuje oraz rozwija ich świadomość obywatelską (Nikitorowicz, 2009, s. 23). Pojęcie „ojczyzna” dotyczy związków z terytorium zarówno na poziomie narodowym, lokalnym, jak i osobistym. Dla rozróżnienia tych poziomów Stanisław Ossowski wprowadził w 1946 r. wyrażenia „ojczyzna prywatna” i „ojczyzna ideologiczna” (Ossowski, 1984, s. 26–27). U biorących udział w badaniu ukraińskich kobiet obserwujemy miłość, przywiązanie i tęsknotę zarówno do „ojczyzny prywatnej”, jak i „ideologicznej”.

Ojczyzna prywatna („mała ojczyzna”, ziemia rodzinna) to miejsce, z którym człowiek czuje się związany więzią nawykową, z którym ma bliski codzienny kontakt i gdzie żyją ludzie, których zna osobiście.

„Pochodzę z pięknego miasta Odessa. Jest tam Morze Czarne i żyje wiele różnych narodowości, mieszkają ludzie z różnych krajów. A kiedy przychodzi lato Odessa kwitnie i na ulicach widać młodych ludzi, którzy się kochają. To miasto pachnie miłością i dziecięcym śmiechem. Pewnego ranka ten śmiech ucichł, a w naszym mieście zrobiło się bardzo cicho. A kiedy wzeszło słońce, mieszkańcy tego miasta usłyszeli głośne wycie syren.” (Alena)

„Ale naszymi myślami zawsze będziemy w domu.” (Myroslava)

„(...) tęsknota nigdy nie zniknie” (Natalia)

Z kolei ojczyzna ideologiczna to teren zamieszkiwany przez zbiorowość, z którą dana osoba się utożsamia, lecz zbyt duży, by mogła poznać go osobiście, jak również utrzymywać bliskie kontakty z żyjącymi tam ludźmi (Ossowski, 1984, s. 26–27). „Ojczyzna”, w odróżnieniu od państwa czy obywatelstwa, ma charakter pozaprawny (Głowacka-Grajper, *Ojczyzna*).

„Nazywam się Alena i pochodzę z Ukrainy – moja chwalebna Ukraina”
(Alena)

„Ale myśli zawsze były i są na Ukrainie” (Sofia)

„Kosztam swoich uczuć martwisz się o swój kraj (...)” (Nina)

„Ale wierzymy w świetlaną przyszłość, w przyszłość naszego niepokromionego Państwa.” (Ganna)

„Wierzymy, że dzień naszego Zwycięstwa nadejdzie bardzo szybko.” (Svieta)

„Czekam na zwycięstwo Ukrainy” (Zlata)

Z przytoczonych cytatów wybrzmiewa, jak bardzo narratorki są związane z ojczyzną, tą określoną przestrzenią geograficzną, społeczną, kulturową i historyczną. Miłość do ojczyzny przejawia się w stosunku emocjonalnym do wszystkiego, co jej dotyczy. Ludzie związani z tym miejscem tworzyli wspólnotę, mimo wielu rozbieżności. Dbali o dobro przestrzeni, z którą się identyfikowali, i byli dumni z dobrostanu miejsca, w którym żyli. Społeczność, którą tworzyli, była dla nich wielką wartością. Powyższe rozważania pozwalają odczytać, że dla ukraińskich uchodźczyń umiłowanie ojczyzny to pragnienie dla niej dobra, ale też odczuwanie troski i obawy, która rodzi się w momencie zagrożenia. Niepokoi je wszystko, co może szkodzić i niszczyć ich kraj. Miłość do ojczyzny przejawia się w odpowiedzialności za nią, w gotowości do poświęceń w sytuacji zagrożenia, w wierze w ostateczne zwycięstwo.

Wypowiedzi badanych potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych przez zespół prof. Piotra Długosza z Interdyscyplinarnego Laboratorium Badań Wojny w Ukrainie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 25) i stanowią egzemplifikację teorii J. Nikitorowicza o „temperaturze patriotyzmu” (Nikitorowicz, 2009, s. 30), która po raz pierwszy w XXI wieku mogła zostać zweryfikowana w obliczu wojny na terytorium Europy.

Poczucie wspólnoty narodowej

Z wypowiedzi badanych wynika, że świadomość obywatelska, o wroście której wspominał J. Nikitorowicz (2009, s. 30), przyczynia się do budowy poczucia wspólnoty narodowej. Trudno jest z dzisiejszej perspektywy definiować poziom

wspólnotowości z okresu przed agresją Rosji na Ukrainę, a tym bardziej sprzed aneksji Krymu i okupacji obwodów donieckiego i ługańskiego w 2014 roku. Najnowsze ukraińskie badania socjologiczne prowadzone przez Mariannę Tkalich, doktor psychologii i dyrektor laboratorium badawczego Rating Lab, wskazują, że pierwszą emocją, jaką odczuwają respondenci, myśląc o Ukrainie, jest duma.

W następstwie inwazji i bohaterskiego oporu Ukraińców wskaźnik ten wzrósł ponaddwukrotnie. Można nawet mówić o pewnym paradoksie, który zaistniał na Ukrainie po 24 lutego 2022 roku, ponieważ nikt nie zrobił więcej dla zjednoczenia Ukraińców niż rosyjska armia (Tsiptsiura, 2022).

„Mimo że jesteśmy w Polsce, nie stoimy z boku. To jest wojna wszystkich Ukraińców.” (Yana)

„To właśnie Ukraińcy pomogli nam znaleźć mieszkanie i pracę oraz dzielić z nami nasze przeżycia.” (Sasha)

Charakterystycznym zjawiskiem dla sytuacji uchodźczyń wojennych jest empatyzowanie z rodakami pozostającymi w kraju ogarniętym wojną i odczuwanie solidarności z nimi. Poczucie więzi łączące członków tej wspólnoty wzrosło w obliczu strat i zagrożeń, a przejawia się m.in. w odpowiedzialności za siebie i za innych.

„A ból, nienawiść, wściekłość są bardzo dotkliwie odczuwane. Serce jest rozdarte od niesprawiedliwości i wszystkich okropności, które dzieją się teraz na Ukrainie. Ile niewinnych istnień zostało odebranych przez tych katów? Ich liczenie idzie w setki tysięcy, a nawet miliony.” (Lonna)

„Czuję się winna wobec mojej rodziny i przyjaciół, którzy zostali na Ukrainie.” (Larysa)

Walka o odzyskanie wolności jest wyzwaniem, tragiczną lekcją, która jednak wzmacnia tożsamość Ukraińców. Niespodziewany atak najeźdźców uwolnił pokład dojrzałości obywatelskiej, poczucia przynależności, wspólnotowości w cierpieniu i dążeniu do zwycięstwa. Ukraińskie uchodźczynie akcentują jedność i współdziałanie w obliczu wojny wszystkich obywateli Ukrainy – tych pozostających w kraju i tych na obczyźnie. Podjęcie walki o wolność i niezależność, ofiarność i cierpienie obywateli Ukrainy są fundamentem dla jedności przyszłych pokoleń.

Egzemplifikowane cytatami z narracji Ukrainek poczucie wspólnoty narodowej znajduje swoje źródło w zidentyfikowanej przez Mariannę Tkalich dumie narodowej.

Pomoc rodzinie w kraju

Prowadzone badania pokazały, że głównym źródłem traumy jest konieczność opuszczenia swojego kraju i rodziny, strach przed ostrzałem i utratą życia lub zranieniem oraz lęk o życie i zdrowie bliskich pozostawionych w Ukrainie. Nie mniej

istotne jest także poczucie winy wobec tych, którzy zostali w Ukrainie (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 44). Próbą radzenia sobie z tą traumą i poczuciem winy jest pomoc niesiona rodzinie, znajomym i wojsku, walczącym na terenie Ukrainy. Wydaje się, że jest to sposób na zachowanie poczucia sprawstwa i choć minimalnego wpływu na losy wojny.

„W miarę możliwości wysyłamy wsparcie finansowe do naszych rodzin.” (Yana)
„Cieszymy się, że mamy możliwość pomóc im. Choć jesteśmy daleko od nich, to zawsze albo jakieś pieniądze wyślemy albo paczkę zrobimy.” (Tania)

Mimo że sytuacja finansowa i ekonomiczna uchodźczyń przebywających na terenie Polski nie jest łatwa, ograniczają je wysokie koszty życia, problemy z pracą czy trudności z wynajęciem mieszkania, to i tak decydują się na wsparcie rodaków, a świadomość użyteczności dla rodziny i kraju przynosi im radość. Trudno jest przecenić, jak ogromne znaczenie ma, dla funkcjonowania autorek narracji, spełnienie swojej obywatelskiej powinności, polegającej na niesieniu pomocy Ukraińcom pozostającym na terenie kraju. Stanowi ona „cegiełkę”, którą wnoszą (będąc na uchodźstwie) w walkę z najeżdżącą.

Chęć powrotu do Ukrainy

W kontekście patriotycznej postawy uchodźców, ale także pytań, które – jak wynika z dyskursu prasowego – są ważne zarówno dla polskich, jak i ukraińskich władz (Nowosielska, Otto-Duszczyk, 2022), znacząca pozostaje kwestia osiedlenia się w Polsce lub powrotu do Ukrainy, po zakończeniu działań wojennych, uchodźców przebywających na terenie naszego kraju. Obecnie, tj. po roku od ich rozpoczęcia, dominuje niepewność co do przyszłości, ale także wyraźnie deklarowana chęć powrotu do kraju.

„Czy będziemy mieć możliwość wrócić do domu – nie wiemy.” (Ania)
„Chcemy wrócić do domu, bez względu na to, jak dobrze jest tutaj.” (Kristina)

Uchodźcy wojenni są w trudnej, odmiennej od migrantów ekonomicznych, sytuacji. Zostali zmuszeni do ucieczki, nie planowali wyjazdu i nie zdążyli się do niego przygotować. Często nie mieli zabezpieczonych środków na przejazd, nie podnosili wcześniej swoich kompetencji językowych, nie dokonali rozeznania rynku pracy, nie przygotowali siebie i swoich rodzin na rozłąkę, nie mieli wybranych miejsc pobytowych. Z tego powodu wyzwania związane z ich przybyciem do Polski są dużo większe (Maćkowiak, 2022). Jak pokazują badania zespołu Fundacji Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, uchodźcy wojenni byli bardziej skłonni niż migranci traktować swój pobyt w Polsce jako tymczasowy (Górny, Porwit, Madej, 2023).

Głębokie poczucie przynależności związane z tożsamością narodową jest tym czynnikiem, który każe ukraińskim uchodźczyniom wracać do ojczyzny.

„Marzę o powrocie do domu!” (Sasha)

„Serce rwie się ku nim.” (Svetlana)

„Czasami chce mi się wszystko rzucić i pojechać do domu.” (Margaryta)

Głównym motywem powrotu na Ukrainę jest tęsknota za swoim krajem, miastem, domem, rodziną i przyjaciółmi. „Do powrotu na Ukrainę skłania uchodźców głównie sentyment i patriotyzm. To są te siły, które mocno przyciągają obywateli Ukrainy do swojej ojczyzny” (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022, s. 42).

Jak odczytujemy z poniższych przykładów, każdy naród posiada swoje korzenie, które w tym przypadku stanowią wyraźnie akcentowany argument, skłaniający kobiety do powrotu do kraju.

„(...) ale i tak ciągnie do domu. Jak się mówi: „Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej”. (Tania)

„Ale kiedy wojna się skończy, wrócimy do domu, do naszej rodziny.” (Yana)

„(...) możliwość bezpiecznego powrotu do domu, do męża. Żeby być razem z naszymi dziećmi.” (Zlata)

„Ale ja naprawdę chcę bardzo wrócić do domu.” (Daria)

Jednak zasadnicze i decydujące znaczenie w deklarowanej chęci powrotu uchodźczyń do Ukrainy ma poczucie więzi z tym wszystkim, co pozostawiły w ojczyźnie, m.in. z przestrzenią, z tradycją, z kulturą. W tej tęsknocie wybrzmiewają również wspomniane wcześniej: „ojczyzna prywatna” i „ojczyzna ideologiczna” (Ossowski, 1984, s. 26–27). Obie nie do zastąpienia, pomimo ogromu wdzięczności do ludzi i kraju, który stał się głównym miejscem schronienia dla imigrantów wojennych, a który pozostaje zaledwie substytutem, protezą „Chwalebnej Ukrainy” Aleny.

Zakończenie

Lisa H. Malkki nazywa emigrantów „ludzkim morzem” „niemych emisariuszy”, którzy pozbawieni są historii i sprawczości (Boroń, Gromkowska-Melosik, 2022, s. 238). Narracje badanych uchodźczyń zaprzeczają temu twierdzeniu. Po roku od wybuchu wojny i przymusowej migracji Ukrainki są wprawdzie nadal zagubione, zdezorientowane i współodczuwają dramat wojny, ale pamiętają o swoich korzeniach, historii i poczuciu przynależności. Starają się działać, wzajemnie sobie pomagają, pragną być odpowiedzialne za siebie i innych. Ich narracje układają się w wielowątkową opowieść o zagrożeniach, niepewnej egzystencji, tęsknocie

za krajem, ale także dumie z przynależności do narodu ukraińskiego. Przebywając na wymuszonej działaniami wojennymi emigracji, postrzegają swój dom jako ojczyznę, a ojczyźnie nadają atrybuty domu rodzinnego. Dla autorek narracji ojczyzna prywatna i ojczyzna ideologiczna stanowią jedność.

Podążając za myślą Swietłany Czerwonnajej, można stwierdzić, że wielkim błędem byłaby teza, iż patriotyzm stał się anachronizmem, że znika w świecie współczesnym, odchodzi ze świadomości społecznej i indywidualnej (Czerwonnaja, 2016, s. 336). Patriotyzm jest zjawiskiem wieloznacznym, zależy od grupy społecznej lub jednostki, która deklaruje i odczuwa miłość do ojczyzny. Taki właśnie jest patriotyzm uchodźczyń z Ukrainy. Od górnołotnych, poetyckich wręcz wyznań umiłowania ojczyzny po paczki z żywnością wysyłane do bliskich pozostających w kraju ogarniętym wojną.

Bibliografia

- Bieniek-Majka, M., Stupałkowska, U. (2022). Uchodźcy z Ukrainy na powiatowym rynku pracy. Studium przypadku. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 71. <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/article/view/4689/3875> [dostęp: 06.04.2023].
- Boroń, A., Gromkowska-Melosik, A. (2022). *Ukraińskie uchodźczynie wojenne*. Impuls, Kraków.
- Czerwonnaja, S. (2016). Oblicza patriotyzmu ludności Krymu w kontekście rosyjskiej agresji w 2014 roku [w:] K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*. Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Denzin, N., Lincoln, Y. (2009). *Metody badań jakościowych*. Tom 1. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Długosz P., Kryvachuk, L., Izdebska-Długosz, D. (2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*. Wydawnictwo Academicon, Lublin. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzcy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 15.04.2023].
- Flick, U. (2012). *Projektowanie badania jakościowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gibbs, G. (2011). *Analizowanie danych jakościowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Górny, A., Porwit, K., Madej, K. (2023). Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego. Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami [w:] *Between Ukraine and Poland. Ukrainian migrants in Poland during the war*. Newsletter Centre of Migration Research, No. 2(48). <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2023/02/Spotlight-FEBRUARY-2023.pdf> [dostęp: 15.04.2023].
- Jemieliński, D. (2012). *Badania jakościowe, podejścia i teorie*. Tom 1. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Kubinowski, D. (2010). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*. UMCS.
- MacIntyre, A. (2012). Czy patriotyzm jest cnotą? *Etyka Praktyczna*, 3. <http://etykapraktyczna.pl/pismo/numer-3/czy-partiotyzm-jest-cnota> [dostęp:06.04.2023].
- Nikitorowicz, J. (red.). (2013). *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* Impuls, Kraków.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Ojczyzna – obczyzna – obywatelskość*. TransHumana – Wydawnictwo Uniwersyteckie. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3219/1/Jerzy%20Nikitorowicz_Ojczyzna%20%e2%80%93%20Obczyzna%20%e2%80%93%20Obywatelsko%20%9b%20%87.pdf [dostęp: 15.04.2023].
- Nowosielska, P., Otto-Duszczyk, P. (2022). Dla uchodźców z Ukrainy Polska to plan B, wdrożony na czas wojny. *Dziennik Gazeta Prawna*. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8419234,uchodzczy-z-ukrainy-polska-plan-b-naprzeczekanie-rynek-pracy.html> (artykuł z dn.17.05.2022) [dostęp: 12.04.2023].
- Ossowski, S. (1984). Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny [w:] *O ojczyźnie i narodzie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wylegała, A. (2022). Metodologia, etyka i bezpieczeństwo w projektach dokumentujących doświadczenie wojenne i uchodźcze po inwazji Rosji na Ukrainę z dn. 24 lutego 2022 r. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, s. 324–331. <https://doi.org/10.26774/wrhm.363> [dostęp: 06.04.2023].

Materiały ze stron internetowych

- Głowacka-Grajper M., *Ojczyzna*. Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie, <https://cbh.pan.pl/pl/ojczyzna> [dostęp: 15.04.2023]
- Maćkowiak, T. (2022). *Wywiad z prof. Maciejem Walkowskim*. https://wnpid.amu.edu.pl/__data/assets/pdf_file/0026/337634/O-uchodzcach-wojennych-z-Ukrainy-i-ich-wplywie-na-rozwoj-spoeczny-i-gospodarczy-Polski-w-ramach-polityki-Unii-Europejskiej.pdf [dostęp: 15.04.2023].
- Tsiptsira, M. (2022). *Jak zmieniają się Ukraińcy w czasie wojny? „Wszyscy rozumieją, że Rosjanie przyszli po to, żeby nas zniszczyć”*. <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/jak-zmienili-sie-ukraincy-w-czasie-wojny-polska-jest-dla-ukrainy-jak-startsza-siostra/lgpv0hl,2022> [dostęp: 12.04.2023].

Wykluczenie społeczne a prawo do bezpieczeństwa

Streszczenie: Celem artykułu jest diagnoza zjawiska wykluczenia społecznego pod kątem prawa osób wykluczonych do bezpieczeństwa oraz zdefiniowanie patologii społecznych współczesnego świata, określenie podmiotu, przedmiotu i środowiska występujących dewiacji. W artykule wskazano przyczyny wykluczenia społecznego poprzez eksplanację czynników, na które jednostka ludzka ma wpływ oraz na niezależne od działania człowieka. Treści artykułu skupiają się wokół czterech obszarów wykluczenia społecznego w wymiarze globalnym, takich jak: bezdomność dzieci, współczesne niewolnictwo, kraj i region zamieszkania oraz poglądy religijne.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, dzieci ulicy, patologia, ubóstwo, poglądy religijne, współczesne niewolnictwo

Social exclusion and the right to security

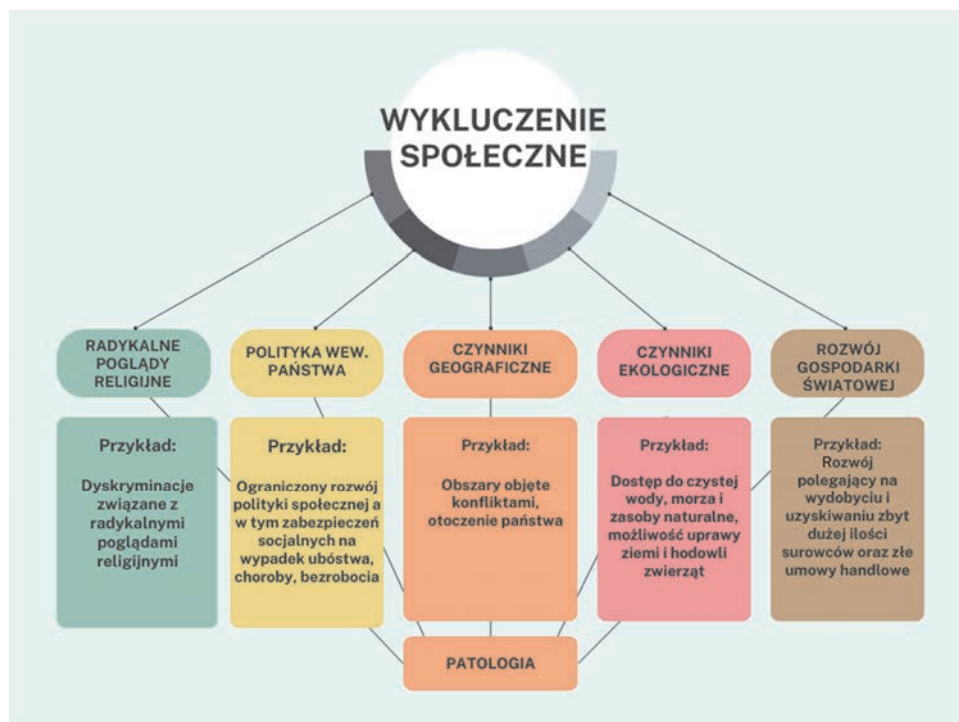
Abstract: The purpose of the article is to diagnose the phenomenon of social exclusion in terms of the right of excluded people to security. The article also aims to define the social pathologies of the modern world, identify the subject, object and environment of the deviations that occur. The article identifies the causes of social exclusion by exploring factors influenced by the human individual and those independent of human action. The content of the article focuses on four areas of social exclusion globally such as homelessness of children, modern slavery, country and region of residence and religious views.

Keywords: social exclusion, street children, pathology, poverty, radical religious views, modern slavery

Wstęp

Bezpieczeństwo człowieka jest podstawową wartością ludzkiego istnienia. Bezpieczeństwo oznacza stan bezpieczny, a więc taki, w którym nie jest wymagana piecza. Przy zastosowaniu kryterium podmiotowego wyróżniamy bezpieczeństwo jednostki, bezpieczeństwo państwa, bezpieczeństwo międzynarodowe. Indywidualny wymiar bezpieczeństwa odnosi się do zapewnienia bezpieczeństwa jednostce. Każdy człowiek dąży do stanu bezpieczeństwa, ochrony przed przemocą fizyczną, głodem, chorobami, wykluczeniem społecznym. Trudności w odczuwaniu bezpieczeństwa mają osoby wykluczone społecznie. Wykluczenie społeczne to wyłączenie z udziału w życiu i bezpieczeństwie społecznym jednostek, grup społecznych i całych społeczności (Szacka, 2003). Wykluczenie społeczne obejmuje również patologie oraz dewiacje społeczne. Przyczynami pośrednimi wywołującymi określony skutek patologii prowadzącej do wykluczenia społecznego są: religia, wewnętrzna polityka społeczna państwa, położenie geograficzne, czynniki ekologiczne oraz zglobalizowany rozwój gospodarczy (rys. 1).

Rys. 1. Czynniki wpływające na rozwój wykluczenia społecznego



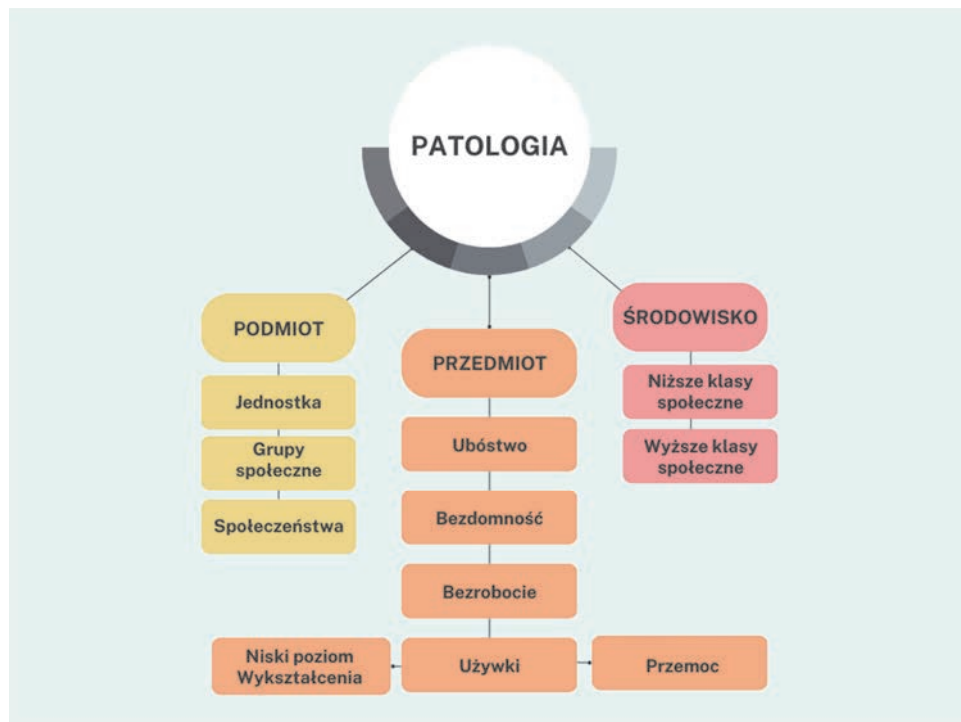
Źródło: opracowanie własne.

Patologie społeczne porównuje się do chorego organizmu, w którym trudno zdiagnozować, co jest chorym organem, co symptomem choroby i co stanowi odniesienie do tych zaburzeń, czyli co jest zdrowiem (Pospiszyl, 2008). Należy zdefiniować patologię nie jako chory organizm, a jako podstawowe składowe nauki o bezpieczeństwie, wskazując podmiot patologii, jakim jest jednostka, grupy społeczne oraz społeczeństwa. Symptomy choroby określimy jako przedmiot patologii, czyli dewiacje społeczne, a problem zaburzeń danego organizmu – jako środowisko, w jakim dana dewiacja występuje.

Patologie można uzależnić od ludzkiej oceny (Podgórecki, 1969). Margines akceptowanych zachowań i wartości w dzisiejszych czasach związany jest ściśle z podziałami społeczeństwa na mniej lub bardziej ekskluzywne grupy społeczne (Szarfenberg, 2008). Rozwój gospodarczy uwidacznia podział społeczny pod względem zamożności – powstają strefy nędzy (Mazur, 2005, s. 40). Podziały przyczyniają się do potwierdzenia teorii Hirscha na temat dewiacji jako konsekwencji zaburzeń więzi społecznych (Hirsch, 2001). Według tej teorii rozmiar, struktura i dynamika przestępczości odzwierciedlają „ducha epoki”. Krocząc drogą podziałów i rozwarstwień społecznych dewiacji, istotą patologii są przestępstwa i dewiacje wśród tzw. białych kołnierzyków, której rozwój nastąpił w latach 80. XX wieku wśród wyższych klas społecznych (Hołyst, 2016).

Wykluczenie społeczne. Definicja i podział

Biorąc pod uwagę przedmiot jako składową patologii społecznych, należy tu wyszczególnić: ubóstwo, bezdomność, bezrobocie, przemoc, używki oraz niski poziom wykształcenia (patrz rys. 2). Ubóstwo to stały brak wystarczających środków materialnych potrzebnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb (schronienie, pożywienie i ubrania). Wiąże się z krajem i regionem zamieszkania, przeludnieniem oraz eksploatacją zasobów naturalnych. Bezdomność łączy się z ubóstwem, skutkującym brakiem faktycznego miejsca zamieszkania i z funkcjonowaniem jednostki bez indywidualnej przestrzeni życiowej. To z kolei łączy się z bezrobociem, czyli brakiem możliwości podjęcia zatrudnienia, spowodowanym niewystarczającą liczbą miejsc pracy oraz przeludnieniem. Istotnym elementem patologii społecznych jest przemoc, będąca intencjonalnym działaniem przeciwko jednostce przez wykorzystywanie swojej siły, aby naruszać jej prawa i dobra. Obraz dzisiejszej przemocy można dostrzec w ubogich krajach, w których problemem jest przemoc przez niewolnictwo. Jednym z elementów patologii są także używki, czyli szkodliwe dla zdrowia substancje, które jednostka spożywa celem psychicznego relaksu lub „znieczulenia”.

Rys. 2. Określenie podstawowych składowych patologii

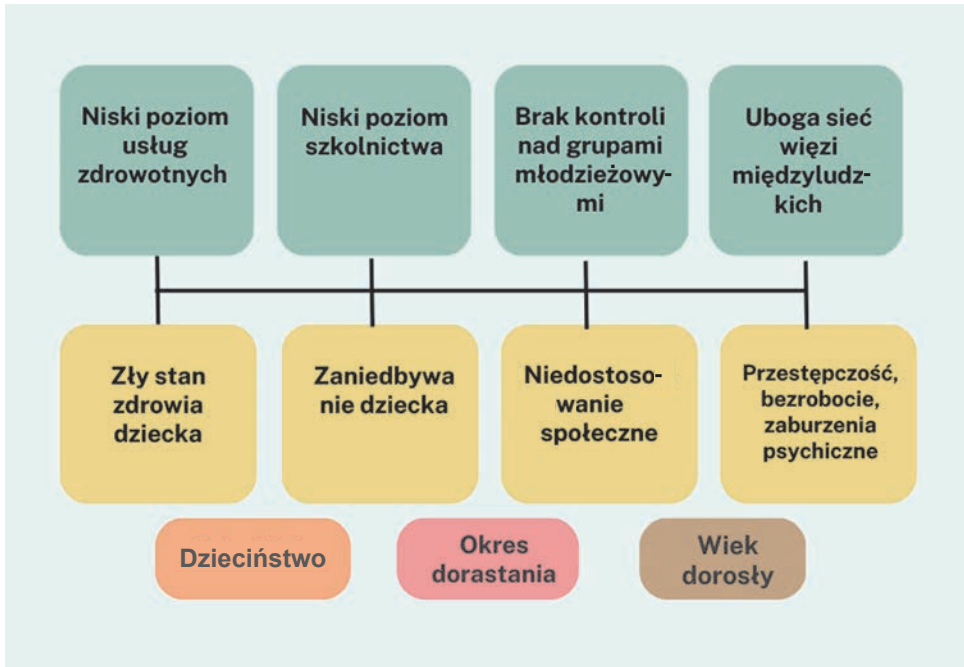
Źródło: opracowanie własne.

Istotne w wykluczeniu społecznym jest również środowisko patologiogenne, które ma niebagatelny wpływ na brak poczucia bezpieczeństwa przez osoby dotknięte wykluczeniem. W środowisku patologicznym brak jest nacisku na dobre wychowanie dziecka, pokierowanie dziecka na dobrą ścieżkę życia, wywieranie i tworzenie w nim aspiracji czy motywowanie. Dziecko wychowane w środowisku patologicznym uznaje, że świat, który je otacza, jest czymś normalnym. Prowadzi to do poważnych problemów w dalszym etapie rozwoju dziecka. Dorastający człowiek nie może odnaleźć się w środowisku odmiennym od poznanego w dzieciństwie (rys. 3) (Radochoński, 2000).

Okres dzieciństwa w patologii środowiskowej objawia się niskim poziomem usług zdrowotnych, a w konsekwencji złym stanem zdrowia dziecka. Po rozpoczęciu edukacji brak nacisku ze strony rodziców objawia się niskim poziomem wykształcenia. W okresie dorastania brak kontroli oraz ukierunkowania nastoletnim umysłem prowadzi do niedostosowania społecznego, będącego efektem braku kontroli nad grupami młodzieżowymi. W dorosłym wieku kumulacją wcześniejszych problemów jest zły stan więzi międzyludzkich, prowadzący w efekcie

do przestępczości, trudności w uzyskaniu zatrudnienia, a nawet do zaburzeń osobowości i poważnych problemów psychicznych (rys. 3).

Rys. 3. Wpływ patologii środowiska społecznego na rozwój jednostki w cyklu życiowym



Źródło: Radochoński, 2000.

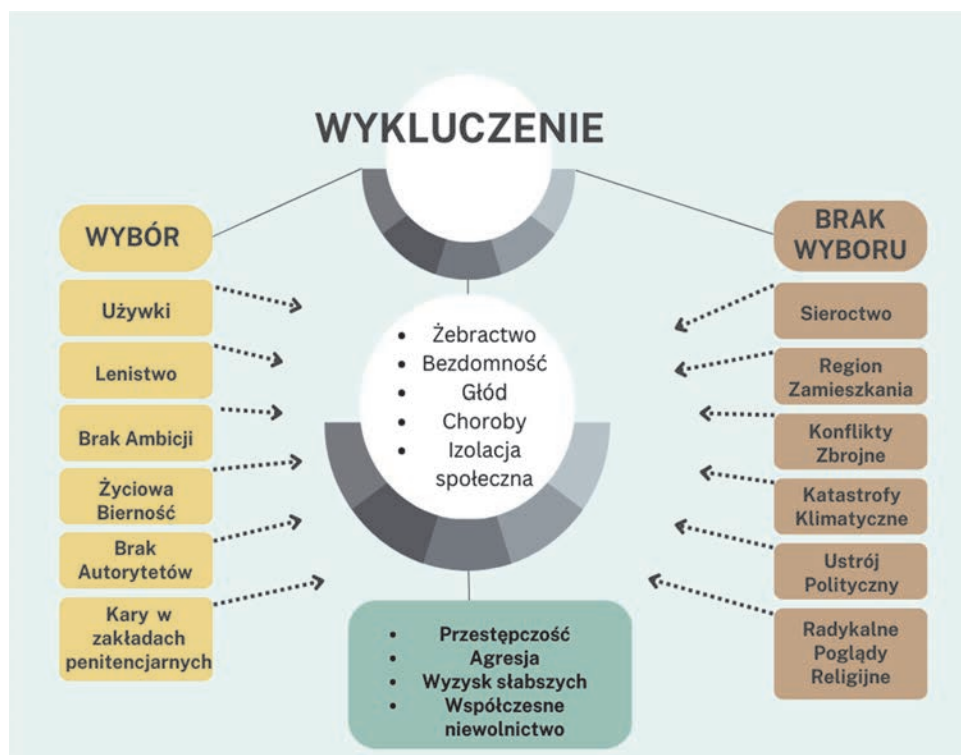
Wykluczenie i marginalizacja mają korzenie w aspektach, na które jednostka ludzka ma wpływ oraz takich, na które wpływu nie ma.

Wykluczenie, na które podmiot ma wpływ lub wybór, może być skutkiem alkoholizmu, narkomanii, lenistwa, braku ambicji, życiowej bierności, braku autorytetów, trudności w przystosowaniu się do społecznego życia po odbywaniu kar w zakładach penitencjarnych, będących wynikiem interakcji cierpienia oraz niezdolności radzenia sobie z problemami (Mc Whirter et al., 2005, s. 194) (patrz rys. 4). W ślad za biernością życiową i brakiem motywacji do pozytywnych zmian życiowych, może iść stygmatyzowanie takich osób, czyli naznaczenie statusem dewianta, wywodzącym się z teorii Lemperta (Lempert, 1951).

Czynnikami, na które podmioty nie mają wpływu, są: sieroctwo, kraj i region zamieszkania, klęski ekologiczne i żywiołowe (Mazur, 2005, s. 12), niepełnosprawność i choroby, tereny konfliktów zbrojnych, ustrój w państwie docelowym,

radykałne poglądy religijne oraz tożsamość narodowa (patrz rys. 4). Problemy wykluczenia, na które podmioty nie mają wpływu, są często problemami skali globalnej, przez co są bardziej skomplikowane oraz trudne do rozwiązania. Do problemów tych zaliczyć można wyzysk oraz ucisk osób wykluczonych. Najczęstszą przyczyną tego wyzysku jest ubóstwo, generujące największy odsetek wykluczenia. Czynnikiem wpływającym na taki stan często są: przeludnienie, zła polityka państwa, złe gospodarowanie zasobami naturalnymi oraz zbyt szybko rozwijająca się gospodarka rynkowa.

Rys. 4. Determinanty wykluczenia społecznego, na które jednostka ludzka ma wpływ lub nie ma wpływu



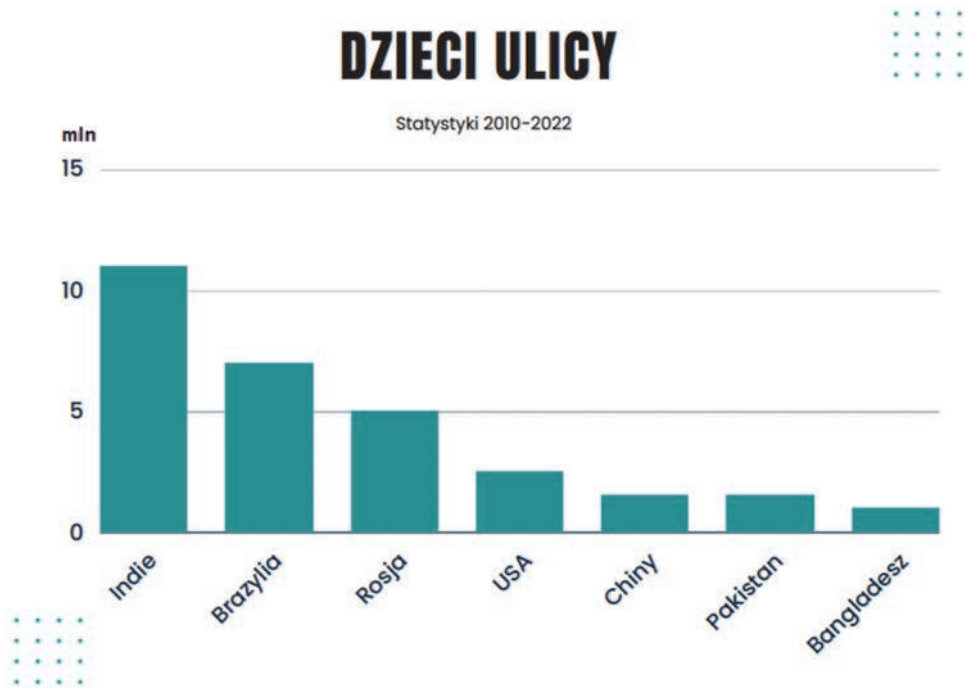
Źródło: opracowanie własne.

Określając przesłanki wywołujące wykluczenie, należy zwrócić uwagę na galopujący rozwój gospodarczy oraz podejście władz państwowych do rozwoju polityki socjalnej, głównie w krajach rozwijających się oraz przeludnionych. Determinantami wykluczenia społecznego są cztery problemy w skali globalnej: bezdomność dzieci, niewolnictwo, poglądy religijne i region zamieszkania.

Problem bezdomności wśród dzieci

Dzieci są nadzieją, która rozkwita wciąż na nowo, projektem, który nieustannie się urzeczywistnia, przyszłością, która pozostaje zawsze otwarta¹, dlatego obowiązkiem państwa jest szczególna opieka i ochrona prawna dzieci. Problem bezdomności dzieci na przestrzeni lat ukazują statystyki, oparte na spisach ludności urzędów statystycznych i instytucji działających na rzecz walki z problemem bezdomnych dzieci. Indie, Brazylia i Rosja to kraje, w których w latach 2010–2022 odnotowano największą liczbę bezdomnych dzieci. Stany Zjednoczone Ameryki, Chiny, Pakistan i Bangladesz to kraje, w których liczba „dzieci ulicy” jest zdecydowanie mniejsza (por. rys. 5). Według statystyk UNICEF² z 2016 roku 28 milionów dzieci cierpi bezdomność z powodu konfliktów. Całkowita liczba bezdomnych dzieci na świecie waha się między 100 a 150 mln³.

Rys. 5. Kraje z największą liczbą bezdomnych dzieci



Źródło: opracowanie własne.

1 Jan Paweł II

2 Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci, UNICEF – został utworzony przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych 11 grudnia 1946, by zapewnić żywność i opiekę zdrowotną dla dzieci i matek w krajach, które zostały zniszczone przez II wojnę światową.

3 <https://www.dw.com/en/unicef-reports-28-million-children-homeless-globally-due-to-conflict/a-19530645> [dostęp: 07.09.2016].

Niejednokrotnie bezdomne dzieci pochodzą z patologicznego środowiska i porzucają dom z wyboru – ogromną rolę odgrywa tutaj alkoholizm ojca, matki, nierząd matki oraz jawna przestępczość rodziców (Sidorowicz, 1997, s. 105). W niektórych regionach świata dzieci nieposiadające domu oraz te, które opuściły dom z własnej woli, żyją na ulicy i organizują się w bandy terroryzujące ludność (Domosławski, 2016). Wiele z tych dzieci w świetle prawa nie istnieje – nie mają aktów urodzenia, więc o tyle trudniej prawnie odebrać je rodzicom. Państwa takie nie posiadają odpowiednich uregulowań prawnych, które wymusiłyby na instytucjach państwowych zagwarantowanie tym dzieciom bezpieczeństwa społecznego. Przykładem są dzieci ulicy Brazylii, Rosji, Indii czy Pakistanu. Małoletni błąkają się po mieście, śpią na chodnikach, żebrzą, wacają klej i kradną – absolutna degrengolada plus brak perspektyw na „wyleczenie” młodego umysłu z takiego stanu rzeczy (Domosławski, 2016).

W największym stopniu z dziećmi żyjącymi na ulicach zmagają się Indie. Według statystyk UNICEF z roku 2011 jest ich około 11 mln⁴. Na drugim miejscu znajduje się Brazylia, w której żyje 7800 tys. dzieci ulicy (Goulart, 2010). Rosja zajmuje niechlubne trzecie miejsce – według statystyk UNICEF liczba dzieci ulicy wynosi około 5 mln (Stephenson, 2000), s. 14–34). Bangladesz zmagają się z bezdomnością dzieci na poziomie około 1 mln⁵. Około 1,5 mln dzieci żyje na ulicach Pakistanu (patrz rys. 5)⁶.

Współczesne niewolnictwo

Bezdomne dzieci i osoby dorosłe czy schorowane są narażone na pracę niewolniczą oraz wykorzystywanie przez różne grupy przestępcze. Z najpoważniejszymi problemami niewolnictwa zmagają się dzisiaj Chiny, Indie, Brazylia, Demokratyczna Republika Konga, Tajlandia. W Chinach ludzie wykorzystywani są przy produkcji elektroniki. W Indiach – do niewolniczej pracy przy produkcji elektroniki i ubrań, tkaniu dywanów czy pracy w kamieniołomach przy ciosaniu kamieni pod kostkę brukową. W Brazylii – na plantacjach bananów, gdzie pracują w niewolniczych warunkach, urągających godności człowieka. W Demokratycznej Republice Konga dzieci wykorzystywane są do wydobywania kobaltu, niezbędnego do produkcji akumulatorów, elektroniki. W Tajlandii niewolnictwo przybiera postać seksualnego wyzysku. Obecnie na świecie około 40 mln ludzi jest niewolnikami⁷.

4 <https://inbreakthrough.org/street-children-statistics-lives/>. <https://www.unicef.org/india/> 7.09.2016.

5 Fundacja Leedo wspierająca bezdomne dzieci w Dhaka. Statystyki z roku 2022. <https://leedobd.org>, korespondencja z dyrektorem, mail: director@leedobd.org [dostęp:14.03.2023].

6 <https://legalawarenesswatch.com>, korespondencja mailowa z adwokatem Sarmad Ali, mail: greenlaw123@hotmail.com [dostęp: 13.03.2023].

7 <https://www.statista.com/chart/4937/modern-slavery-is-a-brutal-reality-worldwide/> [dostęp: 22.04.2023].

Rys. 6. Nowoczesne niewolnictwo – kraje o największej liczbie niewolników (2018 r.)



Źródło: opracowanie statista.com.

Osoby wykorzystywane do niewolniczej pracy to ludzie z marginesu, ubodzy, „połamani w środku – wyuczeni bierności” (Domośławski, 2016), którzy z powodu swojej bezradności lub brak wyboru godzą się na niewolniczą pracę za posiłek. Wyzyskuje się nawet ludzi z niepełnosprawnościami, których sprzedaje się bądź werbuje do żebrania, obiecując dobrą pracę i płacę. W niewolniczej pracy „człowiek to dobro konsumpcyjne, które można użyć, a potem wyrzucić” (Król, 2017, s. 99–129).

Ubóstwo a region zamieszkania

Wykluczenie społeczne powiązane jest także z krajem lub regionem zamieszkania. Kraje o dużym zaludnieniu są często rezerwuarem ubogich społeczności, w których brak polityki socjalnej rozwija dewiację. Przykładem jest Brazylia. W państwie tym teoria mówiąca o dewiacji będącej wynikiem sprzeciwu wobec represji państwa sprawdza się idealnie. Dewiacja jest nieuchronną konsekwencją zmian społecznych (Durkheim, 1930). Ubożsi, schorowani i niepełnosprawni, których nie stać na życie w mieście, są spychani jeszcze dalej do slumsów i fawel, w których

wyjście z ubóstwa jest jeszcze trudniejsze. W takim środowisku ma zasadność teoria kontroli Hirschiego, zgodnie z którą „ludność nieczująca pomocy od państwa wiąże się z gangami, odczuwając z czasem przywiązanie, zobowiązanie, zaangażowanie oraz przekonanie” (Hirschi, 2001).

Miejsce zamieszkania wiąże się również z eksploatacją bogactw naturalnych. Państwa bogate w surowce eksploatują je w szybkim tempie, wymuszając przesiedlenia oraz utrudniając uprawę roli czy bydła. Często podczas takich działań dochodzi do wywłaszczania ziemi oraz zatruwania środowiska naturalnego. Zatrutowane są rzeki lub odbierany jest dostęp do wody, z których korzystają mieszkańcy danego kraju. W związku z nadmierną eksploatacją zasobów naturalnych świat zmaga się z poważnymi zmianami klimatu. Zmiana klimatu jest konsekwencją polityki energetycznej, którą prowadzą państwa nie tylko poprzez nadmierne wycinanie lasów, np. Amazonii, ale również poprzez skażenie rzek w Indiach, będące efektem produkcji odzieży i wylewania ścieków wprost do rzek⁸.

Poglądy religijne

Ostatnim problemem dewiacji, który wpływa na rozwój zjawiska wykluczenia jednostek, są radykalne poglądy religijne. W Afganistanie po przejęciu rządów przez talibów w 2022 roku państwo ogarnęła fala represji oraz radykalne ustanowienie rządów męskiej części społeczeństwa. Łamane są prawa człowieka, a szczególnie prawa kobiet. Od listopada 2022 roku w Afganistanie mają miejsce masowe zatrucia dziewcząt, pragnących korzystać z edukacji i brać czynny udział w życiu społecznym. W krajach islamskich kobiety uznawane są za własność męża. Ta sytuacja doprowadza nie tylko do łamania praw kobiet, ale i do domowego znęcania się nad kobietami, co wynika z przesadnego mniemania o roli płci (Pospiszyl, 2008, s. 60). Po przejęciu władzy w Afganistanie Parlament Europejski przyjął dnia 2 czerwca 2022 roku rezolucję, by pomóc obywatelom tego kraju. Art. 132 ust. 2 pkt 14–16 projektu Rezolucji w sprawie sytuacji w Afganistanie zapewnia stałe wsparcie dla afgańskich kobiet i dziewcząt. Ponadto projekt wyraża solidarność, ubolewanie i sugestie w kwestii udziału kobiet w życiu publicznym państwa⁹. Bieda i łamanie praw człowieka popychają ludzi do migracji i szukania lepszego życia. I tak mieszkańcy południowej Ameryki uciekają w stronę Meksyku, by dalej dostać się do Stanów Zjednoczonych, z kolei do Europy migrują ludzie z Afryki i Azji. Według Eurostatu liczba osób zamieszkujących kraje UE posiadających

8 <https://www.national-geographic.pl/artukul/zanieczyszczenie-rzek-w-indiach-woda-jest-wszedzie-i-nigdzie-indus-ganges-brahmaputra-sa-wyzwaniem> [dostęp: 24.04.2023].

9 Projekt rezolucji w sprawie sytuacji w Afganistanie, w szczególności sytuacji w zakresie praw kobiet. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2022-0204_PL.html.

obywatelstwo państw Trzeciego Świata na dzień 1 stycznia 2019 roku wynosiła 21,8 mln, czyli 4,9% ludności¹⁰.

Po napływie imigrantów Europa zmagala się z kryzysem, który nasilił się w 2015 roku. Migracja ta niejednokrotnie wiązała się ze strachem w zderzeniu cywilizacji oraz o namnażającym się terroryzmie, gdyż różnice kulturowe i etniczne w grupach wykluczonych miały duży wpływ na kształtowanie się procesów grupowych (Oyster, 2002, s. 23). Kraje przyjmujące migrantów różnej narodowości, religii, o znacznych różnicach kulturowych dostrzegły potencjał w napływie znaczącej liczby migrantów i z czasem zaczęto ich wykorzystywać jako tanią siłę roboczą. Był to sposób państw na przepływ taniej siły roboczej, wolny kapitalizm, a jednocześnie zamknięcie się na obywateli własnych państw przez otwarcie granic.

Wnioski

Należy podkreślić, że prawo do bezpieczeństwa jako jednego z dóbr społecznych jest niezbywalnym prawem człowieka. Odgrywa fundamentalną rolę w życiu człowieka, determinując jego myśli i dążenia. Bezpieczeństwo personalne wyznacza granice praw człowieka. Ich umieszczenie w aktach prawnych jest fundamentalnym warunkiem osiągnięcia pozytywnych stanów bezpieczeństwa człowieka. Właściwe ukierunkowanie polityki socjalnej krajów w znaczącym stopniu przyczynia się do zagwarantowania swoim obywatelom praw społecznych oraz zminimalizowania zjawiska wykluczenia społecznego. Bezpieczeństwo jednostek jest podstawą bezpieczeństwa państwa, a bezpieczeństwo państw to składowa bezpieczeństwa międzynarodowego. Nie da się zatem skutecznie zabiegać o żaden z wymiarów bezpieczeństwa bez właściwego potraktowania kwestii praw i wolności jednostki.

Bibliografia

- Bauman, Z. (2011). *Straty uboczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Domosławski, A. (2016). *Wykluczeni*. Wydawnictwo Wielka Litera.
- Durkheim, E. (1930). *Le suicide*. Press Universitaires de France.
- Goulart, R. (2010). *The Brazilian Street Child: A Child of the Local Community*. Johnson County Community College.
- Hirschi, T. (2001). *Causes of Delinquency*. London, Routledge.
- Hołyst, B. (2016). *White Collar Crime*. Wydawnictwo Kryminalistyka.
- <https://inbreakthrough.org/street-children-statistics-lives/>
- <https://legalawarenesswatch.com>
- <https://smoglab.pl/ludziom-brakuje-pitnej-wody-jest-za-to-coca-cola/>

¹⁰ <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/world/20200624STO81906/przyczyny-migracji-dlaczego-ludzie-migruja> [dostęp: 24.04.2023].

- <https://www.dw.com/en/unicef-reports-28-million-children-homeless-globally-due-to-conflict/a-19530645>
- <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/world/20200624STO81906/przyczyny-migracji-dlaczego-ludzie-migruja>
- <https://www.national-geographic.pl/artykul/zanieczyszczenie-rzek-w-indiach-woda-jest-wszedzie-i-nigdzie-indus-ganges-brahmaputra-sa-wyzwaniem>
- <https://www.unicef.org/india/>
- Kowalak, T. (2001). Bezdomność [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon Polityki Społecznej*. Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR.
- Król, K. (2017). *Żebractwo – rys historyczny, uwarunkowania oraz wybrane regulacje prawne*. Probacja, IV. Ministerstwo Sprawiedliwości.
- Lempert, E. (1951). *Social pathology*. McGraw-Hill New York.
- Mazur, J. (2005). *Bezdomność. Szkice z socjologii*. Wydawnictwo KUL.
- Mc Whirter, J.J., Mc Whirter, B., Mc Whiter, A., Mc Whiter, E. (2005). *Zagrożona młodzież. Ujęcie kompleksowe dla nauczycieli, pracowników poradni, psychologów, pracowników socjalnych*. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Oyster, C.K. (2002). *Grupy. Psychologia społeczna*. Przeł. A. Bezwińska-Walerjan. Wydawnictwo Zysk.
- Podgórecki, A. (1969). *Patologia życia społecznego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pospiszyl, I. (2008). *Patologie społeczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Projekt rezolucji w sprawie sytuacji w Afganistanie, w szczególności sytuacji w zakresie praw kobiet. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2022-0202_PL.html
- Radochoński, M. (2000). *Problemy współczesnej patologii*. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sidorowicz, S. (1997). *Psychospołeczne aspekty bezdomności*. Roczniki Naukowe Caritas.
- Starowicz, Z.L. (1988). *Seksuologia sądowa*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Stephenson, S. (2000). *The Russian homeless: old problem, new agenda*. London, Routledge.
- Szacka, B. (2003). *Wprowadzenie do socjologii*. Oficyna Naukowa.
- Szarfenberg, R. (2008). *Pojęcie wykluczenia społecznego*. Instytut Polityki Społecznej.
- Urząd statystyczny Federacji Rosyjskiej stat@gks.ru; сайт: rosstat.gov.ru.
- Urząd statystyczny Kanady infostats@statcan.gc.ca.
- Wójcik, J.W. (2011). *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej – zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- www.statista.com.
- Wysocka, E., Ostafińska-Molik, B. (2015). Zaburzenia przystosowania młodzieży a style wychowania w rodzinie. *Pedagogika Społeczna*, 4(58).

Ból jako narzędzie diagnostyczne

Streszczenie: Definicja bólu stworzona przez International Association for the Study of Pain (Międzynarodowe Towarzystwo Badania Bólu) jest niezmienna od 1979 roku (Tomaszek, 2019). Uszkodzenie lub podrażnienie tkanki pociąga za sobą szereg reakcji biochemicznych zachodzących w organizmie człowieka. Również szereg reakcji behawioralno-poznawczych i psychospołecznych. Ze względu na czas, ból możemy określić jako **ostry** lub **przewlekły**. Jeśli określa się rodzaj i jakość – **nocyceptywny**, **neuropatyczny** lub **psychogeny**. Istnieje wiele sposobów oceny bólu. Jednym z nich jest wykorzystanie skal różnego typu, od kwestionariuszy po skale obrazkowe. Wyróżnić można skale **słowne**, **opisowe** lub **analogowo-wzrokowe**. Badaniem objęci są pacjenci w każdym stadium choroby i uszkodzenia.

Słowa kluczowe: ból, leczenie, ostry, terapia, przewlekły

Pain as a diagnostic tool

Abstract: The definition of pain created by the International Association for the Study of Pain has been unchanged since 1979 (Tomaszek, 2019). Tissue damage or irritation triggers a series of biochemical reactions in the human body. Also a number of behavioral-cognitive and psychosocial reactions. Due to the time, pain can be defined as acute or chronic. If the type and quality are determined – nociceptive, neuropathic or psychogenic. There are many ways to assess pain. One of them is the use of different types of scales. From questionnaires to picture scales. We can distinguish verbal, descriptive or analog-visual scales. The study covers patients at every stage of the disease and damage.

Keywords: pain, treatment, acute, therapy, chronic

Wstęp

Zadając pytanie: co to jest ból?, usłyszeć można mnóstwo odpowiedzi. Porównywanie odczuwania bólu jednej osoby z drugą nie daje jednoznacznej odpowiedzi i jest wręcz niemożliwe. Istnieją różne klasyfikacje odczuwania bólu, np.: jego czasu występowania (ostry, przewlekły). Inne klasyfikacje skupiają się na jego przyczynie (etiologii), np: ból nocycyptywny, psychogeny lub neuropatyczny. Ból towarzyszy człowiekowi od zawsze, czy to w wyniku urazu mechanicznego, chemicznego czy psychologicznego. Układ nerwowy ludzkiego organizmu jest bardzo skomplikowany. Bodźce odbierane ze świata zewnętrznego trafiają do mózgu, tam informacje są przetwarzane i wypuszczane w postaci reakcji.

Ból i mechanizm powstania

Nazwa *ból* wywodzi się z greckiego słowa *algos*, co w tłumaczeniu oznacza karę (Tomaszek, 2019). Podstawową funkcją natężenia bólu jest rola ostrzegawczo-ochronna (Orlikowska i in., 2017). Ból jest odpowiedzią kory mózgowej i opisywany jest jako nieprzyjemne doznanie emocjonalne lub sensoryczne (czuciowe), które wskazuje na potencjalne lub rzeczywiste uszkodzenie tkanki. Oba doznania mają wspólny mianownik – subiektywizm. Pozwala to na różnorodną obserwację cech bólu. Czy pacjent jest osobą dorosłą, czy dzieckiem – ból odczuwany jest podobnie. Na co dzień sytuacje, które wywierają emocje, wrażenia, często są utożsamiane z bólem, mimo że nie ma uszkodzenia tkanki czy też stanu zapalnego (Marzec, 2023). Do powstania uczucia bólu w organizmie konieczna jest obecność receptorów, które noszą nazwę **nocyceptorów**. Podczas uszkodzenia tkanki zakodowana informacja nocycyptywna w postaci impulsu trafia drogą **afferentną** (doprowadzającą) do zwojów nerwów rdzeniowych, stamtąd informacja trafia do ośrodkowego układu nerwowego. Końcowym elementem przekazanego impulsu jest percepcja bólu, lokalizująca się w mózgowiu. Mózgowie poddane stymulacji bólowej po przetworzeniu informacji wysyła drogą **eferentną** (odprowadzającą) sygnał, który jest odpowiedzialny za reakcję emocjonalną, np. lęk, strach lub agresja. Oprócz stymulacji bólowej na poziomie OUN klinicznie może występować obrzęk lub zaczerwienienie. Spowodowane jest to uwolnieniem mediatorów zapalnych: histaminy, bradykininy, serotoniny i cytokin.

Etapy powstania bólu:

- **transdukcja**: zmiana bodźca wywołującego, np. chemiczny, mechaniczny, na impuls elektryczny;
- **przewodzenie**: zakodowana informacja nocycyptywna przekazywana jest do zwojów nerwów rdzeniowych;
- **modulacja**: informacja nocycyptywna przekazywana jest z rdzenia kręgowego do wyższych pięter ośrodkowego układu nerwowego;
- **percepcja**: proces zachodzący w mózgowiu spełnia rolę poznawczą.

Klinicznie ze względu na czas trwania ból podzielić można na ostry oraz przewlekły. Ból ostry utożsamiany jest z nocycępcją (proces powstawania odczucia bólowego) (Tomaszek, 2019). Jeśli leczenie przeciwbólowe jest prowadzone prawidłowo, ból trwa od kilku do kilkudziesięciu dni (Licznier, 2023). Gdy chory odczuwa ból, który trwa powyżej 3 miesięcy, mówi się o bólu przewlekłym, który obniża jakość życia i obciąża emocjonalnie pacjenta (Stypuła-Ciuba i in., 2021), mimo że uszkodzone tkanki zostały zagojone i ustąpiły czynniki wywołujące stan zapalny.

Rodzaje bólu

Ból może przybrać różne formy. Jedną z nich jest ból **neuropatyczny**, który jest związany z uszkodzeniem lub chorobą somatosensorycznej części układu nerwowego (Kocot-Kępska, Mańka-Matłok, 2020). Występuje u około 7–10% populacji (Żylicz, 2019). Może dotyczyć zarówno części ośrodkowej, jak i obwodowej, np. w wyniku ucisku na nerw lub inną strukturę. W przypadku neuropatii uciskowej może być wyleczony. Gdy mamy do czynienia np. z przecięciem nerwu – proces jest nieodwracalny. W ostatnich latach ten ból jest wiązany z receptorami **Toll-like**, należącymi do systemu wrodzonej odporności układu immunologicznego. Jest rodzajem bólu patologicznego, który jest oporny na m.in.: NLPZ (niesteroidowe leki przeciwzapalne, jak paracetamol, metamizol) (Kocot-Kępska, Mańka-Matłok, 2020). Dla bólu neuropatycznego charakterystyczny jest stały i odgraniczony obszar, z towarzyszącą wrażliwością skóry. Mechanizm powstania tego rodzaju bólu jest złożony i niepoznany do końca (Kocot-Kępska, Mańka-Matłok, 2020). Duże znaczenie przy tym rodzaju bólu ma neuroplastyczność nieadaptacyjna układu nerwowego. Ten rodzaj bólu w czystej postaci jest bardzo trudny do wyleczenia.

Ból **psychogeny** to rodzaj bólu, którego podłożem nie jest uszkodzenie ani podrażnienie tkanek – jest on formą odczuwania problemów psychologicznych, które swoją reakcję ukazują w tkankach.

Narzędzia diagnostyczne

Ból jest subiektywnym odczuciem, dlatego trudno obiektywnie ocenić jego jakość. Do oceny najczęściej jest zalecana obserwacja parametrów fizjologicznych pacjenta i zastosowanie specjalnie przygotowanych do tego skal. W praktyce do oceny np. stanu ostrego wykorzystywana jest ocena behawioralna i przekaz werbalny. Istnieje wiele skal, które pozwalają na nakierowanie terapeuty na leczenie. W zależności od wieku pacjenta lub osoby stosuje się skale obserwacyjno-behawioralne, numeryczne, słowne oraz analogowo-wzrokowe⁸. Skalą numeryczną używaną najczęściej do oceny poziomu bólu jest **NRS (Numerical Rating Scale)**. Zawiera 11 stopni oceny bólu: 0 – całkowity brak bólu, 1–3 (do 4) – łagodny ból,

4–6 (do 7) – ból umiarkowany, 7–8 – ból silny, 10 – najgorszy wyobraźalny ból (Drężewska i in., 2013). Pacjent dokonuje oceny aktualnego stanu natężenia bólu i wskazuje cyfrę. Za skuteczne leczenie przeciwbólowe przyjmuje się wynik poniżej lub równy 3 (Pysz-Waberski i in., 2019). Odczuwanie przez pacjenta bólu w przedziale 4–10 NRS świadczy o niekontrolowanym odczuciu i zaleca się pogłębienie diagnozy (Stypuła-Ciuba i in., 2021). Ze względu na powtarzalność wyników NRS jest najczęściej stosowana w badaniach naukowych. Służy do określenia zarówno bólu ostrego, jak i przewlekłego. Skala jest wykorzystywana również w postaci kwestionariusza razem z listą przymiotników określających odczuwanie bólu, która nosi nazwę **Kwestionariusz MPQ (McGill Pain Questionnaire)**. Do wykorzystania oceny bólu w schorzeniach narządu ruchu wykorzystuje się skalę **WOMAC (Western Ontario and McMaster Universities Index of Osteoarthritis)**, która pozwala na określenie skuteczności terapii oraz postępu zmian chorobowych. Została stworzona w 1982 roku dla potrzeb badań klinicznych i naukowych (Pogorzała, Palejko, 2020). Wykorzystywana jest najczęściej przy zwyrodnieniach stawów. Pozwala na monitorowanie postępów leczenia funkcjonalnego pacjenta. Przeznaczeniem skali jest subiektywna ocena pacjenta na podstawie ankiety. Składają się na nią 24 pytania, w których skład wchodzi parametry określające dolegliwości bólowe. Wyróżnić można trzy części tej ankiety: pierwsza określa dolegliwości bólowe, druga – rodzaj sztywności danego stawu, trzecia dotyczy aktywności fizycznej, jest przy tym bardziej rozbudowana i składa się ze szczegółowych pytań. Maksymalnie z ankiety można uzyskać 96 pkt.

Narzędziem wykorzystywanym do określania bólu neuropatycznego jest skala **LANSS (The Leeds Assessment of Neuropathic Symptoms and Signs)**. Składa się z 5 pytań odnośnie objawów bólu. Pacjent odpowiada „tak” lub „nie”:

- czy ból odczuwany jest jako pieczenie, mrowienie, kłucie („ukłucie szpilek i igieł”)?
- czy skóra wygląda inaczej niż zwykle pod wpływem bólu?
- czy pacjent odczuwa nadmierną wrażliwość na dotyk?
- czy ból pojawia się nagle i bez wyraźnego powodu?
- czy ból zmienia temperaturę skóry?

Dodatkowo dwa parametry badania przedmiotowego:

- obecność **allodynii** (bolesne odczuwanie bólu);
- badanie czucia dotyku za pomocą instrumentu **von Freya** (włókna).

Wynik się sumuje. W przypadku punktów 12 lub więcej decyduje się o mechanizmie bólu neuropatycznego. Skalę wykorzystuje się przeważnie przy nowotworach głowy i szyi (Janecki, 2014).

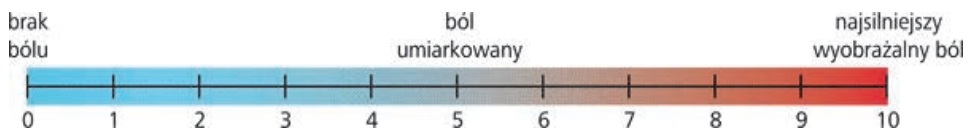
Ból neuropatyczny określa się również przy pomocy skali **NPQ (The Neuropathic Pain Questionnaire)**. Jest to kwestionariusz, w którym wykorzystuje się 10 pozycji

określających odczucie bólu i 2 pozycje określające sferę emocjonalną (Pysz-Waberski i in., 2019). Jest to skala procentowa (0–100), gdzie 0 – brak bólu, 100 – największe wyobrażalne natężenie danej cechy. Kwestionariusz zawiera:

- nasilenie bólu piekącego;
- nasilenie nadwrażliwości na dotyk;
- nasilenie bólu przeszywającego;
- nasilenie drętwienia;
- nasilenie bólu elektryzującego;
- nasilenie bólu o cechach mrowienia i swędzenia;
- nasilenie bólu o cechach swędzenia;
- nasilenie bólu o cechach dotkliwego zimna;
- stopień dyskomfortu powodowany bólem;
- rozległość obszaru odczuwania bólu;
- wrażliwość skóry na dotyk;
- związek objawów z pogodą.

VAS (Visual Analogue Scale), czyli skala wzrokowo-analogowa, uznawana jest za wiarygodną przy badaniu skuteczności leczenia przeciwbólowego. Ocena polega na przesunięciu palcem lub suwakiem przez pacjenta stopnia nasilenia bólu na 10-centymetrowej linijce: 0 – zupełny brak bólu, 10 – niewyobrażalny ból (Krawczyk-Wasielewska i in., 2017). Dla uzyskania wiarygodnych wyników należy się upewnić, że pacjent rozumie skrajne wartości skali. W celu lepszego zrozumienia odczuwanego bólu przez pacjenta do pomiaru wykorzystuje się trzy skale. Za każdym razem poprzednia odpowiedź jest zasłaniana, aby wykluczyć sugestie i porównanie do wcześniejszych prób (Skalski i in., 2021). Skala ta wykorzystywana jest również w leczeniu złośliwego nowotworu żołądka (Majchrowicz, 2023).

Skala VAS w postaci graficznej



Źródło: <https://fizjotechnologia.com/ciekawostki/skala-vas-i-skala-laitinena-jako-dwie-najczesciej-uzywane-subiektywne-skale-oceny-natezenia-bolu.html>.

VRS (Verbal Rating Scale) to metoda polegająca na opisowej ocenie bólu. Występuje 5 stopni skali i każda cyfra ma przypisaną wartość opisową. Skala rzadko jest wykorzystywana w badaniach naukowych ze względu na unikanie skrajnych wartości przez pacjentów – ich opis skali nie zawsze pokrywa się z odczuwaną percepcją bólu.

Skala Laitinena ma podobne zastosowanie jak skala VAS – jako wiarygodne narzędzie przy leczeniu przeciwbólowym. Służy do subiektywnej oceny natężenia bólu u pacjenta (Krawczyk-Wasielewska i in., 2017). Wyróżnić można następujące wskaźniki:

- nasilenie bólu: bez bólu – 0, łagodny – 1, silny – 2, bardzo silny – 3, nie do wytrzymania – 4;
- częstotliwość występowania bólu: nie występuje – 0, okresowo – 1, często – 2, bardzo często – 3, ból ciągły – 4;
- częstotliwość zażywania środków przeciwbólowych: doraźnie – 1, ciągle, małe dawki – 2, ciągle, duże dawki – 3, ciągle, bardzo duże dawki – 4;
- ograniczenie aktywności ruchowej: żadne – 0, częściowe – 1, utrudniające pracę – 2, uniemożliwiające pracę – 3, uniemożliwiające samodzielne funkcjonowanie – 4.

Pacjent wypełnia samodzielnie powyższą ankietę.

Ocenę bólu stosuje się również u niemowląt i dzieci. Preferowaną skalą jest **CHEOPS** (*Children Hospital of Eastern Ontario Pain Scale*) oraz **NCCPC** (*Noncommunicating Children's Pain Checklist*) (Marzec, 2023). U dzieci w wieku 1–7 lat wykorzystuje się skalę CHEOPS, polegającą na określeniu intensywności reakcji na ból w skali 0–3. Obserwacją są objęte elementy mimiki, płaczu, wydawania dźwięków, przyjętej pozycji, reakcji i aktywności kończyn dolnych. W tej skali określa się następujące parametry:

- płacz: nie płacze – 0, marudzi – 1, płacze – 2, krzyczy – 3;
- twarz: uśmiechnięta – 0, markotna – 1, grymasy – 2;
- werbalizacja: pozytywna – 0, brak – 1, narzekanie – 1, narzekanie na wiele dolegliwości – 2, narzekanie na ból – 2;
- pozycja: neutralna – 1, niepokój, podnoszenie się, drżenia – 2;
- dotyk: brak – 1, dotykanie, sięganie, potrzeba wyprostowania się – 2;
- kończyny dolne: neutralne – 1, kopanie, napięcie, wyprost, stanie – 2.

Natomiast skalę **NCCPC** stosuje się u dzieci i nastolatków (od 3 do 18 roku życia) (Marzec, 2023). Zakres skali to siedem kategorii zachowań oraz reakcji fizjologicznych w punktacji od 0 do 3. Wymienić można następujące kryteria oceny:

- wydawane dźwięki: kwili, płacze, krzyczy, specyficzny dźwięk określający ból;
- zachowania społeczne: (nie współpracuje, irytacja, nieszczęśliwe), (mniej interakcji z innymi, zamknięte w sobie), (poszukuje pocieszenia lub bliskości fizycznej), brak możliwości uspokojenia;
- wyraz twarzy: marszczy brwi (oczy szeroko otwarte, okolica oczu zmarszczona), (opadanie kącika ust, brak uśmiechu), (usta zmarszczone, ściśnięte, drżące), (zaciskanie/zgrzytanie zębami, żucie/wypychanie języka);

- aktywność: (nie porusza się, mniej aktywne, ciche), (skacze, niespokojne, pobudzone);
- ciało i kończyny: zwiótnienie (sztywność, napięcie, spastyczność), wskazuje bolące miejsce, chroni bolące miejsce, wrażliwość na dotyk, oddala się;
- cechy fizjologiczne: drżenie, zmiana barwy skóry/bladość, potliwość, łzy;
- jedzenie/sen: je mało/niezainteresowane, śpi więcej, śpi mniej.

U dzieci z zaburzeniami poznawczymi wykorzystywana jest **skala Wong-Baker**, polegająca na pokazywaniu obrazków z różnymi mimikami twarzy (6 obrazków), pacjent wskazuje na obrazek, który jest zgodny z odczuwanym bólem (Marzec, 2023). Inną stosowaną skalą jest **FPSR (*Faces Pain Scales Revised*)** – oceniający natężenie bólu wyjaśnia znaczenie pokazywanych obrazków od lewej do prawej. Pacjent pokazuje palcem na obrazek w chwili odczuwania natężenia bólu.

Skalą wykorzystywaną przy ocenie natężenia bólu u noworodków jest **PIPP (*Premature Infant Pain Profile*)**, a także **NIPS (*Neonatal Infant Pain Scale*)** (Marzec, 2023). Podobnie jak w innych skalach występuje szereg wskaźników, którym przypisane są punkty. W przypadku skali **PIPP** obserwacją jest objętych 7 parametrów:

- zaciskanie oczu;
- uniesienie brwi;
- wiek od porodu;
- zachowanie;
- tętno;
- saturacja;
- pogłębienie bruzdy nosowo-wargowej.

Badanie polega na nagraniu dziecka przez 45 sekund, a co 3 sekundy monitoruje się tętno i saturację.

Skalę **NIPS** stosuje się u dzieci urodzonych przedwcześnie lub o czasie; każde z tych dzieci ma inną ocenę natężenia bólu. U dzieci urodzonych przedwcześnie określa się następujące parametry:

- ból łagodny/dyskomfort – 13 pkt;
- ból umiarkowany – 4–6;
- ból silny – 7–10;

Dla dzieci urodzonych o czasie są następujące oceny:

- niewielki dyskomfort – 1;
- ból łagodny/umiarkowany – 2–4;
- ból umiarkowany/silny – 5–7.

Na podstawie punktacji określa się kierunek leczenia pacjenta. Jedną z metod radzenia sobie z bólem jest farmakologia. W przypadku bóli na poziomie 3 i powyżej 3 w skalach VAS i NRS stosuje się leki nieopiodowe lub **NLPZ**, np. paracetamol.

Przy punktacji 7 i więcej stosuje się **analgetyki** (opiodowe i nieopiodowe) (Marzec, 2023). Do niedawna w Polsce pacjenci odczuwający ból przewlekły mieli gwarancję prawną leczenia bólu. Ministerstwo Zdrowia i Polskie Towarzystwo Badania Bólu prowadzą inicjatywę ujednoczenia leczenia bólu w wszystkich placówkach medycznych (Marzec, 2023).

Podsumowanie

Ból występuje pod kilkoma postaciami: nocyceptywny, neuropatyczny, psychogeny. Ze względu na czas: ostry i przewlekły. Diagnostyka i leczenie bólu stanowią wyzwanie dla terapeutów, gdyż ból jest odczuciem subiektywnym i nie zawsze pokrywa się z rzeczywistym lub pozornym uszkodzeniem tkanki. W obiektywnej ocenie bólu z pomocą przychodzi szereg skal, które mogą nakierować terapeuta na leczenie. Należą do nich skale słowne, analogowo-wzrokowe lub opisowe. Mechanizm powstania bólu jest bardzo złożony. Pozwala to na różnorodną obserwację cech diagnostycznych. Dzieci, młodzież i dorośli odczuwają ból na wiele sposobów. Kontakt z takimi osobami i przeprowadzenie diagnostyki wymaga od terapeutów skupienia i umiejętności rzetelnej analizy. Narzędzia diagnostyczne do subiektywnej oceny bólu zostały przygotowane skrupulatnie pod pacjenta w każdym wieku. Szeroki wybór metod i pomiarów diagnostycznych pozwala na wnikliwą analizę cech bólu. Różnorodność narzędzi stworzonych do oceny napięcia bólu pozwala na diagnozowanie pacjentów w różnym wieku, od niemowlęcia po osoby starsze. Z inicjatywy Ministerstwa Zdrowia i Polskiego Towarzystwa Badania Bólu trwają prace nad ujednoczeniem leczenia bólu we wszystkich placówkach medycznych.

Bibliografia

- Drężewska, M., Sieroń, A., Śliwiński, Z. (2013). Ocena efektów analgetycznych terapii wibroakustycznych w leczeniu dolegliwości bólowych części lędźwiowo-krzyżowej kręgosłupa u pracowników biurowych. *Fizjoterapia Polska*.
- Janecki, M. (2014). Przegląd narzędzi służących do oceny bólu neuropatycznego. *Medycyna Paliatywna w Praktyce*, 8(2).
- Kocot-Kępska, M., Mańka-Matłok, M. (2020). *Miejsce pregabaliny i gabapentyny w leczeniu chorych z bólem neuropatycznym*. Zakład Badania i Leczenia Bólu.
- Krawczyk-Wasielewska, A., Skorupska, E., Samborski, W. (2017). *Ocena skuteczności fizjoterapii w leczeniu objawowym zespołów bólowych kręgosłupa z promieniowaniem do kończyny dolnej*. INOZ Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy.
- Kuć, K. (2020). Leczenie bólu przebijającego u pacjentki w podeszłym wieku z rozpoznaniem niedrobnokomórkowego raka płuca w stadium rozsiewu. *Palliative Medicine in Practice*, 14.

- Licznier, G. (2023). Leczenie bólu w gabinecie lekarza rodzinnego. *Gabinet Prywatny*, 286(6), 36–45.
- Majchrowicz, B. (2023). Nursing and caring problems of a patient with gastric cancer – a case study. *Journal of Education, Health and Sport*, 14(1).
- Marzec, L. (2023). Pierwsza pomoc i pomoc medyczna przedszpitalna w oparzeniach u dzieci. *Umedical Reports*.
- Orlikowska, A., Kawa, M., Jurkiewicz, J. (2017). Ocena skuteczności masażu klasycznego w obniżeniu dolegliwości bólowych występujących w obrębie kręgosłupa [w:] M. Podgórska (red.), *Choroby XX wieku – wyzwania w pracy fizjoterapeuty*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania w Gdańsku.
- Pogorzała, A., Palejko, K. (2020). Wykorzystanie skali WOMAC w leczeniu zmian zwyrodnieniowych stawu kolanowego na podstawie przypadku klinicznego. *Horyzonty Współczesnej Fizjoterapii*, s. 29–42.
- Pysz-Waberski, D., Bulska-Będkowska, W., Wachuła, E. (2019). Leczenie bólu przewlekłego w onkologii – współpraca onkologa z psychoonkologiem. *Onkologia w Praktyce Klinicznej – Edukacja*, 5(4), s. 257–265.
- Skalski, J., Nastaj, J., Swoboda, S. (2021). Nielaboratoryjna adaptacja badania przestrzennego sumowania bólu w dobie pandemii COVID-19. *Ból*, 22(4), s. 11–17.
- Stypuła-Ciuba, J., Ciuba, A., Kosowicz, M. (2021). Wielowymiarowa ocena bólu u chorych z nowotworem piersi oraz nowotworami żeńskich i męskich narządów płciowych. *Medycyna Paliatywna*, 13(4).
- Kusek, M. (2019). Ocena bólu u pacjentów po operacji w obrębie jelita grubego. Wydział Lekarski i Nauk o Zdrowiu Krakowska Akademia.
- Wysokińska, O., Żyga, J. (2022). Rola koanalgetyków w leczeniu bólu. *Journal of Education, Health and Sport*.
- Żylicz, Z. (2019). Ból neuropatyczny – nowe mechanizmy działania starych leków. *Varia Medica*, 3, nr 4, s 273–278.

Joanna Kajko-Rykalska
Anna Duraj
Paweł Janas

Wyzwania opiekuńczo-wychowawcze ukraińskich matek w obliczu wojny

Streszczenie: W przytaczanym artykule zreferowano wyniki badań jakościowych, przeprowadzonych z intencją analizy obszaru stojących przed ukraińskimi matkami i powodowanych wojną wyzwań opiekuńczo-wychowawczych. W pracy szczególnie uwagę skierowano na szerokie spektrum decyzji rodzicielskich podejmowanych przez matki, reaktywnie do doświadczanych przez ich rodziny skutków inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Badania dokonano w oparciu o 22 wypowiedzi narracyjne ukraińskich kobiet – rodzioelek, które wyemigrowały wraz z dziećmi do Polski po rozpoczęciu konfliktu zbrojnego. Dane zostały zebrane w opowieściach narracyjnych przeprowadzonych zarówno stacjonarnie – papierowo, jak i zdalnie z użyciem formularza Google. Analizy jakościowej danych dokonano w oparciu o aplikację Atlas.ti.8. W wyniku interpretacji treściowej wyróżniono cztery główne sfery decyzyjności matek: emigracja z kraju ojczystego, konieczność rozstania dzieci z ojcem, edukacja i rozwój dzieci oraz organizacja nowego miejsca zamieszkania. Relacje autorek ujawniają szereg towarzyszących im rozterek. Zawierają się one zarówno w kontekście poznawczo-organizacyjnym, takim jak: decyzja o emigracji i reaktywne do niej przygotowania do wyjazdu, czy droga migracji, zapewnienie sobie i dzieciom środków materialnych oraz warunków do nauki i rozwoju, nauka języka polskiego, jak i w kontekście emocjonalnym: związanym z wielopłaszczyznowym lękiem, niepewnością, tęsknotą dzieci za ojcem pozostałym w kraju, czy też dbałością matki o dziecięcy komfort emocjonalny.

Słowa kluczowe: decyzje, wojna, dzieci, matki, migracja

Caregiving and Parental Challenges of Ukrainian Mothers in the Face of War

Abstract: The article refers to the results of qualitative research aimed at analyzing the challenges faced by Ukrainian mothers and caused by the war. The study focuses on the wide range of parenting decisions made by mothers in response to the effects experienced by their families due to the Russian Federation's invasion of Ukraine. The research was based on 22 narrative statements by Ukrainian women who emigrated with their children to Poland after the start of the armed conflict. The data was collected through both stationary and remote narrative interviews, using a Google form. Qualitative data analysis was performed using the Atlas.ti.8 application. As a result of the content interpretation, four main spheres of mothers' decision-making were distinguished: emigration from the mother country, the need to separate children from their father, education and child development, and organizing a new place of residence. The authors' accounts reveal a range of accompanying dilemmas. These include both cognitive-organizational, such as the decision to emigrate and the preparations for departure, providing material means and conditions for learning and development, learning Polish, and emotional, such as multi-faceted fear, uncertainty, children's longing for their father left in the country, or mother's care for their emotional comfort.

Keywords: decisions, war, children, mothers, migration

Wstęp

Doświadczenie sytuacji wojny stanowi przeżycie graniczne, potencjalnie traumatyzujące, mające wymiar zarówno kolektywnego, jak i indywidualnego stresu (Orwid, 2009, s. 56–58). Od 24 lutego 2022 roku obywatele Ukrainy narażeni są na różne rodzaje urazów, m.in.: realne zagrożenie zdrowia, strach przed utratą życia i wolności, deteriorację materialną, zakłócenia społeczne (Jawaid, Gomolka, Timmer, 2022, s. 748–749). W tej niespodziewanej i kryzysowej sytuacji od samego początku otrzymują wielopłaszczyznowe wsparcie, zarówno od rządu Polski, jak i od polskiego społeczeństwa. Otrzymali szeroką pomoc finansową i organizacyjną, w tym dostęp do polskich usług edukacyjnych i medycznych (Dz. U. 2022, poz. 583). Od ponad 50% dorosłych Polaków dostali także oparcie osobiste w ramach wolontariatu, wsparcia materialnego, czy też udostępnienia miejsca do zamieszkania (CBOS, 2022). Jak pisze Piotr Zychowicz, pomoc ta stanowiła odruch na skalę światową, bez precedensu. Dokonany natychmiast, pomimo trwających wiele stuleci trudnych relacji pomiędzy narodami (Zychowicz, 2022, s. 256–258) i wielokrotnie przywoływanego w interesie politycznym (Dahl, 1989, s. 13), inaczej rozumianego przez oba narody ludobójstwa na Wołyniu (Zychowicz, 2019, s. 58–59). Niezależnie od tak szerokiego wsparcia Ukraińcy w zetknięciu z tragedią wojny, na drodze przystosowania do nieznanego wcześniej, przewlekłej krytycznej sytuacji, muszą podjąć szereg decyzji dotyczących wielu sfer życia, m.in.: osobistego, zawodowego, duchowego. Szczegółne wyzwania dyspozycyjne i wykonawcze stoją przed rodzicami niepełnoletnich dzieci. Ojcowie są zobligowani do pozostania w kraju, często zaangażowani w działania wojenne, więc to matki odgrywają znaczącą rolę w stabilizacji poczucia bezpieczeństwa, nastroju i ogólnego funkcjonowania dzieci. W sytuacji wojny muszą zadbać nie tylko o ich fizyczne i psychiczne bezpieczeństwo, ale także o realizację potrzeb wyższych: nauki, zabawy, samorealizacji.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie znaczeń, jakie matki nadają podejmowanym przez siebie w obliczu wojny decyzjom rodzicielskim oraz perspektyw motywacyjnych i emocjonalnych, które wyznaczają kierunek tych decyzji.

Wprowadzenie teoretyczne

Według uproszczonej definicji J. Białoćerkiewicza wojna to stan relacji pomiędzy państwami, w którym podejmują one próbę rozwiązania konfliktu za pomocą sił politycznych, militarnych i gospodarczych (Białoćerkiewicz, 2005, s. 440). Federacja Rosyjska od 2014 roku dokonywała wobec Ukrainy działań wojennych pod postacią wojny hybrydowej. W lutym 2022 eskalowały one w jawną inwazję. Rozumienie stanu wojennego jako sytuacji granicznej, w którą człowiek zostaje zaangażowany bez swojej zgody, otwiera przestrzeń na działanie, przyswojenie

sytuacji, odnalezienie sensu. Doświadczenie graniczne ma być w swym założeniu impulsem ku drodze do bytu, postrzegania trudności jako faktycznych, kształtujących ludzką osobowość. Stanowi koegzystencje fizycznego dotykania realiów życia oraz nadawania im podmiotowości, określoności (Jaspers, 2000, s. 15). Celem walki w tym ujęciu nie jest pokonanie przeciwnika czy wyeliminowanie problemu, a raczej udoskonalenie dotychczasowego stanu i urzeczywistnienie egzystencji (Jaspers, 2000, s. 15).

Otwarty konflikt zbrojny zmusił miliony mieszkańców Ukrainy do opuszczenia swojego kraju. Migracja ta ma płaszczyznę polityczną, jest powodowana ucieczką przed zagrożeniami fizycznymi, materialnymi i psychicznymi, a nie dążeniem ku 'czemuś' (Jaspers, 2000, s. 15). Ten rodzaj przesiedlenia wiąże się z radykalnymi przemianami w życiu migrantów, licznymi decyzjami. Doprowadza do nieuniknionego przeformułowania ich potrzeb, kierunku działania, tożsamości (Jaspers, 2000, s. 15).

Decyzja teoretycznie stanowi świadomy wybór z wielu dostępnych sposobów reagowania. Proces decyzyjny inicjowany rozpoczętą wojną jest mechanizmem reaktywnym, odnoszącym się do zaistniałych zdarzeń, skupiającym się na poprawie sytuacji, odzyskaniu bezpieczeństwa (Bolesta-Kukułka, 2000). Rozstrzygnięcia takie są podejmowane w warunkach niepewności, w których nie sposób określić dokładnie, jakie czynniki i z jaką siłą będą oddziaływały na człowieka i jakie będą skutki ich działania (Holska, 2016, s. 246–248).

Macierzyństwo w ujęciu konserwatywnym jest zbiorem narzuconych społecznie na matki norm i zadań, którym powinny się one podporządkować (Hryciuk, Korolczuk, 2012, s. 16–19). Tak rozumiane nie jest więc rolą kreowaną, a raczej odgórnie predysponowaną, z której wynika pewien skrypt bycia kobietą: zdolną do poświęceń, przekraczającą trudności, odnajdującą radość z macierzyństwa mimo licznych przeciwności losu, heroiczną (Imbierowicz, 2012, s. 430–442). W sytuacji kryzysowej, jaką z pewnością stanowi wojna, rodzina staje przed koniecznością licznych przeformułowań strategicznych, a heroiczna rola matki ulega podkreśleniu. Kryzys wymusza na rodzinie korektę sposobów działania, skupienie się m.in. na podjęciu próby uzyskania zasobów, których rodzina potrzebuje, a nie są w tej chwili dostępne, odreagowania napięć oraz modyfikacji sytuacyjnej.

W zderzeniu z wojną ukraińskie matki, koncentrując się w pierwszej kolejności na zapewnieniu dzieciom podstawowych potrzeb fizjologicznych oraz bezpieczeństwa, podjęły decyzję o emigracji z kraju ojczystego – pomimo licznych obszarów niepewności z nią związanych. Kierunek ten wiąże się jednak z koniecznością rozłąki dzieci z ojcem. Rola ojca w rodzinie bezsprzecznie jest równoważna z rolą matki, oboje rodzice stanowią bowiem dla dziecka pierwszy wzór męskości i kobiecości, modelujący jego obraz siebie oraz przyszłe role partnerskie i rodzicielskie

(Kubicki, 2009, s. 78). Przerwanie więzi z ojcem może powodować lub pogłębiać u dzieci poczucie osamotnienia, beznadziejności, a także niepewności o dalszy kształt ich relacji (Cudak, 2012, s. 21–29). W sytuacji rozstania powodowanego wojną ukraińskich dzieci dotyczą wielopłaszczyznowe kryzysy sytuacyjne: konsekwencje oddzielenia od ojca przeplatają się z niespodziewanymi zmianami miejsca pobytu, edukacji, sytuacji materialnej oraz relacji w innych płaszczyznach społecznych, a także z lękiem o życie.

Założenia metodologiczne

Cel badań

Kluczowym dla przygotowywania postępowania badawczego elementem jest wyznaczenie celów badania, które pozwalają na dokonanie wyboru paradygmatu naukowego, w jakim zostanie przeprowadzony proces analizy otrzymanych w przebiegu badania danych. Celem omawianego artykułu było zwrócenie uwagi na obszary i kierunki decyzji podejmowanych przez ukraińskie matki w obliczu wojny, ich umotywowanie oraz towarzyszące im emocje. Obrany kierunek celów pozwolił na przyjęcie paradygmatu konstruktywistycznego, który zakłada istnienie wielu rzeczywistości konstruowanych i rekonstruowanych oraz szerokiego spektrum światów społecznych żyjących w ludzkiej świadomości i składających się na subiektywistyczną epistemologię poznającego i przedmiotu poznania (Denzin, Lincoln, 2009). Sporządzone analizy pozwoliły na postawienie następujących pytań badawczych:

1. W jaki sposób ukraińskie matki odpowiadają na wyzwania związane z sytuacją wojenną?
2. Jakie motywy i wartości stoją za ich decyzjami?

Metoda zbierania danych

Badania jakościowe charakteryzuje osadzenie badacza w roli obserwatora bliskiej mu mentalnie i funkcjonalnie rzeczywistości. Przeprowadzane eksploracje przyjmują formy ukierunkowane, takie jak wywiady czy nagrania (Denzin, Lincoln, 2009). Ten rodzaj badania integralnie łączy się z krytycznym i aktywnym podejściem wobec realiów społecznych, zakładającym, że jedyny słuszny kierunek poznania stanowi włączenie się badacza w podniesienie jakości życia wspólnotowego, jego skupienie na analizie i interpretacji obserwowanych zjawisk. Dokonane rozważania można zakwalifikować jako badania narracyjne, oparte na swobodnych wypowiedziach uczestników analiz (Denzin, Lincoln, 2009).

Orientacja metodologiczna pozwala na wydobycie znaczeń z pisemnych wypowiedzi matek, które – przyglądając się szczególnej części życia – nadają sens swoim przeszłym i obecnym działaniom, a nawet przyszłym planom. Narracja opiera się na

zasadach otwartości i komunikacji (Hoffman-Riem, 1980, 339–372). Zgodnie z nimi należy konkretyzować przedmiot badań oraz wiążące się z nim problemy teoretyczne w trakcie gromadzenia danych, uwzględniając hierarchie istotności badanych (nie stawiać wcześniej szczegółowych hipotez) oraz komunikować się z podmiotem badania w sposób w jak najmniejszym stopniu naruszający jego własne reguły komunikacyjne – czyli interesować się danymi empirycznymi, które odnoszą się bezpośrednio do nadawania znaczeń (Hoffman-Riem, 1980, 90–93).

Do gromadzenia materiału badawczego poza osobistym kontaktem z opiniodawczyniami wykorzystano także platformę internetową, poprzez którą zwrócono się z prośbą o ustosunkowanie się respondentek do ich przeszłych i obecnych doświadczeń związanych z działaniami wojennymi: o ujawnienie przeżyć, emocji, trudów, decyzji. Formularz, z użyciem którego zgromadzono dane, zawierał informacje wstępne wraz z wytłumaczeniem celu, w jakim badane kobiety zostały zaproszone do jego uzupełnienia, wytycznych realizowanego zadania, a także podstawowych informacji na temat badających. Zaproponowano pisemną formę wyrażenia informacji, natomiast nie ustanowiono wymagań odnośnie do struktury tekstu. Osoby badane miały pełną swobodę wypowiedzi – dowolność w zakresie zawieranych w tekście treści, ich kolejności oraz długości ekspresji. Uczestniczki badania zachowały całkowitą anonimowość. Próba badawcza była dobierana w sposób celowy.

Metoda analizy danych

Z otrzymanego materiału analizie poddano 22 wypowiedzi, których autorkami były kobiety – ukraińskie matki migrujące z Ukrainy do Polski w związku z obecną sytuacją geopolityczną. W analizie jakościowej materiału posłużono się programem komputerowym Atlas.ti8, do którego zebrane teksty zostały zaimportowane oraz w nim zakodowane. Ujawnione kody pogrupowano w odpowiadające im kategorie, z których wyłoniono przewodnie koncepty (Schemat kodowania).

Treści zgłębiano zgodnie z założeniami modelu półindukcyjnego sporządzania kodów: poszukując pewnych wątków tematycznych, ale nie zamykając się na inne wyłaniające się z danych znaczenia (Gibbs, 2011, s. 92). Szczególną uwagę zwrócono na podejmowane przez nadawczynie decyzje i stojące za nimi aktywności, wydarzenia, które były ich udziałem, wybierane przez nie strategie działania, towarzyszące im stany somatyczne i emocjonalne, relacje z członkami rodziny i innymi ludźmi oraz proces adaptacji do skrajnie trudnej sytuacji, w jakiej się znalazły i ich nowego otoczenia społeczno-kulturowego (Gibbs, 2011, s. 93–95).

W procedurze oceny treści wykorzystano wybrane założenia teorii ugruntowanej: na pierwszym etapie zakodowano materiał, następnie uzyskane kody pogrupowano w kategorie, z których końcowo wyłoniono umocowane w stosownej

literaturze przedmiotu koncepty (Jemielniak, 2012). Kodowania dokonywano metodą fraza po frazie, a uzyskane w jego przebiegu kody opisowe oraz analityczne pozwoliły na szerokie uchwycenie znaczeń zawartych w wypowiedziach autorek (Jemielniak, 2012, s. 97).

Schemat kodowania

Analiza danych z dyskusją

Autorzy artykułu analizują wyzwania, przed którymi stanęły ukraińskie matki w obliczu wojny, skupiając się na czterech wymiarach podejmowanych przez nie decyzji: emigracji z kraju ojczystego, rozstania dzieci z ojcem, dalszej edukacji i rozwoju dzieci oraz organizacji nowego miejsca pobytu. W badaniu oś analizy skoncentrowano na wyzwaniach dotyczących matek w obliczu wojny, będącej dla nich nową, zaskakującą i bezsprzecznie kryzysową sytuacją życiową (Jemielniak, 2012, s. 99).

Na podstawie 22 wypowiedzi kobiet przygotowano drzewo kodowe. Cztery wymiary decyzyjności podzielono na 11 kategorii, precyzujących obszary związane z wyzwaniami, motywacjami, emocjonalnością i działaniami matek. Konceptualizacja miała na celu ujawnienie znaczeń nadawanych przez matki przeszłym i obecnym sytuacjom wojennym w kontekście realizowanej przez nie roli rodzicielskiej. Badane kobiety są przedstawicielkami tradycyjnej rodziny (Field, 1996, s. 130–133), która została zdekonstruowana przez działania wojenne.

Kluczowy obszar rozstrzygnięć podejmowanych przez ukraińskie matki stanowi kontekst emigracji ich oraz dzieci z kraju ojczystego. To właśnie ta decyzja niesie za sobą szereg konsekwencji. Decydując się na emigrację wojenną, matki dotykają konieczności: rozpadu rodziny (rozstania z mężem i ojcem), ustanowienia nowego miejsca zamieszkania oraz umożliwienia dzieciom dalszego, w miarę możliwości linearnego rozwoju.

Główny motyw emigracji podawany przez autorki wypowiedzi stanowi troska o bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne dzieci. *„Byłam zmuszona uciekać za granicę, aby ocalić życie trojga moich dzieci i swoje”*. To obawa o zagrożenie życia i zdrowia małoletnich była dla matek główną motywacją migracyjną. *„Rozumiałam, że życie i bezpieczeństwo dziecka jest najważniejsze”*. Do kobiet należy przecież zaspokajanie dziecięcej potrzeby bezpieczeństwa, tworzenie atmosfery miłości i spokoju oraz dbałość o jego potrzeby biologiczne (Pospiszyl, 2007). Naturalne jest więc ich dążenie odsunięcia potomstwa jak najdalej od źródeł zagrożeń.

Wojna zakłóciła możliwość zabezpieczenia dzieciom nawet podstawowych potrzeb życiowych: tych fizjologicznych i bezpieczeństwa. *„Kiedy byliśmy już zmuszeni dawać dzieciom kaszę do jedzenia, którą do tej pory dawaliśmy zwierzętom gospodarskim, zrozumieliśmy, że trzeba działać”*. Matki, kierując się

koniecznością zapewnienia dzieciom fundamentalnych dóbr egzystencjalnych, podejmowały trudną decyzję o emigracji. *„(...) żyłam w środku konfliktu z Rosją – ostrzałam, ukrywaniem się w piwnicach, brakiem jedzenia i snu. Wszystko to skłoniło mnie do decyzji o wyjeździe, zwłaszcza że miałam przy sobie małe dziecko”*. Utrzymanie życia i zdrowia psychicznego potomków stanowiło dla nich najwyższą wartość. Jednocześnie właśnie dbałość o te podstawowe zasoby daje matkom i dzieciom szansę na późniejszą realizację także potrzeb wyższego rzędu, takich jak przynależność czy samorealizacja. W kryzysie wojennym, deteriorującym całe spektrum dziecięcych potrzeb, zabezpieczenie tych niższego rzędu bezsprzecznie dominuje nad potrzebami wyższymi (Maslow, 2009, s. 62–76). Równocześnie jednak późniejsza możliwość zaspokojenia także potrzeb wyższych stwarza dzieciom lepsze warunki biologicznej egzystencji. Bo gdy te wyższe długotrwale są niezaspokojone (ponieważ stają się mniej widoczne), to mogą powoli zanikać, zatrzymując motywację ludzką na poziomie podstawowych dóbr życiowych (Maslow, 2009, s. 62–76). Sama emigracja matek powodowana jest koniecznością zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa, ale ich kolejne podejmowane na obczyźnie decyzje odnoszą się już także do dziecięcych potrzeb wyższego rzędu, dbałości o ich rozwój.

Badane kobiety wspominały także trudy napotymane w trakcie przygotowań do migracji i samej wędrówki, opisując swoje obawy, pośpiech i uciążliwe warunki podróży. Stresy doświadczane przez autorki wiązały się między innymi z brakiem środków finansowych na podróż i przeżycie: *„Pomyślałam: co dalej, że nie mam pieniędzy, by zabrać dzieci w bezpieczne miejsce”*; działaniem pod presją czasu: *„Miałam 10 minut na zabranie dzieci”*, jak i z paraliżującym myślenie i działaniem lękiem: *„Prawie udusiłam syna w tłumie... tak się przestraszył”*.

Perspektywie emigracji autorki towarzyszył wielowymiarowy lęk perspektywny: o życie i zachowanie zdrowia, bezpieczeństwo rodziny, zabezpieczenie dóbr materialnych oraz perspektywę rozwoju dzieci. Będąc na Ukrainie, drżały o życie, nasłuchując ataków bombowych, obserwując zniszczenia dokonywane przez Rosjan: *„To był szok”*, *„Prawie nie spałam każdej nocy, pilnowałam dzieci”*. Martwiły się także o brak podstawowych dóbr: pieniędzy, jedzenia. *„Nie wiedziałam, co robić bez pieniędzy”*. Emocja ta, mimo iż nieprzyjemna, informowała autorki o realnym zagrożeniu, motywując je do działania, poszukiwania ratunku. Nie dezorganizowała ich myślenia, aktywności, a wręcz je stymulowała. *„Ale strach o życie był silniejszy: musiałam chronić dzieci”*. W reakcji na zagrożenie i w poczuciu niepokoju matki odnalazły siłę, by walczyć o obecny i przyszły dobrostan dzieci, wydestakować je z kraju okupacji. W sytuacjach ekstremalnych, takich jak konflikty zbrojne, rodzicielki wbrew lękowi i ograniczonym zasobom wykazują niezwykłą odporność: są tarczą chroniącą dzieci przed niepożądanymi skutkami zmian

i chaosu, wytrwale poszukując możliwości zapewnienia im przetrwania i bezpieczeństwa (Kowalska, 2015, s. 84).

Badane kobiety wyraźnie zaznaczają także trud przerwanej relacji z mężem i inną pozostałą na Ukrainie rodziną. *„Czekam na zwycięstwo Ukrainy i możliwość bezpiecznego powrotu do domu, do męża. Żeby być razem z naszymi dziećmi”*. Rzadko piszą o ojcu dzieci. Uczucia żalu i tęsknoty za bliskimi pojawiają się, ale rozłąka z mężem nie jest priorytetowa. Potrzeby i uczucia matki względem dzieci są ważniejsze. Badania w Polsce na podobnej grupie kobiet pokazują, że rola matki jest ważniejsza niż zadania żony. Mężczyźni z kolei częściej widzą rolę ojca w swojej hierarchii ról życiowych dopiero na odległych miejscach (Ross, 2008). W obliczu zagrożenia życia lęk o dzieci i ich ochrona są dla kobiet najistotniejsze. Nawet w bezpiecznej Polsce niepokoje z czasu ucieczki utrzymują się, stając dezadaptacyjnymi i wpływając na dalsze myślenie i funkcjonowanie kobiet. *„Ogólnie to życie, w którym nie wiadomo, co będzie jutro”*. Lęk przed tym, co nieznanne, pozostawanie w nieprzerwanej czujności oraz walka o adaptację w nowym miejscu odsuwają tęsknotę za mężem i ojcem na dalszy plan.

Emigrantki zdają sobie sprawę, że nieobecność ojca może być dla dzieci trudna i wtórnie traumatyzująca, ale skupiają się na opiece nad pociechami w nowej sytuacji. Rozstanie z ojcem jest ważne, ale nie stanowi głównego tematu listów.

Matki pragną zorganizować dzieciom bezpieczne miejsce do mieszkania i spokojnego rozwoju. Zapewnienie normalnego dzieciństwa i lepszej przyszłości to dla nich zadanie kluczowe. Na drodze jego realizacji obserwują jednak liczne trudności, związane z nauką języka, finansami, wdrożeniem dzieci w edukację, oswojeniem traumy i pozostawieniem części rodziny w ojczyźnie.

Codzienne życie na obczyźnie jest dla nich nowe, trudne, wymaga adaptacji na każdym szczeblu, także zawodowym. *„Mam wykształcenie wyższe i pracowałam w domu jako księgowa. Polacy pomagają, ale tu jest ciężko”*. Matki czują wdzięczność za okazaną przez Polaków pomoc, dostrzegają, że bez niej organizacja codziennego życia na obczyźnie z tak ograniczonymi zasobami własnymi byłaby skrajnie trudna.

Autorki listów doświadczają przyspieszonej feminizacji (Stasiak, 2016), czyli procesu, w którym kobiety zaczynają pełnić role tradycyjnie zastrzeżone dla mężczyzn. Mechanizm ten zachodzi równoległe z innymi przemianami tradycji kulturowych i społecznych, podobnie jak to miało miejsce w Polsce przez 30 lat transformacji demokratycznej, gdzie system rodzinny zmienił się z patriarchalnego na matriarchat. Autorki listów zostały poddane temu procesowi nie z własnej chęci, ale z przyczyn zewnętrznych, wojennych, nagle, w przyspieszonym trybie.

Rodzina bez względu na warunki polityczno-kulturowe jest dla dziecka podstawowym, najważniejszym wychowawczo środowiskiem życia, z którego czerpie

ono wzory zachowań i postępowania (Mysłakowski, 1931, s. 3–4). Czas wojny to czas kryzysu, w którym podstawowe potrzeby człowieka zostają zachwiane, a pełnione przez niego funkcje ulegają przerwaniu lub sprawowanie ich jest znacznie utrudnione. Mimo to ukraińskie matki w swoich decyzjach kierują się zapewnieniem wszelkiej opieki swoim dzieci, w tym dbałością o ich dalszą edukację za granicą i wszechstronny rozwój poznawczo-emocjonalny – wbrew napotykanym przeciwnościom.

Edukacja stanowi działanie, które dąży do rozwoju behawioralno-poznawczego wychowanka, zgodnego ze standardowymi dla danej społeczności normami wychowawczymi. W tym bardzo ogólnym znaczeniu społeczność polska starała się pomóc imigrantom ukraińskim. Rząd Polski natychmiast zareagował, organizując dla nich pomoc edukacyjną. Już z końcem lutego 2022 roku dyrektorzy szkół polskich realizowali procedury postępowania z dziećmi migrantów, włączając je w polski system edukacyjny i integrując z polskimi uczniami. Wypowiedzi matek ujawniają zadowolenie i wdzięczność za troskliwe zaopiekowanie się dziećmi i młodzieżą ukraińską w polskim systemie oświaty: *„Kiedy mój syn poszedł do szkoły, dobrze został przyjęty”*; *„Córka zaczęła chodzić do szkoły. Bardzo jej się podoba”*; *„Córka zaczęła naukę w polskiej szkole. Nawet dobrze jej idzie”*; *„Cieszę się, że dziecko szybko się zaadaptowało”*. Dzięki tej pomocy matki dostrzegły szanse na stworzenie odpowiednich warunków bytowych dla swoich dzieci i dla siebie, jak również możliwość ich socjalizacji w odmiennym kulturowo i obyczajowo społeczeństwie.

W polskim szkolnictwie duży nacisk został położony na szybką i skuteczną naukę języka polskiego, a tym samym ułatwienie dzieciom komunikacji. Nauczyciele polscy zostali zobligowani do uczęszczania na kursy nauki języka ukraińskiego, jak również szkolenia dotyczące wsparcia adaptacyjnego uczniów w polskiej szkole. Wszystkie te starania systemu szkolnego przynosiły systematyczne efekty i zostały docenione przez ukraińskie matki: *„Stopniowo zaczęli stabilizować swój stan psychiczny, a dzieci poszły do szkoły”*; *„Dzieci zrobiły się spokojniejsze i mniej bojaźliwe”*.

Warto jednak zauważyć, że mimo empatii i zaangażowania polskiego społeczeństwa nowa sytuacja wymusiła na uchodźczyńiach zmiany w organizacji życia rodzin, budząc obawy i stale towarzyszące im napięcie: *„Ciężko się zaadaptować mojemu synowi”*; *„Inny język, wszystko inne i nowe”*. Mimo trudności matki wykazywały determinację, aby zapewnić jak najlepsze warunki opiekuńczo-wychowawcze swoim pociechom. Ich opiekuńcza działalność jest jedną z głównych funkcji rodziny, zwróconą m.in. na likwidowanie sytuacji zagrażających prawidłowemu rozwojowi każdego z jej członków (Kawula, 2007, s. 267).

Podsumowanie

Swobodne relacje autorek pokazały, że ukraińskie matki odpowiadają na wyzwania związane z sytuacją wojenną poprzez podejmowanie działań ukierunkowanych na zapewnienie swoim dzieciom bezpieczeństwa psychofizycznego, podstawowych potrzeb fizjologicznych oraz możliwości samorozwoju. Pierwszy etap tych działań stanowiła decyzja o emigracji, która niosła za sobą szereg konsekwencji, kolejnych etapów adaptacji. Kryzys wojenny uwypukla matczyną sprawczość i kompetencje, pozwalające na działanie pomimo przejmującego lęku.

Kierunki aktywności uchodźczyń są motywowane rolą matki i przynależnemu jej heroizmowi: miłością, walecznością ku przetrwaniu i poprawie sytuacji swoich dzieci. Niezwykle ważne dla rodziców jest zapewnienie pociechom prawidłowych warunków opiekuńczo-wychowawczych, kontynuacji edukacji, kontaktu z rówieśnikami oraz rozwoju zainteresowań. Negatywny skutek emigracji wybrzmiewa w izolacji dzieci od ojca, nagłym przerwaniu ich relacji. Jednak, mimo że ojciec jest postacią znaczącą, to w relacjach matek jego figura schodzi na dalszy plan, ustępując miejsca sprawczości kobiet i ich trosce o bieżący dobrostan dzieci.

Wszystkie motywacje i wartości stojące za matczynymi decyzjami wynikają z ich instynktu macierzyńskiego, opiekuńczości i potrzeby zapewnienia swoim dzieciom możliwie najlepszego wzrostu – niezależnie od doświadczanego kryzysu wojennego. Można zatem stwierdzić, że matki ukraińskie podobnie jak inne matki w takiej sytuacji (Zielińska, 2017) podejmują niesamowicie trudne wyzwania, ale robią to z pełnym poświęceniem, walcząc o przyszłość swoich dzieci i swoją własną. Równocześnie trudno nie odnieść wrażenia, że kryzys ten nosi znamiona sytuacji granicznej uwypuklającej wolność autorek – rozumianą jako zdolność przyswojenia sytuacji, jedność egzystencji i określoności (Jasper, 2000, s. 15).

Bibliografia

- Antoniak, J. (2018). Trauma wojenna na przestrzeni wieków. O człowieku w doświadczeniu granicznym przez pryzmat tekstów źródłowych i literackich. *Litteraria Copernicana*, nr 3(27), s. 175–181.
- Aksamit, D., *Kobiety-matki o macierzyństwie. Socjopedagogiczne studium narracji matek dorosłych osób z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej [online]. https://www.researchgate.net/publication/358445020_Kobiety-matki_o_macierzyństwie_socjopedagogiczne_studium_narracji_matek_doroslych_osob_z_gleboka_niepelnosprawnoscia_intelektualna/link/6202be11c8b46c1ad974caa3/download [dostęp: 14.04.2023].
- Białocerkiewicz, J. (2005). *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Bolesta-Kukułka, K. (2000). *Decyzje menedżerskie w teorii i praktyce zarządzania*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

- CBOS, Polacy wobec wojny na Ukrainie i ukraińskich uchodźców. *Komunikat z Badań*, sierpień 2022, nr 101, s. 5 [online]. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_101_22.PDF.
- Crawley, H., Skleparis, D. (2018). Uchodźcy, migranci, żadne z nich, oba: fetyszyzm kategoryalny i polityka tworzenia granic w europejskim „kryzysie migracyjnym”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(1), 48–64.
- Cudak, H. (2012). Rola matki w zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dzieci. *Pedagogika Rodziny*, 2/1, s. 21–29, Społeczna Akademia Nauk w Łodzi [internetowy dostęp]. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pedagogika_Rodziny/Pedagogika_Rodziny-r2012-t2-n1/Pedagogika_Rodziny-r2012-t2-n1-s21-29/Pedagogika_Rodziny-r2012-t2-n1-s21-29.pdf.
- Dahl, R.A. (1989). *Democracy and its critics*, New Haven–London.
- Danilewicz, W. (2014). Nowe wyzwania dla pracy socjalnej wynikające z migracji zagranicznych [w:] M. Ruszkowska, M. Winiarski (red.), *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą i rodziną*. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa, s. 12–121.
- Denzin, N., Lincoln, Y. (2009). *Metody badań jakościowych*. Tom 1. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Field, D. (1996). *Osobowości rodzinne*, tłum. Z. Kościuk. Oficyna Wydawnicza Logos, s. 130–133.
- Gibbs, G. (2011). *Analizowanie danych jakościowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hoffman-Riem, Ch. (1980). Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. *Die Sozialforschung einer interpretativen Soziologie*, nr 2, s. 339–372.
- Holska, A. (2016). Teorie podejmowania decyzji [w:] K. Klincewicz (red.), *Zarządzanie, organizacje i organizowanie – przegląd perspektyw teoretycznych*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW. <http://timo.wz.uw.edu.pl/zoo> [dostęp: 11.04.2023].
- Horst, C., Grabska, K. (2015). Ucieczka i wygnanie: niepewność w kontekście przemieszczenia wywołanego konfliktem. *Social Analysis*, 59(1), s. 1–18.
- Hryciuk, R.E., Korolczuk, E. (2012). *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 16–19. https://www.nexto.pl/upload/virtualo/wydawnictwa_uniwersytetu_warszawskiego/ae9fcb65f43dde3232dcba3508042ee56b8fd41e/free/ae9fcb65f43dde3232dcba3508042ee56b8fd41e.pdf.
- Imbierowicz, A. (2012). Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na macierzyństwo polskich kobiet. *Ogrody Nauk i Sztuk*, nr 2, s. 430–442. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Ogrody_Nauk_i_Sztuk/Ogrody_Nauk_i_Sztuk-r2012-t2/Ogrody_Nauk_i_Sztuk-r2012-t2-s430-442/Ogrody_Nauk_i_Sztuk-r2012-t2-s430-442.pdf.

- Jakubowicz-Bryx, A. (2010). Rodzina jako wartość przedstawiana w podręcznikach edukacji wczesnoszkolnej [w:] E. Ogrodzk-Mazur, U. Szuścik, A. Gajdzica (red.), *Edukacja małego dziecka. Teoretyczne odniesienia, tendencje i problemy*. Wydawnictwo Impuls.
- Jaspers, K. (1990). *Filozofia egzystencji. Wybór pism*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jaspers, K. (1995). *Szyfry transcendencji*. Wydawnictwo Comer.
- Jaspers, K. (2000). *Wprowadzenie do filozofii*, tłum. A. Wołkowicz. Wydawnictwo Siedmiogród.
- Jawaid, A., Gomolka, M., Timmer, A. (2022). Neuroscience of trauma and the Russian invasion of Ukraine. *Nature Human Behaviour*, 6(6), s. 748–749.
- Jemielniak, D. (2012). Czym są badania jakościowe? [w:] D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe: Podejścia i teorie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaplan, J., Omata, N. (2013). *Środki utrzymania uchodźców w miastach: Identyfikacja programów i odpowiedzi politycznych*. New Issues in Refugee Research, Working Paper No. 255. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).
- Kawula, S. (2007). Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny*. Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 267.
- Każmierska, K. (1997). Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne [w:] M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*. Katedra Socjologii Kultury UŁ, s. 35–44.
- Kołodziejczak, M. (2015). Analiza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej oraz przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej. *Obronność*. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, nr 2(14), s. 70–79.
- Kowalska, A. (2015). *Matka w sytuacjach kryzysowych: Strategie radzenia sobie*. Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 84.
- Kubicki, P. (2009). Przemiany ojcostwa we współczesnej Polsce [w:] *Być rodzicem we współczesnej Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją M. Sikorskiej. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 78.
- Kubinowski, D. (2017). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*. Wydawnictwo UMCS.
- Lincoln, S.Y., Denzin, K.N. (1997). Wkraczanie na pole badań jakościowych. *Socjologia Wychowania*, 13(317), s. 4–47.
- Maslow, A. (2009). *Motywacja i osobowość*. Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 62–76.
- Mysłakowski, Z. (1931). *Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze*. Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa-Lwów.
- Okoń, W. (2001). *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 87.

- Oppedal, B., Roysamb, E., Seglem, M. (2014). Codzienne problemy i strategie radzenia sobie u nastoletnich dzieci uchodźców wojennych: Region Kurdystanu w Iraku. *International Journal of Behavioral Development*, 38(3), s. 293–303.
- Orwid, M. (2009). *Trauma*. Wydawnictwo Literackie.
- Ostrowska, K. (1999). Podstawowe funkcje rodziny [w:] K. Ostrowska, M. Ryś (red.), *Wychowanie do życia w rodzinie. Książka dla nauczycieli, rodziców i wychowawców*. CMPPP MEN, s. 141.
- Palczyński, T. (2003). Migracje w perspektywie socjologicznej: ogólna charakterystyka zjawisk. *Państwo i Społeczeństwo*, wyd. 1. Oficyna Wydawnicza AFM KAAFM, s. 215–227. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-9cbb9ebc-2131-4ba0-a123-253b06e89b38>.
- Piorunek, M. (2016). *Badania biograficzne i narracyjne w perspektywie interdyscyplinarnej. Aplikacje – Egzemplifikacje – Dylematy metodologiczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pospiszył, K. (2007). *Ojciec a wychowanie dziecka*. Wydawnictwo Żak.
- Rokuszewska-Pawełek, A. (2006). Wywiad narracyjny jako źródło informacji. *Media, Kultura, Społeczeństwo*, nr 1, s. 17–28.
- Ruszkowska, M. (2015). Wpływ nieobecności ojca w rodzinie na pojawiające się trudności wychowawcze. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy: Nauki Społeczne*.
- Sekuła, Z. (2008). *Motywowanie do pracy. Teorie i instrumenty*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, s. 20–23.
- Sikorska, M. (2019). *Feminizacja życia społecznego w Polsce po 1989 roku*. Studia Polityczne.
- Sosnowski, T. (2011). *Ojciec we współczesnej rodzinie*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Stasiak, A. (2016). *Przejęcie ról płciowych w Polsce po 1989 roku*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Tyszcza, Z. (1974). *Socjologia rodziny*. PWN, s. 10.
- Wądołny-Tatar, K. (2020). Dziecko i wojna w perspektywie postpamięci. Narracje dla najmłodszych. *Przegląd Pedagogiczny*, nr 1, s. 191–202.
- Zielińska, M. (2017). *Migracje siłowe. Wymiar humanitarny i społeczny*. Instytut Socjologii, Uniwersytet Zielonogórski.
- Zychowicz, P. (2019). *Wołyń zdradzony, czyli jak dowództwo AK porzuciło Polaków na pastwę UP*. Dom Wydawniczy Rebis.
- Zychowicz, P. (2022). *Ukraińcy*. Dom Wydawniczy Rebis.

Współczesne narzędzia technologiczne w dydaktyce a jakość komunikacji i zaangażowania w edukacji zdalnej

Streszczenie: Trwająca od blisko dwóch lat pandemia, związana z pojawieniem się koronawirusa SARS-CoV-2 w kraju i na świecie, wpłynęła w zasadniczy sposób na jakość i formę komunikacji w edukacji: z bezpośredniej na komunikację przy wykorzystaniu narzędzi technologicznych, takich jak: czat, kamera, mikrofon. Celem artykułu jest prezentacja wyników badań poszukujących odpowiedzi na pytanie, czy współczesne narzędzia technologiczne są wykorzystywane w procesie kształcenia, i w jakim stopniu wpływają na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania między jego uczestnikami, oraz czy posiadane przez respondentów kompetencje cyfrowe znajdują w tym odzwierciedlenie.

Słowa kluczowe: narzędzia technologiczne, edukacja zdalna, COVID-19, komunikacja, relacje, nauczyciel akademicki, student

Contemporary technological tools in teaching and the quality of communication and engagement in distance education

Abstract: The SARS-CoV-2 pandemic that has been going on in the country and in the world for two years, has significantly influenced the quality and form of communication in education, from direct to communication with use of technological tools such as: chat, video camera and microphones. The purpose of this article is to present the results of research, an attempt to answer the question: are the proposed modern technological tools used in the education process and to what extent do they affect the quality of communication and building commitment between their participants. Whether the digital competences declared by the respondents are confirmed by the use of technological tools.

Keywords: technology tools, remote education, COVID-19, communication, relationships, university teacher, student

Wprowadzenie

Czas pandemii pozwoli zweryfikować, czy dotychczas niechętnie zmianom placówki oświatowe poddadzą się transformacji cyfrowej, a w efekcie – transformacji metod nauczania oraz sposobu komunikacji z odbiorcą, a społeczność z nimi związana skorzysta z proponowanych w dydaktyce narzędzi technologicznych celem budowania więzi i relacji. W nauczaniu zdalnym najważniejsze jest bowiem, w jaki sposób, a nie gdzie, dochodzi do interakcji między jego uczestnikami (Sterna, 2020).

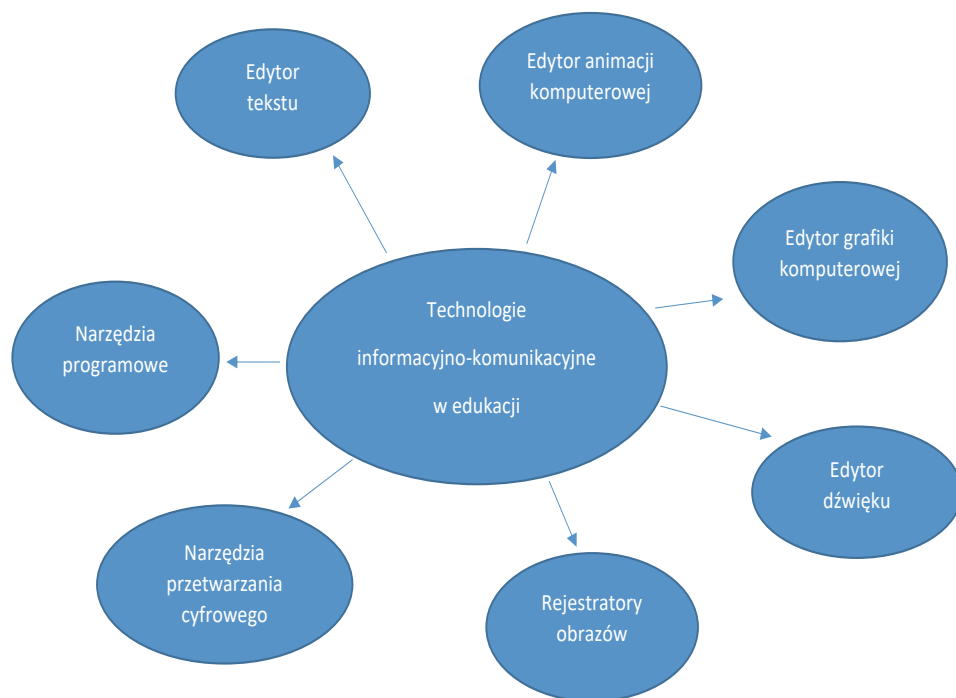
W raporcie z 2020 roku pt. *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, w części poświęconej narzędziom cyfrowym i metodom stosowanym przez nauczycieli, przeczytamy: „podczas edukacji zdalnej część metod pracy stosowanych przez nauczycieli w sposób naturalny wykorzystywana była częściej. Największy wzrost dotyczył sposobów sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów, takich jak: przyjmowanie prac od uczniów w wersji elektronicznej oraz wysyłanie mejlem zadań domowych lub materiałów do przygotowania do kolejnych lekcji oraz oczekiwanie przeczytania i nauczenia się materiału, którego nauczyciel nie omówił jasno na lekcji” (Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, Bigaj, 2020, s. 26).

Narzędzia technologiczne w edukacji zdalnej

„Praca zdalna i prowadzenie zajęć online może narażać wiele trudności, ale jednocześnie stwarza okazję do wejścia w wirtualny świat edukacji – świat barwny i bogaty w rozmaite rozwiązania. Pozwala on na poszerzanie własnych horyzontów, rozwijanie nowych umiejętności i wykorzystywanie ich do pracy” (Grzesik, 2020). Od czego zatem zależy, że jedni ochoczo podejmują próbę łączenia online, wykorzystując przy tym dostępne narzędzia technologiczne celem usprawnienia procesu komunikacji i nawiązania kontaktu, w efekcie – zbudowania relacji z odbiorcą, innym natomiast przysparza to wielu trudności i niechętnie korzystają z proponowanych narzędzi technologicznych? Jednym z czynników są posiadane przez użytkowników kompetencje w obszarze technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK), pod pojęciem których, według Głównego Urzędu Statystycznego, kryje się rodzina technologii przetwarzających, gromadzących i przesyłających informacje na odległość. Technologie informacyjne i komunikacyjne (w skrócie ICT, z ang. *Information and Communication Technologies*) nazywane są zamiennie technologiami informacyjno-telekomunikacyjnymi, teleinformatycznymi lub technikami informacyjnymi. (GUS, 2010, s. 7). Podobna definicja została przytoczona przez A. Śmigielką, która określiła TIK jako zespół środków, czyli urządzeń, narzędzi i technologii służących wszechstronemu posługiwaniu się informacją (Śmigielka, 2002, s. 40). Sam zaś termin został

użyty po raz pierwszy w 1997 roku przez Dennisa Stevenсона w dokumencie *The Independent ICT in Schools Commission Information and Communications Technology in UK Schools, an Independent Inquiry* (Leoński, 2014, s. 183). Węższym pojęciem od technologii informacyjno-komunikacyjnych są technologie informatyczne (IT), które odnoszą się do technologii związanych z komputerami i oprogramowaniem, nie są jednak związane z technologiami komunikacyjnymi oraz dotyczącymi sieci. Dynamiczny rozwój w obszarze tych technologii wpływa w znaczący sposób na rozwój cywilizacyjny, społeczny i gospodarczy kraju i świata (GUS, 2010, s. 7). „Wprowadzone do procesu kształcenia technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji (TIK), dające uczniowi możliwość wyboru formy i zakresu pomocy, postrzegane są jako nowoczesny środek podnoszenia efektywności owego procesu. TIK należy więc rozpatrywać zarówno z punktu widzenia działalności nauczyciela (nauczanie), jak i aktywności ucznia (uczenie się). (...) Technologie informacyjno-komunikacyjne wymagają doskonałego opanowania wielu narzędzi programowych, służących do ich realizacji” (Barski 2006, s. 71–72), co ilustruje rysunek 1.

Rysunek 1. Narzędzia programowe do tworzenia technologii informacyjno-komunikacyjnej



Źródło: Wykonanie własne na podstawie Barski, 2006, s. 73.

Założenia metodologiczne

W niniejszej publikacji podjęto próbę odpowiedzi na problem badawczy: w jakim stopniu uczestnicy procesu kształcenia korzystają z narzędzi technologicznych. A także: czy używanie wskazanych narzędzi technologicznych ma wpływ na jakość komunikacji oraz nawiązywanie kontaktu i budowanie relacji między wszystkimi uczestnikami procesu kształcenia? W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankiety. Jako narzędzie wykorzystano LimeSurvey. W badaniu wzięło udział 102 respondentów: 44 nauczycieli akademickich oraz 58 studentów i słuchaczy studiów podyplomowych Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej. Badania przeprowadzono w okresie 7–17.01.2022. Badanie zasadnicze było poprzedzone pilotażem, polegającym na obserwacji zachowań wśród studentów i słuchaczy podczas prowadzenia własnych zajęć dydaktycznych. Pozwolił on na korektę narzędzia badawczego w sposób czytelny dla wszystkich uczestników procesu. Dobór próby był celowy, z uwzględnieniem pracowników dydaktycznych, naukowo-dydaktycznych oraz studentów i słuchaczy Akademii WSB, w której – z uwagi na sytuację pandemiczną w kraju w czasie trwania badania – zajęcia były prowadzone wyłącznie online. Zatem respondenci w swoich odpowiedziach nie tylko odwoływali się do dotychczasowego doświadczenia w obszarze korzystania z narzędzi technologicznych w edukacji zdalnej, ale przede wszystkim do aktualnej sytuacji, w jakiej się znaleźli.

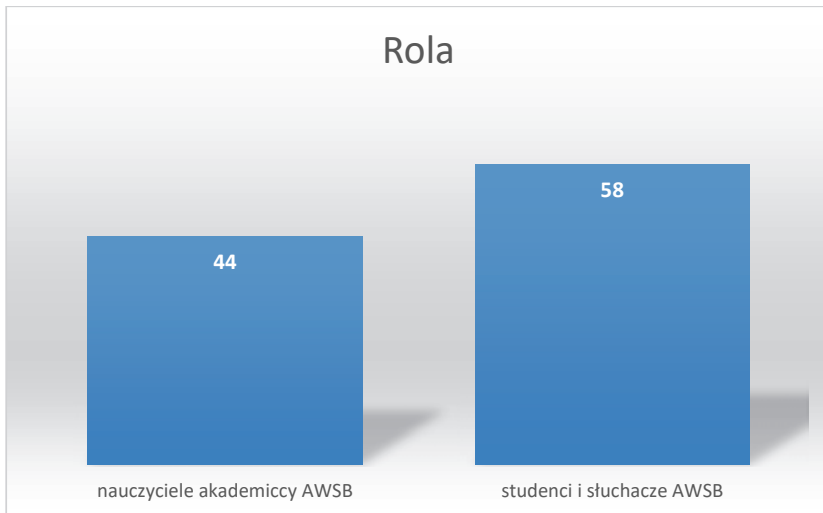
Charakterystyka badanej grupy

Respondenci udzielili anonimowo odpowiedzi na 9 pytań zadanych w formularzu. Ponieważ pytania dotyczyły ich zachowania w aktualnej sytuacji, tj. w specyficznej sytuacji, w jakiej znaleźli się z uwagi na wprowadzone obostrzenia spowodowane sytuacją pandemiczną w kraju, można założyć, że ich odpowiedzi nie były przypadkowe, lecz odzwierciedlały zachowanie podczas prowadzonych zajęć. Dlatego zebrany materiał stanowi dużą wartość w badaniach nad wykorzystaniem narzędzi technologicznych w edukacji zdalnej oraz ich wpływem na budowanie relacji między ich użytkownikami.

W badaniu udział wzięły 64 kobiety i 38 mężczyzn, w wieku od 18 lat do powyżej 60. roku życia, zamieszkujących zarówno tereny wiejskie, jak i miasta powyżej 200 000 mieszkańców.

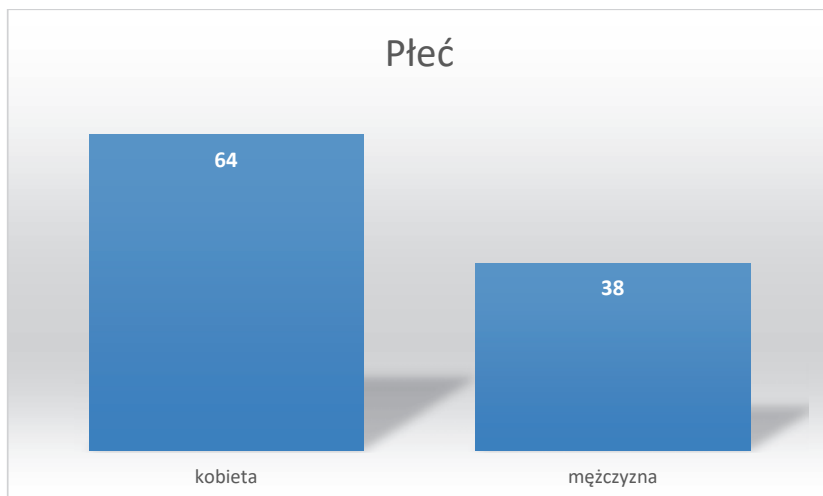
Wyniki i analiza badań

Wykres 1. Ilościowy udział respondentów w badaniu z uwzględnieniem ich roli w Akademii WSB



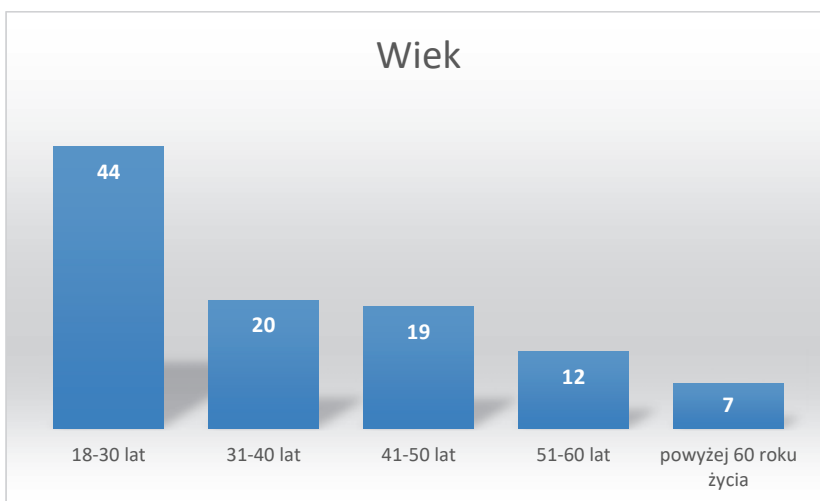
Źródło: badanie własne.

Wykres 2. Ilościowy udział respondentów w badaniu z podziałem na płeć



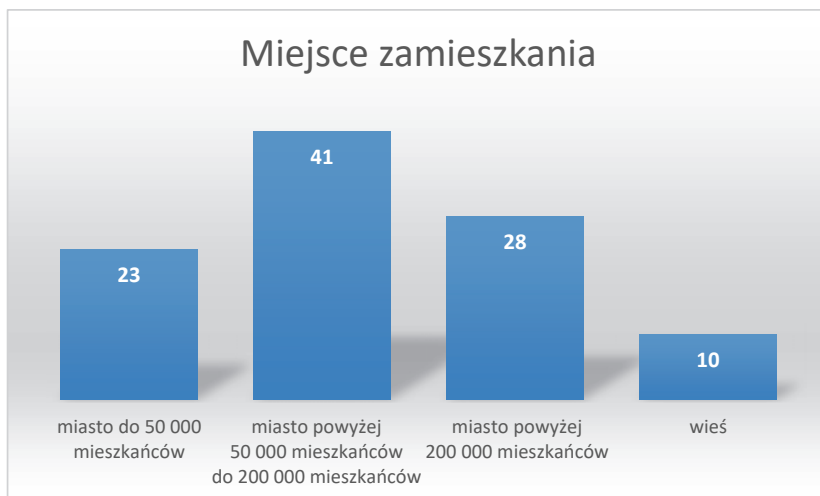
Źródło: badanie własne.

Wykres 3. Ilościowy udział respondentów w badaniu z uwzględnieniem ich wieku



Źródło: badanie własne.

Wykres 4. Ilościowy udział respondentów w badaniu z uwzględnieniem ich miejsca zamieszkania

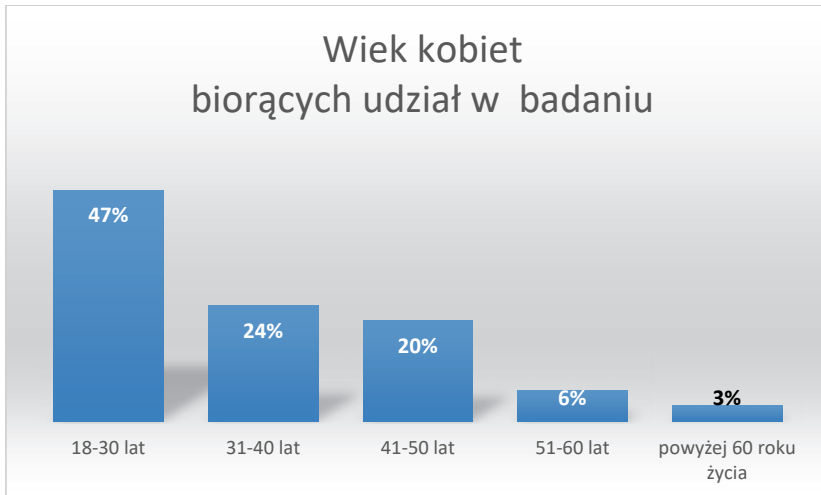


Źródło: badanie własne.

W przeprowadzonej ankiecie najwięcej odpowiedzi udzieliły kobiety (63% wszystkich respondentów), głównie w wieku 18–30 lat (47% respondentek),

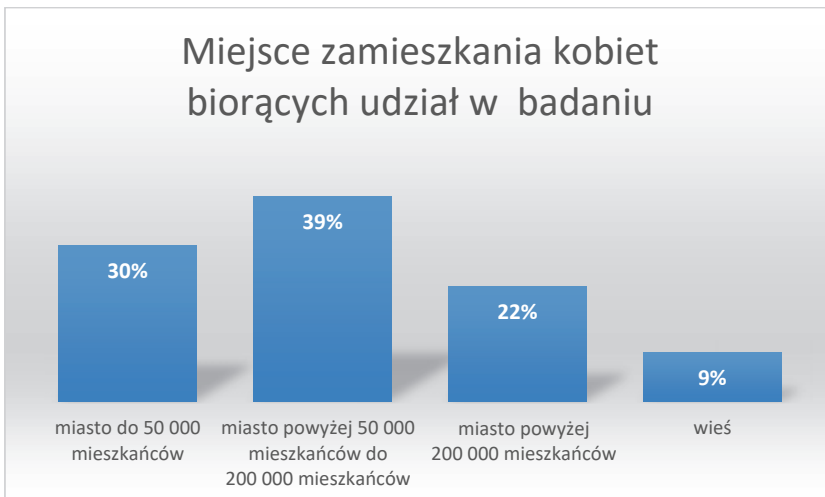
zamieszkujących głównie aglomeracje miejskie liczące powyżej 50 000 mieszkańców do 200 000 mieszkańców (39% badanych kobiet).

Wykres 5. Wiek respondentek biorących udział w badaniu



Źródło: badanie własne.

Wykres 6. Miejsce zamieszkania respondentek biorących udział w badaniu

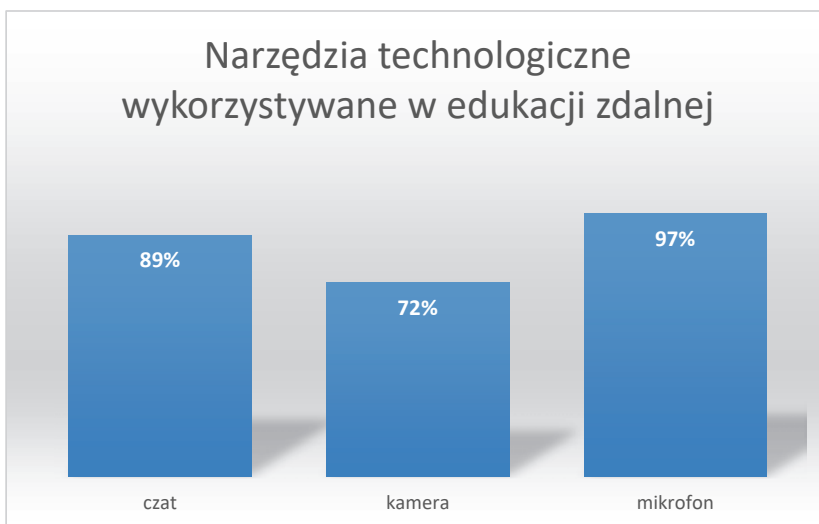


Źródło: badanie własne.

Na pytanie: „Z jakich narzędzi technologicznych korzysta Pan/Pani w edukacji zdalnej?” 97% respondentów odpowiedziało, że z mikrofonu. Wynik ten

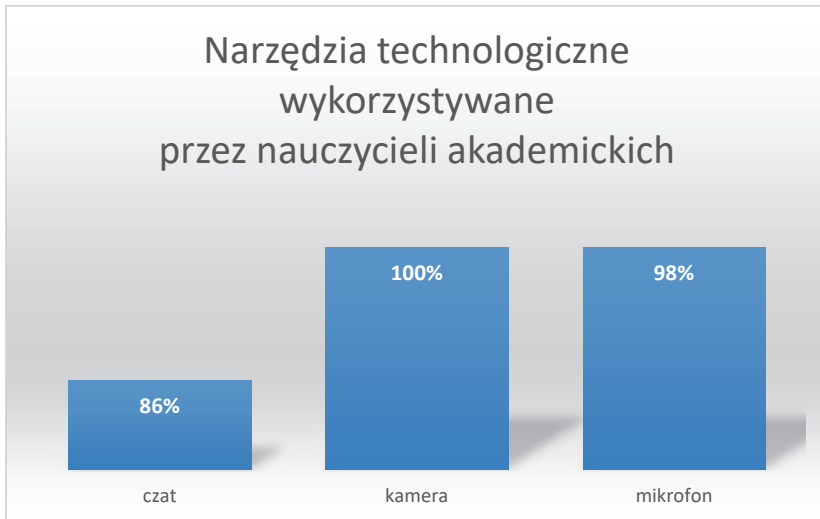
znajduje odzwierciedlenie wśród odpowiedzi cząstkowych, z uwzględnieniem roli respondentów, jaką pełnią w Akademii WSB. 43 z 44 nauczycieli akademickich AWSB wskazało na korzystanie z mikrofonu podczas edukacji zdalnej, co stanowi 98% w tej grupie, w największym stopniu, bo w 100%, grupa ta zadeklarowała korzystanie z kamery; na używanie czatu do komunikacji ze studentami i słuchaczami wskazało 86%. Inaczej przedstawia się to u badanych studentów i słuchaczy uczelni, którzy zadeklarowali korzystanie z kamery w najmniejszym stopniu – bo zaledwie 50%, na drugim miejscu wskazano na korzystanie z czatu – 91%. Najwięcej pozytywnych odpowiedzi badanych studentów i słuchaczy Akademii WSB dotyczyło wykorzystania mikrofonu w edukacji zdalnej: aż 97% respondentów wskazało na taką opcję. Znajduje to odzwierciedlenie w odpowiedzi na pytanie o obecność w mediach społecznościowych, na które ta grupa odpowiedziała, że jest obecna w największym stopniu na Facebooku (92%) i Instagramie (67%), czyli w mediach, które służą głównie do komunikacji pisemnej. Następnie wskazano na YouTube'a i Tik-Tok, gdzie największą rolę odgrywa dźwięk, a w których to kanałach komunikacji nie ma konieczności publikowania swojego wizerunku, do czego w edukacji zdalnej służy kamera wykorzystywana przez co drugiego respondenta w grupie studentów i słuchaczy AWSB.

Wykres 7. Procentowy udział narzędzi technologicznych wykorzystywanych przez respondentów w edukacji zdalnej



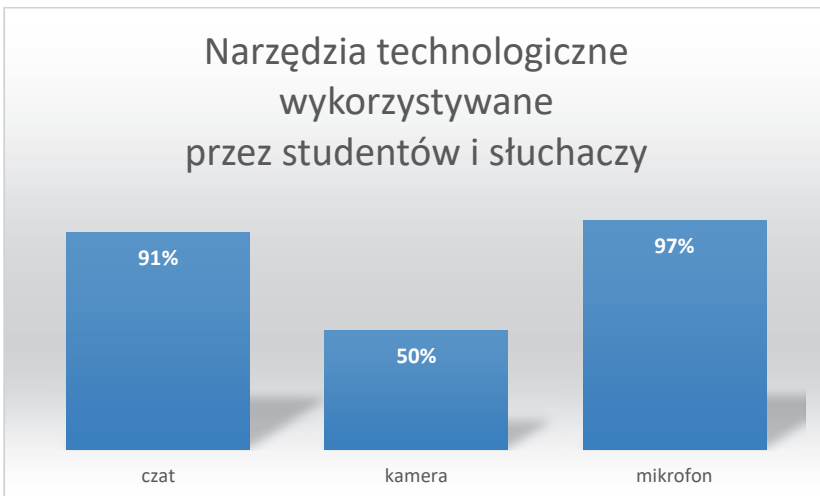
Źródło: badanie własne.

Wykres 8. Procentowy udział narzędzi technologicznych wykorzystywanych przez biorących udział w badaniu nauczycieli akademickich w edukacji zdalnej



Źródło: badanie własne.

Wykres 9. Procentowy udział narzędzi technologicznych wykorzystywanych przez biorących udział w badaniu studentów i słuchaczy w edukacji zdalnej



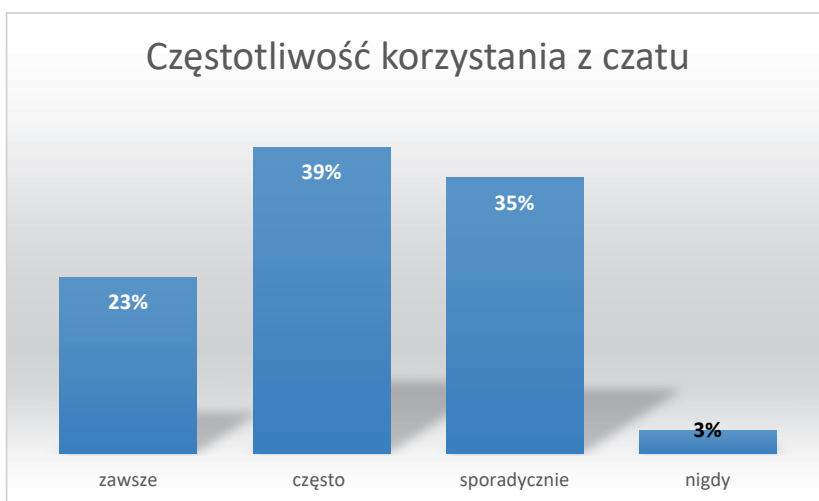
Źródło: badanie własne.

Częstotliwość wykorzystywania narzędzi technologicznych ujętych w badaniu jest następująca: w edukacji zdalnej 23% respondentów zadeklarowało, że

zawsze korzysta z czatu, w tym 57% odpowiedzi stanowiły deklaracje nauczycieli akademickich, a 43% – studentów i słuchaczy; natomiast często korzysta z narzędzi technologicznych 39% wszystkich respondentów. Łącznie podczas edukacji zdalnej z czatu korzysta zawsze i często 62% badanych. Z czego odpowiedzi nauczycieli akademickich Akademii WSB stanowią 44% wszystkich odpowiedzi, a wśród studentów i słuchaczy studiów podyplomowych Akademii WSB 56% respondentów odpowiedziało tak samo. 37% badanych stwierdziło, że wykorzystuje chat do komunikacji z pozostałymi uczestnikami procesu jedynie sporadycznie, a 3% badanych, że podczas edukacji zdalnej nigdy nie korzysta z narzędzia, jakim jest chat.

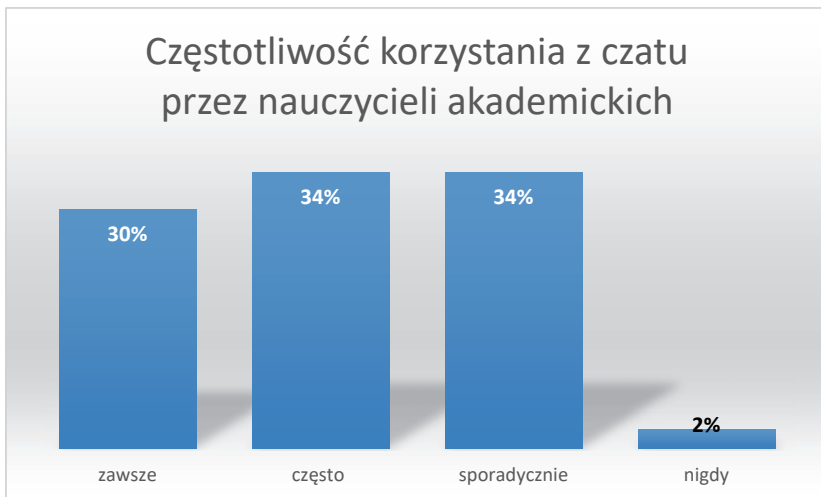
Stałe używanie kamery w trakcie zajęć online zadeklarowało 41% wszystkich respondentów, częste z niej korzystanie – 18%. Sporadycznie z kamery korzysta 23% badanych, a całkowity brak włączania kamery zadeklarowało aż 20% respondentów, i są to wyłącznie studenci i słuchacze studiów podyplomowych Akademii WSB biorący udział w badaniu. Podobnie studenci i słuchacze uczelni odpowiedzieli na pytanie o częstotliwość korzystania z mikrofonu: 26% uczestników badania z tej grupy wskazało na sporadyczne korzystanie z mikrofonu lub jego brak. Zupełnie inaczej prezentują się odpowiedzi nauczycieli akademickich, spośród których 89% wskazało na korzystanie z mikrofonu zawsze, a 11% na jego częste używanie.

Wykres 10. Częstotliwość korzystania z czatu podczas edukacji zdalnej



Źródło: badania własne.

Wykres 11. Częstotliwość korzystania z czatu przez nauczycieli akademickich Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



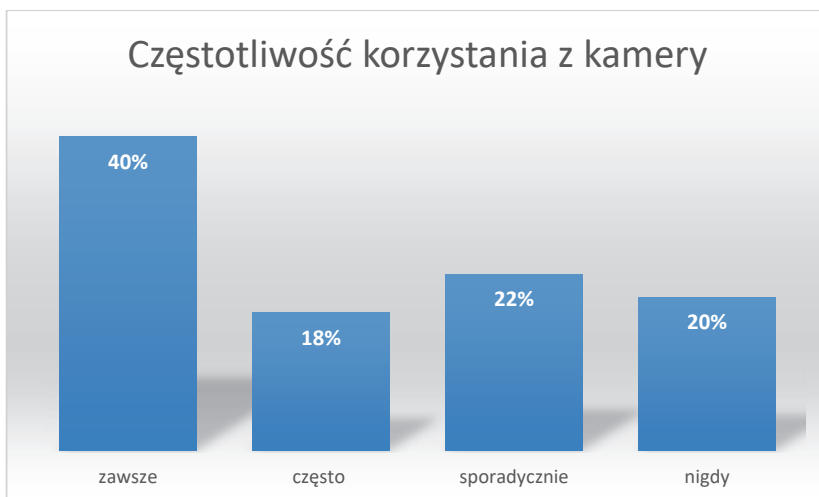
Źródło: badanie własne.

Wykres 12. Częstotliwość korzystania z czatu przez studentów i słuchaczy Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



Źródło: badanie własne.

Wykres 13. Częstotliwość korzystania z kamery podczas edukacji zdalnej



Źródło: badanie własne.

Wykres 14. Częstotliwość korzystania z kamery przez nauczycieli akademickich Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



Źródło: badania własne.

Wykres 15. Częstotliwość korzystania z kamery przez studentów i słuchaczy Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



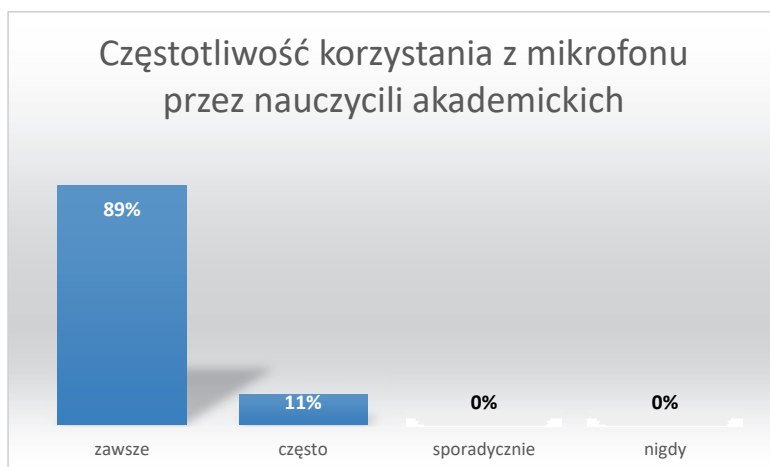
Źródło: badanie własne.

Wykres 16. Częstotliwość korzystania z mikrofonu podczas edukacji zdalnej



Źródło: badania własne.

Wykres 17. Częstotliwość korzystania z mikrofonu przez nauczycieli akademickich Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



Źródło: badania własne.

Wykres 18. Częstotliwość korzystania z mikrofonu przez studentów i słuchaczy Akademii WSB podczas edukacji zdalnej



Źródło: badania własne.

Nauczyciele akademicki oraz studenci i słuchacze studiów podyplomowych Akademii WSB, których zapytano w ankiecie o wpływ narzędzi technologicznych na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania oraz relacji między uczestnikami procesu, odpowiedzieli w 81% twierdząco. 19% stanowiły odpowiedzi „nie” i „trudno powiedzieć”, z czego 32% tych odpowiedzi zostało udzielonych przez

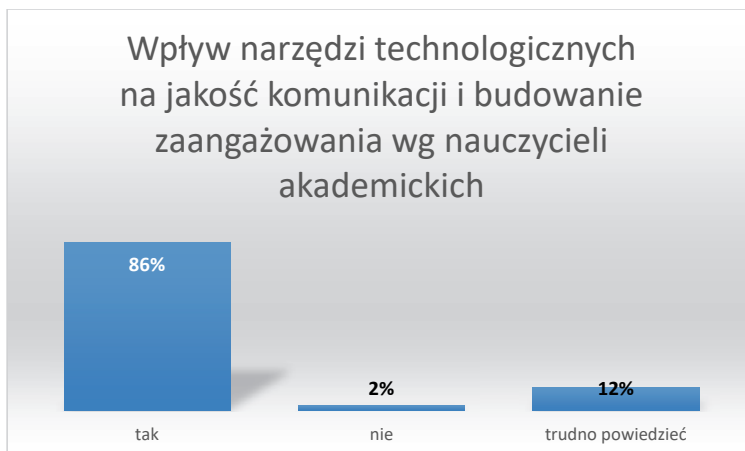
nauczycieli akademickich Akademii WSB, a 63% przez studentów i słuchaczy studiów podyplomowych AWSB. Największy wpływ na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas zajęć ma według 92% respondentów korzystanie z mikrofonu. Następnie z kamery – 67% i z czatu – 63% badanych.

Wykres 19. Wpływ narzędzi technologicznych na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej



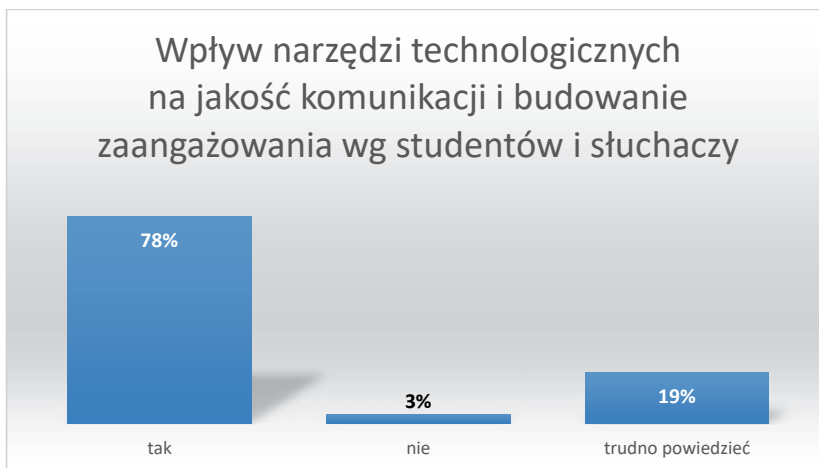
Źródło: badania własne.

Wykres 20. Wpływ narzędzi technologicznych na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem nauczycieli akademickich Akademii WSB



Źródło: badania własne.

Wykres 21. Wpływ narzędzi technologicznych na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem studentów i słuchaczy Akademii WSB



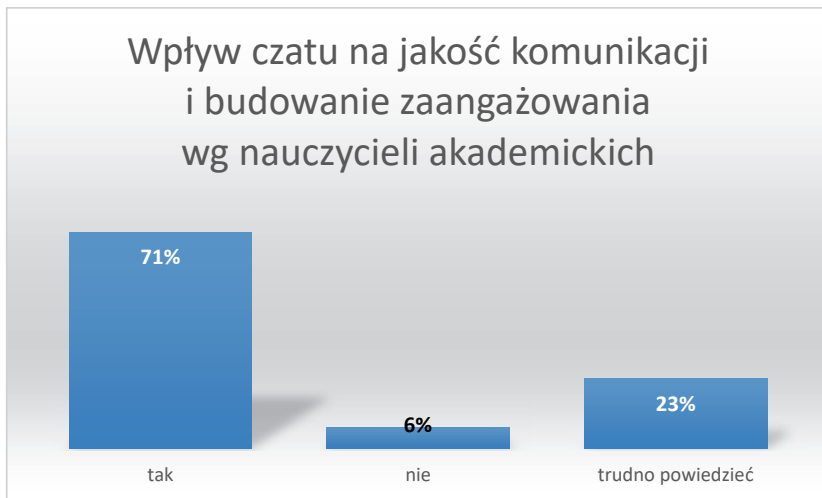
Źródło: badanie własne.

Wykres 22. Wpływ czatu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej



Źródło: badanie własne.

Wykres 23. Wpływ czatu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem nauczycieli akademickich Akademii WSB



Źródło: badanie własne.

Wykres 24. Wpływ czatu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem studentów i słuchaczy Akademii WSB



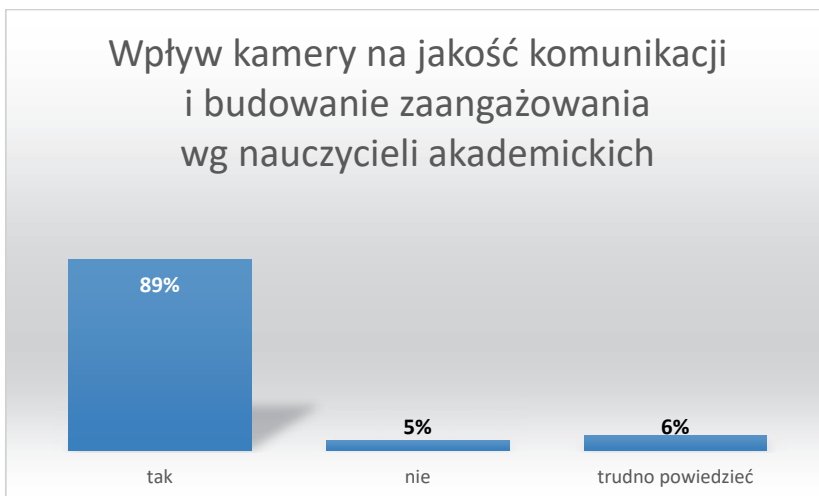
Źródło: badanie własne.

Wykres 25. Wpływ kamery na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej



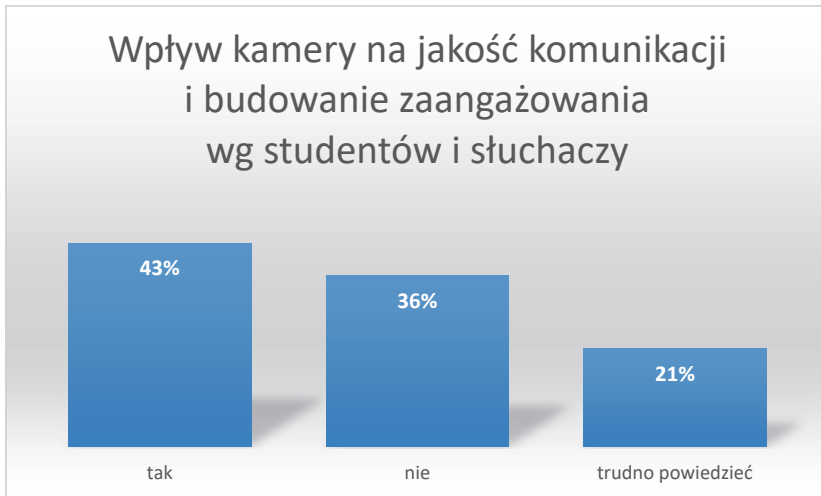
Źródło: badanie własne.

Wykres 26. Wpływ kamery na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem nauczycieli akademickich Akademii WSB



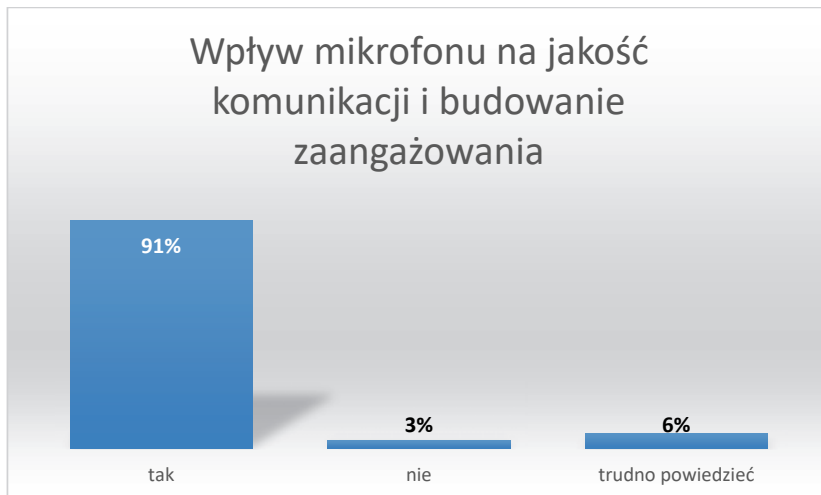
Źródło: badanie własne.

Wykres 27. Wpływ kamery na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem studentów i słuchaczy Akademii WSB



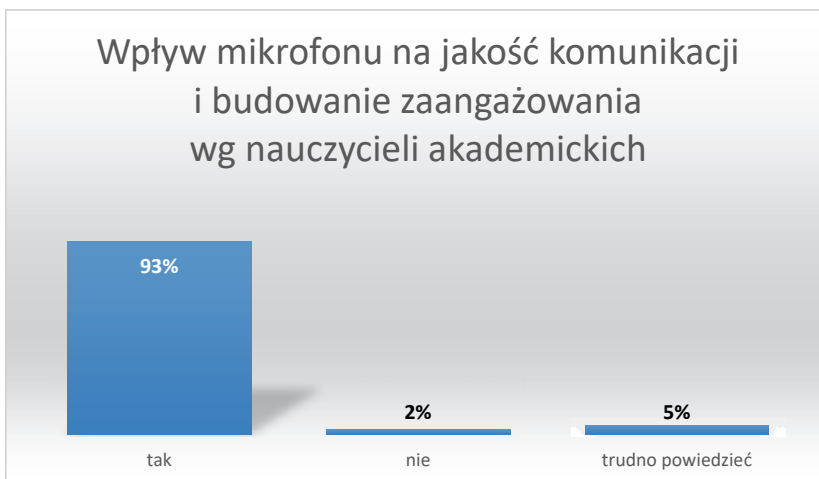
Źródło: badanie własne.

Wykres 28. Wpływ mikrofonu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem studentów i słuchaczy Akademii WSB



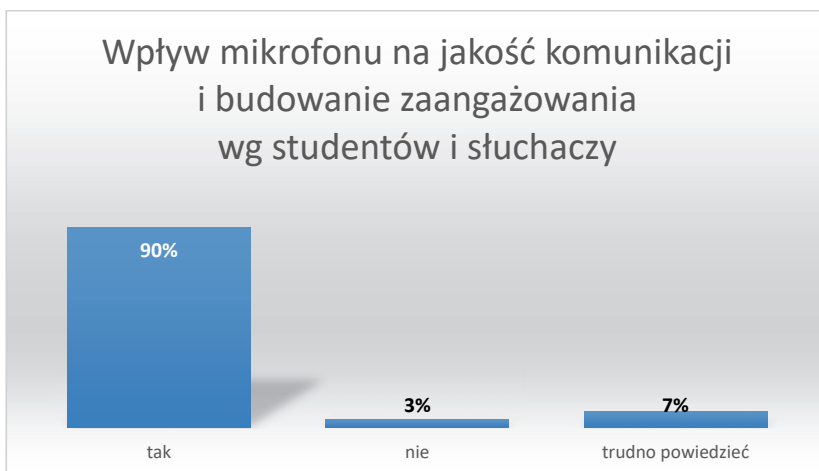
Źródło: badania własne.

Wykres 29. Wpływ mikrofonu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem nauczycieli akademickich Akademii WSB

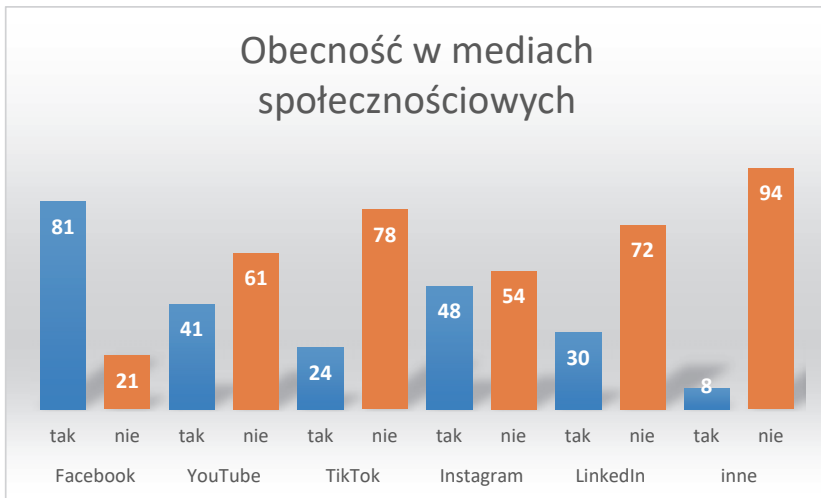


Źródło: badania własne.

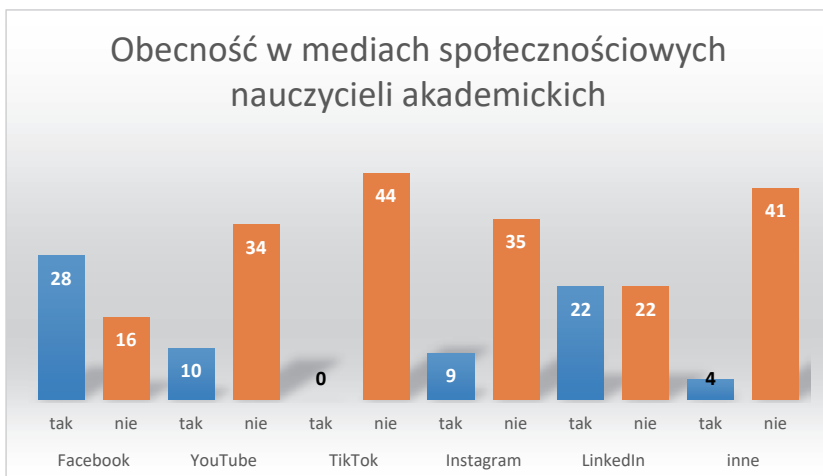
Wykres 30. Wpływ mikrofonu na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania podczas edukacji zdalnej zdaniem studentów i słuchaczy Akademii WSB



Źródło: badania własne.

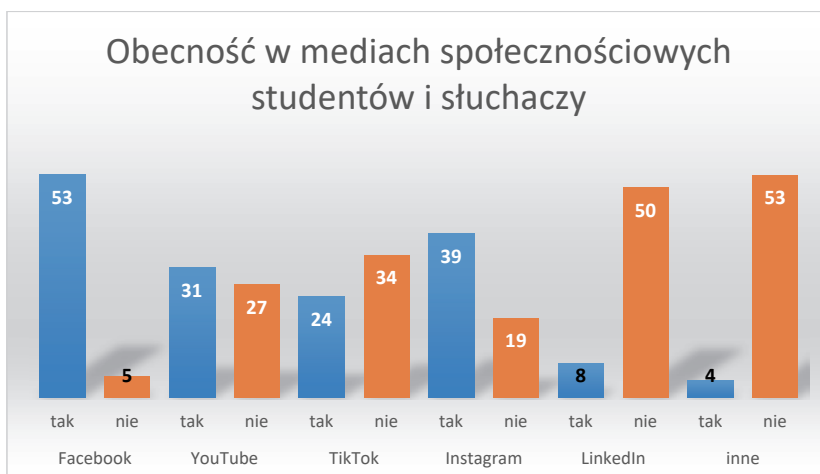
Wykres 31. Ilościowy udział w mediach społecznościowych respondentów

Źródło: badania własne.

Wykres 32. Ilościowy udział w mediach społecznościowych nauczycieli akademickich Akademii WSB

Źródło: badania własne.

Wykres 33. Ilościowy udział w mediach społecznościowych studentów i słuchaczy Akademii WSB



Źródło: badania własne.

Zakończenie

W pracy zaprezentowano wyniki badania oraz przedstawiono ich analizę. Odpowiedzi na 9 pytań były udzielone anonimowo w dowolnie wybranym przez respondentów czasie. W kwestionariuszu ankiety zapytano m.in. o znajomość narzędzi technologicznych dostępnych w procesie kształcenia, częstotliwość i łatwość korzystania z nich zarówno przez nauczycieli akademickich, jak i studentów. Badano również zaangażowanie uczestników procesu w budowanie relacji nauczyciel akademicki – student, student – student przy użyciu dostępnych narzędzi technologicznych oraz związane z tym problemy w komunikacji między wszystkimi jej uczestnikami. Na podstawie analizy wyników badań zaprezentowano, na ile współczesne narzędzia technologiczne są wykorzystywane w procesie kształcenia i w jakim stopniu wpływają na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania między jego uczestnikami oraz czy posiadane przez respondentów kompetencje cyfrowe znajdują w tym odzwierciedlenie.

Obie grupy, tj. zarówno nauczyciele akademicki, jak i studenci i słuchacze studiów podyplomowych Akademii WSB, wskazali w większym stopniu na korzystanie z dostępnych narzędzi technologicznych, jakimi są: czat, kamera i mikrofon, niż zauważyli ich potencjalny wpływ na jakość komunikacji i budowanie zaangażowania w procesie nauczania zdalnego. Używany przez 86% badanych nauczycieli akademickich czat, ma dla 70% znaczenie w budowaniu relacji ze studentami i słuchaczami oraz między nimi podczas edukacji zdalnej. Wykorzystywana przez

wszystkich badanych w tej grupie respondentów kamera jest ważna i odgrywa znaczącą rolę w komunikacji między uczestnikami procesu według 87% nauczycieli akademickich. Natomiast mikrofon, używany przez 98% nauczycieli akademickich, wpływa na jakość przekazu i budowanie relacji według 93% spośród nich.

Podobne wyniki uzyskano w badaniu grupy studentów i słuchaczy studiów podyplomowych Akademii WSB. Używany przez 92% badanych czat odgrywa ważną rolę w opinii 90% respondentów. Włączana przez 50% studentów i słuchaczy kamera ma wpływ na odbiór zajęć i zaangażowanie odbiorców w 43%. Natomiast wykorzystywany w edukacji zdalnej przez 97% studentów i słuchaczy mikrofon jest istotny pod względem jego funkcjonalności i wpływu na budowanie zaangażowania i relacji dla 89% badanych w tej grupie.

Bibliografia

- Barski, T. (2006). *Technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Główny Urząd Statystyczny (2010). *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2006–2010*. Warszawa.
- Grzesik, A. *30 najciekawszych narzędzi i aplikacji do prowadzenia lekcji i zajęć online*. Centrum Dobrego Wychowania. <https://cdw.edu.pl/30-najciekawszych-narzedzi-i-aplikacji-do-prowadzenia-lekcji-i-zajec-online/> [dostęp: 30.12.2021].
- Leoński, W. (2014). *Technologie informacyjno-komunikacyjne jako czynnik poprawy konkurencyjności polskich przedsiębiorstw*. Uniwersytet Szczeciński.
- Ptaszek, G., Stunża, G.D., Pyżalski, J., Dębski, M., Bigaj, M. (2020). *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?* Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Sterna, D. (2020). *W nauczaniu zdalnym ważne jest przede wszystkim jak, a nie gdzie*. Centrum Edukacji Obywatelskiej. <https://blog.ceo.org.pl/w-nauczaniu-zdalnym-wazne-przede-wszystkim-jak-a-nie-gdzie/> [dostęp: 30.12.2021].
- Śmigielska, A. (2002). *Technologie informacyjne i komunikacyjne w pracy nauczyciela*. Wydawnictwo Mikom.

Zarządzanie projektami na przykładzie analizy projektu „Etykietowanie CLP”

Streszczenie: W gospodarce i otoczeniu rynkowym współczesnych organizacji zachodzi wiele zmian, które wpływają na ich funkcjonowanie. Zachodzące przeobrażenia są wynikiem szeregu zjawisk tkwiących w makro- i mikrootoczeniu organizacji. Są one głównym powodem rosnącego zainteresowania problematyką zarządzania projektami. W zarządzaniu takimi przedsiębiorstwami kluczowe jest umiejętne rozpoznawanie stojących przed nimi szans i zagrożeń rynkowych, a także wdrażanie właściwych projektów usprawnień, w tym logistycznych. Globalizacja, rozwój firm międzynarodowych i ryzyko w gospodarowaniu zasobami generują bowiem konieczność usprawniania procesów, obniżania kosztów oraz stałego podnoszenia poziomu oferowanych usług. Projekty logistyczne to złożone, innowacyjne przedsięwzięcia w obszarze logistyki, oferujące nowe, niepowtarzalne rozwiązania, które mają na celu usprawnienie operacji. W analizowanym przedsiębiorstwie strategia i potrzeby klienta oraz specyfika magazynowanych produktów tworzą konieczność wdrażania nowoczesnych procesów i metod, a także usprawniania obecnych poprzez implementację projektów. Celem niniejszego badania jest identyfikacja, analiza i ocena wybranego projektu zrealizowanego w Centrum Dystrybucji, czyli oddziale pełniącym funkcję Środkowoeuropejskiego Centrum Dystrybucji dla Producenta magazynowanych wyrobów (zwanego dalej „Firmą”). Analizie poddane zostały wszystkie kluczowe elementy wybranego projektu oraz osiągnięte rezultaty, które umożliwiły ocenę sukcesu całego przedsięwzięcia. Analiza projektu podzielona została na kilka kryteriów, m.in.: realizację zgodnie z harmonogramem, budżetem i zakresem projektu oraz wpływ na interesariuszy projektu.

Słowa kluczowe: projekt, zarządzanie projektami, projekty logistyczne, projekty usprawniające, cele projektu, zakres projektu, interesariusze i zasoby w projekcie, RACI, harmonogram projektu, budżet projektu, ryzyko w projekcie, ocena projektu, usługi wartości dodanej, proces etykietowania, etykietowanie CLP, etykietowanie produktów niebezpiecznych, labeling

Project Management on the Project Analysis Example "CLP Labelling"

Abstract: There are many changes taking place in the economic and market environment in which modern organisations operate. The changes that are taking place are the result of phenomena in the macro and micro environment of the organisation. They are the main reason for the growing interest in project management. In managing such organisations, it is crucial to be able to identify the market opportunities and threats they face, and improvement projects, including logistical ones. Globalisation, the growth of multinational companies and resource management risks create the need to streamline processes, reduce costs and continuously improve the level of service offered. Logistics projects are complex, innovative undertakings in the field of logistics, that offer new and unique solutions to streamline operations. The strategy and needs of the client and the specificity of the products to be stored create the need to implement modern processes and methods, as well as improving the current ones through the implementation of projects. The purpose of this study is to identify, analyse and evaluate a selected project that will be implemented in a distribution centre, i.e. a subsidiary that acts as the European distribution centre for a manufacturer of stored products (hereafter referred to as 'the company'). The analysis included all key elements of the selected project, as well as the results achieved, in order to assess the success of the overall project. The analysis of the project was divided into several criteria, including: implementation according to schedule, budget and scope of the project and impact on project stakeholders.

Keywords: project, project management, logistics projects, projects Improvement, project objectives, project scope, stakeholders and resources in a project, RACI, project schedule, project budget, project risk, project evaluation, value added services, labelling process, CLP labelling, , labelling hazardous products,

Zarządzanie projektami - identyfikacja i analiza projektu „Etykietowanie CLP”

W ramach współpracy międzyorganizacyjnej pomiędzy Centrum Dystrybucji i Firmą, a także usprawnienia istniejących procesów związanych z etykietowaniem produktów niebezpiecznych, w 2022 roku wdrożono szereg działań ukierunkowanych na zapewnienie zgodności oznaczeń produktów niebezpiecznych z panującymi przepisami, a także standaryzację procesu etykietowania w dalszej perspektywie czasu.

Projekt „Etykietowanie CLP” zainicjowany został przez producenta etykietowanych produktów – Firmę, której celem było zagwarantowanie poprawnego oznaczenia chemikaliów przed dostarczeniem ich do klienta końcowego. W realizację projektu zaangażowano zarówno zasoby organizacyjne Firmy, jak i zasoby świadczącego usługi logistyczne podwykonawcy – Centrum Dystrybucji. Ten rodzaj usługi to logistyka kontraktowa – obejmuje ona realizację wszystkich operacji przeprowadzanych na powierzchni magazynu – od przyjęcia dostawy po dostarczenie skompletowanych zamówień do klienta bądź innego centrum dystrybucji.

Poniższa analiza przygotowana została na podstawie własnego doświadczenia i wiedzy autorki, a także obserwacji przebiegu realizacji projektu przez cały okres jego trwania. W niniejszej pracy badawczej nie wykorzystano danych poufnych żadnej z wymienionych organizacji.

Cele i założenia projektu

Wejście w życie załącznika VIII do Rozporządzenia CLP w styczniu 2021 r. ustanowiło nowe wymagania dotyczące etykietowania, które nie były wcześniej dostępne i które należało opracować. Z uwagi na złożoność wszystkich procesów związanych z oznakowaniem CLP, w szczególności w zakresie etykietowania zestawów składających się z kilku mieszanin lub substancji niebezpiecznych, należało zweryfikować przebieg wszystkich zadań realizowanych w ramach procesu, a także wdrożyć nowe rozwiązania celem dostosowania oznaczenia do najnowszych dyrektyw. Usprawnienia wdrożone zostały w ramach projektu „Etykietowanie CLP”.

Rozporządzenie CLP ((WE) nr 1272/2008) wymaga od producentów, importerów lub dalszych użytkowników substancji lub mieszaniny, aby odpowiednio sklasyfikować, zapakować i oznakować niebezpieczne chemikalia przed wprowadzeniem ich na rynek. Aby zapewnić bezpieczeństwo użytkownika, informacje o zagrożeniach w lokalnym języku odbiorcy oraz znaki ostrzegawcze (piktogramy) muszą znajdować się na produkcie. Jest to więc jeden z kluczowych celów

charakteryzowanego projektu – zapewnić zgodność oznaczeń produktów niebezpiecznych za pomocą etykiet CLP.

Ponadto załącznik VIII określa niepowtarzalny 16-znakowy kod substancji lub mieszaniny – kod UFI (ang. *Unique Formula Identifier*), który wymagany jest na etykiecie mieszaniny. Kod UFI tworzy jednoznaczne powiązanie między mieszaniną wprowadzoną do obrotu a informacjami udostępnianymi służbom ratunkowym. Umieszczanie kodu UFI na produktach w ramach procesu etykietowania jest drugim głównym celem projektu. Jest to jednak rozwiązanie tymczasowe – celem długoterminowym producenta (Firmy) jest dodanie kodów UFI do wszystkich etykiet produktowych i opakowań wyrobów klasyfikowanych jako niebezpieczne.

Z uwagi na skalę procesu, w ramach którego zrealizowany został niniejszy projekt, jego cele podzielić można na cele główne i pośrednie. Poniższa tabela przedstawia zestawienie szczegółowych celów projektowych oraz metody pomiaru ich realizacji.

Tabela 1. Cele główne i pośrednie projektu

Cel	Rodzaj celu	Metoda pomiaru
Zapewnienie odpowiedniego oznaczenia produktów niebezpiecznych przed wysyłką do kraju zamawiającego	Cel główny	<ul style="list-style-type: none"> • Wyniki audytów • Kontrola jakości
Umieszczenie kodu UFI na każdym opakowaniu jednostkowym	Cel główny	<ul style="list-style-type: none"> • Reklamacje
Zgodność produktów ze standardami Rozporządzenia CLP	Cel główny	<ul style="list-style-type: none"> • Wyniki audytów • Wyniki kontroli fizycznych przeprowadzanych przez organy nadzoru rynku
Sprzedaż jednej wersji produktu na wielu rynkach (poprzez dodanie etykiety z wymaganą grupą językową indywidualnie do każdego zamówienia)	Cel pośredni	<ul style="list-style-type: none"> • Dane o sprzedaży
Przegląd etykietowanych produktów w zakresie wymagań dotyczących oznaczeń	Cel pośredni	<ul style="list-style-type: none"> • Postęp dokumentowany na bieżąco w zestawieniu produktów
Przegląd oraz aktualizacja istniejących wzorów etykiet	Cel pośredni	<ul style="list-style-type: none"> • Postęp dokumentowany na bieżąco w zestawieniu produktów
Standaryzacja i usprawnienie procesu dla nowych produktów	Cel pośredni	<ul style="list-style-type: none"> • Produktywność zespołu • Dostęp do informacji (procedury, instrukcje, mapy procesów) • Ankieta skierowana do pracowników magazynowych

Źródło: opracowanie własne.

Zakres projektu

Projekt „Etykietowanie CLP” obejmuje szereg działań związanych z planowaniem, analizą danych i wymagań prawnych, poszukiwaniem rozwiązań systemowych i operacyjnych, a także standaryzacją procesów magazynowych. Z uwzględnieniem misji projektu, zgromadzonych danych, a także ograniczeń związanych z projektem, jego zakres można rozpatrywać na czterech płaszczyznach:

- 30 obsługiwanych krajów (= 30 wersji językowych etykiet);
- ponad 1500 produktów oklejanych w ramach projektu „Etykietowanie CLP”;
- 4 typy etykietowania:
 - etykiety CLP,
 - etykiety CLP z kodem UFI,
 - etykiety z kodami UFI,
 - etykiety CLP wielowarstwowe (zawierające kilka wersji językowych);
- 2 organizacje bezpośrednio zaangażowane w realizację projektu:
 - Firma jako inicjator projektu,
 - Centrum Dystrybucji w roli wykonawcy.

Interesariusze projektu

Interesariusze projektu (*Project shateholders*) to wszystkie podmioty, które mogą wpływać na działania projektowe oraz są zainteresowane jego realizacją. W badanym projekcie można wyróżnić następujących interesariuszy:

- Firma – producent i podmiot prawnie odpowiedzialny za bezpieczeństwo wprowadzanych na rynek produktów;
- kierownik projektu – osoba posiadająca uprawnienia decyzyjne, menedżer zespołu ekspertów ds. regulacji i zgodności produktów;
- eksperci ds. regulacji i zgodności produktów – doświadczeni specjaliści odpowiedzialni za zapewnienie zgodności z przepisami globalnymi i lokalnymi w zakresie ocen narażenia, ocen ryzyka i rejestracji produktów. Każdy produkt niebezpieczny wprowadzany na rynek europejski musi zostać zatwierdzony przez ten zespół;
- zespół projektujący etykiety – odpowiedzialny przede wszystkim za tworzenie i testowanie etykiet;
- koordynator procesu – osoba fizyczna reprezentująca Firmę, która koordynuje i wspiera realizację usług wartości dodanej przez Centrum Dystrybucji. Koordynator procesu pełni także rolę osoby kontaktowej dla Centrum Dystrybucji, wobec czego wszystkie zapytania, zgłoszenia i komunikacje kierowanego są do niego;

- biuro obsługi klienta – dwóch specjalistów z zakresu usług wartości dodanej, którzy wspierają zespół magazynowy i jego kierownika w realizacji procesu. Są to główne kontakty koordynatora procesu po stronie Centrum Dystrybucji. Zespół odpowiedzialny jest także za wprowadzanie instrukcji etykietowania wraz z wzorami etykiet do systemu magazynowego WMS;
- kierownik zespołu magazynowego – zarządza zespołem magazynowym oraz procesami w ramach usług wartości dodanej. Jego głównymi zadaniami są: planowanie i koordynowanie płynności i jakości realizacji usług wartości dodanej oraz wdrażanie optymalnych rozwiązań w wyznaczonej strefie magazynowej;
- zespół magazynowy realizujący usługę – zespół pracowników magazynowych fizycznie wykonujących operacje VAS (w tym etykietowanie CLP) oraz kontrolę jakości przygotowanych zamówień;
- specjalista IT – pracownik Centrum Dystrybucji dbający o techniczną stronę procesów magazynowych, np. ustawienia drukarek lub rozwiązania systemowe umożliwiające implementację procesu;
- odbiorca produktu – w przypadku substancji i mieszanin stwarzających zagrożenie brak odpowiednich ostrzeżeń lub informacji w odpowiednim języku może mieć potencjalny wpływ na bezpieczeństwo lub życie użytkownika;
- organy nadzoru rynku – organizacje i instytucje odpowiedzialne za przeprowadzanie kontroli w zakresie zgodności oznaczeń produktów z panującymi przepisami i informowanie o jej wynikach.

W celu zrozumienia podstawowych relacji i poziomu zaangażowania poszczególnych zainteresowanych przeprowadzono analizę interesariuszy. Szacowane wartości określone zostały zgodnie z doświadczeniem i wiedzą autora. Głównym założeniem niniejszej analizy było zdefiniowanie wpływu poszczególnych osób na realizację przedsięwzięcia, a także lepsze zrozumienie ich odpowiedzialności i oczekiwań względem projektu.

Tabela 2. Analiza siły wpływu i poziomu zainteresowania interesariuszy w projekcie

Interesariusze	Siła wpływu (1-10)	Poziom zainteresowania (1-10)
Firma Y	7	10
Kierownik projektu	9	10
Eksperci ds. regulacji i zgodności produktów	10	10
Zespół projektujący etykiety	8	6
Koordinator procesu	8	10
Biuro obsługi klienta	7	6
Kierownik zespołu magazynowego	5	6
Zespół magazynowy	10	4
Specjalista IT	4	1
Odbiorca produktu	0	10
Organy nadzoru rynku	0	10

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 1. Macierz interesariuszy w projekcie



Źródło: opracowanie własne.

Prawy górny obszar macierzy obejmuje kluczowych interesariuszy o dużym wpływie i zainteresowaniu realizacją projektu. Należą do nich: Firma jako podmiot odpowiedzialny za bezpieczeństwo wprowadzanych na rynek produktów, kierownik projektu oraz członkowie zespołu projektowego zaangażowani w proces wdrażania etykietowania na wszystkich jego etapach (weryfikacja wytycznych w zakresie etykietowania → zbiór informacji i symboli wymaganych na etykietach → tworzenie etykiet → wdrażanie etykietowania → etykietowanie → kontrola jakości → monitorowanie i kontrola procesu). Efektywne zarządzanie interesariuszami w tej grupie wymaga przede wszystkim zaangażowania ich w działania projektowe, utrzymania wysokiego poziomu komunikacji oraz zaspokajania ich potrzeb i oczekiwań.

W lewym górnym rogu mapy interesariuszy znajdują się osoby, które mają znaczący wpływ na zgodność i jakość usługi realizowanej w ramach projektu, a jednocześnie stosunkowo niski poziom zainteresowania tworzonymi rozwiązaniami. Są to członkowie zespołu magazynowego, którzy fizycznie przeprowadzają operację etykietowania. Zaangażowanie ich w spotkania oraz poszerzanie ich świadomości w zakresie ryzyk wynikających z niewłaściwego oznaczenia produktów regulowanych to istotne elementy strategii współpracy z tą grupą interesariuszy.

Obszar w prawym dolnym rogu obejmuje jednostki o wysokim poziomie zainteresowania i niskim wpływie. Kierownik zespołu magazynowego koordynuje zadania wykonywane przez zespół magazynowy, ale nie zawsze może wpłynąć na jakość i zgodność realizowanych zamówień. W tej grupie interesariuszy znajdują się także użytkownicy produktów oraz organy nadzoru rynku. Konsumenci są najbardziej narażeni na niebezpieczeństwa związane z użytkowaniem produktów, z kolei organy nadzoru rynku prowadzą kontrole podlegające regulacjom i mogą nakładać na producenta pieniężne kary administracyjne w przypadku niezgodności.

Ostatnią grupą są osoby o małym zainteresowaniu i wpływie – w badanym projekcie jest to specjalista IT zatrudniany przez Centrum Dystrybucji. Jest to osoba wspierająca systemowe działania projektowe, której odpowiedzialność w projekcie skupia się wokół rozwiązywania bieżących problemów związanych z funkcjonowaniem wykorzystywanych systemów i innych rozwiązań informatycznych.

Bez względu na poziom wpływu i zainteresowania wszystkie relacje z interesariuszami w analizowanym projekcie były na bieżąco monitorowane, a strategię zarządzania nimi korygowane w razie potrzeby. W czasie trwania projektu zespół projektowy udostępniał interesariuszom również dane projektowe i informacje o postępach, m.in. w formie raportów i podsumowań.

Zasoby potrzebne do realizacji projektu

Z punktu widzenia realizacji zadań, które stanowią krytyczną składową projektu, zasoby są kluczowym czynnikiem, umożliwiającym ich pomyślne wykonanie. Kierownik projektu i kierownik zespołu magazynowego odpowiedzialni są za efektywne zarządzanie zasobami w swoich organizacjach, dbając o terminowość, wyniki, jakość i osiągnięcie założonych celów. Jeśli, zgodnie z przedstawionym w dalszej części pracy planem komunikacji, zgłoszony zostanie problem bądź incydent, którego rozwiązanie wymagać będzie dodatkowych nakładów pracy lub innych środków, zasoby mogą zostać odpowiednio przeorganizowane.

Projekt „Etykietowanie CLP” obejmuje 4 typy zasobów niezbędnych do uzyskania produktu wyjściowego projektu: zasoby ludzkie, finansowe, rzeczowe i informacyjne. Szczegółowe zestawienie zaangażowanych zasobów zawiera tabela 3.

Tabela 3. Zasoby potrzebne do realizacji projektu

Organizacja Zasoby	Centrum Dystrybucji X	Firma Y
Ludzkie	<ul style="list-style-type: none"> • Biuro obsługi klienta – dwóch specjalistów w zakresie usług wartości dodanej • Kierownik zespołu magazynowego • Zespół magazynowy realizujący usługę • Specjalista IT 	<ul style="list-style-type: none"> • Kierownik projektu • Eksperti ds. regulacji i zgodności produktów • Zespół projektujący etykiety • Koordynator procesu
Finansowe	<ul style="list-style-type: none"> • Środki własne • Przepływy pieniężne (ang. <i>Cashflow</i>) – zyski z poprzedniego okresu rozliczeniowego wykorzystywane są jako zasoby w kolejnym okresie rozliczeniowym. 	<ul style="list-style-type: none"> • Środki własne (koszty operacyjne pierwotnie ponosi Centrum Dystrybucji X, które są następnie ujmowane w miesięcznej fakturze za realizację wszystkich usług wartości dodanej) • Przychody firmy
Rzeczowe	<ul style="list-style-type: none"> • System WMS • Drukarki • Papier do drukarek • Strefa w magazynie wyznaczona do realizacji procesu etykietowania wraz z wyposażeniem (np. stoły, krzesła, wózki paletowe ręczne, noże bezpieczne, taśmy itd.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Program do tworzenia etykiet • Produkty wymagające etykietowania

Organizacja	Centrum Dystrybucji X	Firma Y
Zasoby		
Informacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • Prognozy sprzedaży poszczególnych artykułów • Wytyczne dotyczące operacji etykietowania, np. umiejscowienie etykiety lub poziom etykietowania (np. puszka, tubka, butelka, opakowanie jednostkowe, karton zbiorczy) • Dostępność do systemów oraz baz danych, gdzie przechowywane są grafiki etykiet i inne dane dotyczące procesu 	<ul style="list-style-type: none"> • Zestawienie produktów wymagających dodatkowego etykietowania • Lista krajów zamawiających poszczególne produkty • Informacje oraz symbole wymagane na poszczególnych produktach • Informacje o rozmiarach produktów (konieczne, aby dopasować rozmiar etykiety) • Prognozy sprzedaży poszczególnych artykułów • Dostępność do systemów oraz baz danych, gdzie przechowywane są grafiki etykiet i inne dane dotyczące procesu

Źródło: opracowanie własne.

Zasoby ludzkie obu organizacji są źródłem oryginalnej pracy ekspertów, wobec czego każdy zespół i ekspert powinien posiadać odpowiednie kompetencje i wiedzę w zakresie swojej odpowiedzialności, np. eksperci ds. regulacji i zgodności produktów muszą posiadać umiejętność interpretacji aktów prawnych, a zespół magazynowy musi umieć obsługiwać system magazynowy zintegrowany z drukarkami do etykiet.

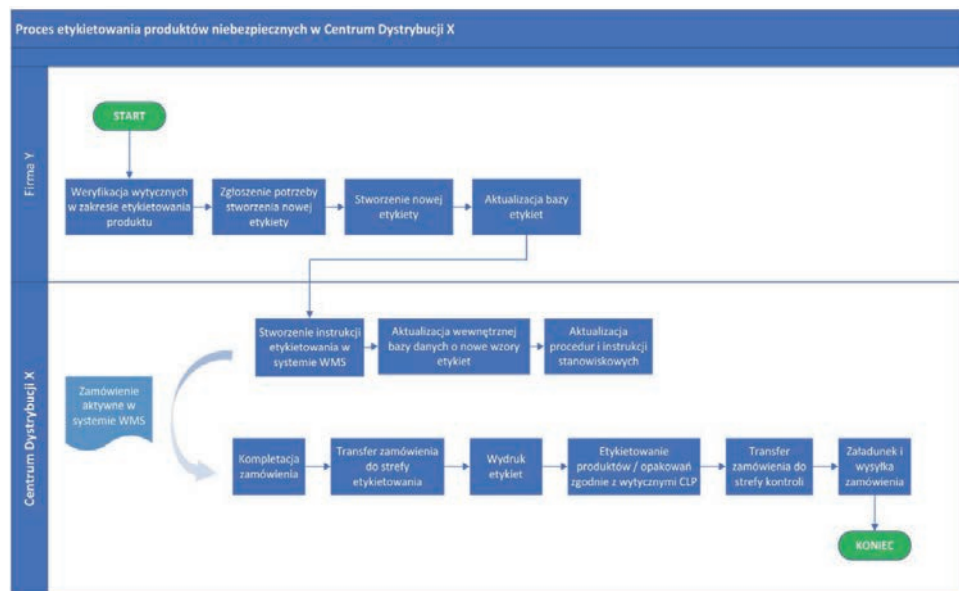
Zasoby finansowe projektu obejmują środki własne oraz przychody Firmy. Pierwotnie koszty ponosi wykonawca usługi, tj. Centrum Dystrybucji, jednak zgodnie z ustaleniami zapisanymi w kontrakcie między partnerującymi organizacjami, koszty związane z realizacją usług wartości dodanej są co miesiąc refakturowane, czyli przenoszone na podmiot korzystający z usługi – Firmę Y. Pozostałe koszty związane z przechowywaniem produktów i innymi procesami magazynowymi nie są wliczane w budżet projektu.

Zasoby rzeczowe z kolei obejmują m.in. rozwiązania informatyczne w systemie WMS, które umożliwiają automatyzację procesu etykietowania poprzez wykorzystanie funkcjonalności „przypisania” danego wzoru etykiety w systemie do zamawianego produktu i kodu kraju kupującego. Niezbędne zasoby rzeczowe w badanym projekcie to także oprogramowanie do tworzenia grafik etykiet, strefa w magazynie oraz jej wyposażenie, a przede wszystkim artykuły będące produktem wejściowym procesu etykietowania.

Z uwagi na szeroki zakres projektu można stwierdzić, że dostęp do zasobów informacyjnych miał bezpośredni wpływ na powodzenie projektu. Każdy podmiot zaangażowany w realizację zadań projektowych potrzebuje dostępu do określonych informacji, danych czy wartości. Na etapie wdrażania projektu dane opracowywane przez zespół projektowy przechowywane były w wewnętrznych bazach, które zostały wcześniej określone i zaakceptowane przez interesariuszy projektu. Co więcej, na potrzeby samego procesu etykietowania instrukcje etykietowania wszystkich produktów wprowadzane były do systemu WMS. Wzory etykiet natomiast zapisywane były w zintegrowanej bazie danych. Ponadto przez cały okres trwania projektu prowadzone były notatki ze spotkań, nowych ustaleń, rozwiązań i praktyk.

Celem dokumentowania postępów była nie tylko kontrola przebiegu projektu, ale także zebranie danych potrzebnych do stworzenia dokumentacji procesu, a ostatecznie osiągnięcie wyznaczonego standardu wykonywanych zadań. Finalnie utworzono mapy procesów, instrukcje szczegółowe dla produktów z niestandardowymi wytycznymi, wizualizacje oklejonych produktów oraz szczegółową procedurę, której celem jest pomoc użytkownikom w przestrzeganiu wymogów Rozporządzenia CLP w ramach procesu etykietowania.

Rysunek 2. Mapa procesu etykietowania produktów niebezpiecznych w Centrum Dystrybucji



Źródło: opracowanie własne.

Podział zadań i odpowiedzialności w projekcie, plan komunikacji

Pomiędzy zadaniami zaplanowanymi do wykonania w ramach projektu „Etykietowanie CLP” występuje wiele korelacji i zależności, np. rozpoczęcie pracy nad zadaniem nr 2 zależne jest od pozytywnego ukończenia zadania nr 1. Istotne jest więc, aby stale monitorować i kontrolować postępy wszystkich zadań i, w razie potrzeby, aktualizować harmonogram projektu. Tę zależność określa się mianem zależności międzyzadaniowych.

Odpowiedzialność za realizację zadań w badanym projekcie podzielona została między członków zespołu projektowego; dzielą tym samym odpowiedzialność, która najczęściej niemal całkowicie spoczywa na kierowniku projektu. Poszczególne zespoły odpowiedzialne były za wykonanie zadań w obszarze własnych procesów i kompetencji, aby zapewnić najwyższą jakość usługi końcowej.

Aby zdefiniować role i przypisać im odpowiedzialności, zastosowano macierz RACI (*Responsibility Assignment Matrix*), który określa udział poszczególnych interesariuszy w realizacji projektu.

RACI to akronim od angielskich słów:

- **R** – *Responsible* – odpowiedzialny – wykonawca zadania;
- **A** – *Accountable* – rozliczany – osoba ostatecznie odpowiedzialna za prawidłowe i efektywne wykonanie zadania, która posiada władzę decyzyjną;
- **C** – *Consulted/Contributed* – kontrybutor – osoba, która posiada wiedzę ekspercką i może dostarczyć dane i informacje pozwalające na realizację zadania;
- **I** – *Informed* – informowany – osoba informowana o postępach zadania i podejmowanych decyzjach (Miranda, Watts, 2022).

Podział zadań i odpowiedzialności w ramach projektu „Etykietowanie CLP” przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Macierz RACI

Nazwa zadania	Firma Y				Centrum Dystrybucji X			
	Kierownik projektu	Eksperti ds. Regulacji i zgodności produktów	Zespół projektujący etykiety	Koordynator procesu	Biuro Obsługi Klienta	Kierownik zespołu magazynowego	Zespół magazynowy	Specjalista IT
Zdefiniowanie zakresu projektu (produkty, odbiorcy, rodzaje etykiet)	A/C	R	I	I				
Opracowanie karty projektu	A	R	R	R				
Zapewnienie płynności finansowej (zatwierdzenie szacowanych kosztów operacyjnych przez odpowiednie funkcje w organizacji)	R			R				
Przypisanie zasobów do realizacji projektu	A	R	R	A	I	R	I	
Przegląd produktów w celu określenia wymagań dotyczących etykietowania	A	R						
Przegląd i aktualizacja istniejących wzorów etykiet	A	R	R	I	I		I	
Zdefiniowanie dalszych zadań do realizacji w ramach projektu	A/C	R	R	R	I	I	I	
Podział zadań i obowiązków w zespole projektowym	A/C	R	R	R	I	I	I	
Spotkania zespołu projektowego w celu analizy procesów i narzędzi oraz znalezienia rozwiązań dla nowych wymagań	A	R	R	R	R	R		
Tworzenie dokumentacji procesu (procedury, instrukcje, mapy procesu, wizualizacje)	A	C	C	R/A	I	I	I	
Wdrożenie grafik nowego typu etykiet (etykiety UFI)	C	C	R/A	C	I	C	I	C
Wdrożenie procesu automatycznego wydruku nowego typu etykiet (etykiety UFI)	C	C	I	A	C	R	R	R
Wdrożenie grafik nowego typu etykiet (etykiety na zestawy składające się z kilku mieszanin lub substancji niebezpiecznych)	C	C	R/A	C	I	C	I	C

Nazwa zadania	Firma Y				Centrum Dystrybucji X			
	Kierownik projektu	Eksperti ds. Regulacji i zgodności produktów	Zespół projektujący etykiety	Koordinator procesu	Biuro Obsługi Klienta	Kierownik zespołu magazynowego	Zespół magazynowy	Specjalista IT
Wdrożenie procesu automatycznego wydruku nowego typu etykiet (etykiety na zestawy składające się z kilku mieszanin lub substancji niebezpiecznych)	C	C	I	A	C	R	R	R
Test nowych etykiet	C	C	I	A	I	R	R	C
Pilotażowe zamówienie	I	I	I	A	I	R	R	I
Kontrola zamówień w celu weryfikacji poziomu, jakości oraz zgodności oznaczenia produktów	C	C	I	A	R	R	I	I
Sporządzanie dokumentacji zamówień w formie zdjęć – ocena jakościowa	I	I	I	C	I	A	R	
Standaryzacja procesu aktualizacji etykiet (np. gdy skład produktu lub adres dystrybutora ulegnie zmianie)	A/C	R	R	R	C	C	I	
Standaryzacja procesu komunikacji oraz raportowania między zespołami	I	R	R	R/A	I	I	I	
Proces akceptacji dokumentów	R	R	R	A	I	I		
Szkolenie zespołów zaangażowanych w realizację procesu	A	R	R	R	R	R		
Przegląd wdrożonych procesów i rozwiązań	A	R	R	R	I	I	I	
Działania dodatkowe (rozwiązywanie bieżących problemów, testowanie nowych rozwiązań, procesowanie zgłoszeń dla nowych produktów/grup językowych)	A	R/C	R	R/C	R	R	R	R

Źródło: opracowanie własne.

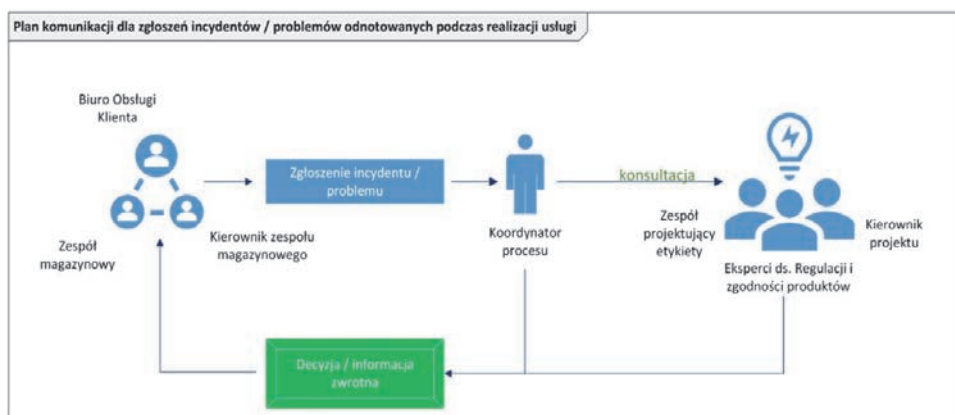
Komunikacja ma kluczowe znaczenie dla powodzenia projektu. Wszystkie działania podejmowane w ramach realizacji projektu są, przynajmniej częściowo, procesem komunikacyjnym. Zespół projektowy oraz pozostałe jednostki zaangażowane w zadania projektowe muszą się komunikować i współpracować ze sobą, aby wszystkie elementy projektu, takie jak: cele, wymagania projektodawcy,

zadania, harmonogramy, ryzyka, wyniki i rozwiązania współpracowały ze sobą, tworząc jeden pomyślnie zrealizowany projekt.

Aby interesariusze byli stale świadomi celów projektu, jego statusu i wyników oraz ról i obowiązków wszystkich zaangażowanych w projekt, plan komunikacji w badanym projekcie obejmuje trzy elementy:

1. Mapę procesu etykietowania produktów niebezpiecznych, z podziałem zadań na organizację (rysunek 2);
2. Podział ról i odpowiedzialności przedstawiony za pomocą macierzy RACI (tabela 4);
3. Plan komunikacji dla zgłoszeń incydentów i problemów odnotowanych podczas realizacji usług wartości dodanej (rysunek 3).

Rysunek 3. Plan komunikacji dla zgłoszeń incydentów/problemów odnotowanych podczas realizacji usługi

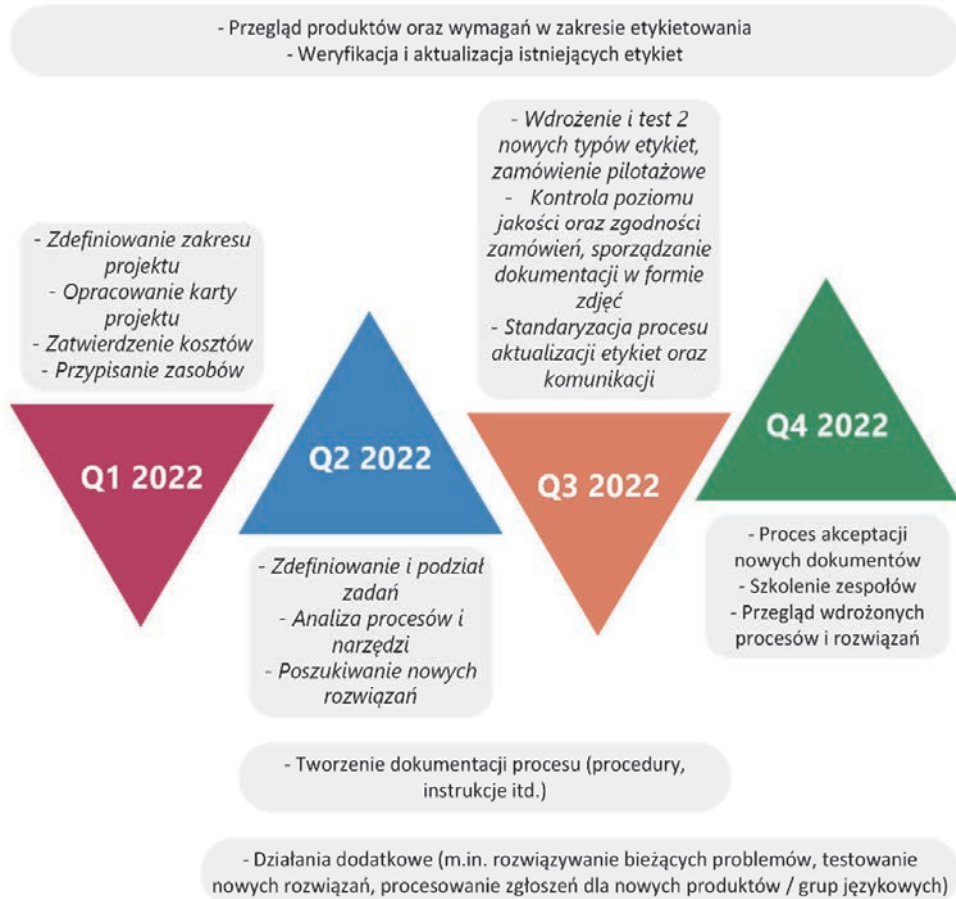


Źródło: opracowanie własne.

Harmonogram projektu

Prace w badanym projekcie podzielone zostały na kilka etapów, rozplanowanych zgodnie z szacowanym czasem potrzebnym na ich realizację. Na każdy z nich przypadało kilka zadań, a niektóre nachodziły na siebie, co w skutku mogło prowadzić do problemów z realizacją projektu i opóźnień. Aby temu zapobiec, przygotowano harmonogram projektu z uwzględnieniem kamieni milowych, podsumowujących poszczególne fazy projektu. Uproszczoną wersję harmonogramu projektu „Etykietowanie CLP” przedstawia rysunek 4.

Rysunek 4. Oś czasu projektu



Źródło: opracowanie własne.

Stworzenie harmonogramu projektu umożliwiło zespołowi wizualizację planu projektu, efektywną koordynację postępów w oparciu o założone cele projektowe, a także efektywne zarządzanie oczekiwaniami interesariuszy. Z kolei wyznaczenie kamieni milowych służyło m.in. rewizji wcześniejszych dokonań oraz ocenie postępów i zapasu czasu na realizację kolejnych etapów projektu.

Kamienie milowe projektu „Etykietowanie CLP”:

- zdefiniowanie i podział zadań projektowych;
- wdrożenie i test dwóch nowych typów etykiet;
- stworzenie dokumentacji procesu (procedura, instrukcje, mapy procesu, wizualizacje);
- szkolenie zespołów zaangażowanych w realizację procesu.

Budżet projektu

W diskutowanym projekcie większość kosztów związanych z realizacją zadań wliczona jest w codzienną operację Centrum Dystrybucji, wydatki nie są więc brane pod uwagę w bilansie kosztów projektu. Do takich kosztów zaliczymy np.:

- czas pracowników przeznaczony na wykonywanie zadań (wynagrodzenie, nakłady pracy kapitału ludzkiego zaangażowanego w realizację przedsięwzięcia);
- zużyte media;
- wynajem powierzchni magazynowej i biurowej;
- kompletację i wysyłkę zamówień;
- transport.

Działania podejmowane przez zespoły zatrudnione przez Firmę także mieszczą się w ich kompetencjach i zakresie obowiązków, w związku z czym organizacja nie ponosi dodatkowych kosztów z tego tytułu.

Sama czynność etykietowania to element procesu kompletacji i wysyłki produktów. Dzięki zastosowaniu dostępnych już rozwiązań i narzędzi operacyjnych, koszt związany z wydrukiem oraz naklejeniem etykiet CLP (siła robocza) jest równy cenie standardowych etykiet drukowanych w Centrum Dystrybucji. Początkowo planowano zakup nowej drukarki na potrzebę wydruku etykiet z kodami UFI z uwagi na ich nieduży rozmiar, aczkolwiek zespół projektowy zaproponował inne rozwiązanie, które pozwoliło uniknąć dodatkowych kosztów. Wygenerowana oszczędność to wartość wydruku i naklejenia ponad 66 tys. etykiet.

Koszt całkowity dostarczenia produktu, w tym procesów logistycznych i procesu etykietowania, zdefiniowany jest odgórnie w kontrakcie pomiędzy Centrum Dystrybucji i Firmą. Zgodnie z zapisem w kontrakcie stawki są indeksowane na początku każdego roku w oparciu o wskaźniki makroekonomiczne.

Identyfikacja ryzyka

Analiza ryzyka w projekcie była ważnym elementem planowania całego przedsięwzięcia. Umożliwiła ona diagnozę i ocenę ryzyk, które mogły wpłynąć na osiągnięcie celów. Zespół projektowy zidentyfikował następujące ryzyka:

- błędne zdefiniowanie zakresu projektu (np. pominięcie produktu lub odbiorcy, a w rezultacie niezastosowanie się do przepisów);
- niewłaściwe określenie wymagań dotyczących etykietowania;
- błędy w treści etykiet;
- problemy systemowe lub techniczne (np. związane z dostępem do danych lub awarią drukarek do etykiet);
- naklejenie błędnej etykiety;
- wysyłka produktu bez wymaganej etykiety.

Mając na uwadze, że projekt został już zrealizowany, w niniejszym badaniu ocenie poddano potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić podczas przeprowadzania procesu etykietowania zgodnie z ustalonymi w projekcie wytycznymi. W tabeli 5 przedstawiono ryzyka zidentyfikowane dla każdego kroku w procesie etykietowania produktów niebezpiecznych.

Tabela 5. Ryzyka w procesie etykietowania produktów niebezpiecznych w Centrum Dystrybucji

Krok w procesie	Źródła ryzyka	Rodzaj ryzyka
Weryfikacja wytycznych w zakresie etykietowania produktu	<ul style="list-style-type: none"> • Zasoby ludzkie • Ryzyko taktyczne (zmienność regulacji prawnych) • Ryzyko zarządzania wiedzą 	Niewłaściwe określenie wymagań dot. etykietowania
Zgłoszenie potrzeby stworzenia nowej etykiety		Pominięcie produktu bądź odbiorcy – brak etykiety dla produktu lub odpowiedniej wersji językowej
Stworzenie nowej etykiety		Błąd w treści etykiet
		Błędny rozmiar lub format etykiety
Aktualizacja bazy etykiet	<ul style="list-style-type: none"> • Zasoby ludzkie • Systemy informatyczne • Ryzyko zarządzania wiedzą • Ryzyko operacyjne 	Awaria oprogramowania do tworzenia etykiet
Stworzenie instrukcji etykietowania w systemie WMS		Problemy techniczne
		Opóźnienie – instrukcja musi być aktywna zanim zamówienie zostanie zwolnione do realizacji
Aktualizacja wewnętrznej bazy danych o nowe wzory etykiet		Błąd ludzki (np. błędnie przypisany poziom etykietowania lub kod kraju)
		Awaria systemu magazynowego
Aktualizacja procedur i instrukcji stanowiskowych	<ul style="list-style-type: none"> • Zasoby ludzkie • Ryzyko zarządzania wiedzą 	Błąd ludzki (np. błąd w danych)
Kompletacja zamówienia	Realizacja w ramach procesu wysyłki	
Transfer zamówienia do strefy etykietowania	Realizacja w ramach procesu wysyłki	

Krok w procesie	Źródła ryzyka	Rodzaj ryzyka
Wydruk etykiet	<ul style="list-style-type: none"> • Ryzyko technologiczne • Systemy informatyczne 	Awaria drukarek podczas realizacji zamówienia
		Awaria systemu magazynowego WMS
Etykietowanie produktów /opakowań zgodnie z wytycznymi CLP	<ul style="list-style-type: none"> • Ryzyko operacyjne • Zasoby ludzkie 	Wysyłka produktu bez wymaganej etykiety
		Wysyłka produktu z niewłaściwą etykietą
		Niska jakość usługi
		Problem z naklejeniem etykiety (np. zbyt mała objętość produktu względem etykiety)
Transfer zamówienia do strefy kontroli	Realizacja w ramach procesu wysyłki	
Załadunek i wysyłka zamówienia	Realizacja w ramach procesu wysyłki	

Źródło: opracowanie własne.

Określone ryzyka mogą w znaczący sposób zakłócić sprawny przebieg procesu etykietowania, a w najgorszym przypadku uniemożliwić jego realizację. Celem ich identyfikacji jest określenie stopnia niepewności, na jaką narażone są obie organizacje.

Ocena jakości i wydajności realizacji usługi po zakończeniu projektu

Wysoka jakość oferowanych produktów i świadczonych usług to kluczowy czynnik wpływający na zyski organizacji. Jakość jest zatem fundamentalnym elementem każdego projektu oraz organizacji, w której jest realizowany. Z tej przyczyny, aby dokonać właściwej oceny badanego projektu, przeprowadzono analizę poziomu jakości procesu realizowanego w ramach projektu „Etykietowanie CLP”. Wykorzystano w tym celu wyniki kontroli jakości, specjalistyczną ocenę ekspertów ds. regulacji i zgodności produktów oraz wyniki audytu wewnętrznego. Wzięto także pod uwagę dane o wydajności i otrzymanych reklamacjach.

Na potrzebę niniejszego badania rozpatrzono poziom jakości realizowanej usługi, biorąc pod uwagę trzy elementy składowe procesu: poziom wykonania, zgodność z Rozporządzeniem CLP oraz satysfakcję klienta.

Tabela 6. Analiza poziomu jakości procesu etykietowania produktów niebezpiecznych

Analizowany element oceny jakości	Obserwacje
Poziom wykonania	<ul style="list-style-type: none"> • Kontrola jakości etykietowanych produktów na poziomie 100% (wrzesień 2022 – styczeń 2023) • Pozytywna ocena i akceptacja pilotażowych zamówień przez ekspertów • Pozytywne wyniki audytu wewnętrznego, brak odnotowanych niezgodności, błędów
Zgodność z Regulacją CLP	<ul style="list-style-type: none"> • Brak zgłoszeń o nieprawidłowościach od organów nadzoru rynku
Satysfakcja klienta	<ul style="list-style-type: none"> • Brak odnotowanych reklamacji i zgłoszeń • Zwiększenie zainteresowania i zapotrzebowania na usługę etykietowania

Źródło: opracowanie własne.

Oczekiwania jakościowe procesu etykietowania zostały jasno określone i przedstawione interesariuszom w pierwszej fazie projektu. Dotyczyły one każdego zadania wykonywanego w procesie, począwszy od gromadzenia wytycznych etykiety do umieszczenia jej na produkcie.

Poziom wykonania usługi mierzony jest na końcowym etapie jej realizacji – po zakończeniu etykietowania produktu. Podczas przygotowywania pilotażowych zamówień zespół projektowy monitorował przebieg procesu i jego rezultaty, m.in. poprzez weryfikację i zatwierdzanie przygotowanych zamówień na podstawie zdjęć przesyłanych przez zespół magazynowy. Uzyskane wnioski i zastosowane następnie praktyki wykorzystane zostały jako wytyczne, które należy spełnić, aby zachować pożądaną poziom wykonania usługi. Aby utrzymać określone standardy przeprowadzana jest regularna kontrola jakości oraz audyty wewnętrzne, mające na celu kontrolę zastosowania wymogów w wybranych losowo zamówieniach. Audyty przeprowadzane są na podstawie dokumentacji procesowej stworzonej w czasie trwania projektu, dotychczas nie wychwycono żadnych niezgodności.

Kolejnym rozpatrywanym elementem jakości jest zgodność z wymaganiami Rozporządzenia CLP. Zapewnienie poprawności w tym obszarze jest jednym z celów głównych projektu „Etykietowanie CLP”. Firma odpowiedzialna za tę część projektu wdrożyła po swojej stronie wiele rozwiązań i podprocesów, aby wyeliminować jakiegokolwiek niezgodności podczas kontroli przeprowadzanych przez organy nadzoru rynku. Do takich podprocesów zaliczyć można m.in. regularny przegląd etykiet czy automatyzację gromadzenia i wykorzystania danych w procesie ich aktualizacji. Jak dotąd nie otrzymano zgłoszenia o nieprawidłowościach.

Satysfakcja klienta jest kluczowym czynnikiem sukcesu nie tylko badanego przedsięwzięcia, ale również całej organizacji. Wiąże się to z faktem, iż zadowolenie konsumenta jest bezpośrednio związane z jego lojalnością i zaufaniem oraz wpływa na pozycję firmy na konkurencyjnym rynku. Odpowiednie oznaczenie produktu podnosi jego wartość dla finalnego odbiorcy, ponieważ dostarcza mu w ten sposób szereg potrzebnych informacji w pożądanym języku. Niemniej jednak, jeśli usługa zostanie wykonana nieprawidłowo, efekt może być wręcz odwrotny – jako przykład można wskazać sytuację, w której etykieta zakrywa istotne symbole, ostrzeżenia czy informacje o produkcie, takie jak data ważności. Brak reklamacji czy innego rodzaju zgłoszeń w zakresie etykietowania produktów niebezpiecznych pozwala wyciągnąć wniosek, że poziom realizacji usługi spełnia potrzeby i oczekiwania klientów. Co więcej, na przełomie ostatnich kilku miesięcy zaobserwowano wzrost zgłoszeń o zapotrzebowanie na usługi etykietowania. Rośnie także zainteresowanie usługą w ramach optymalizacji procesów logistycznych.

Wszystkie trzy elementy opisane powyżej są ze sobą bezpośrednio związane, a warunkiem osiągnięcia wysokiego poziomu jakości jest zapewnienie każdego z nich, np. satysfakcja klienta jest zależna od poziomu wykonania usługi oraz zgodności z wymogami. Podsumowując dotychczasowe rozważania, można stwierdzić, że skuteczne zarządzanie jakością w projekcie „Etykietowanie CLP” przyczyniło się do uzyskania oraz utrzymania jakości usługi na wysokim poziomie.

Oprócz jakości przebadano także wydajność procesu. Instrukcje szczegółowe, z którymi należy się zapoznać przed przystąpieniem do operacji etykietowania, mogły potencjalnie wpływać na czas realizacji zamówień, a tym samym na wydajność zespołu. Wydajność liczona jest na podstawie ustalonych ogólnie norm do przepracowania w danym czasie, inaczej targetów. W omawianym procesie, aby osiągnąć 100% wydajności należy nakleić 395 etykiet w czasie 1 godziny.

W związku z powyższym poziom wydajności procesu etykietowania produktów niebezpiecznych to kolejny czynnik, który zbadano w ramach niniejszej oceny. Złożoność procesu oraz różnorodność produktów i indywidualnych wymogów mogły wydłużyć czas wykonania usługi, co niosłoby kolejne zagrożenia. Jednakże mimo ryzyka spadku wydajności w związku z weryfikacją wytycznych, był i jest to konieczny krok w celu osiągnięcia pożądanej jakości, zgodności i terminowości. Dostęp do szczegółowych instrukcji zapobiega bowiem sytuacjom, których wystąpienie miałoby znacznie większy wpływ na wydajność i efektywność całej operacji, a w perspektywie długoterminowej – na rentowność całej organizacji. Do takich sytuacji zaliczyć możemy:

- spadek wydajności ze względu na czas poświęcony na zgłoszenie problemu;
- wstrzymanie zamówień do czasu uzyskania informacji zwrotnej;
- zmianę ustalonej kolejności realizacji zamówień;

- zaburzenie procesu;
- spadek produktywności.

Z danych odnotowanych przez Centrum Dystrybucji w styczniu 2023 wynika, że wydajność zespołu przekracza docelowe 100%. Można więc stwierdzić, że wdrożone rozwiązania mają finalnie pozytywny wpływ na jakość i wydajność procesu etykietowania chemikaliów w Centrum Dystrybucji.

Podsumowanie

Wzrastająca konkurencja, wzrost wymagań klientów oraz liczne przepisy regulujące obowiązki producentów to tylko kilka z wielu czynników, które zainicjowały realizację projektu „Etykietowanie CLP”. Autorka, wykorzystując swoją wiedzę i doświadczenie w zakresie usług wartości dodanej oraz obserwacje z przebiegu realizacji przedsięwzięcia, przeprowadziła analizę kluczowych elementów projektu.

W czasie trwania projektu zbadano i udoskonalono wszystkie podprocesy, aby ostatecznie usprawnić przebieg operacji etykietowania i zwiększyć bezpieczeństwo produktowe. Rezultaty badań i obserwacji wskazują, że projekt zrealizowano zgodnie z założonym harmonogramem, budżetem i zakresem. Osiągnięto wszystkie cele główne i pośrednie, a co więcej – zaobserwowano dodatkowe korzyści dla poszczególnych interesariuszy i samych organizacji. Wdrożono rozwiązania, które nie tylko usprawniły proces, ale również wyeliminowały lub przynajmniej zminimalizowały ryzyka związane z niezastosowaniem się do wytycznych Rozporządzenia CLP. Podpierając się wnioskami z analizy wszystkich zgromadzonych materiałów, stwierdzono również, że metody i strategie stosowane w projekcie w dużym stopniu przyczyniły się do pomyślnego zakończenia przedsięwzięcia oraz doprowadziły do wzrostu ogólnej wydajności biznesowej obu firm.

Wyniki przeprowadzonego badania wskazują również na wysoki potencjał rozwojowy analizowanych organizacji. Strategiczne podejście do zarządzania projektami i ukierunkowanie na przyszłość tworzą przed organizacjami wiele perspektyw rozwoju, optymalizacji procesów biznesowych i logistycznych oraz poszerzania zakresu swoich działalności.

Bibliografia

- A guide to the project management body of knowledge (PMBOK guide), Project Management Institute Inc., ISBN 9781628251845, USA, 2017.
- Cyran Juraszek, K. (2019). Artykuł poradniczy: Jak określić cel i rezultaty projektu, aby się z nich rozliczyć? *Publicystyka*, 25.04.2019. <https://publicystyka.ngo.pl/jak-okreslic-cel-i-rezultaty-projektu-aby-sie-z-nich-rozliczyc>.
- Miranda, D., Watts, R. (2022). What Is A RACI Chart? How This Project Management Tool Can Boost Your Productivity, *Forbes*, 14.12.2022.

Project management. Zarządzanie projektami w przedsiębiorstwach działających w Polsce. KPMG, 2019.

Skrzypek, E., Grela, G., Piasecka, A. (2019). *Uwarunkowania doskonalenia zarządzania jakością*. UMCS w Lublinie.

Tarczyński, G. (2019). *Optymalizacja procesów magazynowych. Wybrane modele i metody*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu,

Przepisy prawa Unii Europejskiej

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1272/2008 z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie klasyfikacji, oznakowania i pakowania substancji i mieszanin, zmieniające i uchylające dyrektywy 67/548/EWG i 1999/45/WE oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1907/2006, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 22.12.2009.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/745 z dnia 5 kwietnia 2017 r. w sprawie wyrobów medycznych, zmiany dyrektywy 2001/83/WE, rozporządzenia (WE) nr 178/2002 i rozporządzenia (WE) nr 1223/2009 oraz uchylecia dyrektyw Rady 90/385/EWG i 93/42/EWG, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 5.5.2017.

Znaczenie i zakres wiedzy medycznej w kształceniu kadry ZHP

Streszczenie: Celem pracy jest ukazanie istoty i wpływu wiedzy medycznej na działalność instruktorów ZHP, zakresu tej wiedzy oraz zestawienie sposobów kształcenia kadry ZHP do andragogiki i pielęgniarstwa. Zwrócono uwagę na narzędzia andragogiki, w tym Cykl Kolba. Przedstawiono zakres wiedzy uzyskiwanej podczas szkoleń z zakresu pierwszej pomocy. Zaprezentowano wyniki badań na bazie wywiadu, w którym wzięły udział osoby związane z ZHP, aktualnie wykonujące lub przygotowujące się do zawodów medycznych i pokrewnych. Przedstawiono wnioski dotyczące efektów ukończonych szkoleń w ZHP oraz propozycje ich udoskonalenia.

Słowa kluczowe: kształcenie medyczne w ZHP, instruktorzy ZHP a pielęgniarki, andragogika, kursy pierwszej pomocy, zakres szkoleń medycznych w ZHP, znaczenie szkoleń medycznych w ZHP

Wykaz skrótów

- ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
- HIB – Harcerski Instytut Badawczy ZHP
- HSR – Harcerska Szkoła Ratownictwa ZHP
- pwd. – stopień instruktorski przewodniczki/przewodnika ZHP
- phm. – stopień instruktorski podharcmistrzyni/podharcmistrza ZHP
- hm. – stopień instruktorski harcmistrzyni/harcmistrza ZHP
- AAH – Arkusz Analizy Hufca
- WKPP – Wędrowniczy Kurs Pierwszej Pomocy

The importance and scope of medical knowledge in the training of the ZHP leaders

Abstract: The aim of the thesis was to show the essence and impact of medical knowledge on the activities of the organizations instructors, to show the scope of this knowledge and to present the methods of training ZHP leaders in comparison to andragogy and nursing. Attention was paid to the tools of andragogy, especially the Kolb Cycle. The scope of knowledge obtained during training for leaders and in the field of first aid is presented. The thesis presents the results of research conducted on the basis of an interview in which people who are or were ZHP leaders and who are currently performing or preparing to perform professions related to health and medicine took part. On that basis conclusions concerning the effects of the completed training in ZHP are presented. Solutions on how to develop a health and medicine system in the organization were presented.

Keywords: Medical education in ZHP, ZHP leaders and nurses, andragogy, first aid courses, the scope of medical training in The Polish Scouting & Guiding Association (ZHP), the importance of medical training in The Polish Scouting & Guiding Association (ZHP)

Wstęp

Wśród różnych zadań instruktorów ZHP jest wiele obszarów do pracy z podopiecznymi (aspekty wychowawcze) oraz pracy nad sobą (aspekty samorozwoju). Ważnymi aspektami, również ze względów bezpieczeństwa, są umiejętności i wiedza medyczna oraz postawy związane z potrzebą pomocy innym¹.

Wart podkreślenia jest fakt podobieństw w sposobach nauki pierwszej pomocy w ZHP do niektórych teorii pielęgnowania (jak np. teorie Virginii Henderson i Jean Watson dot. odpowiadania na konkretne potrzeby ludzi). Wspólnymi aspektami jest dostosowanie działań do potrzeb drugiego człowieka, czy umiejętność zaspokajania ich w sytuacji, gdy on sam nie może ich sobie zapewnić (Alligood, 2018). Kształcenie kadry w ZHP jest oparte na narzędziach andragogiki (Karawajczyk, 2009, s. 95–108). Najpopularniejszy w organizacji jest Cykl Kolba, który zakłada cztery fazy nauki (Knowles, 1973), oraz metoda *action learning*, wykorzystująca ćwiczenia, gry i symulacje².

By zostać instruktorem ZHP, należy zdobyć stopień przewodniczki/przewodnika. Wśród wymogów uzyskania stopnia jest kurs przewodnikowski³, w którego treściach znajduje się m.in. rozwój biopsychospołeczny dzieci i młodzieży⁴. Kolejnym wymogiem do uzyskania stopnia jest udział w kursie pierwszej pomocy, które również mogą być organizowane przez hufce lub Harcerską Szkołę Ratownictwa⁵.

Przedmiotem niniejszej pracy jest uzyskanie opinii na temat tego, jak wiedza medyczna jest rozpowszechniana w ZHP oraz jaki ma wpływ na instruktorów, czy jej poznanie wpływa na działalność instruktorską lub czy definiuje wybór zawodu przez członków kadry ZHP.

Celem niniejszej pracy jest poznanie perspektywy badanych na temat zdobywania umiejętności i wiedzy medycznej przez kadrę ZHP, ukazanie zakresu tej wiedzy oraz zestawienie kształcenia kadry ZHP z andragogiką, a także przedstawienie podobieństw aktywności kadry ZHP do działań osób w zawodach medycznych.

Aspekty wychowawcze wiedzy medycznej i zdrowotnej w ZHP

Misja ZHP określa zadanie kadry ZHP jako wszechstronne wychowanie, a zasadami harcerskiego wychowania są: praca nad sobą, braterstwo i służba – wynikająca

1 Podstawy Wychowawcze ZHP, 2009.

2 Analiza sposobów uczenia się dorosłych w miejscu pracy. Instytut Analiz Rynku Pracy, 2019.

3 System Stopni Instruktorskich ZHP, 2016.

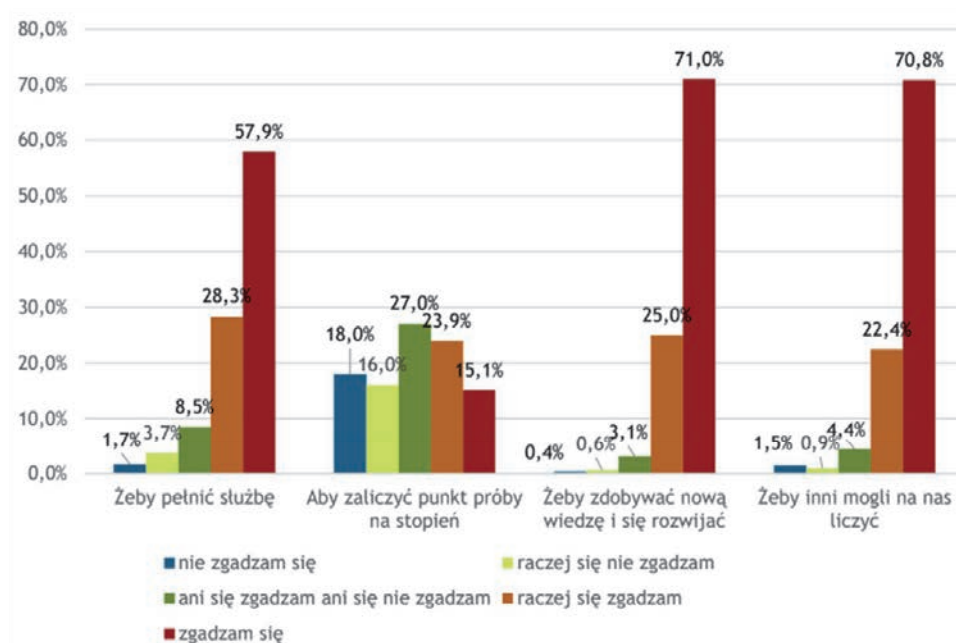
4 Standard kursu przewodnikowskiego, 2021.

5 Harcerska Szkoła Ratownictwa i specjalność ratownicza w Związku Harcerstwa Polskiego. Harcerski Instytut Badawczy, 2020.

z potrzeby własnej, a także z odpowiedzialności za siebie i drugiego człowieka oraz w ogóle za społeczeństwo⁶.

Potrzebę spełniania tych zasad ukazuje badanie HIB z 2020 roku. Ankietowani odpowiadali na pytanie, jaki jest ich cel nauki pierwszej pomocy oraz jak bardzo zgadzają się z odpowiedziami. Około 71% ankietowanych odpowiadało, że uczą się tych umiejętności, by inni mogli na nich liczyć⁷. Wyniki badania ilustruje wykres 1.

Wykres 1. Cel nauki pierwszej pomocy



Źródło: *Harcerska Szkoła Ratownictwa i specjalność ratownicza w Związku Harcerstwa Polskiego*. Harcerski Instytut Badawczy, 2020.

W ramach programu drużyn harcerskich prowadzone są zbiórki o pierwszej pomocy. Według badania, którego wyniki ujęto w tabeli 1, aż 92% ankietowanych potwierdziło, że w jego drużynie prowadzone są zbiórki o tej tematyce.

6 *Podstawy Wychowawcze ZHP*, 2009.

7 *Harcerska Szkoła Ratownictwa...*, op. cit.

Tabela 1. Czy w Twojej drużynie prowadzone są zbiórki o tematyce pierwszej pomocy?

Odpowiedź	Procent odpowiedzi
tak	92%
nie	8%

Źródło: *Harcerska Szkoła Ratownictwa i specjalność ratownicza w Związku Harcerstwa Polskiego*. Harcerski Instytut Badawczy, 2020.

Podjęcie zdrowotne w ZHP a teorie pielęgnowania - w oparciu o potrzeby

Prawo Harcerskie określa, że harcerz jest pożyteczny. Podejmując służbę, dba o zaspokojenie potrzeb drugiej osoby⁸. W drużynach prowadzi się zbiórki dot. pierwszej pomocy, a niektóre z nich działają ze specjalnością ratowniczą (Kulczyk-Prus, Wrzosek, 2013).

Podjęcie do zdrowia w ZHP jest podobne do rozumienia pielęgnowania przez dwie twórczynie teorii pielęgnowania – Virginię Henderson i Jean Watson, które swoje nauki opierały na potrzebach.

V. Henderson skupiała się na pomocy człowiekowi w aspektach, w których w danej chwili nie jest w stanie poradzić sobie samodzielnie oraz by jak najszybciej odzyskał zdolność do samoopieki. Pielęgnowanie to asystowanie człowiekowi w dążeniu do samodzielności. Henderson wyodrębniła 14 potrzeb człowieka, które należy zaspokoić, by utrzymać równowagę w życiu i zrealizować cele opieki (Alligood, 2018).

Model humanistycznej troskliwości J. Watson oparty był na naukach humanistycznych, m.in. fenomenologicznej teorii osobowości Carla Rogersa. Głównym celem pielęgnowania określiła troskliwość, gdzie pomoc potrzebna jest, by uzyskać bądź utrzymać harmonię w życiu człowieka poprzez zaspokojenie podstawowych 12 potrzeb człowieka (Alligood, 2018).

Aspekty opieki i troski nad drugim człowiekiem zgodne są z system wartości opisywanym w Statucie ZHP⁹ oraz Harcerskim Systemie Wychowawczym¹⁰. Podstawy Wychowawcze opierają się na byciu pożytecznym, niesieniu pomocy bliźniemu, stawaniu się coraz lepszym, czy pełnieniu służby innym – właśnie w odpowiedzi na potrzeby drugiego człowieka.

8 *Podstawy Wychowawcze ZHP*, 2009.

9 Statut Związku Harcerstwa Polskiego, 2022.

10 *Podstawy Wychowawcze...*, op. cit.

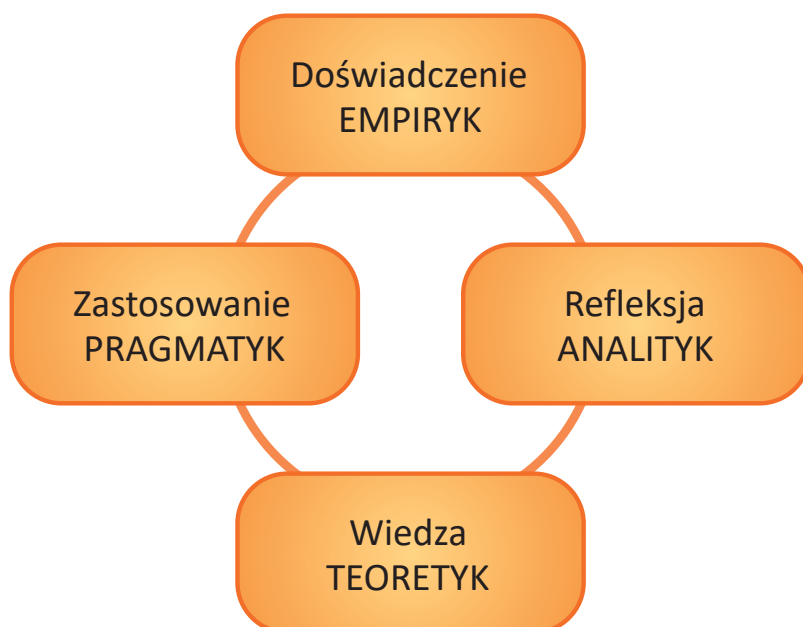
Andragogika i jej narzędzia pracy

Apostoł andragogiki Malcolm Knowles uważa, że pedagogika jest edukacją prowadzoną „z góry”, zaś andragogika – „edukacją równych sobie”, opartą na podejściu partnerskim. To nauka i sztuka o pomaganiu osobom dorosłym w procesie uczenia się (Knowles, 1973).

Wincenty Karawajczyk dostrzega potrzebę dorosłych, by wiedzieli, po co uczą się danej umiejętności, wiedzy (Havighurst, 1972). Mają bardziej zróżnicowany zbiór doświadczeń niż młodzież i dzieci oraz większą potrzebę samodzielności. Odczuwają potrzebę nauki, np. ze względu na to, że dany element pozwala im na skuteczniejsze działanie. Ważne jest, by tworzyć warunki do współuczestnictwa, ale także rozpoznawać edukacyjne potrzeby uczestników szkoleń, stosować taki model działań, by uczestnicy zdobywali jak najwięcej doświadczeń (Karawajczyk, 2009, s. 95–108).

Do najsłynniejszych narzędzi andragogiki należy cykl Davida Kolba, według którego wiedza przyjmowana jest na bazie przekształconych doświadczeń. Cykl można rozpocząć w dowolnym momencie, ale istotne jest, by późniejszej fazy następowały po sobie zgodnie ze schematem¹¹ przedstawionym na rysunku 1.

Rysunek 1. Cykl Kolba



Źródło: Mazurek, Stępień, 2017.

¹¹ *Analiza sposobów uczenia się dorosłych w miejscu pracy*. Instytut Analiz Rynku Pracy, 2019.

Na kanwie cyklu Kolba powstały style uczenia się wg teorii P. Honeya i A. Mumforda, które wyróżniają: empiryka (doświadczającego), analityka (rozważającego), teoretyka (wyciągającego wnioski) oraz pragmatyka (planującego) (Owczarz, 2005). Każdy z tych stylów charakteryzuje inne właściwości i predyspozycje osób uczących się, co wprost powinno przekładać się na wybór adekwatnych metod nauczania (Mazurek, Stępień, 2017).

Jednym z narzędzi andragogiki jest *action learning*, w którym prowadzący szkolenie dla dorosłych korzysta z symulacji i gier. Techniki te nie tylko zwiększają zaangażowanie uczestników i uatrakcyjnają szkolenie, ale też znacznie zwiększają jego efektywność. Grupa liczy zwykle od 4 do 8 uczestników z różnymi doświadczeniami zawodowymi¹².

W ZHP korzysta się z *action learning*. Zajęcia prowadzone są tak, by to uczestnicy wyciągali wnioski z podejmowanych przez siebie aktywności. Pracują w stałych, mniejszych grupach (zastępach). Duży nacisk kładzie się na to, by treści nie były przekazywane w podawczych formach, a wnioski z zajęć wynikały z dotychczasowych doświadczeń uczestników oraz ćwiczeń podczas szkoleń¹³. Takie podejście przynosi oczekiwane efekty w procesie kształcenia dorosłej kadry w ZHP, co ujmowane jest w oficjalnym poradnictwie organizacji (Czechowska, 2013).

Potrzeba kształcenia medycznego w ZHP

Dokumenty ZHP określają wymogi prób przewodnikowskich. Wśród nich znajdują się: ukończenie kursu przewodnikowskiego i minimum piętnastogodzinnego kursu pierwszej pomocy¹⁴. Każdy instruktor ZHP posiada więc podstawowe kompetencje z zakresu pierwszej pomocy, rozwoju psychofizycznego człowieka czy higieny pracy¹⁵. W ZHP co roku przybywa około 1100 nowych instruktorów, co przedstawia wykres 2.

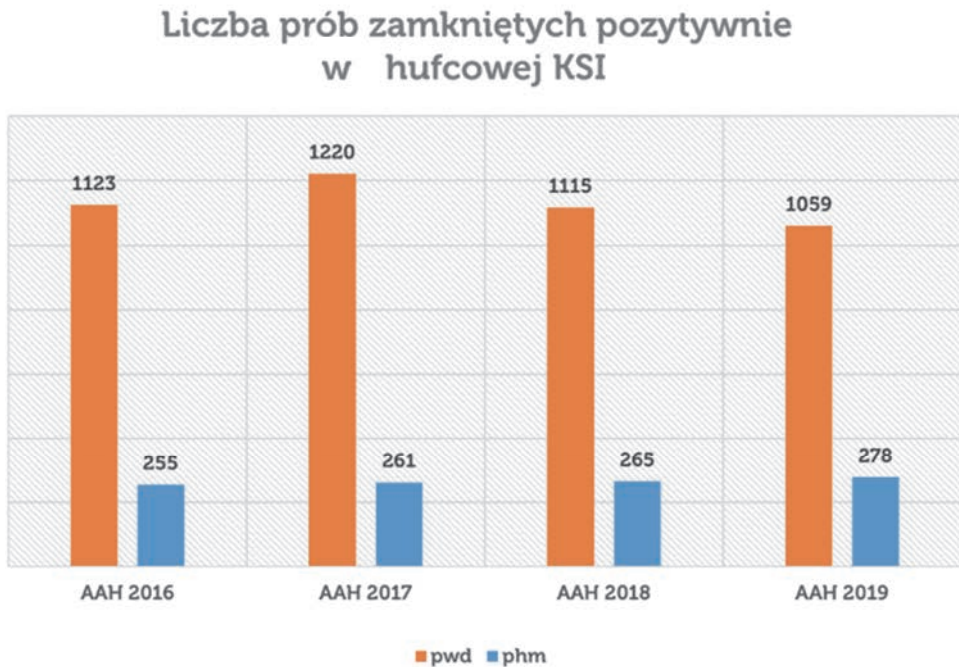
12 *Analiza sposobów uczenia się...*, op. cit.

13 *Kształcenie kadry w ZHP*, 2021.

14 *System Stopni Instruktorskich...*, op. cit.

15 *Standard kursu przewodnikowskiego*, 2021.

Wykres 2. Liczba osób z nadanymi stopniami instruktorskimi w ZHP w latach 2016–2019



Źródło: Ewaluacja Systemu pracy z kadrą ZHP, 2019.

Kursy Harcerskiej Szkoły Ratownictwa

Cele działania HSR to: propagowanie idei udzielania pomocy, a także higienicznego i zdrowego trybu życia, organizacja szkoleń z zakresu pierwszej pomocy, służb medycznych podczas przedsięwzięć programowych ZHP. Pod koniec 2019 roku HSR liczyła 138 aktywnych instruktorów ratownictwa¹⁶.

Do 2020 r. organizowane były przede wszystkim: szesnastogodzinny kurs pierwszej pomocy dla przewodników oraz Wędrowniczy Kurs Pierwszej Pomocy, który trwał przez dwa weekendy (prawie 32 godziny)¹⁷. Od 2020 r. formy te zostały zastąpione Modułowymi Kursami Pierwszej Pomocy, łącznie trwającymi 30 godzin¹⁸.

Organizacja WKPP była ściśle określona przez jednolity program, według którego każdy z wojewódzkich (chorągwiowych) zespołów prowadził szkolenia na swoim terenie. Wiedza, jaką mieli pozyskać uczestnicy, skupiała się na poznaniu

¹⁶ 25 lat Harcerskiej Szkoły Ratownictwa. Miesięcznik Instruktorów ZHP *Czuwaj*, nr 12 (382)/2019.

¹⁷ *Program Wędrowniczego Kursu...*, op. cit.

¹⁸ *Program Kursu Pierwszej Pomocy...*, op. cit.

zasad udzielania pierwszej pomocy, w tym z uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa¹⁹. Elementy programu zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Ramowy program Wędrowniczego Kursu Pierwszej Pomocy HSR

Lp.	Temat	Forma	Czas trwania
1.	Wstęp do kursu	zalecana prezentacja multimedialna	45 minut
2.	Motywacja	dowolna	90 minut
3.	Bezpieczeństwo i wezwanie pomocy	wykład, pokaz, ćwiczenia	120 minut
4.	Podejście i ocena stanu poszkodowanego	wykład, pokaz, ćwiczenia	120 minut
5.	Resuscytacja krążeniowo-oddechowa i automatyczna defibrylacja zewnętrzna (RKO AED)	pokaz, ćwiczenia	225 minut
6.	Urazy i obrażenia ciała	wykład, pokaz, ćwiczenia	420 minut
7.	Następstwa działania ciepła i zimna	wykład, ćwiczenia	150 minut
8.	Zatrucia	wykład	45 minut
9.	Stany zagrożenia życia	wykład, pokaz, ćwiczenia	150 minut
10.	Symulacja pokazowa	pokaz	30 minut
11.	100 pytań do...	dyskusja	60 minut
12.	Symulowane wypadki	ćwiczenia	360 minut
13.	Zakończenie kursu		60 minut
Razem:			1875 minut 31 h 15 minut (plus przerwy)

Źródło: *Program Wędrowniczego Kursu Pierwszej Pomocy Harcerskiej Szkoły Ratownictwa*, 2016.

Program uwzględniał formy teoretyczne i praktyczne, korzystając z takich metod jak: wykłady, pokazy, ćwiczenia, gry i symulacje. Aby zaliczyć szkolenie, a tym samym zostać ratownikiem ZHP, należało zdać egzamin RKO na fantomie, symulację z zakresu umiejętności ratownika ZHP oraz test wiedzy. Choć kursy te nie są już organizowane, opisanie ich programu jest niezbędne dla niniejszej pracy, ponieważ większość odpowiedzi badanych dotyczy właśnie absolwentów WKPP^{20, 21}.

¹⁹ *Program Wędrowniczego Kursu...*, op. cit.

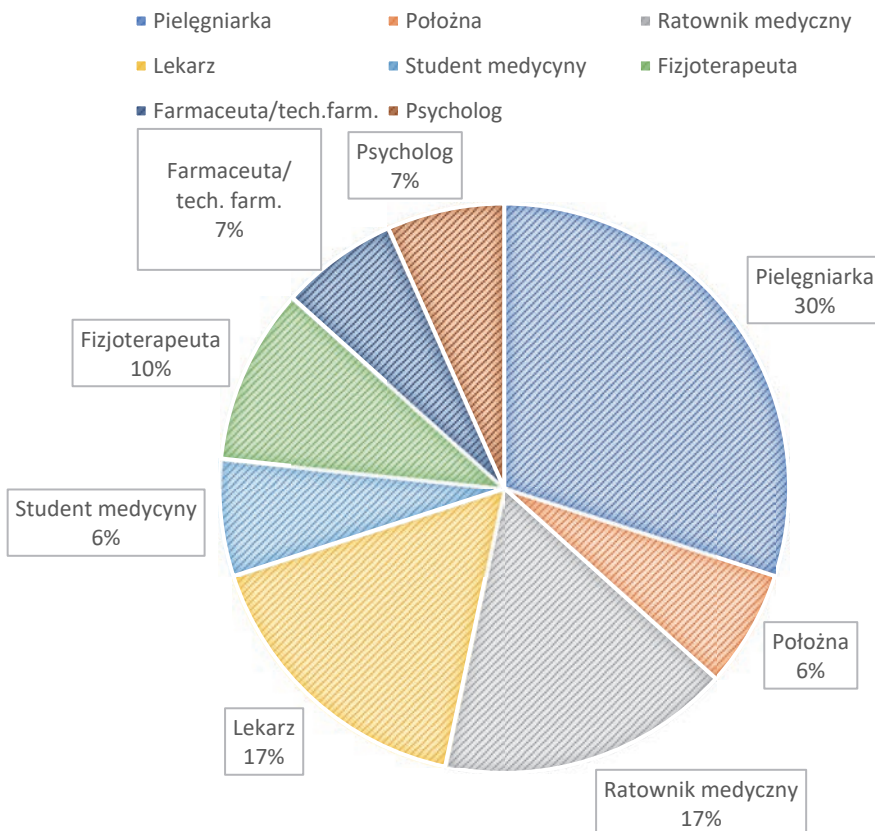
²⁰ *Harcerska Szkoła Ratownictwa...*, op. cit.

²¹ Ewaluacja Systemu pracy z kadrą ZHP 2019, ZHP 2020.

Metodologia

Badanie zostało przeprowadzone w lipcu 2020 r. w formie wywiadu, przeprowadzonego za pomocą specjalnie utworzonego, autorskiego kwestionariusza wywiadu CAWI (*Computer-Assisted Web Interview* – wspomagany komputerowo wywiad za pomocą strony www). Do udziału w badaniu zaproszono osoby, które są bądź były członkami kadry i jednocześnie wykonują lub przyuczają się do wykonywania zawodów związanych z medycyną i zdrowiem. Badania były prowadzone w sposób celowy, a uczestniczyło w nich 30 osób mieszkających w województwach: wielkopolskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim, lubuskim, opolskim i śląskim. Jak wynika z wykresu 3, największy odsetek (30%) wykonywało zawód pielęgniarki. Po 17% respondentów sprawowało zawody lekarza i ratownika medycznego. Mniejsze liczby odnotowano w grupach: fizjoterapeutów, farmaceutów, psychologów, położnych i studentów medycyny.

Wykres 3. Wykonywany zawód respondentów

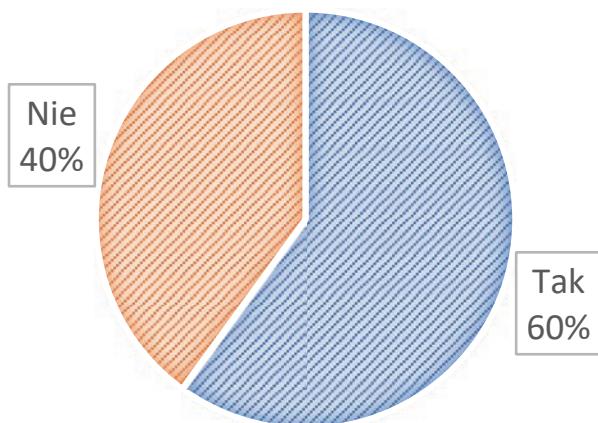


Źródło: opracowanie własne.

Znaczenie wiedzy medycznej w kształceniu kadry ZHP

Respondentów poproszono o odpowiedź na pytanie: „Czy szkolenia medyczne w ZHP wpłynęły na wybór Twojego zawodu?”. Wykres 4 obrazuje, że 60% ankietowanych odpowiedziało na pytanie twierdząco, 40% – przecząco. Co ciekawe, twierdząco odpowiedziało wszystkich 5 ratowników medycznych, a przecząco obie osoby wykonujące zawód psychologa. Brak podobnych korelacji wśród pozostałych grup zawodowych.

Wykres 4. Czy szkolenia medyczne w ZHP wpłynęły na wybór Twojego zawodu?



Źródło: opracowanie własne.

Warto nadmienić, że 20% respondentów odpowiedziało na pytanie twierdząco, jednocześnie argumentując odpowiedź informacjami dot. nie samych szkoleń, ale w ogóle wychowania zdrowotnego, np.: „Zajęcia medyczne oraz prozdrowotne podczas zbiórek, biwaków i obozów wpłynęły na moją decyzję o podjęciu nauki w liceum medycznym”.

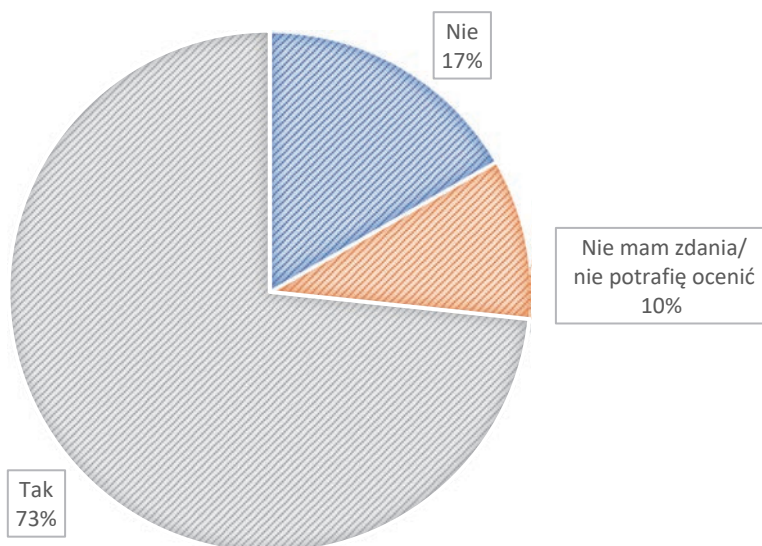
Jednocześnie część osób (10% respondentów), które na pytanie odpowiedziały przecząco, nadmieniła, że o wyborze swojego zawodu zdecydowali wcześniej, niż na etapie udziału w szkoleniach medycznych w ZHP.

Udzielone w wywiadzie odpowiedzi nasuwają wniosek, że to nie sam udział w szkoleniach medycznych, ale całokształt działań wychowawczych w organizacji (np. zbiórki, wyjazdy itd.) powoduje, że kadra ZHP decyduje się na wybór zawodów medycznych i prozdrowotnych.

Następne pytanie brzmiało: „Czy wiedza medyczna i zdrowotna, przekazywana na kursach w ZHP, wpłynęła na Twoją działalność w organizacji?”. Odpowiedzi

„tak” udzieliło 73% respondentów, „nie” – 17%. Dane te przedstawione są na wykresie 5.

Wykres 5. Wpływ wiedzy medycznej i zdrowotnej na działalność w ZHP



Źródło: opracowanie własne.

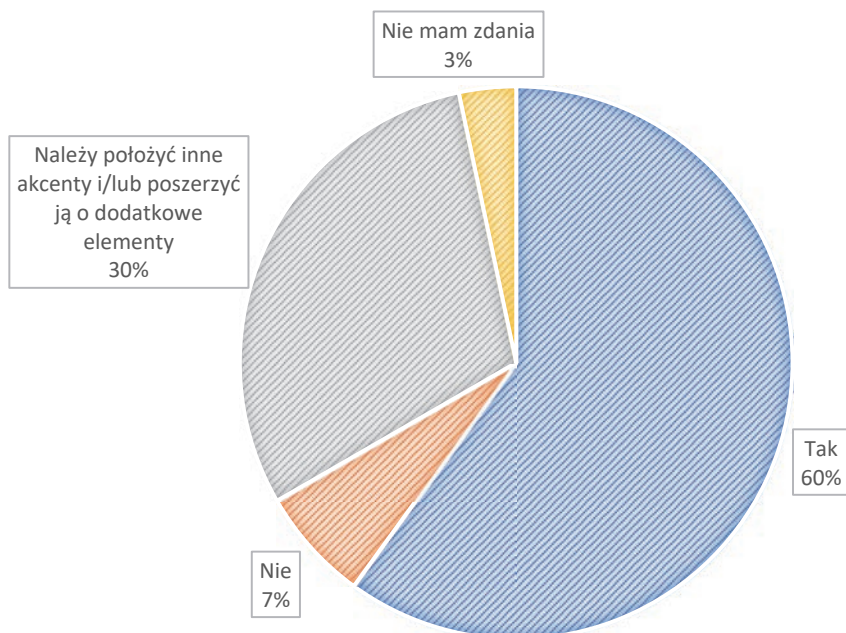
Obrazowe są tu odpowiedzi osób, które nie potrafią tego ocenić, bądź nie mają zdania. Wśród odpowiedzi wyróżnia się: „Nie wiem jak odpowiedzieć, ponieważ kursy medyczne organizowane przez ZHP odbyłam bardzo dawno. Niemniej moja zawodowa wiedza medyczna pomaga mi w działalności w ZHP. Dla mnie bycie pielęgniarką i harcerką jest zbieżne”.

Zarówno wyniki uzyskane z wywiadu, jak i własne obserwacje autora artykułu pokazują, iż większość absolwentów szkoleń medycznych w ZHP odczuwa, że przekazywana wiedza zdrowotna i medyczna wpłynęła na ich dalsze działanie w organizacji, a także poza nią. Zachodzi więc potrzeba ciągłej organizacji tego typu szkoleń w ZHP, ponieważ pozwalają one na poczucie lepszego przygotowania kadry zarówno do działalności w ZHP, jak i do różnych sytuacji życiowych.

Zakres wiedzy medycznej w kształceniu kadry ZHP

Ostatnie pytanie brzmiało: „Czy uważasz, że przekazywana na szkoleniach w ZHP wiedza medyczna jest wystarczająca?”. Wykres 6 przedstawia, że 60% respondentów na pytanie odpowiedziało twierdząco. W sumie 37% z nich wyraziło swoje zastrzeżenia.

Wykres 6. Czy wiedza medyczna przekazywana na szkoleniach w ZHP jest wystarczająca do właściwego pełnienia funkcji wychowawczych?



Źródło: opracowanie własne.

Wśród propozycji zmian, jakie powinny nastąpić, zwracano uwagę na elementy związane z podstawowymi sytuacjami towarzyszącymi wychowawcy i grupie podopiecznych, np.:

- „Powinna być zwiększona liczba godzin pozoracji i omawiania sytuacji, które mogą się wydarzyć na wędrownicy, wycieczce lub w lesie”;
- „Pomija się drobne, ale częstsze problemy (np. zaproszenie oka, biegunka, drobne oparzenia, które wymagają dłuższej pielęgnacji). Moim zdaniem przydatne by było, gdyby program był nakierowany na pielęgniarstwo i samopomoc, niż na stricte ratownictwo medyczne”;
- „Odczułam, że wiedza dotycząca zdrowego trybu życia bądź zwracanie uwagi na zdrowie psychiczne albo odżywianie zostają często pominięte”.

Odpowiedzi te wskazują brak holistycznego podejścia, szczególnie w zakresie promocji zdrowia, zdrowia psychicznego, zasad prawidłowego odżywiania czy podstawowych sytuacji wychowawczych. Uzyskane w wywiadzie odpowiedzi wskazują szereg elementów, które powinny zostać zmienione lub wprowadzone, by móc kompleksowo odpowiadać na potrzeby absolwentów szkoleń medycznych

w ZHP. Rozwiązaniem, które wydaje się odpowiadać na wskazane wnioski, jest wprowadzenie szkolenia o charakterze „opiekuńczym”. Choć to obszary częściowo poruszane na kursach przewodnikowskich, jednak zarówno wyniki wywiadu, jak i własna obserwacja kadry wychowawczej w ZHP wskazują, iż nie jest to wystarczające, by kadra czuła się odpowiednio przygotowana do spełniania swej wychowawczej roli. Nad odpowiednim przygotowaniem programu szkoleń w mojej opinii powinna pracować grupa instruktorów ZHP, wykonujących zawody medyczne (np. pielęgniarki, lekarze, ratownicy), oraz w zakresie pedagogiki czy psychologii.

Podsumowanie

Na podstawie literatury oraz przeprowadzonych badań nasuwa się wniosek, że przekazywanie wiedzy medycznej i zdrowotnej kadrze organizacji odgrywa kluczową rolę w poczuciu gotowości do przyjęcia odpowiedzialności za grupy dzieci i młodzieży. Pozyskanie wiedzy i umiejętności przez instruktorskich adeptów powoduje u nich odczuwalną zmianę w zakresie sposobów i poziomu pracy wychowawczej, głównie ze względu na większą pewność siebie w sferze opieki medycznej i higienicznej.

Prowadzenie kształcenia kadry ZHP w zakresie zdrowotnym i medycznym nie budzi wątpliwości dotyczących metod pracy i wykorzystania narzędzi z obszaru andragogiki. Dostrzegalne jest podobieństwo filozofii pracy pielęgniarek i podejście do przygotowania zdrowotnego i medycznego kadry w ZHP.

Jednocześnie, pomimo widocznego podobieństwa w podejściu do zdrowia osób trzecich w grupach instruktorów ZHP i osób wykonujących zawody medyczne, nadal wskazuje się obszary, w których kształcenie w ZHP powinno zostać poprawione. Wśród nich wymienia się: ujęcie praktyczne (w stosunku do sytuacji wychowawczych występujących przy podejmowanych przez kadrę ZHP działaniach, np. obozach), podejście bardziej pielęgniarskie niż ratownicze (w ujęciu długofalowej opieki niż epizodycznego działania w kryzysie) oraz przygotowania kadry zajmującej się kształceniem pozostałej kadry w ZHP.

Zwraca się uwagę na potrzebę czerpania z pielęgniarstwa: na wyczulenie na potrzebę samoopieki, odpowiedzi na potrzeby – szczególnie w zakresie profilaktyki zdrowia, zdrowych nawyków – w tym z zakresu ćwiczeń, diety oraz z zakresu dbałości o zdrowie psychiczne. Na umiejętności pielęgnowania w prostych, codziennych sytuacjach, takich jak np. postępowanie w przypadku błędów dietetycznych czy efektów niedoboru snu i wypoczynku.

Badani medycy zwracają uwagę na to, że obecne sposoby medyczno-zdrowotnego kształcenia kadry opierają się bardziej na działaniach ratowniczych niż pielęgnarskich (stawiając te dwa zawody niejako w kontrze w stosunku do siebie – co jest pewnym uproszczeniem). To ważna uwaga w kontekście głównych zadań tych

dwóch grup zawodowych. Zadaniem ratowników jest bowiem przede wszystkim reakcja na sytuacje nagłe, w tym szczególnie na stany zagrażające życiu. Wśród zadań pielęgniarzek i pielęgniarzy znajdują się z kolei kwestie opieki zdrowotnej, samoopieki, edukacji pacjenta, często w dłuższym okresie niż w dniu samego zdarzenia. Przy takiej optyce postrzegania zasadne wydaje się dostrzeżenie ciągłej potrzeby dbałości o zdrowie (a więc i wiedzy o tym, jak to zrobić) i realizacji tej potrzeby.

Biorąc pod uwagę wychowawczy charakter organizacji, jaką jest Związek Harcerstwa Polskiego, perspektywa zwracania uwagi na wychowywanie prozdrowotne, umiejętność samoopieki, opieki zdrowotnej nad drugim człowiekiem daje nie tylko kolejne możliwości wychowawcze, ale i wydaje się najwłaściwszym wstępem do nauki udzielania pierwszej pomocy w sytuacjach tego wymagających.

Ponadto warto w procesie przygotowania kadry kształcącej (organizującej szkolenia w ZHP) ujmować narzędzia andragogiki. W standardach kursów kadry kształcącej należy zwrócić uwagę szczególnie na metodę *action learning*, ponieważ instruktorzy często korzystają z tego narzędzia, nie będąc tego świadomi. Również nowoczesne modele kształcenia dorosłych nie są powszechnie znane kadrze ZHP, a wzmocniłyby umiejętność w zakresie planowania zajęć prowadzonych dla kadry. Należy poprawić tę sytuację, bo świadoma i dobrze przygotowana kadra kształcąca powinna zapewnić możliwość właściwego przygotowania kadry wychowawczej (i nie tylko) do podejmowanych działań w ZHP.

Bibliografia

- Alligood, M. (2018). *Nursing Theorists and Their Work*, 9th Edition. Elsevier.
- Analiza sposobów uczenia się dorosłych w miejscu pracy*. Instytut Analiz Rynku Pracy, 2019.
- Czechowska, L. (red.). (2013). *Jak zrobić dobry kurs przewodnikowski? Poradnik dla kadry kształcącej*. Główna Kwatera ZHP.
- Ewaluacja systemu pracy z kadrą ZHP*, 2019.
- Harcerska Szkoła Ratownictwa i specjalność ratownicza w Związku Harcerstwa Polskiego*. Harcerski Instytut Badawczy, 2020.
- Havighurst, R. (1972). *Developmental Tasks and Education*, New York.
- Karawajczyk, W. (2009). Kształcenie dorosłych w ujęciu andragogicznym [w:] *Colloquium*, 1, s. 95–108, AMW Gdynia.
- Knowles, M. (1973). *The Adult Learner: A Neglected Species*. Gulf Publishing Company.
- Kształcenie kadry w ZHP*, 2021.
- Kulczyk-Prus, E., Wrzosek, M. (red.). (2013). *Uczestnicząc w grze – poradnik drużynowego drużyny harcerskiej*, wyd. II. Marron, Łódź.

- Mazurek, E., Stępień, T. (2017). *Kompendium wiedzy koniecznej edukatora dorosłych*. Politechnika Wroclawska.
- 25 lat Harcerskiej Szkoły Ratownictwa. Miesięcznik Instruktorów ZHP *Czuwaj*, nr 12 (382)/2019.
- Owczarz, M. (red.). (2005). *Poradnik edukatora*. Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Podstawy Wychowawcze ZHP*, 2009.
- Program Kursu Pierwszej Pomocy Harcerskiej Szkoły Ratownictwa. Moduły I i II*, 2020.
- Program Wędrowniczego Kursu Pierwszej Pomocy Harcerskiej Szkoły Ratownictwa*, 2016.
- Standard kursu przewodnikowskiego*, 2021.
- Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, 2022.
- System Stopni Instruktorskich ZHP*, 2016.

Koncepcja szkoły promującej zdrowie jako szansa na odwrócenie trendu chorób układu krążenia w Polsce

Streszczenie: Koncepcja szkoły promującej zdrowie (SzPZ) zakłada, że zdrowie może być najlepiej tworzone i doświadczane przez ludzi w siedliskach ich codziennego życia i przebywania. Jednym z takich siedlisk są miejsca nauki. Szkoły to specyficznego rodzaju siedliska, gdzie cały system społeczny tworzą uczniowie i nauczyciele działający zarówno indywidualnie, jak i wspólnie na rzecz promocji zdrowia. Szkoły promujące zdrowie poprzez swoje szczególne podejście – etos zdrowia – mogą mieć w przyszłości ogromną moc sprawczą, jeśli chodzi o ograniczanie zachorowań na choroby układu krążenia całego społeczeństwa, będąc miejscami utrwalania u najmłodszych pokoleń systemu wartości zdrowotnych i budowania prawidłowych, bo świadomych schematów wyborów, zachowań, postaw, preferencji. Wpajanie przez SzPZ odpowiednich wzorców stylu życia na etapie edukacji szkolnej pozwoli zbudować w przyszłości zdrowe społeczeństwo, z niższym odsetkiem zgonów z powodu chorób układu krążenia.

Słowa kluczowe: zdrowie, promocja zdrowia, szkoła, szkoła promująca zdrowie, SzPZ, choroby układu krążenia

The concept of a health promoting school as an opportunity to reverse the trend of cardiovascular diseases in Poland

Abstract: The concept of the health promoting school (HSP) assumes that health can be most fully created and experienced by people in the habitats of their everyday life and residence. One of such habitats are places of learning. Schools are a specific type of habitat, where the entire social system is made up of students and teachers acting both individually and jointly for the promotion of health. Schools promoting health through their special approach – the ethos for health – may in the future have great causative power when it comes to reducing the incidence of cardiovascular diseases in the entire society. Being places where the system of health values is consolidated in the youngest generations and building correct, because conscious patterns of choices, behaviors, attitudes and preferences. Instilling appropriate lifestyle patterns at the stage of school education by the HCP will allow to build a healthy society in the future with a lower percentage of deaths due to cardiovascular diseases.

Keywords: health, health promotion, school, health promoting school, SzPZ, cardiovascular diseases

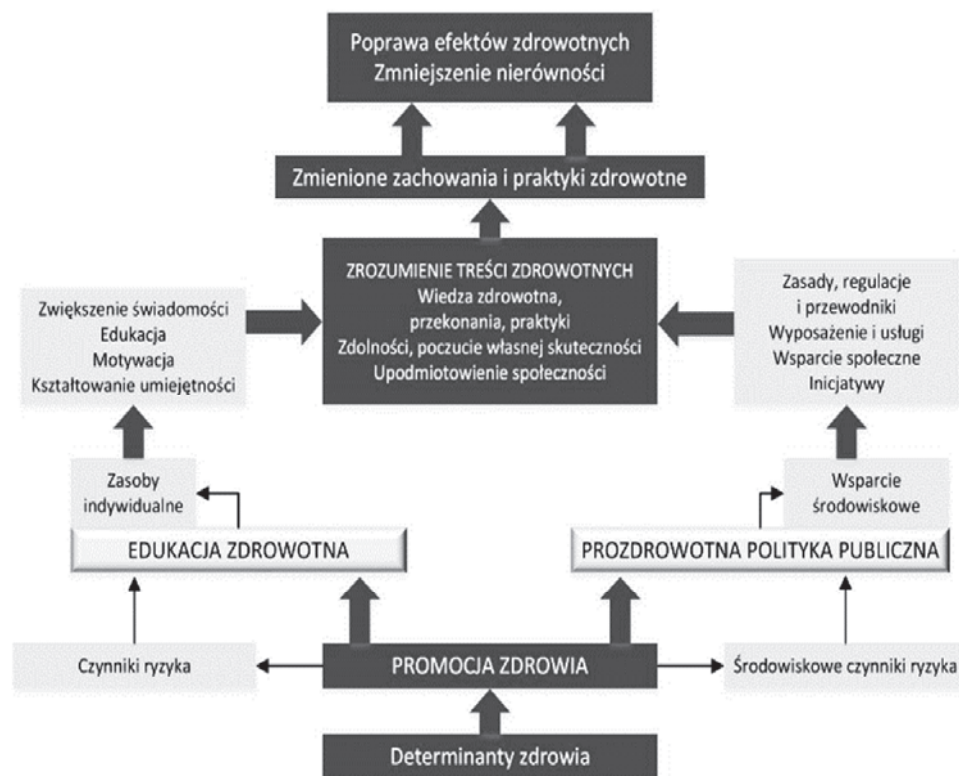
Wstęp

Potrzeba większego uczestniczenia szkół w działaniach na rzecz zdrowia społeczeństwa jest współcześnie większa niż kiedykolwiek wcześniej. Wzajemne powiązania zdrowia i edukacji zasadzają się na tym, że zdrowie pozwala chłonąć wiedzę, uczyć, rozwijać uzdolnienia i kreatywność, przystosowywać do kolejnych społecznych ról, utrzymywać dobre relacje międzyludzkie. Im lepiej wykształcone społeczeństwo, bardziej świadome możliwości wyboru, działań i ich konsekwencji, tym mniej zachowań ryzykownych, mniejsze problemy ze zdrowiem, niższa zachorowalność, wyższa średnia wieku umieralności, lepsza jakość życia. Według szacunków 30-letni mężczyźni z wyższym wykształceniem mogą żyć aż o blisko 12 lat dłużej (a kobiety o ok. 5 lat dłużej), niż ci z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub niższym (Wojtyniak, Goryński, 2016, s. 477–496). Związki zdrowia i edukacji od zawsze były podstawą rozwoju higieny szkolnej. Dzisiaj szkoła uznawana jest za bardzo ważne dla zdrowia siedlisko, tj. miejsce życia, nauki pracy, współistnienia i działania społeczności szkolnej. Dostrzeganie tych powiązań było początkiem rozwoju w Europie w 1989 roku szkół promujących zdrowie (SzPZ), czyli społeczności szkolnych składających się z pracowników szkół i uczniów współpracujących ze społecznością lokalną w tworzeniu wspólnego środowiska społecznego i fizycznego, uczącego dbania o zdrowie i dobre samopoczucie. Szkoła promująca zdrowie jest ruchem oddolnym, co oznacza, że społeczność szkolna sama decyduje o tym, jakie podejmuje działania w zakresie promocji zdrowia. Współcześnie koncepcję SzPZ można uznać za upowszechnioną, bowiem od 2007 r. funkcjonuje w Europie sieć Szkół dla Zdrowia, obejmująca kilkadziesiąt krajów. Program SzPZ jest najdłużej trwającym, stale rozwijającym się, skoordynowanym, systemowym, długofalowym i dobrowolnym zbiorem działań na rzecz zdrowia w europejskich szkołach. W Polsce koncepcja SzPZ jest obecna od 1991 r. – od czasu transformacji ustrojowej. W 1992 r. powstała pierwsza wojewódzka sieć szkół promujących zdrowie w dawnym województwie ciechanowskim (Woynarowska-Sołdan, s. 97–111). Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wartości i filarów SzPZ i zastanowienie się, na ile koncepcja szkoły promującej zdrowie ma szansę stać się koncepcją odwracającą trend epidemii chorób układu krążenia w Polsce, zajmujących niechlubne pierwsze miejsce, jeśli chodzi o przyczyny zgonów społeczeństwa. Postawiono tezę, że rola SzPZ w przyszłości może być wyjątkowo doniosła.

Istota promocji zdrowia

Promocja zdrowia to relatywnie nowa, bo rozwijana od lat 80. poprzedniego stulecia strategia działań dla umocnienia zdrowia pojedynczych jednostek i całej społeczności. Z definicji zawartej w Karcie Ottawskiej Promocji Zdrowia wynika, że promocja zdrowia to proces pokazywania ludziom działań, poprzez które mogą kontrolować i poprawiać swoje zdrowie (Woynarowska, Woynarowska-Sołdan, 2019, s. 13). Promocja zdrowia ukierunkowana jest na podnoszenie świadomości istotności zdrowia w życiu człowieka i społeczeństwa w ogóle, podnoszenie stanu wiedzy o zdrowiu i rozwijanie umiejętności dbania o zdrowie. Wszystko to ma skutkować ukształtowaniem pożądaných postaw odpowiedzialności jednostek w stosunku do swojego stanu zdrowia i pozyskaniem kompetencji w zakresie tego, jaki styl życia prowadzić oraz jakie środowisko do życia wybrać, aby doskonalic swój dobrostan (Cianciara, 2010, s. 17–18). Promocja zdrowia to w ujęciu ogólnym zbiór starań i działań wycelowanych w określone grupy społeczne, które mają przełożyć się na zachowania poprawiające zdrowie, w szczególności prowadzenie sprzyjającego zdrowiu stylu życia, aktywności fizycznej, stosowania zasad higieny, korzystania z opieki zdrowotnej, wyboru i dostosowania środowiska życia, tak aby korzystnie wpływało na zdrowie. Promocja zdrowia jako proces nauczania i uświadamiania podsyła fundamenty merytoryczne i wyobrażenia o tym, jakie ludzie mają możliwości kontrolowania, zachowywania i poprawiania własnego zdrowia (Karski, 2006, s. 9). Początki koncepcji promocji zdrowia opierają się na całościowym podejściu do zdrowia, coraz większym zainteresowaniu zdrowiem z uwagi na istotność dla jakości życia, możliwości rozwoju, ale też obserwując palące problemy zdrowia publicznego, tradycyjnej oświaty zdrowotnej i epidemiologii chorób będących częstymi przyczynami zgonów. Koncepcja promocji zdrowia składa się z jednej strony z polityki prowadzonej przez publiczną opiekę zdrowotną, a z drugiej – z edukacji zdrowotnej społeczeństwa, dlatego że funkcjonowanie ochrony zdrowia i zapewnianie opieki zdrowotnej jako takiej nie poprawia stanu zdrowia społeczeństwa (Majewicz, 2011, s. 123). Promocja zdrowia jako inicjatywa lokalna (ruch oddolny) zajmuje się kreowaniem prozdrowotnej polityki równoległe do tej, którą zapewnia ochrona zdrowia i tradycyjna edukacja, uzupełniając je (Wojtczak, 2009, s. 16). Zakres przedmiotowy koncepcji promocji zdrowia zaprezentowano na wykresie 1.

Wykres 1. Zakres przedmiotowy koncepcji promocji zdrowia



Źródło: Wierzejska, Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 26.

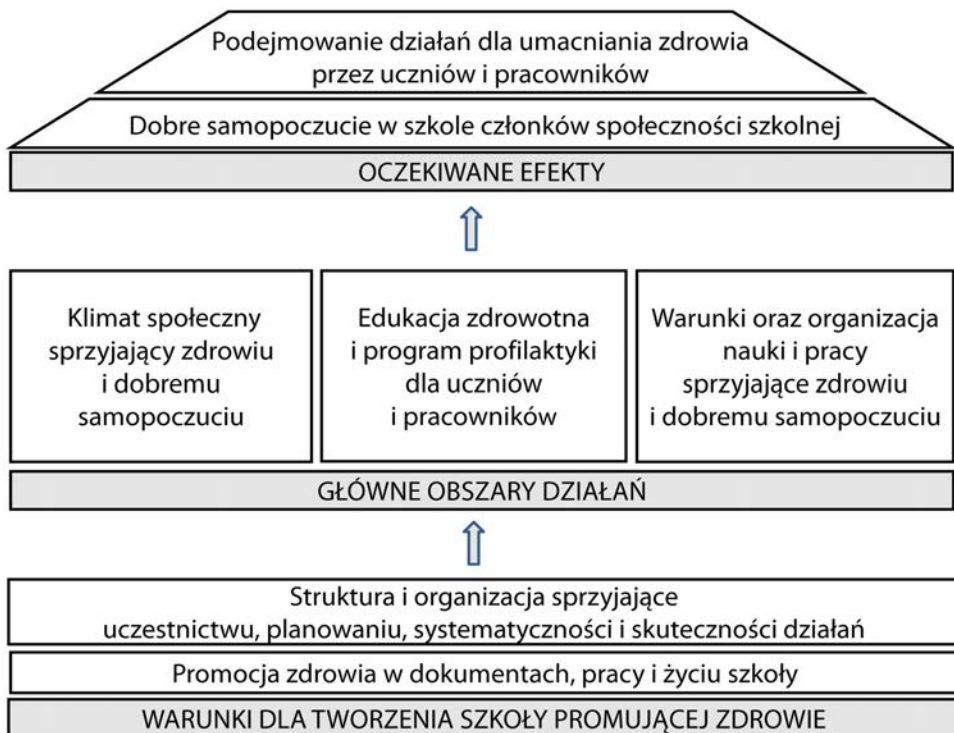
Istota promocji zdrowia jako ruchu odnosi się do: a) wskazywania różnorodności możliwości oddziaływań na zdrowie, b) potęgowania potencjału zdrowia, a nie skupiania na rozwiązywaniu chorób, c) ogółu populacji jako podmiotu oddziaływań promujących zdrowie, a nie tylko tych jednostek, które są w sytuacji zagrożenia zdrowia, d) podkreślania istotnych determinant, ale i zagrożeń dla zdrowia, e) wspierania się profesjonalną wiedzą medyczną osób i instytucji w promocji zdrowia, organizacji i instytucji rządzących, które odpowiadają za tworzenie korzystnych warunków życia społeczeństwa (Wojnarowska, 2012, s. 45).

Koncepcja szkoły promującej zdrowie

W promocji zdrowia wykorzystuje się specyficzne podejścia, wśród których jednym jest podejście siedliskowe. Zakłada ono, że zdrowie jest tworzone i doświadczane przez ludzi w siedliskach ich codziennego życia – m.in. miejscach nauki, tj. szkołach. Szkoły to specyficznego rodzaju siedliska, gdzie cały system społeczny tworzą uczniowie i nauczyciele działający zarówno indywidualnie, jak i wspólnie

na rzecz zdrowia, a także razem szukający w tym zakresie wsparcia zewnętrznego w otoczeniu zewnętrznym. Istota SzPZ polega na całościowej promocji zdrowia w środowiskach szkół, poprzez działania edukacyjne, ochronne (profilaktyczne) i poprawiające zdrowie wszystkich członków społeczności takiej szkoły. Zdrowie jest czołowym aspektem polityki szkoły promującej zdrowie, a edukacja zdrowotna fundamentalnym przedmiotem nauczania. Relacje członków szkoły tworzą pozytywny klimat społeczny, uwspólniając przekonania, postawy, wyobrażenia, preferencje. Budynek i pomieszczenia, teren szkoły i jego okolice, wyposażenie, mikroklimat, zajęcia, serwowane posiłki są w SzPZ zorganizowane tak, aby sprzyjać zdrowiu i dobremu samopoczuciu jej członków. Oznacza to, że SzPZ to inicjatywa znacznie szersza, niż tylko realizowanie programów edukacyjnych dotyczących zdrowia. To specjalne polityki funkcjonowania, oddziaływania programów dydaktycznych i wychowawczych motywujących ich do podejmowania działań dla zdrowia i rozwijających umiejętności samodzielnej i odpowiedzialnej dbałości o zdrowie (Woynarowska, Woynarowska-Sołdan, 2019, s. 13). Model szkoły promującej zdrowie w Polsce pokazano na rysunku 1.

Rysunek 1. Model szkoły promującej zdrowie w Polsce



Źródło: Woynarowska, 2016, s. 13.

Jak pokazano na powyższym rysunku, model SzPZ obejmuje trzy poziomy, jakimi są warunki dla tworzenia promocji zdrowia, obszary działań oraz oczekiwane w perspektywie około 5–7 lat efekty, przekładające się na prozdrowotne działania pojedynczych jednostek, a przez to całych grup społecznych. Jako że nie ma jednej definicji SzPZ, warto zaznaczyć, że SzPZ to taka, która (Herman, 2014, s. 128–129):

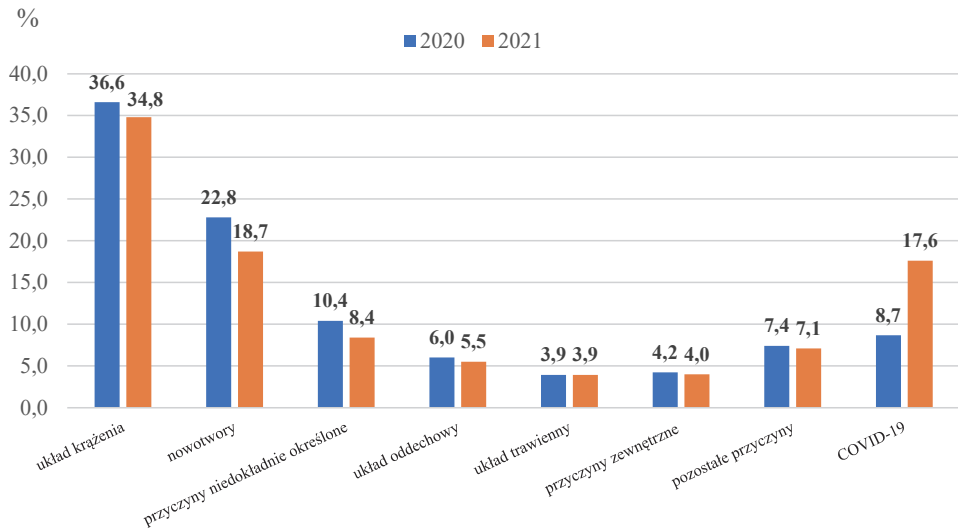
- w obowiązkowym programie nauczania przewiduje edukację zdrowotną;
- jest silnie powiązana z założeniami promocji zdrowia, jej polityka i organizacja wspierają edukację zdrowotną;
- przez program dydaktyczno-wychowawczy, środowisko fizyczne i społeczne szkoły przebrzmiewa etos zdrowia;
- otoczenie lokalne uczniów (pracownicy szkoły, rodzice, organizacje i instytucje lokalne) współpracują z uczniami SzPZ w utrwalaniu wiedzy o zdrowiu i zdrowym stylu życia, korzyściach i zagrożeniach dla zdrowia oraz praktykowaniu wzorców postaw prozdrowotnych stanowiących wzór dla uczniów SzPZ.

Profilaktyka chorób układu krążenia

Choroby układu krążenia (inaczej choroby układu sercowo-naczyniowego) to schorzenia dotyczące narządów i tkanek wchodzących w skład całego układu krążenia, w szczególności jego najważniejszych elementów, jakimi są: serce, tętnice i żyły. Najczęściej występujące w populacji polskiej choroby układu krążenia to: miażdżycy tętnic, udar mózgu, nadciśnienie, choroba niedokrwienna serca, zawał mięśnia sercowego, arytmia, anemia oraz żylaki (Szczeklik, 2011, s. 1408–1409).

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego najczęstszą przyczyną zgonów w Polsce są choroby układu krążenia. W 2021 r. odpowiadały one za ok. 35% wszystkich zgonów, a w 2020 za ok. 37% wszystkich zgonów. Za spadek udziału chorób układu krążenia w zgonach w latach 2020–2021 odpowiada pandemia COVID-19, która w 2020 r. odpowiadała za ok. 9%, a w 2021 za ok. 18% wszystkich zgonów w Polsce (wykres 2).

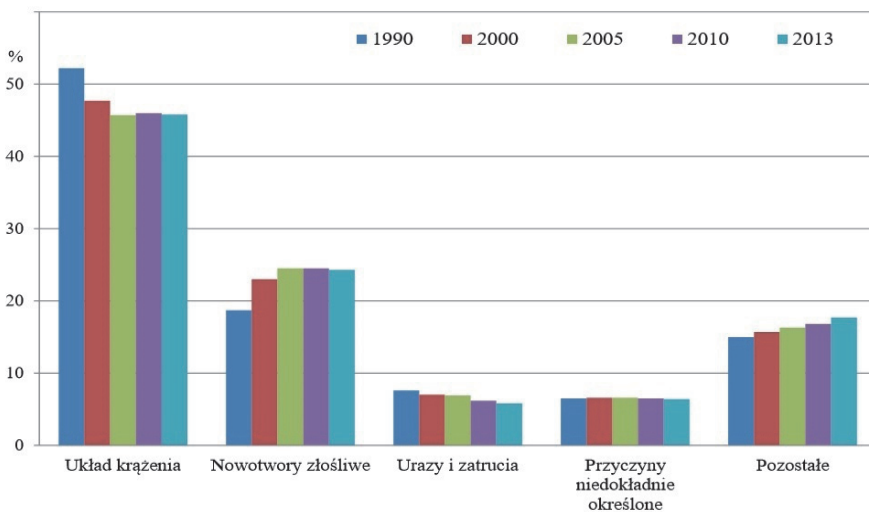
Wykres 2. Przyczyny zgonów Polaków w latach 2020–2021, w %



Źródło: GUS, 2022, s. 4.

Należy zauważyć, że za sprawą zachorowania na nowotwory i z powodu pandemii COVID-19 udział zgonów z powodu chorób układu krążenia spadł. W poprzednich latach choroby układu krążenia odpowiadały za ok. 45–50% wszystkich zgonów Polaków. Na drugim miejscu najczęstszymi przyczynami były nowotwory złośliwe (ok. 19–24% ogółu zgonów) (wykres 3).

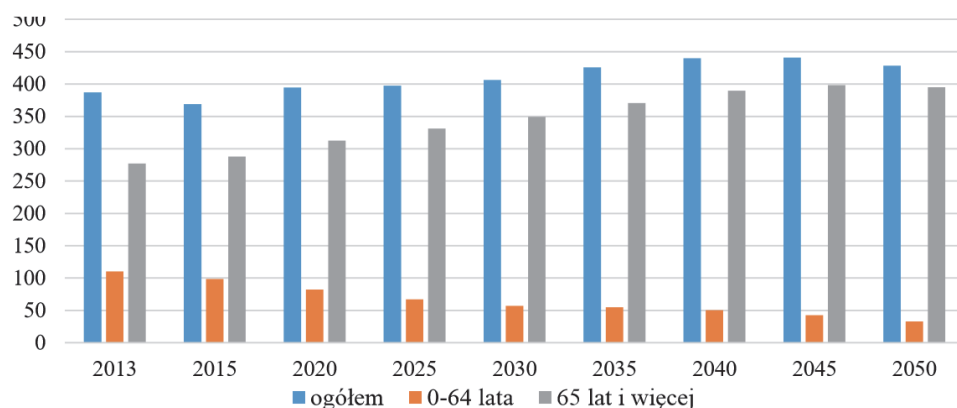
Wykres 3. Przyczyny zgonów Polaków w latach 1990–2013, w %



Źródło: GUS, 2014, s. 4.

Według szacunków GUS do 2050 r. udział chorób układu krążenia wśród przyczyn zgonów tylko nieznacznie się zmniejszy, a to oznacza, że nadal będą one wiodły prym, szczególnie wśród osób po 65. roku życia (wykres 4).

Wykres 4. Prognoza umieralności z powodu chorób układu krążenia w Polsce w poszczególnych grupach wiekowych do 2050 r., w tys.



Źródło: GUS, 2014, s. 4.

Wyróżniono ok. 200 różnorodnych czynników, które przyczyniają się do rozwoju chorób układu krążenia. Według Polskiego Forum Profilaktyki Chorób Układu Krążenia są nimi (Sakowska, Wojtyniak, 2008, s. 185–202):

- czynniki modyfikowalne przez jednostkę, na które ma ona wpływ poprzez swoje zachowania codzienne, regularne działania pro- i antyzdrowotne (styl życia), stosowane terapie, polegające na spożywaniu diety przetworzonej, niezbilansowanej, bogatej w cukry proste, cholesterol, tłuszcze trans, małe spożycie warzyw i owoców, stosowanie używek (palenie tytoniu, spożywanie alkoholu, przyjmowanie innych substancji), brak aktywności fizycznej prowadzący do nadwagi/otyłości, przewlekły stres;
- czynniki niemodyfikowalne przez jednostkę, na które nie ma ona wpływu, takie jak: starszy wiek, któremu sprzyja pogorszenie zdrowia i podatność na choroby, obciążenie genetyczne chorobami układu krążenia, wady wrodzone układu sercowo-naczyniowego, grubość błony wewnętrznej i środkowej tętnicy szyjnej, wskaźniki układu krzepnięcia i fibrynolizy, wskaźniki reakcji zapalnej, rytm serca;
- czynniki częściowo modyfikowalne – miejsce zamieszkania i ekspozycja na negatywne czynniki środowiskowe (np. zanieczyszczenie żywności, powietrza i wody), ubóstwo, niski poziom wykształcenia.

Badania epidemiologiczne wykazują, że zachodzi częste współwystępowanie (kumulacja) wyżej wymienionych czynników ryzyka, determinujących choroby układu krążenia, stąd duży udział tych chorób w przyczynach zgonów Polaków (Strzelecki, Szymborski, 2015, s. 2).

Zwalczanie czynników ryzyka chorób układu krążenia wymaga (Szczeklik, 2011, s. 1408–1409):

- zdrowego odżywiania – zbilansowanej diety bogatej w owoce i warzywa, wodę, żywność jak najmniej przetworzoną, wolną od cukrów prostych, podrobów, nietłustą, ubogą w alkohol;
- wyrabiania nawyków aktywnego wypoczynku, oddawania się regularnemu wysiłkowi fizycznemu;
- rezygnacji z zachowań ryzykownych powodujących zakażenia, zażywania szkodliwych, uzależniających substancji (alkohol, papierosy, narkotyki);
- przeprowadzania okresowych badań lekarskich w zakresie ciśnienia i morfologii krwi, cholesterolu, ultrasonograficznej oceny grubości ścian tętnic szyjnych.

Rola szkoły promującej zdrowie w hamowaniu epidemii chorób układu krążenia w przyszłości

Problem chorób układu krążenia to dzisiaj największe wyzwanie dla społeczeństwa oraz systemu opieki zdrowotnej. Korelacja między wysokim poziomem zachorowalności na choroby układu krążenia w połączeniu z ich przyczynami, wśród których prym wiodzie naganny styl życia, powodujący te choroby, pokazuje, że świadomość konieczności dbania o własne zdrowie w Polsce jest bardzo mała, a dodatkowo społeczeństwo nie wie, w jaki sposób ma dbać o to, by nie narażać układu krążenia na liczne ryzyka. Aby zmniejszyć udział chorób krążenia jako przyczyny zgonów i wydłużyć życie, konieczna jest edukacja w dziedzinie zapobiegania tym poważnym schorzeniom, jakimi są choroby układu krążenia, szczególnie uwzględniając wskazywanie wytycznych dotyczących zmiany stylu życia na prozdrowotny. Styl życia wpływa bowiem w aż 50% na stan zdrowia organizmu, podczas gdy czynniki biologiczne w 20%, środowiskowe w 20%, a dostęp do ochrony zdrowia tylko w 10% (Laudańska-Krzemińska, 2015).

Szkoły Promujące Zdrowie poprzez swoje szczególne podejście (etos) do zdrowia mogą mieć w przyszłości ogromną moc sprawczą, jeśli chodzi o ograniczanie zachorowań na choroby układu krążenia. Przede wszystkim dzięki nim wiedza każdego człowieka na temat przyczyn zachorowań i ryzyk związanych z chorobami sercowo-naczyniowymi może być zdecydowanie większa. Po drugie, wiedza jest podstawą utrwalania systemu wartości zdrowotnych i budowania prawidłowych,

bo świadomych schematów działania. Poprzez edukację i promocję zdrowia SzPZ kształtują u dzieci warunki utrzymywania i doskonalenia zdrowia i upowszechniają zasady zachowań, postaw i wyborów prozdrowotnych, starając się poprzez uczniów wpajać je w styl życia całych społeczności lokalnych i budować zdrowe społeczeństwo. Zdrowy styl życia, jako suma wszystkich zachowań, nastawienia, motywacji, indywidualnych i zbiorowych preferencji, zmierzać może dzięki SzPZ do tego, aby „dziś” uczniowie, a „jutro” dorośli preferowali swój indywidualny styl życia, który będzie sprzyjał eliminacji ryzyk i czynników chorobotwórczych dla układu krążenia. Koncepcja SzPZ zakotwicza się na kształtowaniu takich osobowości najmłodszych pokoleń, którym chce się starać, ulepszać, dbać o zdrowie. Przekazywana wiedza o tym, co jest korzystne dla zdrowia i dlaczego zdrowie jest ważne dla rozwoju, poparta przekonaniem, dowodami i wynikami, jest wiarygodna i dlatego łatwiej wchodzi w nawyk. Program promocji zdrowia wdrażany i propagowany wśród dzieci i młodzieży w SzPZ będzie z pewnością procentował w przyszłości, przez co trend epidemiologiczny chorób układu krążenia zostanie zahamowany.

Szkoła promująca zdrowie jako miejsce, które przygotowuje najmłodsze pokolenia do następnego etapu edukacji, a także do dalszego życia, przekazuje informacje o tym, jak dokonywać „zdrowych” wyborów i eliminować zagrożenia i problemy dla zdrowia, co ma znaczenie dla zachowań, nawyków i preferencji dzieci, w ich późniejszym życiu pozwalających unikać wielu chorób układu krążenia. Jako środowisko częstego przebywania uczniów SzPZ tworzy warunki do ochrony, doskonalenia zdrowia, angażowania się w inicjatywy prozdrowotne, które stają się chlebem powszednim dzieci i mają szansę być dla nich normalnością w późniejszym dorosłym życiu. W SzPZ zdrowie członków tego siedliska jakim jest szkoła jest priorytetem dlatego, że pozwala uczniom zdobywać doświadczenia, umiejętności, rozwijać organizm fizycznie (układy, narządy), psychicznie (myślenie, kontrola emocji, stresu), być członkiem społeczności, w której prozdrowotne zachowania, reguły działania, zasady stylu życia są spójne, są czymś naturalnie wpojonym, dlatego mają szansę być utrwalane przez uczniów i praktykowane w dorosłym życiu zachowania zapobiegające chorobom układu krążenia. To daje nadzieję, że koncepcja szkoły promującej zdrowie jako ta, która wyposaża uczniów w wiedzę i umiejętności niezbędne do podejmowania zdrowych wyborów i kompetencje tworzenia zdrowego i bezpiecznego środowiska życia, może być ideą pozwalającą w dłuższej perspektywie na poprawianie stanu zdrowia społeczeństwa polskiego za sprawą świadomie ukształtowanych prozdrowotnie współczesnych grup społecznych dzieci i młodzieży – wychowanków SzPZ (Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 129).

Podsumowanie

Esencją szkoły promującej zdrowie jest budowanie warunków dla współdziałania i komunikacji, otwierających szerokie możliwości wzajemnego rozbudzania i pomnażania potencjału zdrowia. „Intensyfikacja” treści poznanych przez uczniów w szkole i ich przekładanie na funkcjonowanie swoich rodzin, ich grup i całego społeczeństwa, uznając je za jedyne właściwe, daje nadzieję na polepszenie dzięki najmłodszym pokoleniom, bardziej światłym i świadomym potrzeb, sytuacji zdrowotnej naszego społeczeństwa. Ponieważ najważniejszym elementem odróżniającą koncepcję SzPZ jest wykraczanie programu-ruchu poza obręb szkoły, cała społeczność lokalna może współdziałać w zapobieganiu problemom zdrowotnym w wielu obszarach, w tym chorób układu krążenia.

Bibliografia

- Cianciara, D. (2010). *Zarys współczesnej promocji zdrowia*. PZWL.
- GUS. (2022). *Umieralność w 2021 roku. Zgony według przyczyn – dane wstępne*.
- GUS. (2014). *Umieralność w 2013 roku*.
- Herman, T. (2014). Szkoły Promujące Zdrowie. Przesłanki i założenia teoretyczne dla działalności praktycznej. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, nr 2(6).
- Karski, J.B. (2006). *Praktyka i teoria promocji zdrowia – wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo CeDeWu.
- Laudańska-Krzemińska, I. (2015). Edukacja zdrowotna – założenia teoretyczne i metodyczne [w:] E. Wierzejska, I. Laudańska-Krzemińska (red.), *Edukacja zdrowotna w szkole. Podręcznik dla nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich*. <http://www.kompasnazycie.pl/> [dostęp: 19.03.23].
- Majewicz, P. (2011). Promocja zdrowia i edukacja zdrowotna – przedmiot, cele, zadania [w:] W. Pilecka (red.), *Psychologia zdrowia dzieci i młodzieży. Perspektywa kliniczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sakowska, I., Wojtyniak, B. (2008). Wybrane czynniki ryzyka zdrowotnego związane ze stylem życia [w:] Wojtyniak B., Goryński P., *Sytuacja zdrowotna ludności Polski*. Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny.
- Strzelecki, Z., Szymborski, J. (red.). (2015). *Zachorowalność i umieralność na choroby układu krążenia a sytuacja demograficzna Polski*. Rządowa Rada Ludnościowa.
- Szczeklik, A. (red.). (2011). *Choroby wewnętrzne*, Wyd. Medycyna Praktyczna, Katowice.
- Wierzejska, E., Laudańska-Krzemińska, I., *Edukacja zdrowotna w szkole. Podręcznik dla nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich*, s. 26. <http://www.kompasnazycie.pl/files/upload/Podrecznik%20Jestem%20FIT.pdf> [dostęp: 19.03.2023].
- Wojtczak, A. (2009). *Zdrowie publiczne wyzwaniem dla systemów zdrowia XXI wieku*. PZWL.

- Wojtyniak, B., Goryński, P. (red.). (2016). *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*. Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny.
- Wojnarowska, B. (red.). (2012). *Edukacja zdrowotna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojnarowska, B. (red.). (2016). *Szkoła promująca zdrowie. Poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Wojnarowska, B., Wojnarowska-Sołdan, M. (2019). *Szkoła promująca zdrowie. Podręcznik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Wojnarowska-Sołdan, M. (2015). Szkoła promująca zdrowie w Europie w świetle dokumentów czterech europejskich konferencji. *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 1.

Profilaktyka zdrowia w edukacji wczesnoszkolnej

Streszczenie: Za podnoszenie wiedzy i świadomości dzieci co do zachowań zdrowotnych oprócz rodziców odpowiada także szkoła. Rola nauczycieli w kształtowaniu prozdrowotnych postaw, przyzwyczajzeń i nawyków zdrowotnych jest bardzo doniosła. Spełniają wobec swoich wychowanków szereg zadań o charakterze kształtującym postawy i nawyki zdrowotne, które mają znaczenie dla ich zdrowia w dorosłym życiu. Edukacja zdrowotna na etapie klas I–III edukacji szkolnej ma formę profilaktyki, obejmującej wskazywanie właściwych nawyków i wyborów żywieniowych, aktywności fizycznej i przestrzegania zasad higieny. Rolą nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej jest stworzenie warunków podnoszenia ich wiedzy i świadomości w zakresie zdrowia, do czego służą różnorodne metody, sposoby i techniki nauczania profilaktyki zdrowotnej. Dzięki nim edukacja prozdrowotna na etapie wczesnoszkolnym jest mocno różnorodna, nieograniczona do jednej ścieżki międzyprzedmiotowej, stając się ideą szerokiego i zróżnicowanego rozwoju potencjału fizycznego, psychicznego i społecznego najmłodszych pokoleń poprzez profilaktykę zdrowotną.

Słowa kluczowe: zdrowie, profilaktyka, profilaktyka zdrowia, edukacja, edukacja wczesnoszkolna, edukacja zdrowotna, promocja zdrowia

Health prevention in early school education

Abstract: The school is responsible for raising children's knowledge and awareness of health behaviors apart from parents. The role of teachers in shaping pro-health attitudes, habits and health habits from an early age is very significant. They fulfill a number of tasks for their pupils that shape attitudes and health habits that are important for their later health and life in adulthood. Health education at the stage of grades I-III of school education is in the form of prevention, including indicating the right habits and eating choices, physical activity and compliance with hygiene rules. The role of early childhood education teachers is to create conditions for school students to raise their knowledge and awareness in the field of health, which is achieved by various methods, ways and techniques of teaching preventive health. Thanks to them, pro-health education at the early school stage is highly diverse, not limited to one cross-curricular path, becoming the idea of a broad and diverse development of the physical, mental and social potential of the youngest generations through health prevention.

Keywords: health, prevention, health prevention, education, early childhood education, health education, health promotion

Wstęp

Zdrowie jest jedną z wartości o szczególnej randze w naszej kulturze. Kulturowe wzory zachowań zdrowotnych wynikają z jednej strony z przekazywania ich sobie przez ludzi z pokolenia na pokolenie (wychowanie w rodzinie), wzajemnej socjalizacji w grupach społecznych (rozwój społeczny), postępu cywilizacyjnego pozwalającego na dostęp do zasobów i umożliwiającego podejmowanie aktywności mających wpływ na zdrowie. Z drugiej strony postawy względem zdrowia i wzory zachowań zdrowotnych są pochodną między innymi oddziaływania edukacyjnego instytucji, takich jak placówki oświaty. Na to, jak jednostki dorosłe pojmują, oceniają zdrowie, a także jakie zachowania zdrowotne, nawyki, postawy przejawiają w swoim dorosłym życiu, duży wpływ ma wcześniejsza działalność edukacyjna szkół. Ważnym elementem działalności oświatowej jest przekazywanie wiedzy, wzorów postępowania, hierarchii wartości, ideałów moralnych, promowanie dobrych wyborów, wskazywanie pozytywnych tendencji i trendów. Dzieci w pierwszych latach swojego życia są najbardziej podatne na naśladowanie pozytywnych wzorców zdrowotnych, są mało odporne na perswazję, otwarte na zachęcanie, kształtowanie nawyków i zainteresowań. Z uwagi na dużą siłę oddziaływania szkoły na zachowania dzieci i młodzieży, odgrywa ona dużą rolę w podnoszeniu wiedzy i świadomości w zakresie zdrowia i kształtowaniu sytuacji zdrowotnej całego społeczeństwa.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, jakie są cele i rola edukacji wczesnoszkolnej w profilaktyce zdrowia dzieci oraz jakie narzędzia, sposoby i metody profilaktyki zdrowia stosuje współczesna szkoła.

Zdrowie i czynniki je determinujące

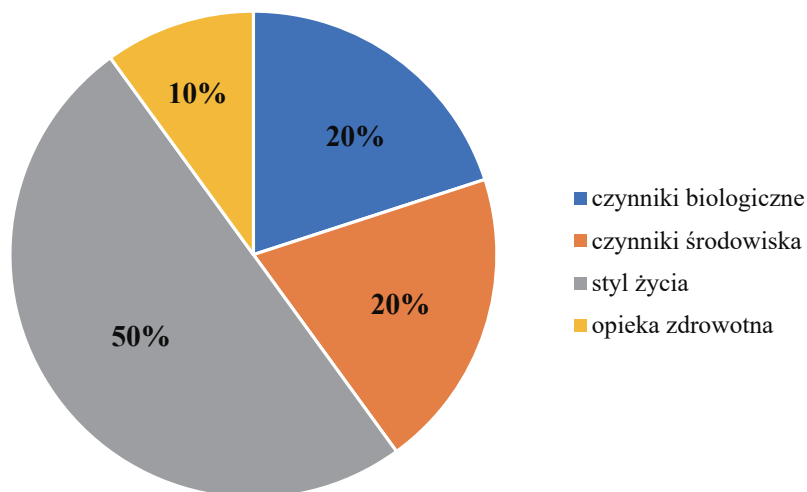
Według definicji Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organisation*, WHO) sformułowanej w latach 40. XX wieku, zdrowie jest kategorią pozytywną, odnoszącą się do sytuacji, w jakiej znajduje się organizm człowieka, określaną jako *well-being* (dobrostan). Ów dobrostan odnosi się w szczególności do sytuacji, w której organizm nie choruje i nie wykazuje niepełnosprawności układów, narządów, psychiki, stosunków międzyludzkich, wewnętrznego spokoju. Jak wskazuje WHO, każdy człowiek ma prawo do ochrony i promowania swojego zdrowia (Wolny, 2019, s. 9–12). Jak piszą I. Heszen i H. Sęk, zdrowie jest stanem równowagi indywidualnej, harmonii jednostki w aspekcie fizycznym, psychicznym, społecznym (posiadanie zasobów i sił fizycznych, psychicznych, społecznych), dzięki którym jednostka może swobodnie działać, żyć, osiągać cele (Heszen, Sęk, 2007, s. 47). Przez W. Piątkowskiego i A.W. Brodniaka zdrowie utożsamiane jest z sytuacją braku chorób czy niedomagań, pozwalającą na nieograniczone działanie, zaspokajanie swoich potrzeb i aspiracji (Piątkowski,

Brodniak, 2005, s. 109). Natomiast B. Woynarowska twierdzi, że zdrowie jest również określane mianem cennej wartości, wartościowego kapitału człowieka (Woynarowska, 2013, s. 19), pozostającej do jego dyspozycji we wszystkich wymiarach jego życia, dającej możliwości i perspektywy osiągania celów życiowych (Woynarowska, 2013, s. 20). W ujęciu M. Blaxter zdrowie to kategoria społeczna, która określa jego społeczną (w systemie społecznym) zdolność do wchodzenia w społeczne role (np. matki, pracownika itp.) i zdolność do realizowania wyników z tych ról zadań (Blaxter, 2009, s. 15–16). Definicja ta podkreśla ogromne znaczenie i sens zdrowia z perspektywy funkcjonowania jednostek w społeczeństwie. Mając na uwadze powyższe definicje zdrowia, można powiedzieć, że zdrowie to ważne bogactwo społeczeństwa, gwarantujące jego przetrwanie i rozwój (Wojtczak, 2009, s. 100–101).

Na zdrowie wpływa równolegle szereg różnorodnych czynników wewnętrznych organizmu człowieka i zewnętrznych, pochodzących z otoczenia, w którym człowiek żyje. Na czynniki te każdy organizm ma większy lub mniejszy wpływ (Korporowicz, 2008, s. 15). Z jednej z najpopularniejszych teorii determinant zdrowia autorstwa M. Lalonde'a (model „pól zdrowia”) wynika, że na zdrowie każdej jednostki wpływają (Lalonde, 1974):

- w ok. 50% prowadzony przez jednostkę styl życia (tryb życia, specyfika codziennych działań i zachowań, codzienne wybory żywieniowe, podejmowanie aktywności fizycznej, nawyki i formy spędzania czasu, sytuacja materialna pozwalająca na zakup żywności określonej jakości, obecność w życiu sytuacji powodujących stres, nałogi) – na styl życia jednostka ma duży wpływ;
- w ok. 20% biologia organizmu jednostki (wiek, płeć, rasa, genetyka, biologiczne obciążenia chorobami, inteligencja, zdolności intelektualne pozwalające na przyswajanie wiedzy o zdrowiu i rozumienie jego wpływu i znaczenia) – oddziaływanie jednostki na czynniki biologiczne jest bardzo ograniczone;
- w ok. 20% środowisko życia jednostki (demografia, zanieczyszczenie powietrza, wód, gleb, miejsce zamieszkania, kultura, społecznie wyznawane wartości, przyjęte normy postępowania, nawyki, trendy rynkowe, zwyczaje społeczne w danej kulturze – szczególnie społecznych grup aspiracji) – to, w jakim środowisku żyje jednostka, w dużej mierze zależy od niej, więc jej wpływ jest relatywnie duży;
- w ok. 10% dostęp jednostki do opieki medycznej, jej funkcjonowanie oraz poziom i jakość świadczonych usług, co pozostaje bez wpływu jednostki (rysunek 1).

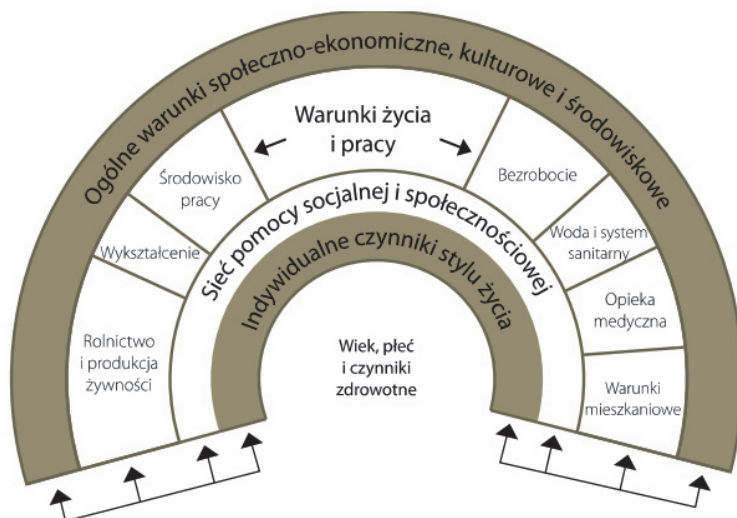
Rysunek 1. Model determinant zdrowia Lalonde'a



Źródło: Opracowanie własne na podstawie Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 8.

Jak wynika z powyższego, najistotniejszym czynnikiem decydującym o zdrowiu jest styl życia, dlatego każda jednostka jest odpowiedzialna za swoje zdrowie z poziomu wyborów zdrowotnych, jakich dokonuje na co dzień. Do modelu Lalonde'a G. Dahlgren i M. Whitehead w swoim tęczowym modelu uwarunkowań zdrowia (Dahlgren, Whitehead, 1991) dodają jeszcze, że za zdrowie współcześnie dodatkowo odpowiadają czynniki społeczno-ekonomiczne, kulturowe i środowiskowe życia, a w szczególności charakter wykonywanej pracy i poziom dochodów, które uwarunkowane są poziomem wykształcenia i decydują o warunkach mieszkaniowych (socjalno-bytowych), możliwościach zakupu dobrej jakości żywności (jakość odżywiania) i zakupu usług opieki zdrowotnej (wsparcia zdrowia), formach spędzania czasu wolnego. Ponadto ważne jest wykształcenie, uzależnione od jakości i funkcjonowania systemu edukacyjnego przekazującego wiedzę o zdrowiu i jego profilaktyce (rysunek 2) (Woynarowska, 2014a, s. 13–14).

Rysunek 2. Uwarunkowania zdrowia wg G. Dahlgrena i M. Whiteheada



Źródło: Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 9.

Świadomość wymienionych wyżej determinantów zdrowia pozwala jednostkom na wprowadzanie w codziennej praktyce działań i podejmowanie wyborów korzystnych dla zdrowia.

Cele edukacji zdrowotnej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym

Edukacja zdrowotna to trwały proces, rozpoczynający się już we wczesnym dzieciństwie i trwający aż po dorosłość (Kościńska, 2010, s. 50). Edukacja zdrowotna to zbiór systematycznych, trwałych działań, w którym jednostka jest motywowana do zachowań dla siebie korzystnych, jednocześnie będąc uświadamianą, jakie działania i czynniki są dla niej niekorzystne (Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 14–15). Edukacja zdrowotna to zdaniem WHO nie tylko przekazywanie informacji zdrowotnej (planowe uczenie), ale kształtowanie w jednostkach poczucia własnej skuteczności w poprawianiu i zachowywaniu zdrowia w toku świadomych decyzji (WHO, 1998). Jak wskazuje B. Woynarowska, edukacja zdrowotna to – jak sama nazwa wskazuje – proces dydaktyczno-wychowawczy przekazywania wiedzy i kompetencji w zakresie ochrony i poprawy zdrowia osób uczących się (Woynarowska, 2013, s. 103). Najskuteczniejsza edukacja zdrowotna w opinii M. Sokołowskiej to ta ukierunkowana na jak najmłodsze dzieci, bowiem wskazując dzieciom najlepsze, najkorzystniejsze dla zdrowia zasady postępowania, zachowania i wybory doskonalące zdrowie, eliminujące ryzyka jego pogorszenia i zachorowania, istnieje największa szansa ich implementacji do nawyków i preferencji (Sokołowska, 2009, s. 11).

Najważniejszymi celami edukacji zdrowotnej dzieci są (Woynarowska, 2014b, s. 11; Żuchelkowska, 2013, s. 23; Syrek, Borzucka-Sitkiewicz, 2009, s. 106):

- przekazywanie wiedzy o zdrowiu i jego determinantach, podkreślanie istotności zdrowia w życiu, konieczności dbania o nie – kształtowanie odpowiednich postaw;
- budowanie od najmłodszych lat zasobów zdrowia, zmniejszając ryzyka zaburzeń rozwojowych, zachorowań, schorzeń – budowanie fundamentów zdrowego, silnego organizmu od małego, zapewnianie dobrego funkcjonowania organizmu w dorosłości;
- wskazywanie pozytywnych nawyków dotyczących zdrowia (w szczególności odnoszących się do żywienia, higieny, aktywności fizycznej, niesięgania po używki, regularnego badania się) – utrwalanie, wpajanie zwyczajów, nawyków, predyspozycji do określonych reakcji, zachowań, wyborów i preferencji, którymi młode jednostki powinny się kierować;
- adaptowanie do zmian zachodzących w młodym organizmie, radzenie sobie z wyzwaniami, przeszkodami, kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów związanych ze zdrowiem, a także uczenie unikania problemów/zagrożeń zdrowotnych;
- poprzez wskazywanie najlepszych dróg dbania o zdrowie i świadomość konsekwencji zagrożeń zmniejszanie ryzyka podejmowania zachowań niekorzystnych dla zdrowia.

Cały zbiór oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych w stosunku do dzieci i młodzieży szkolnej w zakresie zdrowia jest jednocześnie działaniem profilaktycznym, ponieważ ma za zadanie wytwarzanie i utrwalanie wartościowych cech, przy jednoczesnym zapobieganiu cechom niepożądanym. Cele edukacji zdrowotnej w szkole podane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej zawiera poniższa tabela.

Tabela 1. Na czym polegają cele edukacji zdrowotnej w szkole wg MEN

Cele edukacji zdrowotnej w szkole
<ul style="list-style-type: none">• Poznawanie siebie, śledzenie przebiegu swojego rozwoju, identyfikowanie i rozwiązywanie własnych problemów zdrowotnych („uczenie się o sobie”).• Zrozumienie, czym jest zdrowie, od czego zależy, dlaczego i jak należy o nie dbać.• Rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych ludzi.• Wzmacnianie poczucia własnej wartości i wiary w swoje możliwości.• Rozwijanie umiejętności osobistych i społecznych, sprzyjających dobremu samopoczuciu i pozytywnej adaptacji do zadań i wyzwań codziennego życia.• Przygotowanie się do uczestnictwa w działaniach na rzecz zdrowia, tworzenia zdrowego środowiska w domu, szkole, miejscu pracy, społeczności lokalnej.

Źródło: MEN, 2009, s. 56.

Oczekiwanym efektem edukacji zdrowotnej jest nie tyle przyjęcie przez odbiorców wiedzy, ale stosowanie jej w praktyce (Białek, 2011, s. 25–27). Złożoność celów edukacji zdrowotnej dzieci i młodzieży szkolnej wymaga odpowiednio opracowanych programów dydaktycznych i wychowawczych w ramach edukacji zdrowotnej realizowanej w szkołach – programy profilaktyki zdrowia. Z uwagi na to, że styl życia, wybory, zachowania zdrowotne człowieka ulegają w ciągu życia zmianie, kształtowanie zachowań prozdrowotnych osób dorosłych powinno rozpoczynać się już w dzieciństwie, co uzasadnia dużą rolę edukacji zdrowotnej w szkołach, szczególnie w pierwszych latach – na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Pozwoli ona wskazywać dzieciom odpowiednio wcześniej właściwe wzorce i prozdrowotne postawy, które będą mogły praktykować w dorosłości i wpływać na zdrowie społeczeństwa (MEN, 2009, s. 56).

Rola nauczycieli w edukacji wczesnoszkolnej

Ogólnie rola nauczyciela odnosi się do nauczania i organizowania procesu uczenia się dzieci (form wychowania), a w ramach tego: przekazywania nowych informacji, wskazywania powszechnych norm i wartości, wzorców postępowania, stymulowania myślenia i zdolności wychowanków, pobudzania ich aktywności i twórczości, pomagając precyzować zainteresowania i talenty (Franciszkowska, 2007, s. 285). Edukacja wczesnoszkolna charakteryzuje się tym, że ma specyfikę propedeutyczną, usprawniającą, wprowadzającą do dalszej nauki (Więckowski, 2000, s. 259). To sprawia, że nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej (nauczania początkowego) przyjmuje jednocześnie kilka ról, w tym (Jakowicka, 2004, s. 104–105):

- funkcję opiekuna – dba i troszczy się o zdrowie, bezpieczeństwo wychowanków;
- funkcję wychowawcy (wychowanie intelektualne, politechniczne, emocjonalne, moralno-społeczne, światopoglądowe, fizyczne, zdrowotne i estetyczne);
- funkcję diagnostyczno-prognostyczną – obserwuje, projektuje optymalne drogi rozwoju swoich wychowanków;
- funkcję kompensacyjno-usprawniającą – eliminuje ograniczenia, wady, niedostatki, odchylenia w wychowaniu, stosując odpowiednie narzędzia i środki;
- funkcję poznawczo-kształcącą – przekazuje wychowankom podstawową wiedzę potrzebną do tego, aby rozwijać operacje myślowe, poprawiać racjonalne uczenie się.

Rola nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej jest bardzo doniosła z uwagi na duże możliwości jego wpływania na obszary rozwoju poznawczego, społecznego, intelektualnego wychowanków w pierwszych latach ich życia szkolnego. Wiedza i osiągnięcia rozwojowe na etapie edukacji wczesnoszkolnej mają dla dzieci bardzo duże znaczenie, jeśli chodzi o ich późniejsze postawy, samodzielne wybory i decyzje życiowe, zdolność samodzielnego zabiegania dysharmoniom i nieprawidłowościom w dorosłym życiu. Edukacja wczesnoszkolna jest dla dzieci bardzo ważnym podłożem

kształtowania ich wiedzy, świadomości, osobowości, nawyków, co ma bardzo duże znaczenie, jeśli chodzi o edukację zdrowotną (Michalak, 2006, s. 5–11).

Nauczyciele klas I–III są nie tylko wychowawcami, ale również przewodnikami i doradcami do spraw zdrowia wychowanków. Ich postawy i zachowania są obserwowane przez uczniów i często naśladowane, co wskazuje na ich zdolności realnego oddziaływania w kontaktach z dziećmi (Kupisiewicz, 2006, s. 214). Podejścia w edukacji zdrowotnej dzieci i młodzieży, na które wpływa przyjęta przez nauczyciela koncepcja zdrowia i postawa pedagogiczna, zostały pokazane w tabeli 2.

Tabela 2. Stosowane w edukacji zdrowotnej dzieci i młodzieży paradygmaty wg B.B. Jensena

	Edukacja zdrowotna moralistyczna	Edukacja zdrowotna demokratyczna
Koncepcja zdrowia	<ul style="list-style-type: none"> • zachowania zdrowotne, styl życia, • zorientowanie na choroby, • zdrowie jako koncepcja zamknięta 	<ul style="list-style-type: none"> • warunki życia i styl życia, • dobre samopoczucie i brak chorób, • zdrowie jako koncepcja otwarta
Koncepcja pedagogiczna	<ul style="list-style-type: none"> • cel – zmiana zachowań zdrowotnych, • moralistyczna/totalitarna, • zdrowa szkoła 	<ul style="list-style-type: none"> • cel – koncepcja do działania, • demokratyczna – uczniowie mają wpływ na to, czego się uczą, • szkoła promująca zdrowie
Ewaluacja	<ul style="list-style-type: none"> • pomiar zmian zachowań zdrowotnych 	<ul style="list-style-type: none"> • pomiar kompetencji uczniów (sposób myślenia, wizja, uczestnictwo)
Rola nauczyciela i szkoły	<ul style="list-style-type: none"> • nauczyciel jako wzorzec (np. palenie papierosów, spożycie alkoholu), • środowisko szkoły – gotowe posiłki szkolne, zakazy palenia i inne regulacje, • szkoła, społeczność lokalna, • specjaliści medyczni, zapraszani na zajęcia w szkole i w klasie 	<ul style="list-style-type: none"> • nauczyciel szczerzy, demokratyczny, słuchający uczniów, zachęcający do współpracy, • środowisko szkoły – stymulujące, stawiające uczniom wyzwania, uczestnictwo samorządu uczniowskiego, • szkoła, społeczność lokalna – uczniowie są spostrzegani w społeczności jako ważne osoby

Źródło: Woynarowska, 2012, s. 298.

W kontekście edukacji zdrowotnej na I etapie edukacyjnym (klasy I–III) nauczyciele przekazują dzieciom wiedzę z zakresu trzech obszarów tematycznych edukacji zdrowotnej: higieny, aktywności fizycznej i zdrowego odżywiania. Są to podstawowe prozdrowotne elementy stylu życia na tym etapie rozwoju dzieci, służące utrzymaniu dobrego samopoczucia, zdrowia, zapobieganiu chorobom.

Odżywianie wraz z aktywnością są kluczowymi elementami profilaktyki nadwagi i otyłości dzieci w wieku szkolnym, a także prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego. Zdrowe odżywianie polega na dostarczaniu wraz z prawidłową dietą wszystkich niezbędnych składników pokarmowych (białka, węglowodany, tłuszcze, witaminy i składniki mineralne) potrzebnych do wzrostu młodego organizmu, co ma zasadnicze znaczenie dla prawidłowego wzrostu i rozwoju we wszystkich kluczowych obszarach, a szczególnie fizycznym, psychicznym, poznawczym. Mikroelementy i energia pochodząca z przyjmowanego przez dzieci pożywienia są pożytkowane na odżywianie i wzrost komórek ciała, prawidłowy przebieg procesów chemicznych w organizmie i pozwalają na oddawanie się aktywnościom fizycznym pozwalającym na zrównoważony rozwój, regulację procesów biochemicznych, podnoszenie siły, motoryki i odporności immunologicznej młodych organizmów (Jarosz, 2017, s. 18–31; Jarosz, 2019, s. 55–75). Zalecenia żywieniowe dla dzieci zawarte w programie edukacji zdrowotnej w edukacji wczesnoszkolnej przewiduje „Piramida Zdrowego Żywienia dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym”, wydana przez Instytut Żywności i Żywienia. Alternatywą dla niej jest „Talerz Zdrowia” autorstwa Rady ds. Diety, Aktywności Fizycznej i Zdrowia przy Ministrze Zdrowia, wskazujący zasady prawidłowego żywienia (rysunek 3)¹.

1 Instytut Żywności i Żywienia 2009, Piramida prawidłowego żywienia dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. <http://www.izz.waw.pl/pl/zasady-prawidlowego-ywienia#piramida%20dzieci> [dostęp: 10.03.2023]; Rada ds. Diety, Aktywności Fizycznej i Zdrowia 2011; Rekomendacje „Talerz Zdrowia” <http://gis.gov.pl/dep/?lang=pl&dep=11&id=20> [dostęp: 10.03.2023].

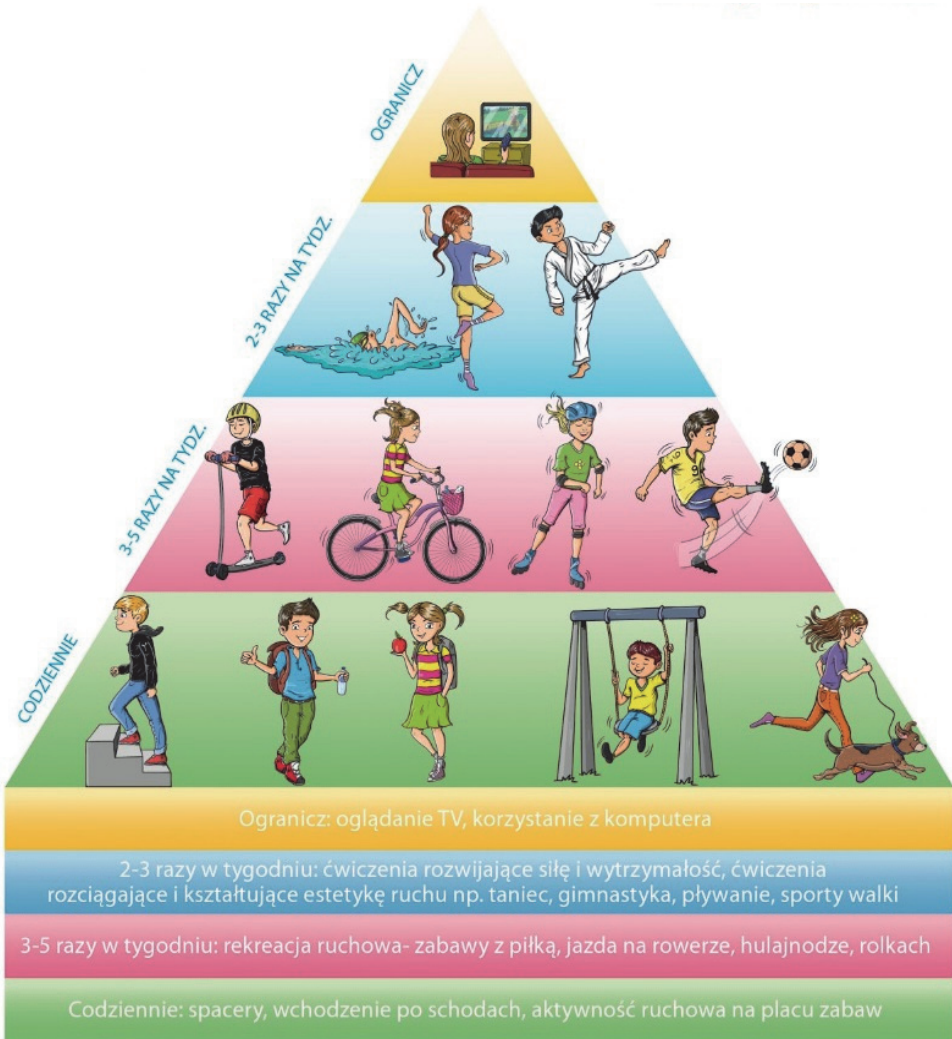
Rysunek 3. „Piramida Zdrowego Żywienia” i „Talerz Zdrowia” dla dzieci i młodzieży



Źródło: <https://dietetycy.org.pl/piramida-zywienia-dzieci-i-mlodziezy> [dostęp: 10.03.2023], <https://www.pfzp.pl/index/?id=abe8e03e3ac71c2ec3bfb0de042638d8> [dostęp: 10.03.2023].

Aktywność fizyczna zgodna z potrzebami rozwojowymi podejmowana co najmniej przez 60 minut dziennie to drugi ważny element edukacji zdrowotnej na etapie edukacji wczesnoszkolnej, niezbędny do utrzymania zdrowia. Pozwala na utrzymanie odpowiednich proporcji ciała, zapewnia wyższy poziom sprawności układu ruchu, zapobiega schorzeniom układu kostnego, zwiększa wytrzymałość układu krążeniowo-oddechowego, obniża ryzyko chorób metabolicznych, wyższą jakość zdrowotną kości, a nawet większą stabilność emocjonalną (rzadsze objawy lęku czy depresji). Zapobiega chorobom cywilizacyjnym (otyłości i nadwadze) u dzieci i młodzieży. Zalecenia zdrowotne, podobnie jak zalecenia żywienia, przedstawione są w formie piramidy aktywności fizycznej (rysunek 4) (Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 100).

Rysunek 4. Piramida aktywności fizycznej dla dzieci i młodzieży



Źródło: Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 100.

Jednym z obszarów edukacji zdrowotnej na etapie edukacji początkowej są zasady higieny. Jeśli nauczyciele chcą odpowiednio przygotować swoich wychowanków do życia w społeczeństwie, nie mogą pominąć aspektu edukacji zdrowotnej, jakim są nawyki higieniczne. Do podstawowych, niezbędnych nawyków należą: mycie zębów po każdym posiłku, mycie rąk po czynnościach specyficznych (powrót z dworu, miejsc publicznych, przed jedzeniem, zawsze wtedy, kiedy są brudne), dokładne mycie warzyw i owoców przed spożyciem. Higiena jest ważnym czynnikiem ochrony zdrowia i utrzymania dobrego samopoczucia, unikania

zatruciu, zarażeń chorobami, jak: grzybica, wszawica, świerzb, jaglica (choroba oczu) (Laudańska-Krzemińska, 2015, s. 100).

Narzędzia, sposoby i metody nauczania edukacji zdrowotnej w klasach I-III

Edukacja zdrowotna dzieci na etapie wczesnoszkolnym jest przede wszystkim profilaktyką. Narzędzia, sposoby i metody realizowania programu edukacji prozdrowotnej mogą być bardzo różnorodne, zależnie od zamysłu i celu nauczyciela. Różnorodność metod i technik w edukacji zdrowotnej pozwala dowolnie kształtować postawy względem zdrowia u dzieci na początkowym etapie edukacji.

Do standardowych zajęć należą pogadanki, prelekcje, pokazy, prezentacje filmów. Metody w dużej mierze bazują na działaniu obrazowym oraz bardziej biernym aniżeli czynnym uczestniczeniu ucznia w zajęciach. Najczęściej stosowane są metody aktywne (inaczej nazywane interakcyjnymi lub multisensorycznymi), które wykorzystują jednocześnie wszystkie zmysły w procesie poznawania, uczenia się. Do często stosowanych metod należą dramy oraz metody twórczego myślenia. Znane i skuteczne techniki wykorzystywane w tych metodach to: „burza mózgów”, odgrywanie ról, symulacja, zdania niedokończone, studia przypadków, ukierunkowanie dyskusji, wchodzenie w rolę, techniki „narysuj i napisz”, techniki twórczego stawiania pytań, techniki rozwiązywania problemów czy podejmowania decyzji. Najbardziej pożądane formy przeprowadzenia metod aktywnych, multisensorycznych to praca w niezbyt licznych, możliwie jak najmniejszych (kilka osób) grupach – najlepiej triadach lub diadach. Niemniej jednak metody mogą być także z powodzeniem stosowane w większych grupach, choć im grupa liczniejsza, tym wymaga od prowadzącego wyższych zdolności psychologiczno-pedagogicznych, prowadzenia dużych grup metodami aktywnymi. Skuteczność stosowanych metod aktywizujących, a w ich ramach odpowiednich technik, polega na tym, że nauczyciel nie przekazuje wychowankom gotowej wiedzy, ale przez formułę działania i odpowiednio stworzone warunki prowokuje ich do samodzielnego uczenia się. Dzięki metodom aktywizującym uczniowie mocniej angażują się w proces uczenia się, przeżywają doświadczenia, aktywniej internalizują wiedzę i szybciej przyswajają nowe treści o zdrowiu (Michałowska, 2008, s. 16–17).

Podsumowanie

Edukacja zdrowotna dzieci jest szeregiem wysiłków pedagogicznych, działaniem trwałym, regularnym i wielowymiarowym procesem nauczania. Zmierza on do wychowania dzieci, które będą miały świadomie stosować profilaktykę zdrowia, kształtować, dbać i doskonalić swoje zdrowie, obniżając ryzyko chorób

i niepełnosprawności. Edukacja zdrowotna dzieci prowadzona w pierwszych latach ich życia, polegająca głównie na profilaktyce, wskazywaniu korzystnych i niekorzystnych ścieżek postępowania, jest priorytetem późniejszego świadomego dbania społeczeństwa o swoje zdrowie. Edukacja zdrowotna w środowisku szkolnym, gdzie nauczyciele przekazują dzieciom najważniejsze informacje, wzorce, nawyki i kształtują postawy prozdrowotne, jest drugim po domu rodzinnym najważniejszym ogniwem edukacji zdrowotnej. Współcześnie oddziaływanie szkoły w zakresie profilaktyki zdrowia uczniów klas I–III szkoły podstawowej może być bardzo różnorodne, uzależnione od zamysłu i zaangażowania nauczyciela, a tym samym bardzo skuteczne.

Bibliografia

- Białek, E.D. (2009). *Edukacja zdrowotna w praktyce*. Instytut Psychosyntezy.
- Blaxter, M., *Zdrowie*, Wydawnictwo Sic!. Warszawa.
- Dahlgren, G., Whitehead M. (1991). *Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health*. Institute for Futures Studies, Stockholm.
- Franciszkowska, M.A. (2007). Współpraca nauczyciela z rodzicami [w:] E.I. Laska (red.), *Nauczyciel: między tradycją a współczesnością*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Heszen, I., Sęk, H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Instytut Żywności i Żywienia. (2009). *Piramida prawidłowego żywienia dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*. <http://www.izz.waw.pl/pl/zasady-prawidlowego-zywienia#piramida%20dzieci> [dostęp: 10.03.2023].
- Jakowicka, M. (2004). Potrzeba metodologicznych podstaw oceny relacji nauczyciel–rodzice [w:] I. Nowosad, M.J. Szymański (red.), *Nauczyciele i rodzice*. Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Jarosz, M. (red.). (2017). *Normy żywienia dla populacji polskiej – nowelizacja*. Instytut Żywności i Żywienia.
- Jarosz, M. (red.). (2019). *Zasady prawidłowego żywienia dzieci i młodzieży oraz wskazówki dotyczące zdrowego stylu życia*. Instytut Żywności i Żywienia.
- Korporowicz, V. (2008). *Promocja zdrowia. Kształtowanie przyszłości*. Oficyna Wydawnicza SGH.
- Kościńska, E. (2010). *Edukacja zdrowotna seniorów i osób przewlekle chorych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Lalonde, M. (1974). *A new perspective on the health of Canadians: a working documents*. Canada Information, Ottawa.
- Laudańska-Krzemińska, I. (2015). Edukacja zdrowotna – założenia teoretyczne i metodyczne [w:] E. Wierzejska, I. Laudańska-Krzemińska (red.), *Edukacja zdrowotna w szkole. Podręcznik dla nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich*.

- Michalak, R. (2006). Rozwijanie umiejętności poznawczych. *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 6.
- Michałowska, D. (2008). Edukacja Prozdrowotna – Podejścia, Modele, Metody. *Przegląd Terapeutyczny*, nr 4.
- MEN (2009). *Podstawa programowa z komentarzami. Wychowanie fizyczne i edukacja dla bezpieczeństwa w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, tom 8. Ministerstwo Edukacji Narodowej.
- Piątkowski, W., Brodniak A.W. (2005). *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna*. Wydawnictwo Tycyna.
- Rada ds. Diety, Aktywności Fizycznej i Zdrowia 2011. *Rekomendacje „Talerz Zdrowia”*, <http://gis.gov.pl/dep/?lang=pl&dep=11&id=20> [dostęp: 10.03.2023].
- Sokołowska, M. (2009). Edukacja zdrowotna w szkole – nowe wyzwania. *Remedium*, nr 6.
- Syrek, E., Borzucka-Sitkiewicz, K. (2009). *Edukacja zdrowotna*. Wyd. WAIp.
- Więckowski, R. (2000). Prakseologiczna interpretacja edukacji wczesnoszkolnej. *Życie Szkoły*, nr 5.
- WHO (1998). *Health promotion glossary*. World Health Organisation.
- Wojtczak, A. (2009). *Zdrowie publiczne, wyzwanie dla systemów zdrowia XXI wieku*. Wyd. Lekarskie PZWL.
- Wolny, B. (2019). *Edukacja zdrowotna w szkole. Poradnik dla dyrektorów szkół i nauczycieli*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Woynarowska, B. (2013). *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woynarowska, B. (2014a). Cechy współczesnej edukacji zdrowotnej [w:] B. Woynarowska (red.), *Organizacja i realizacja edukacji zdrowotnej w szkole. Poradnik dla dyrektorów szkół i nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Woynarowska, B. (2014b). Edukacja zdrowotna dzieci i młodzieży i jej cele [w:] B. Woynarowska (red.), *Organizacja i realizacja edukacji zdrowotnej w szkole. Poradnik dla dyrektorów szkół i nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Woynarowska, B. (2012). Edukacja do dbałości o ciało [w:] B. Woynarowska (red.), *Edukacja zdrowotna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- www.dietetycy.org.pl/piramida-zywienia-dzieci-i-mlodziezy/ [dostęp: 10.03.2023].
- www.pfpz.pl/index/?id=abe8e03e3ac71c2ec3bfb0de042638d8 [dostęp: 10.03.2023].
- Żuchelkowska, K. (2013). *Edukacja zdrowotna w przedszkolu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.

Układ limbiczny – centrum nauki i emocji

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie roli i znaczenia układu limbicznego jako jednego z fundamentów prawidłowego rozwoju emocjonalnego, poznawczego, zdolności uczenia się.

W szczególności analizie poddane zostały struktury budujące układ oraz ich zależność i wzajemne oddziaływanie na pozostałe obszary mózgu. Ukazano również, jakie znaczenie ma nadreaktywność, podreaktywność oraz stałe poszukiwanie wrażeń węchowych dla właściwego funkcjonowania układu limbicznego, a przede wszystkim dla właściwego funkcjonowania dziecka.

Funkcjonowanie dziecka, które możemy zaobserwować na co dzień, to efekt końcowy harmonijnie zintegrowanego ośrodkowego układu nerwowego- mózgu. Jednak, gdy występują trudności związane z prawidłowym rozwojem, które możemy zauważyć, m.in. trudności z wyrażaniem emocji, zapamiętywaniem, uczeniem się, warto zgłębić rolę i znaczenie układu limbicznego, integrującego w sposób adekwatny struktury ośrodkowego układu nerwowego.

Pragnę zaprezentować istotną rolę układu limbicznego i jego zależności w rozwoju dziecka.

Słowa kluczowe: układ limbiczny, emocje, układ nerwowy, uczenie się

Limbic system – the center of learning and emotions

Abstract: The aim of the article is to show the role and importance of the limbic system as one of the foundations of proper emotional and cognitive development, and the ability to learn. In particular, the structures that make up the system and their dependence and interaction on other areas of the brain were analysed. It also shows the importance of over-reactivity, under-reactivity and the constant search for olfactory sensations for the proper functioning of the limbic system, and above all for the proper functioning of the child.

The functioning of a child that we can observe every day is the end result of a harmoniously integrated central nervous system – the brain. However, when there are difficulties related to proper development that we can notice, they include: difficulties with expressing emotions, remembering, learning, it is worth presenting the role and importance of the limbic system that adequately integrates the structures of the central nervous system.

I would like to present the important role of the limbic system and its dependencies in the child's development.

Keywords: limbic system, emotions, nervous system, learning

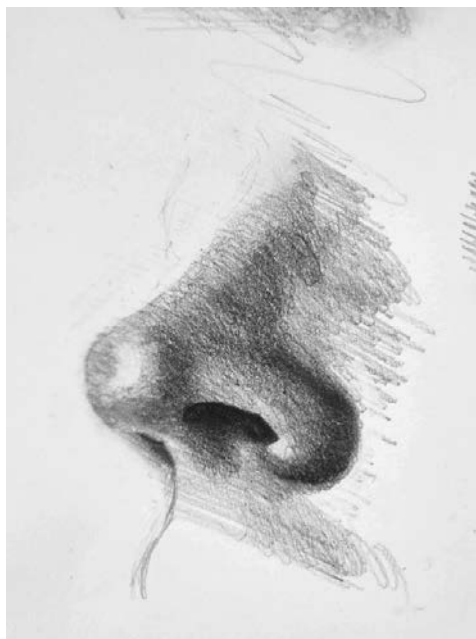
Wstęp

Zmysł węchu odpowiada za uzyskanie informacji dotyczącej zapachu w efekcie dostarczenia jej przez nos, a swoje początki ma już w okresie życia płodowego. Przyjęto, że w czasie trwania ciąży dziecko od drugiego miesiąca otoczone jest zapachami. Wrażenia zapachowe są niezwykle istotne w okresie płodowym, dlatego matka powinna zwracać uwagę, w jakim otoczeniu przebywa. Po narodzinach zmysł węchu jest na tyle rozwinięty, aby móc w adekwatny sposób przyjmować wrażenia zapachowe (Eliot, 2003). Niemowlę posiada umiejętność lokalizacji, a także różnicowania zapachów: przyjemny – nieprzyjemny. Jednak czynność ta jest odruchowa (Odowska-Szlachic, 2020, s. 42).

Zmysł węchu jest niezwykle wrażliwym, a także czułym systemem zmysłowym, dzięki któremu bodźce węchowe docierają niezwykle szybko do mózgu. Pomimo możliwości rozróżniania około czterech tysięcy woni, dzięki około pięciu milionom komórek węchowych, potrafimy rozpoznać tylko niewielką ich część (Odowska-Szlachic, 2020, s. 43). W pierwszym okresie życia to właśnie zmysł węchu ma duże znaczenie, gdy zmysły wzroku i słuchu zaczynają ewoluować.

Rozwój postrzegania, mowy, koncentracji, uwagi, motoryki dużej i małej, czy też zapamiętywania jest ściśle powiązany ze zmysłem zapachu. „Z badań z zakresu neurofizjologii układu nerwowego wynika, że obszar mózgu, w którym zlokalizowane są funkcje poznawcze, pierwotnie rozwinął się z rejonu kory mózgowej” (Odowska-Szlachic, 2020, s. 44). Receptory zmysłu węchu umiejscowione są w górnej części nosa, w obu jego kanałach. Komórki receptorowe węchowe wytwarzają impulsy zapachowe, które przekazywane są do obszarów podkorowych, a nie tylko do mózgu. Obszary podkorowe z kolei powiązane są z odczuwaniem stanów emocjonalnych, ale również z umiejętnościami poznawczymi. Może to również różnicować odbiór wrażeń sensorycznych – modulację, czego efektem mogą być nieadekwatne do działającego bodźca reakcje adaptacyjne (Grzybowska, 2008).

Rysunek 1. Proces wdychania zapachów przez nozdrza



Rys. Michał Dworzyński

Możliwości różnicowania zapachów uzależnione są od czynników zewnętrznych, tj. temperatury, natężenia woni, czasu trwania wrażenia zmysłowego oraz od odległości, a także od naszych wewnętrznych predyspozycji. Zapach przyjmujemy nie tylko przez śluzówkę nosa, ale także dzięki skórze (Odowska-Szlachic, 2020). Czując zapach pieczonego ciasta, mamy ochotę je zjeść, dlatego odbieramy te wrażenia w sposób świadomy. Dzięki prawidłowemu działaniu zmysłu węchu, mamy możliwość odbierania nie tylko podstawowych zapachów, lecz również mamy możliwość poczuć, czy dane jedzenie jest przydatne do spożycia, odczuwamy szczęście z wachania przyjemnych zapachów, zapachy również przywołują pozytywne i negatywne wspomnienia dotyczące osób, zwierząt, miejsc czy rzeczy, które już poznaliśmy.

Powierzchnia układu limbicznego obejmuje:

- płat limbiczny;
- biegun skroniowy;
- przednią część wyspy;
- tylną część powierzchni nadoczodołowej płata czołowego;
- jądra wzgórza, podwzgórza, przegrody, ciało migdałowe (Walsh, 2000, s. 76–79).

Jest on również przyłączony do twora siatkowego (Walsh, 2000, s. 79).

Układ limbiczny wraz z centrami pnia mózgu warunkuje zdolność do utrzymywania właściwej równowagi emocjonalnej, a także czujności. Współdziałając z mózdzkiem, wpływa na utrzymywanie równowagi pomiędzy procesami emocjonalnymi oraz racjonalnymi. Struktura ta wpływa również na balans związany z zapamiętywaniem oraz na różnicowanie i analizowanie pod kątem przydatności i ważności informacji nabywanych w danym momencie z bodźca sensorycznego z już posiadany i znanym wrażeniem. Stwarza możliwość zespolenia potrzeby homeostazy z zachowaniem w pełni przemyślanym (Farber, Moore, 1990, s. 126).

O układzie limbicznym mówi się, że jest „mózgiem emocji”, bowiem jest powiązany z zachowaniami oraz odczuciami. Obdarza on cechami emocjonalnymi zachowanie czy wykonywaną czynność. Umożliwia zaspokajanie pierwotnych popędów (walki, ucieczki, sytości, rozmnażania). Wraz z tworem siatkowatym powoduje, że organizm jest w pełnej gotowości do aktywności. Emocjonalna – limbiczna część mózgu wpływa również na procesy związane z uczeniem się (zapamiętywanie, procesy pamięciowe). Dzieje się tak, ponieważ uczenie się jest efektywne w okolicznościach temu sprzyjających, czyli również jest to powiązane z naszymi odczuciami emocjonalnymi: gdy czujemy niechęć – nie chcemy się uczyć, szybko się nudzimy materiałem, gdy treści nas ciekawią – chętniej je przyswajamy. Istotną rolę odgrywa w tym procesie, zwłaszcza w zapamiętywaniu, nerw czaszkowy nr I, odpowiedzialny za węch (Mass, 2007, s. 34).

Dysfunkcje związane z właściwym przyjmowaniem wrażeń węchowych

Nadwrażliwość w przyjmowaniu zapachów

Dziecku, które przejawia nadwrażliwość (nadreaktywność) w zakresie odbioru bodźców węchowych, zapachy, a wręcz ich natężenie, stale towarzyszą. Nadmiernie i przesadnie odczuwa wonie, których charakter jest neutralny, obojętny, a inne osoby z kolei nie przykładają do nich uwagi, nawet ich nie zauważają. Wrażenia węchowe dotyczące zapachu ciała innych osób, oddechu, szamponu do włosów, kremu do rąk, wody po goleniu, perfum mogą wywoływać zawroty głowy, nudności. Woń niektórych spożywanych posiłków może wywoływać niechęć do ich próbowania, spożywania. Zapachy nowych lub wypranych ubrań, środki czyszczące, natężenie woni w sklepach spożywczych również będą odbierane przez dziecko z nadwrażliwością w sposób nieprawidłowy. Dziecko będzie unikało przebywania w restauracjach czy na rodzinnych uroczystościach, ponieważ zapachy będą mieszać się ze sobą i wywoływać przesadne

reakcje. Przebywanie w przedszkolach czy szkołach też może wywoływać negatywne reakcje. Niezbyt ładnie pachnące szatnie po zajęciach sportowych, stopień higieny osobistej koleżanek i kolegów – to wszystko potęguje nadmierne reakcje. Wycieczki do ogrodów botanicznych, rezerwatów przyrody czy zwierząt przy zdiagnozowanej nadreaktywności węchowej nie będą lubianymi i przyjemnymi zajęciami (Mass, 2007, s. 145).

Niedobór w przyjmowaniu zapachów

Dziecko może przejawiać również niedobór (podreaktywność) wrażeń węchowych i aby mogło poznać woń produktów, czy też rzeczy, muszą one pachnieć mocniej i wyraziściej.

Jest to przypadłość dość niebezpieczna, bo w niektórych sytuacjach może zagrażać zdrowiu, a nawet życiu dziecka. Jest tak, ponieważ dziecko nie jest w stanie wyczuć zapachu zepsutego jedzenia, co może skutkować poważnym zatruciem organizmu.

Niedostateczne odczuwanie woni może doprowadzić do powstania hiposmii, czyli ograniczonego funkcjonowania zmysłu węchu, lub anosmii, czyli deficytu zdolności wąchania (McCollum, Shupert, Nashner, 1996, s. 257–270).

Dziecko ze zdiagnozowaną podreaktywnością w zakresie węchu może intensywnie wąchać przedmioty przed ich użyciem, bądź osoby przed wejściem z nimi w interakcję. Robi tak, ponieważ chce się z nimi zapoznać, móc poznać informację o nich. Przed założeniem każdej części garderoby może ją wąchać. Przed rozpoczęciem zajęć terapeutycznych może wąchać rękę terapeutki, która zabiera je na zajęcia. Częściej wąchanie osób, przedmiotów obserwuje się u dzieci będących w spektrum autyzmu, ponieważ u nich w większości występuje podreaktywność zmysłu powonienia (Pisula, 1999, s. 34–39).

Poszukiwanie wrażeń węchowych

Jest też tak, że niektóre dzieci w sposób natarczywy i nachalny będą usiłowały dostarczyć sobie stymulacji zapachowej. Mogą nie zwracać uwagi na ręce ubrudzone niezbyt przyjemnym błotem, wąchać buty przed włożeniem, czy podchodzić do innych osób bardzo blisko i ocierać się nosem o ich twarze.

Stymulacja układu limbicznego wraz ze zmysłem równoważnym

Należy wspomnieć, że już A.J. Ayres w publikacjach swoich badań podejmowała zależność oddziaływania układu limbicznego wraz z równoczesną stymulacją zmysłu równowagi. Zatem, według doktor Ayres, stymulując zmysł przedsionkowy, przy równoczesnej stymulacji układu limbicznego, możemy z powodzeniem oddziaływać na stany pobudzenia (Ayres, 2018, s. 44).

Badania własne nad rolą i znaczeniem układu limbicznego dla prawidłowego rozwoju emocjonalnego i poznawczego dziecka

Przedmiotem podjętych badań było ukazanie znaczenia układu limbicznego i jego stymulacji w rozwoju emocjonalnym i poznawczym dziecka. Z uwagi na interesujące wyniki postanowiłam umieścić je w niniejszym artykule.

Celem poznawczym moich badań było zdobycie wiedzy na temat efektów stymulacji układu limbicznego, przy jednoczesnej stymulacji układu równowagi, zwłaszcza przy wykorzystaniu ruchu liniowego, mającego na celu uspokojenie i unormowanie ośrodkowego układu nerwowego i jego oddziaływanie na adekwatne reakcje adaptacyjne.

Celem praktycznym było włączenie stymulacji układu limbicznego w połączeniu z układem równowagowym – ruchem liniowym do metody neuropercepcyjnej.

Problematyka podjętych badań

Problem badawczy główny wyraża się w pytaniu: Jakie znaczenie ma układ limbiczny dla prawidłowego rozwoju ośrodkowego układu nerwowego?

Sformułowano następujące pytania badawcze szczegółowe:

- Jak stymulacja zmysłu węchu oddziałuje na rozwój emocjonalny?
- Jak stymulacja zmysłu węchu oddziałuje na rozwój poznawczy?

W przeprowadzonych badaniach zastosowana została metoda sondażu diagnostycznego. Charakter ich był ilościowy. Rezultaty badań sondażowych odpowiadają na postawione przeze mnie pytania, a także skłaniają do podjęcia dyskusji na temat słuszności stymulacji zmysłu węchu. Przedstawiony obszar badawczy jak dotąd nie był kompleksowo oraz wnikliwie obserwowany. W związku z tym publikacji naukowych poświęconych tej problematyce nie ma zbyt dużo. Z dotychczasowych, dostępnych opracowań wynika, że dysfunkcja ta oddziałuje na stany emocjonalne.

Badania przeprowadzono w Poradni Pani Pedagog. Terapia i Rozwój w Sosnowcu. Wykorzystano w nich autorski kwestionariusz rozwoju neuropercepcyjnego dziecka oraz wybrane próby diagnostyczne, mające na celu ocenę poziomu prawidłowego funkcjonowania układu limbicznego. Wypełniono 106 kwestionariuszy rozwoju neuropercepcyjnego dziecka oraz wykonano tyle samo prób diagnostycznych dzieci w przedziale wiekowym od 1 roku i 9 miesięcy do 16 lat, ze zdiagnozowanymi zaburzeniami ośrodkowego układu nerwowego.

Wyniki badań własnych

W przeprowadzonych badaniach 106 dzieci miało trudności z prawidłowym wdychaniem zapachów. Procedura diagnostyczna polegała na poddawaniu dzieci stymulacji zapachowej: dwa zapachy o działaniu uspokajającym, np. lawenda, melisa,

rumianek, mandarynka, i dwa o działaniu pobudzającym, np. cytryna, mięta, bazylija, rozmaryn, naprzemiennie, przez 6 sekund, blisko nosa. Zadaniem dziecka było określenie, czy zapachy pachną przyjemnie, czy nie. Po zakończeniu stymulacji podawana była dzieciom do powąchania przez 4 sekundy mielona kawa, w celu neutralizacji woni.

80 badanych dzieci nie wykonywało charakterystycznego gestu wdychania nosem (jednak nie wykonywało także gestu wdychania buzią) prezentowanych zapachów i od razu mówiło, że:

- prezentowany zapach im się podoba – 35 dzieci;
- prezentowany zapach im się nie podoba – 45 dzieci.

Natomiast 26 dzieci nie potrafiło wdychać zapachów nosem, wdychało je buzią – mówiąc, że dany zapach „ładnie pachnie”. Z kolei z kwestionariusza rozwoju neuropercepcyjnego wynikało, że badane dzieci przejawiały trudności w prawidłowym wdychaniu zapachów nosem – 80 dzieci, wdychaniu zapachów buzią – 26 dzieci, 8 z nich preferowało zapachy ostre i wyraziste. Z kolei 5 dzieci nadmiernie wahało produkty, przedmioty i osoby.

Badane dzieci miały trudności z zapamiętywaniem produktów, które jadły w danym dniu na śniadanie czy obiad. Prezentowały dysfunkcje w zakresie stanów emocjonalnych, w pobudzeniu i aktywności – reakcje były niewspółmierne do bodźca działającego na ośrodkowy układ nerwowy, miały trudności w zasypianiu i w spaniu. Jedno dziecko lunatykowało, kolejne nie przespało od 10 lat całej nocy, następne nie przespało całej nocy od urodzenia do 3. roku życia. Dzieci prezentowały też trudności w uczeniu się, motoryce dużej, małej.

Po półrocznej pracy tylko i wyłącznie według założeń metody neuropercepcyjnej, która traktuje układ limbiczny jako jeden z odrębnych i bazowych systemów ośrodkowego układu nerwowego, oprócz układów: przedsionkowego, propriocepcji, dotyku, modulacji, oraz po zastosowaniu na koniec każdej sesji stymulacji układu limbicznego w połączeniu z układem przedsionkowym – z użyciem ruchu liniowego, u każdego z badanych dzieci zaszły zmiany. Dzieci prawidłowo wdychały zapachy, prawidłowo je różnicowały pod kątem przyjemnego oraz nie. Znacznie poprawiła się motoryka mała i duża – ruchy dzieci były płynne, skoordynowane i sekwencyjne. Zapamiętywanie, koncentracja i uwaga podczas wykonywania czynności dnia codziennego również wykazały znaczny progres u wszystkich badanych dzieci. Efektywność uczenia się, umiejętności poznawcze także uległy znacznej poprawie. Odzwierciedlało się to w poprawie ocen, naturalnym popędzie do zdobywania i poszerzania posiadanej już wiedzy.

Stany emocjonalne, pobudzenie, aktywność, w tym przesypanie nocy, były adekwatne do rodzaju działającego bodźca. U jednego z dzieci ustąpiło nawet lunatykowanie.

Podsumowanie

Dysfunkcje w prawidłowej integracji wrażeń węchowych mogą wywoływać trudności w prawidłowym torze oddychania. Nadmiar lub niedobór tych bodźców może utrudniać właściwe pobudzenie, emocje, aktywność, zapamiętywanie, mieć odzwierciedlenie w motoryce małej i dużej, w modulacji bodźców. Dzieci nadwrażliwe w tej sferze mogą unikać przebywania w miejscach o dużym natężeniu zapachów, np. w ogrodach botanicznych czy zoologicznych. Przebranie się w szatni (pełnej zapachów niezbyt przyjemnych), aby móc uczestniczyć w zajęciach sportowych, również będzie wyzwaniem, przez co działania motoryczne i poznawcze tych dzieci mogą być ograniczone. Zbyt mocne zapachy innych osób, czy to perfum, czy wody po goleniu, będą skutkować izolowaniem się od nich, więc ucierpi sfera społeczna i emocjonalna. Zbyt intensywny zapach potraw będzie skutkował niechęcią do ich jedzenia. Dzieci przejawiające niedobór w odczuwaniu wrażeń węchowych, jak i dzieci poszukujące tych bodźców, mogą nie dostrzegać, że brzydko pachną. Mogą wachać, również natarczywie, osoby i przedmioty przed ich poznaniem, co może skutkować brakiem akceptacji otoczenia, w jakim przebywają. Poszukując bodźców zapachowych, dzieci mogą mieć wiecznie ubrudzone ręce, części ciała – błotem lub innymi substancjami, czy też mogą odmawiać kąpieli, żeby móc „coś poczuć”.

Jak już wspomniałam, stymulacja układu limbicznego jest niezwykle istotna. Efektywniejsza jest, gdy zostanie połączona ze stymulacją układu przedśionkowego – zwłaszcza z użyciem ruchu liniowego. Moje badania naukowe ukazują, że układ limbiczny stanowi trzon ośrodkowego układu nerwowego, obok układów: przedśionkowego, proprioceptywnego, dotykowego, modulacji. Jego płynna i właściwa integracja widoczna jest w regulacji stanów pobudzenia, aktywności, pamięci, koncentracji, motoryki małej oraz dużej. Dlatego stymulacja zapachowa jest nieodłącznym elementem mojej autorskiej metody pracy.

Bibliografia

- Ayres, J. (2018). *Dziecko a integracja sensoryczna*. Przeł. J. Okuniewski, wyd. 3. Wydawnictwo Harmonia.
- Eliot L. (2003). *Co się tam dzieje? Jak rozwija się mózg i umysł w pierwszych pięciu latach życia*. Przeł. A. Jankowski. Media Rodzina.
- Farber, S.D., Moore, J.C. (1990). *Regional Neuroanatomy of the Nervous System* [w:] *AOTA Self Study Series*. USA: AOTA.
- Grzybowska, E. (2008). Aktualne kierunki badań w dziedzinie integracji sensorycznej. *Integracja Sensoryczna*, Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Terapeutów Integracji Sensorycznej.

-
- Mass, V.F. (2007). *Integracja sensoryczna a neuronauka – od narodzin do starości*. Przeł. L. Klimont i in. Fundacja Innowacja – Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie.
- McCollum, G., Shupert, Ch.L., Nashner, L.M. (1996). Organizing Sensory Information for Postural Control in Altered Sensory Environments. *Journal of Theoretical Biology*, 180 (3).
- Odowska-Szlachic, B. (2020). *Terapia integracji sensorycznej. Strategie terapeutyczne i ćwiczenia stymulujące układy: słuchowy, wzrokowy, węchu i smaku oraz terapia światłem i kolorami*. Zeszyt 2. Wydawnictwo Harmonia.
- Pisula, E. (1999). *Autyzm u dzieci. Diagnoza – klasyfikacja – etiologia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Walsh, K. (2000). *Neuropsychologia kliniczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Klaudia Plenert
Marta Pardela

Preferencje konsumentów związane z wyborem formy dostawy przesyłek

Streszczenie: W poniższej pracy autorki przeanalizowały najczęściej wybierane formy dostawy zamówionych przesyłek. Wykorzystując kwestionariusz ankiety online, przeprowadziły badanie wśród osób z różnych grup wiekowych oraz zawodowych, uzyskując odpowiedzi na nurtujące je pytania.

Słowa kluczowe: logistyka, firmy kurierskie, dostawa, przesyłki, obsługa klienta

Consumer preferences regarding the choice of form of delivery

Abstract: In the following paper, the authors analyzed the most frequently chosen form of delivery for ordered parcels. Using an online survey questionnaire, they surveyed people from different age and professional groups, obtaining answers to their questions.

Keywords: logistics, courier companies, delivery, parcel, customer service

Wprowadzenie

Opracowanie zamówień, pakowanie ich oraz dostarczanie towarów do klientów to tylko kilka z operacji w procesie logistycznym (Słowiński, 2008). Klienci oczekują, że zamawiane przez nich towary dotrą do miejsca docelowego w nienaruszonym stanie, w jak najszybszym czasie oraz przy jak najniższych kosztach (Chodak, Lutas, 2011). Przy prężnie rozwijającym się rynku firm kurierskich klienci przyzwyczajeni są do bardzo szybkich dostaw, do różnego rodzaju miejsc odbioru, ale także do szybkiego rozwiązywania problemów wynikających z zaistniałych reklamacji. Aby sprostać coraz większym wymaganiom klientów, firmy kurierskie rywalizują między sobą, umożliwiając tym samym klientom odebranie zamówionych przez nich towarów nawet w tym samym dniu roboczym.

Warto również wspomnieć o możliwościach, jakie daje Internet i nowe technologie. Obecnie praktycznie każda firma posiada swoją stronę internetową i korzysta z promocji w sieci, telewizji czy social mediach. Na stronach internetowych firmy mogą ustawiać automatyczne odpowiedzi do zapytań klientów, a ci natychmiast dostaną oczekiwaną informację zwrotną. Wykorzystywanie chat-botów to z pewnością duże ułatwienie w obsłudze klienta. W związku z tym firmy są świadome konieczności rozwoju swoich kanałów komunikacji, aby jak najdoskonalej sprostać oczekiwaniom swoim klientów i dopasować się do nich. Zwłaszcza że klienci wybierają wygodny dla siebie kanał komunikacji. Wielokanałowa obsługa klienta pozwala na niwelowanie granic pomiędzy sposobami komunikacji (Kreft, 2017).

Podstawowe informacje na temat przeprowadzonego badania

Celem artykułu jest zebranie opinii oraz analiza wyników badań dotyczących najczęściej wybieranych form dostarczania przesyłek przez osoby z różnych środowisk oraz grup wiekowych. Badania przeprowadzono w formie online, za pomocą formularza Google. Ankiety zamieszczono w mediach społecznościowych, m.in. na Facebooku i prywatnych kontach Instagram. Dodatkowo rozesłano ją za pomocą chatów internetowych. Proces badawczy rozpoczął się 15 grudnia 2022, a zakończył 1 lutego 2023 roku. Trwał prawie dwa miesiące i wzięło w nim udział 209 osób.

Ankiety online są szybkim sposobem zbierania informacji, dlatego autorki zdecydowały się na taką formę badania. Do formularzy online wiele osób ma łatwy i wygodny dostęp, co pozwala wypełnić je w każdym miejscu na świecie oraz o dogodnej dla każdego porze. Jedynym minusem tak przeprowadzonego badania jest konieczność dostępu do Internetu. Jak zauważył Paweł Śwital w artykule „Wykorzystanie środków komunikacji elektronicznej w procesach partycypacji społecznej”: „metoda ta wiąże się z koniecznością dostępu do Internetu, co zmniejsza jej reprezentatywność i znacząco obniża udział niektórych grup (np. osób starszych) w badaniu” (Śwital, 2021). Autorzy zgadzają się z tym stwierdzeniem i także

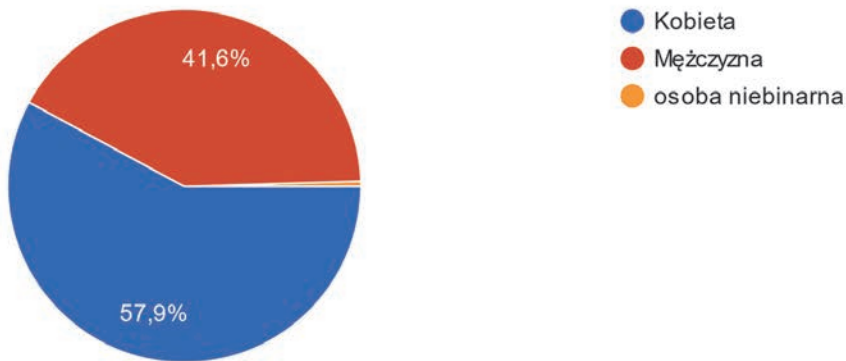
uważają, że nie każda osoba ma bezproblemowy dostęp do Internetu, przez co niektóre grupy społeczne mają mały udział w wynikach przeprowadzonego badania.

Opracowanie wyników badań

W poniższym rozdziale autorki przedstawiły wyniki przeprowadzonych badań.

Na wykresie 1 przedstawiono podział ankietowanych wg płci.

Wykres 1. Podział ankietowanych według płci

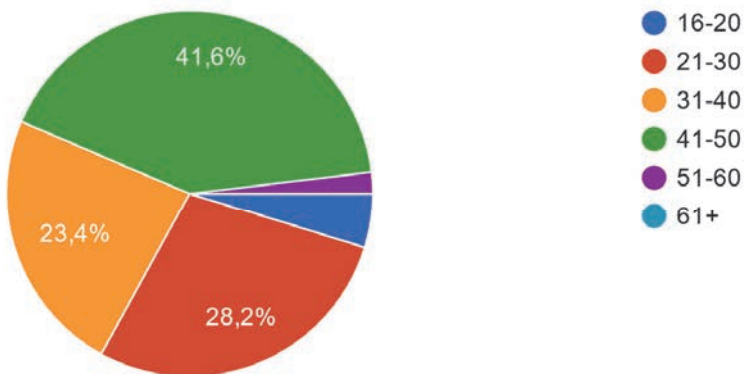


Źródło: opracowanie własne.

Wśród ankietowanych 57,9% stanowiły kobiety, a 41,6% mężczyźni. 0,5% ankietowanych udzieliło odpowiedzi „inne”, gdzie opisały się jako osoby niebinarne.

Na wykresie 2 przedstawiono podział ankietowanych według wieku.

Wykres 2. Podział ankietowanych według wieku

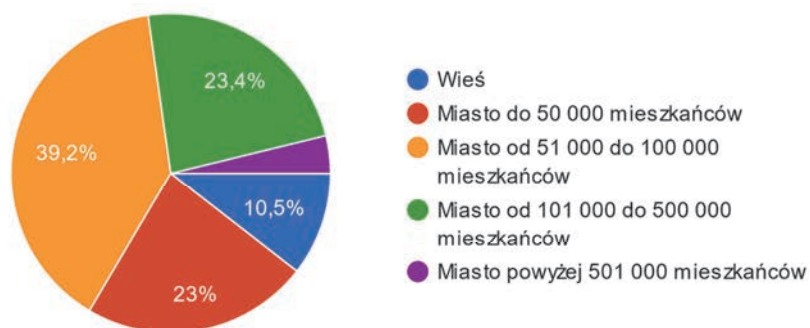


Źródło: opracowanie własne.

Wiek respondentów był zróżnicowany. Największa liczba osób znajdowała się w grupie między 41. a 50. rokiem życia i stanowiła aż 41,6% wszystkich badanych. Drugą co do wielkości grupą (28,2%) były osoby między 21. a 30. rokiem życia. Osoby między 31. a 40. rokiem życia stanowiły 23,4% badanych. Ankietowani między 16. a 20. rokiem życia stanowili 4,8% wszystkich pytaných. Najmniejsza grupa (1,9%) to osoby pomiędzy 51. a 60. rokiem życia. W badaniu nie było osób powyżej 61. roku życia.

Na wykresie 3 przedstawiono podział ankietowanych wg miejsca zamieszkania.

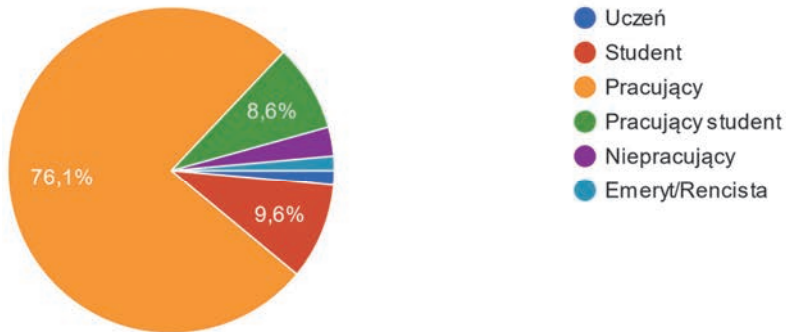
Wykres 3. Podział ankietowanych według miejsca zamieszkania.



Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli chodzi o miejsce zamieszkania, to najwięcej respondentów (39,2%) mieszka w miastach, gdzie liczba mieszkańców waha się między 51 a 100 tys. 23,4% zapytanych osób mieszka w mieście, gdzie liczba ludności wynosi między 101 a 500 tys. Niewiele mniej (24%) osób zaznaczyło, że mieszka w mieście do 50 tys. mieszkańców. Na wsi mieszka tylko 10,5% wszystkich badanych. Najmniej liczną grupą są osoby mieszkające w miastach powyżej 501 tys. mieszkańców – 3,8% ankietowanych.

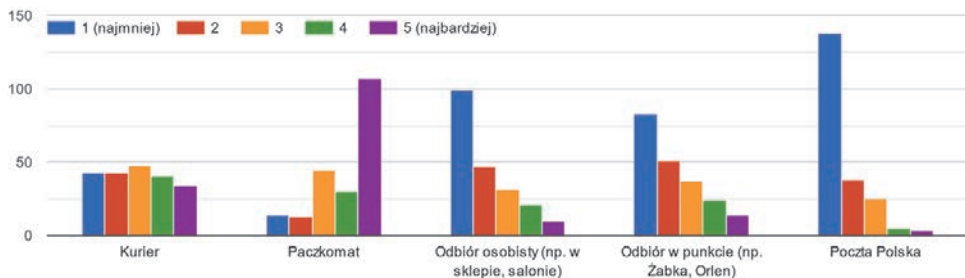
Na wykresie 4 przedstawiono podział ankietowanych według statusu zawodowego.

Wykres 4. Podział ankietowanych według statusu zawodowego

Źródło: opracowanie własne.

Podział respondentów według statusu zawodowego wygląda następująco. Najwięcej jest osób pracujących – aż 76,1% ankietowanych. 9,6% badanych to studenci, jednak 8,6% to studenci pracujący. Tylko 2,9% uczestników badań to osoby niepracujące. Najmniej liczne grupy zawodowe to uczniowie oraz emeryci/renciści (1,4%).

Na wykresie 5 przedstawiono preferowane przez respondentów formy dostawy.

Wykres 5. Jaką formę dostawy preferujesz (1 – najmniej preferowana, 2 – rzadko wybierana, 3 – czasami, 4 – często wybierana, 5 – najbardziej preferowana)?

Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli chodzi o dostawy przez kuriera odpowiedzi są dość zróżnicowane. Tyle samo (20,6%) odpowiedzi dostały 1 (najmniej preferowana forma dostawy) oraz 2 (rzadko wybierana forma dostawy). Najwięcej (23%) ankietowanych wybrało odpowiedź 3, czyli formę dostawy czasami wybieraną. Odpowiedź 4 (często wybierana forma dostawy) wybrało 19,6% respondentów. Najmniejszą liczbę głosów (16,3) dostała odpowiedź 5, czyli najbardziej preferowana forma dostawy.

W przypadku dostawy do paczkomatów odpowiedzi są bardziej przejrzyste. Według znacznej większości respondentów jest to najbardziej preferowana forma dostawy – 5 zaznaczyło aż 51,20%. Następną najczęściej wybieraną (21,53%) odpowiedzią jest 3, ankietowani uznali tę formę dostawy jako czasami wybieraną. Odpowiedź 4, czyli często wybierana forma dostawy, została zaznaczona przez 14,35% wszystkich badanych. Najmniej głosów uzyskały odpowiedzi 2 (6,22%) oraz 1 (6,70%), czyli wskazujące paczkomaty jako najmniej preferowaną formę dostawy.

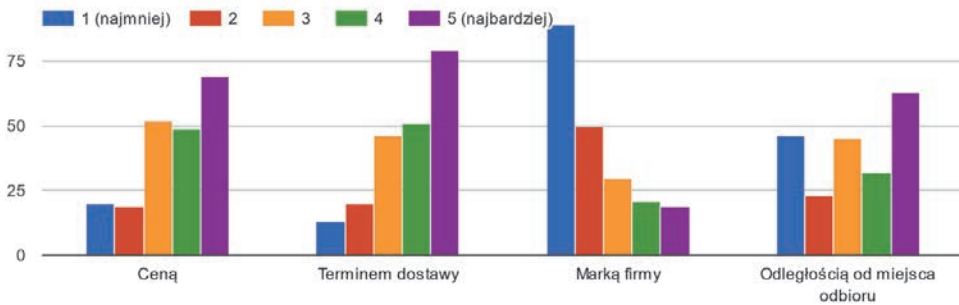
Kolejną formą dostawy to odbiór osobisty (np. w sklepie, salonie). Tutaj na prowadzenie (47,37%) wysuwa się 1 – najmniej preferowana przez respondentów forma dostawy. Na odpowiedź 2, czyli rzadko wybieraną formę dostawy, wskazało 22,49% respondentów. Jako czasami wybieraną formę dostawy, czyli 3, zagłosowało 15,31% badanych. Na odpowiedzi 4 (często wybierana) oraz 5 (najbardziej preferowana) zagłosowało kolejno 10,05% oraz 4,78% wszystkich badanych.

Następną ocenianą formą dostawy jest odbiór w punkcie (np. Żabka, Orlen). Najczęściej wybierana odpowiedź to 1, czyli najmniej preferowana forma dostawy, wybrało ją aż 39,71% respondentów. Odpowiedź 2 (rzadko wybierana forma dostawy) wskazało 24,40% ankietowanych. Na czasami wybieraną formę dostawy (odpowiedź 3) zagłosowało 17,70% respondentów. Na odpowiedzi 4 (często wybierana forma dostawy) i 5 (najbardziej preferowana forma dostawy) zagłosowało odpowiednio 11,48% i 6,70%

Ostatnią już formą dostawy jest dostawa przez Poczte Polską. Tutaj odpowiedzi wyglądają następująco. Jest to zdecydowanie najmniej preferowana forma dostawy, odpowiedź 1 zaznaczyło aż 66,03% badanych. Odpowiedź 2 (rzadko wybierana forma dostawy) zaznaczyło 18,18% z zapytanych osób. Poczta Polska była wybierana czasami (odpowiedź 3) jako forma dostawy przez 11,96% wszystkich badanych. Najmniej wybieranymi odpowiedziami są 4 (często wybierana) oraz 5 (najbardziej preferowana forma dostawy) i stanowią one kolejno 2,39% i 1,44%.

Na wykresie 6 przedstawiono preferencje respondentów dotyczące wyboru opcji dostawy.

Wykres 6. Czym kierujesz się przy wyborze opcji dostawy (1 – najmniej, 2 – w małym stopniu, 3 – umiarkowanie, 4 – w dużym stopniu, 5 – najbardziej)?



Źródło: opracowanie własne.

Pierwszą kwestią, o którą autorki zapytały badanych, była cena. 9,6% ankietowanych odpowiedziało, że przy wyborze opcji dostawy najmniej kierują się ceną. Prawie tyle samo osób, bo 9,1% stwierdziło, że cena w małym stopniu wpływa na ich wybór. Kolejno 24,9% i 23,4% respondentów odpowiedziało, że w sposób umiarkowany bądź duży tą właśnie cechą kierują się przy wyborze opcji dostawy. Najwięcej, bo aż 33% respondentów zaznaczyło, że cena to główny czynnik.

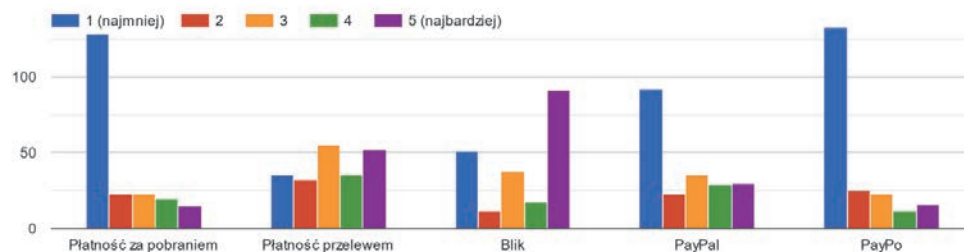
Drugą kwestią, o którą autorki zapytały, to termin dostawy. Najmniej ankietowanych (6,2%) stwierdziło, że termin w ogóle nie wpływa na ich wybór co do opcji dostawy. 9,6% respondentów oceniło to jako mało istotną rzecz, a 22% jako umiarkowaną. Dla 24,4% respondentów termin dostawy ma duży wpływ, a dla pozostałych 37,8% jest to cecha priorytetowa.

Trzecim aspektem była marka firmy. Dla większość ankietowanych (42,6%) ma ona najmniejsze znaczenie przy wyborze opcji dostawy. 23,9% respondentów twierdzi, że marka w małym stopniu wpływa na ich wybór, a dla 14,4% wpływ ten jest umiarkowany. Dla 9,1% ankietowanych marka ma duży wpływ, a dla pozostałych 10% jest to najważniejszy aspekt.

Ostatnią kwestią, o którą badani zostali zapytani, była odległość od miejsca odbioru. Dla 22% ankietowanych czynnik ten miał najmniejszy wpływ przy wyborze opcji dostawy. 11% oceniło go jako niewielki, a dla 21,5% był on umiarkowany. Dla 15,3% respondentów odległość od miejsca odbioru ma duży wpływ, a dla 30,2% to główny czynnik, którym się kierują.

Na wykresie 7 przedstawiono wykresy preferencji opcji płatności badanych.

Wykres 7. Jaką opcję płatności preferujesz (1 – najmniej preferowana, 2 – rzadko wybierana, 3 – czasami, 4 – często wybierana, 5 – najbardziej preferowana)?



Źródło: opracowanie własne.

Autorki badania w tym pytaniu zaproponowały 5 różnych opcji płatności do wyboru: płatność za pobraniem, płatność przelewem, blik, PayPal oraz PayPo.

Pierwsza opcja – płatność za pobraniem – dla większości ankietowanych (61,2%) była najmniej preferowaną opcją wyboru. 11% respondentów wybrało opcję rzadko. Tyle samo ankietowanych (11%) wybrało odpowiedź czasami. Dla 9,6% ankietowanych była to często wybierana opcja, a dla 7,2% najbardziej preferowana.

W przypadku opcji płatność przelewem odpowiedzi respondentów były w dużym stopniu zbliżone do siebie. Dla 16,7% była to najmniej preferowana opcja płatności, natomiast dla 15,3% rzadko wybierana. 26,3% ankietowanych stwierdziło, że czasami wybiera taką opcję płatności, a 16,7% – że często. Dla 25% badanych płatność przelewem była opcją najbardziej preferowaną.

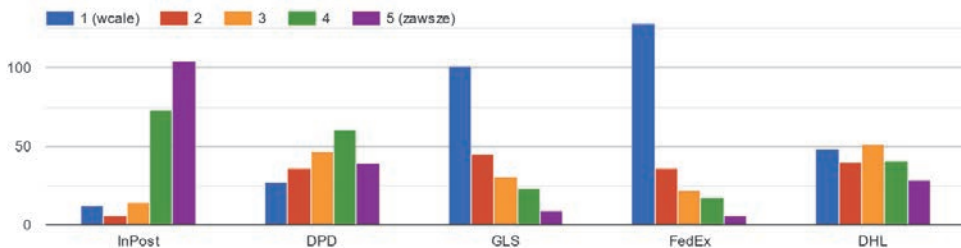
Opcja blik dla 24,4% respondentów była najmniej preferowaną opcją płatności. 5,7% ankietowanych rzadko ją wybierało, natomiast 18,2% czasami. 8,2% respondentów często korzystało z płatności blikiem, a dla pozostałych 43,5% była to najbardziej preferowana opcja.

Przy możliwości płatności opcją PayPal większość respondentów (44%) wybrało odpowiedź 1 (najmniej preferowana). 11% zagłosowało na odpowiedź 2 (rzadko wybierana), natomiast na odpowiedź 3 (czasami) – 16,7%. Na odpowiedź 4 (często wybierana) i 5 (najbardziej preferowana) zagłosowało odpowiednio 13,9% i 14,4% respondentów.

PayPo dla aż 63,7% badanych było najmniej preferowaną opcją płatności. 12% ankietowanych rzadko wybiera tę możliwość, a 11% często. Dla 5,7% była to często wybierana opcja, natomiast dla 7,6% – najbardziej preferowana z płatności. Analizując wszystkie odpowiedzi respondentów, najczęściej wybieraną płatnością z ww. opcji była możliwość płatności blikiem.

Na wykresie 8 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące wyboru firm kurierskich.

Wykres 8. Którą z firm kurierskich wybierasz najczęściej (1 – wcale, 2 – rzadko, 3 – czasem, 4 – często 5 – zawsze)?



Źródło: opracowanie własne.

Autorki badania w odpowiedzi na powyższe pytanie zaproponowały 5 firm kurierskich do wyboru: InPost, DPD, GLS, FedEx i DHL.

W przypadku InPost 5,7% ankietowanych zaznaczyło odpowiedź 1 (wcale), natomiast odpowiedź 2 (rzadko) 2,9%. Odpowiedź 3 (czasem) wybrało 6,7% respondentów. 34,9% badanych zagłosowało na odpowiedź 4 (często). Najczęściej wybieraną opcją była odpowiedź 5 (zawsze) – zagłosowało na nią 49,8% respondentów.

Przy opcji wyboru firmy DPD odpowiedzi były zróżnicowane. 12,9% badanych nie korzysta z usług tej firmy, 17,2% robi to rzadko, a 22,5% czasem. Dla 28,7% respondentów jest to częsty wybór, a dla pozostałych 18,7% jest to stała, zawsze wybierana opcja.

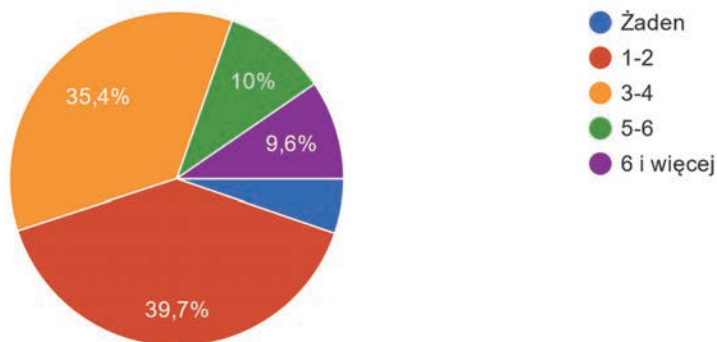
W przypadku firmy GLS większość ankietowanych (48,3%) nie korzysta w ogóle z jej usług kurierskich. 21,5% rzadko wybiera tę firmę, a 14,8% badanych zdarza się czasem korzystać z jej usług. 11% respondentów często wybiera firmę GLS, a 4,4% robi to zawsze.

Przy opcji wyboru firmy FedEx większość ankietowanych (61,3%) odpowiedziało, że nie korzysta z jej usług kurierskich. 17,3% rzadko decyduje się na jej wybór, a 10,6% robi to czasem. Dla 8,2% jest to częsty wybór, a dla 2,6% respondentów – zawsze wybierana opcja.

W przypadku firmy DHL 23% respondentów odpowiedziało, że nie korzysta z jej usług. Dla 19,1% jest to rzadki wybór, natomiast 24,4% badanych czasem decyduje się skorzystać z jej usług. 19,6% respondentów często wybiera firmę DHL, a 13,9% – zawsze.

Na wykresie 9 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące liczby paczkomatów znajdujących się w bliskiej lokalizacji ich miejsca zamieszkania.

Wykres 9. Ile paczkomatów znajduje się w obrębie 1 km od Twojego miejsca zamieszkania?

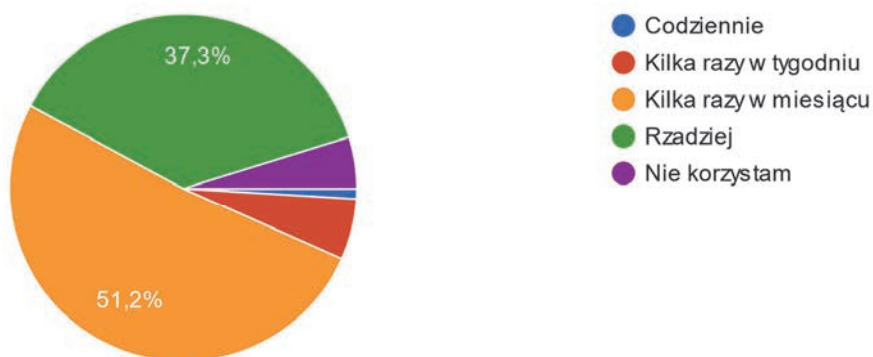


Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej ankietowanych (39,7%) zadeklarowało 1–2 paczkomaty. 35,4% zaznaczyło odpowiedź 3–4, natomiast 5–6 wybrało 10% respondentów. Odpowiedź 6 i więcej wybrało 9,6% badanych. Najmniej ankietowanych (5,3%) zaznaczyło opcję, o braku paczkomatu w obrębie 1 km od miejsca zamieszkania.

Na wykresie 10 przedstawiono częstotliwość korzystania przez respondentów z usług kurierskich.

Wykres 10. Jak często korzystasz z usług kurierskich?

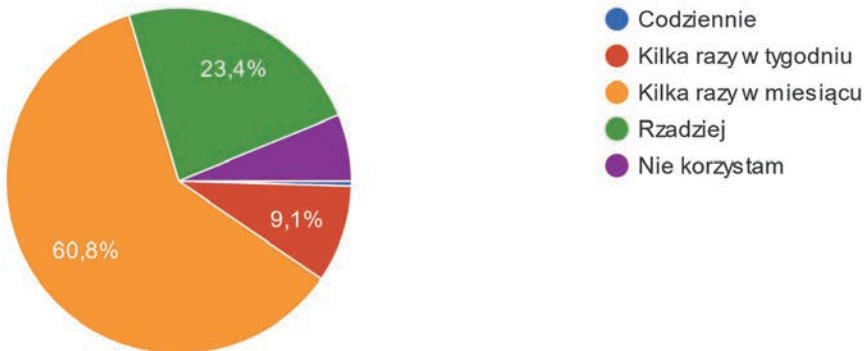


Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa respondentów (51,2%) korzysta z usług kurierskich kilka razy w miesiącu, natomiast 5,7% robi to kilka razy w tygodniu. Rzadziej na tę opcję dostawy decyduje się 37,3% badanych, a 4,8% – w ogóle. Codziennie z usług kurierskich korzysta 1% ankietowanych.

Na wykresie 11 przedstawiono częstotliwość korzystania przez respondentów z usług dostawy do Paczkomatu.

Wykres 11. Jak często korzystasz z usług dostawy do Paczkomatu?

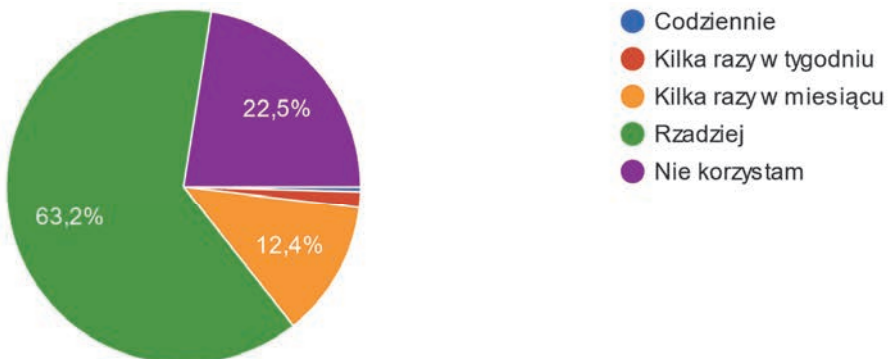


Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej, bo aż 60,8% ankietowanych udzieliło odpowiedzi, że korzysta z usług dostawy do Paczkomatu kilka razy w miesiącu. 23,4% odpowiedziało, że korzysta rzadziej niż kilka razy w tygodniu czy miesiącu. Natomiast 9,1% wybrała tę opcję dostawy kilka razy w tygodniu. 6,2% respondentów nie korzysta wcale, a tylko 0,5% codziennie.

Na wykresie 12 przedstawiono wykres częstotliwości korzystania przez respondentów z usług dostawy do punktu odbioru.

Wykres 12. Jak często korzystasz z usług dostawy do punktu odbioru?

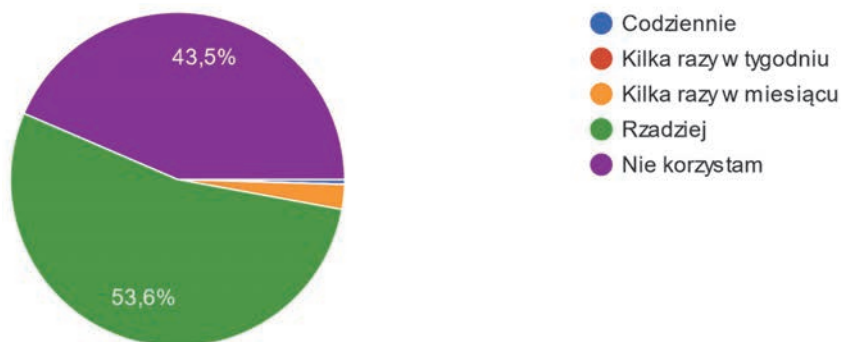


Źródło: opracowanie własne.

Z dostawy do punktu odbioru kilka razy w miesiącu korzysta 12,4% respondentów, natomiast kilka razy w tygodniu 1,4%. Rzadziej tę opcję dostawy wybiera 63,2%, codziennie korzysta 0,5% badanych, a 22,5% nie korzysta wcale.

Na wykresie 13 przedstawiono wykres częstotliwości korzystania przez respondentów z usług dostawy przez Poczta Polską.

Wykres 13. Jak często korzystasz z usług dostawy przez Poczta Polską?

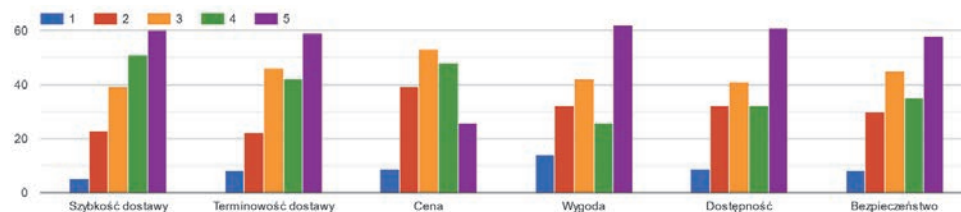


Źródło: opracowanie własne.

Z dostawy przez Poczta Polską kilka razy w miesiącu korzysta 2,4% respondentów. Nikt z pytaných nie zaznaczył odpowiedzi o korzystaniu kilka razy w tygodniu z tej opcji dostawy. Opcję „rzadziej” wybrało 53,6% ankietowanych, a 43,5% zaznaczyło, że nie korzysta wcale z usług Poczty Polskiej. 0,5% respondentów zadeklarowało, że korzysta z tej opcji codziennie.

Na wykresie 14 przedstawiono szczegółową ocenę dostawy przez kuriera.

Wykres 14. Jak oceniasz dostawę przez kuriera (1 - bardzo źle, 2 - źle, 3 - przeciętnie, 4 - dobrze, 5 - bardzo dobrze)?



Źródło: opracowanie własne.

Autorzy zapytali respondentów o sześć kwestii związanych z oceną dostawy: szybkość, terminowość, cenę, wygodę, dostępność oraz bezpieczeństwo, wybierając różne formy dostarczenia przesyłki.

Pierwsze z pytań dotyczyło dostawy przez kuriera. Szybkość dostawy przez 33,7% respondentów była oceniona jako bardzo dobra. Dla 28,7% była na poziomie dobrym, a dla 21,9% na przeciętnym. 12,9% ankietowanych nie było zadowolonych z szybkości dostawy i oceniło ją na poziomie 2 (źle). Najmniej (2,8%) respondentów oceniło ją bardzo źle.

Drugi aspekt – terminowość dostaw. 33,2% badanych wystawiło najwyższą ocenę – 5 (bardzo dobrze). Dla 23,8% była ona dobra, a dla 25,8% – przeciętna. Pozostali ankietowani nie byli zadowoleni z terminowości dostaw: 12,6% oceniło tę kwestię na 2 (źle), a pozostałe 4,6% na 1 (bardzo źle).

Trzecia kwestia – cena. Dla 14,9% jest ona adekwatna do świadczonych usług i została oceniona najwyżej, na 5 (bardzo dobrze). 27,4% wystawiło ocenę 4 (dobra), a 30,3% ocenę 3 (przeciętna). Pozostali respondenci nie byli zadowoleni z ceny świadczonych usług kurierskich: 22,3% oceniło tę kwestię na 2 (źle), a 5,1% na 1 (bardzo źle).

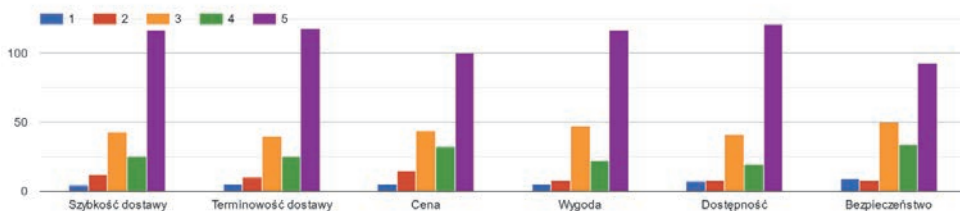
Kolejny ważny element – wygoda. 35,2% respondentów było bardzo zadowolonych z tej kwestii i wystawili najwyższą ocenę – 5. Dla 15,1% ankietowanych wygoda była na poziomie dobrym, a dla 23,9% na poziomie przeciętnym. Dla pozostałych ten element nie spełnił ich oczekiwań i ocenili go na zły – 18,2% lub bardzo zły – 7,6%.

W przypadku oceny dostępności odpowiedzi były bardzo zbliżone do ocen wygody. 34,6% respondentów oceniło ten element na 5 (bardzo dobrze). Dla 18,3% dostępność była na poziomie dobrym, a dla 23,4% – na przeciętnym. Dla pozostałych badanych dostępność nie spełniła ich oczekiwań i wystawili ocenę 2 (zły) – 18,3% lub ocenę 1 (bardzo zły) – 5,4%.

Ostatnim elementem, o który zapytali autorzy, była kwestia bezpieczeństwa. 33% oceniło ten element na 5 (bardzo dobrze), 19,9% ankietowanych na 4 (dobra), a 25,6% na 3 (przeciętnie). Dla pozostałych respondentów bezpieczeństwo nie spełniło ich oczekiwań i ocenili je na 2 (źle) – 17% lub na 1 (bardzo źle) – 4,5%.

Na wykresie 15 przedstawiono szczegółową ocenę dostawy do paczkomatu.

Wykres 15. Jak oceniasz dostawę do paczkomatu (1- bardzo źle, 2 – źle, 3 – przeciętnie, 4 – dobrze, 5 – bardzo dobrze)?



Źródło: Opracowanie własne.

Autorki przyjrzały się dokładniej ocenie poszczególnych form dostawy.

Szybkość dostawy do paczkomatu jest oceniana bardzo dobrze: aż 58,20% ankietowanych zaznaczyło 5. Odpowiedź 4 zaznaczyło 12,44% badanych, czyli oceniają szybkość na dobrą. Odpowiedź 3 (przeciętnie) wybrało 21,39% respondentów. Natomiast odpowiedzi 2 (źle) i 1 (bardzo źle) wskazywało najmniej osób – odpowiednio 5,97% oraz 1,99%.

Kolejny aspekt to terminowość dostawy. Tutaj także najczęściej wybierana (59,60%) odpowiedź to 5, czyli terminowość dostaw w przypadku paczkomatów jest oceniana bardzo dobrze. Odpowiedź 4, czyli dobrze, zaznaczyło 12,63% ankietowanych. Przeciętnie (odpowiedź 3) terminowość została oceniona przez 20,20% badanych. Na odpowiedź 2 (źle) zagłosowało 5,05% wszystkich zapytanych osób. Najrzadziej wybieraną odpowiedzią było 1, czyli bardzo źle – wybrało ją 2,52% badanych.

Ważnym elementem przy wyborze formy dostawy jest także cena. Tutaj znowu ocena 5 (bardzo dobrze) była wybierana przez najwięcej osób – aż 51,0%. Ocenę 4, czyli dobrą, wybrało 16,33% ankietowanych. 22,45% respondentów oceniło cenę dostawy do paczkomatu za przeciętną (ocena 3). Na ostatnich miejscach widnieją ocena 2 (źle) – 7,65% wszystkich odpowiedzi oraz odpowiedź 1 (bardzo źle) z wynikiem 2,55%.

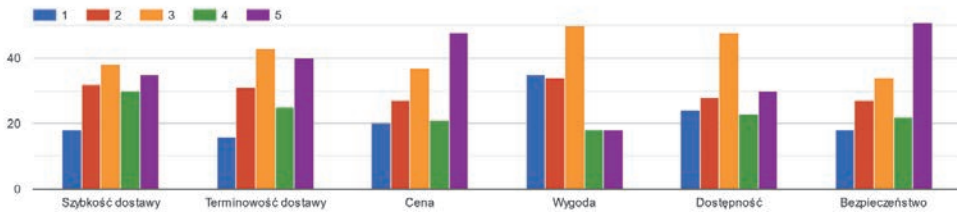
Odpowiedzi odnoszące się do wygody wyglądają następująco. Jak dotychczas oceny 5 (bardzo dobrze) oraz 3 (przeciętnie) zyskały najwięcej głosów – 58,79% i 23,62%. Odpowiedź 4, czyli ocena dobra, została wybrana przez 11,06% badanych. Kolejna odpowiedź to ocena 2 (źle) i zaznaczyło ją 4,02% ankietowanych. Najrzadziej wybieraną odpowiedzią było 1 – 2,51% wszystkich odpowiedzi.

Dostępność to kolejna ważna kwestia przy wyborze dostawy. Dominującą odpowiedzią była ocena 5 – zaznaczyło ją 61,73% badanych. Drugą co do popularności odpowiedzią było 3 – 20,92% wszystkich ocen. Odpowiedź 4 (dobrą) wybrało 9,69% ankietowanych. Najrzadziej wybierane oceny to 2 (źle) i 1 (bardzo źle) – 4,08% oraz 3,57% wszystkich odpowiedzi.

Ostatnim elementem oceny było bezpieczeństwo. Ocenę bardzo dobrą (odpowiedź 5) wybrało 47,94% ankietowanych. Odpowiedź 4 (dobrze) zaznaczyło 17,53% respondentów. Bezpieczeństwo paczkomatów 25,77% zapytanych osób oceniło przeciętnie (odpowiedź 3). 4,12% respondentów zaznaczyło 2, czyli ocenia bezpieczeństwo źle. Odpowiedź 1 (bardzo źle) wybrało 4,64% wszystkich ankietowanych.

Na wykresie 16 przedstawiono szczegółową ocenę dostawy do sklepu (odbior osobisty).

Wykres 16. Jak oceniasz dostawę do sklepu (odbior osobisty) (1 - bardzo źle, 2 - źle, 3 - przeciętnie, 4 - dobrze, 5 - bardzo dobrze)?



Źródło: opracowanie własne.

Kolejna forma dostawy, która została oceniona przez respondentów, to dostawa do sklepu i odbiór osobisty przez konsumenta. Odpowiedzi w tym przypadku są zróżnicowane.

Pierwszy poruszony aspekt to szybkość dostawy. Odpowiedzią wysuwającą się na prowadzenie jest 3 (przeciętnie) i wybrało ją 24,84% ankietowanych. Nieco rzadziej (22,88%) wybierana była ocena 5 (bardzo dobrze) oraz 2 (źle) z wynikiem 20,92%. Odpowiedź 4, czyli ocenę dobrą, wybrało 19,61%, natomiast ocenę 1 (bardzo źle) – 11,76% badanych.

Jeśli idzie o terminowość najczęściej wybieraną odpowiedzią także było 3 (przeciętnie) – zaznaczyło ją 27,74% zapytanych osób. Niewiele mniej (25,81%) oceniło terminowość bardzo dobrze (odpowiedź 5). 20% respondentów wybrało odpowiedź 2, czyli uważa tę kwestię za złą. Najrzadziej wybieranymi odpowiedziami było 4 (dobrze) z wynikiem 16,13% oraz 1 (bardzo źle) – 10,32% ankietowanych.

Kolejny kluczowy aspekt to cena. 31,37% zapytanych uważa, że jest ona adekwatna i oceniło ją na 5 (bardzo dobrze). Ocenę 4, czyli dobrą, wybrało 13,73% ankietowanych. 24,18% oceniło cenę przeciętnie (odpowiedź 3). Oceny 1 (bardzo źle) i 2 (źle) wybrało kolejno 13,07% oraz 17,65% respondentów.

Jeżeli chodzi o wygodę najwięcej (32,26%) ankietowanych opowiedziało się za 3, czyli oceną przeciętną. Wygoda została oceniona bardzo nisko. Na odpowiedź 1 (bardzo źle) oraz źle zagłosowało 22,58% i 21,94%. Oceny 4 (dobrze) i 5 (bardzo dobrze) dostały tyle samo głosów – 11,61%.

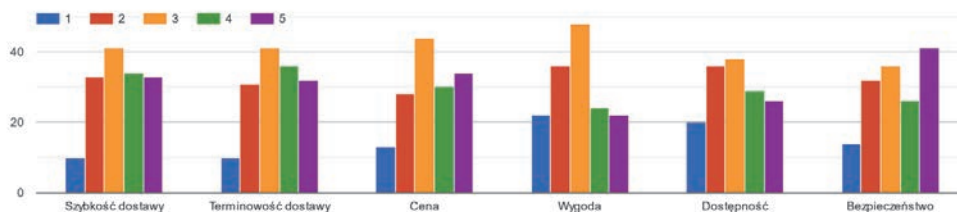
Następny oceniany element to dostępność. Najwięcej głosów dostała ocena przeciętna (odpowiedź 3) – 31,37% wszystkich odpowiedzi. Ocena 5 (bardzo dobra) została wybrana przez 19,61% ankietowanych, natomiast odpowiedź 4 (dobra) przez 15,03%. Na oceny negatywne zagłosowało: 15,69% ankietowanych na odpowiedź 1 (bardzo źle) oraz 18,30% na odpowiedź 2 (źle).

Ostatni aspekt to bezpieczeństwo. Tutaj najwięcej (33,55%) głosów uzyskała odpowiedź 5, czyli bardzo dobra. Ocena 4, dobra, została wybrana przez 14,47% ankietowanych. 22,37% z zapytanych osób oceniło bezpieczeństwo na przeciętne

(odpowieź 3). Na oceny 1 (bardzo źle) i 2 (źle) zgłosowało kolejno 11,84% oraz 17,76% respondentów.

Na wykresie 17 przedstawiono szczegółową ocenę dostawy do punktu odbioru.

Wykres 17. Jak oceniasz dostawę do punktu odbioru (1 – bardzo źle, 2 – źle, 3 – przeciętnie, 4 – dobrze, 5 – bardzo dobrze)?



Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy element, o który zapytały autorki, dotyczył szybkości dostaw. 21,9% badanych wystawiło najwyższą ocenę – 5 (bardzo dobrze). Dla 22,5% była ona na poziomie 4 (dobra), a dla 27,2 ankietowanych przeciętna. Pozostali nie byli zadowoleni z szybkości dostaw: 21,9% oceniło tę kwestię na 2 (źle), a pozostałe 6,5% na 1 (bardzo źle).

Drugie pytanie dotyczyło terminowości dostaw. 21,3% badanych wystawiło najwyższą ocenę, 5 (bardzo dobrze). Dla 24% była ona na poziomie 4 (dobra), a dla największej grupy respondentów (27,3%) przeciętna. Pozostali nie byli zadowoleni z terminowości dostaw: 20,7% oceniło tę kwestię na 2 (źle), a pozostałe 6,7% na 1 (bardzo źle).

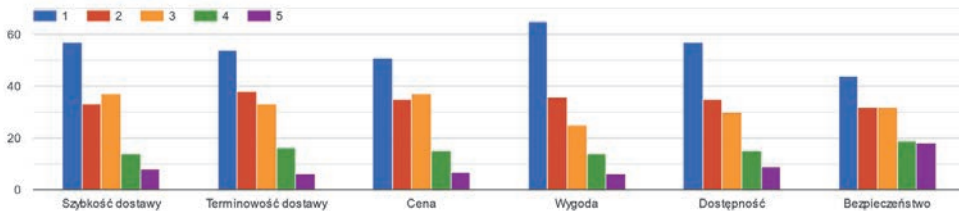
Trzeci element dotyczył ceny. Dla 22,8% jest ona adekwatna do świadczonych usług i została oceniona na 5 (bardzo dobrze). 20,2% wystawiło ocenę 4 (dobra), a 29,5% ocenę 3 (przeciętna). Pozostali respondenci nie byli zadowoleni z określoną ceną i 18,8% oceniło ten element na 2 (źle), a 8,7% na 1 (bardzo źle).

Kolejny ważny aspekt – wygoda. 14,5% respondentów było bardzo zadowolonych z tej cechy. Wystawili najwyższą ocenę – 5. Dla 15,8% ankietowanych wygoda była na poziomie dobrym, a dla 31,6% na przeciętnym. Dla pozostałych respondentów poziom wygody nie spełnił ich oczekiwań i ocenili go na zły – 23,7% lub bardzo zły – 14,4%.

Natomiast ocena dostępności przez ankietowanych wygląda następująco: 17,4% oceniło ten element najwyżej – na ocenę 5 (bardzo dobrze). Dla 19,5% dostępność była na poziomie dobrym, a dla 25,5% na przeciętnym. Dla pozostałych badanych dostępność nie spełniła ich oczekiwań i wystawili ocenę 2 (zły) – 24,2% lub ocenę 1 (bardzo zły) – 13,4%.

Na wykresie 18 przedstawiono szczegółową ocenę dostawy przez Poczte Polską.

Wykres 18. Jak oceniasz dostawę przez Poczte Polską? (1 – bardzo źle, 2 – źle, 3 – przeciętnie, 4 – dobrze, 5 – bardzo dobrze)?



Źródło: opracowanie własne.

W tym pytaniu autorki zapytały o ocenę dostawy przez Poczte Polską.

Pierwszy oceniany element to szybkość dostawy. Najwięcej głosów (38,26%) uzyskała ocena 1, czyli bardzo źle. Ocenę 2, czyli źle, wybrało 22,15% ankietowanych. 24,83% respondentów oceniło szybkość dostawy na przeciętną (3). Bardzo dobrze (5) oraz dobrze (4) dostały kolejno 5,37% i 9,40% głosów.

Kolejny element to terminowość dostawy. Ocenę 1 (bardzo źle) wybrało najwięcej osób – 36,73%. Na odpowiedź źle (2) zagłosowało 25,85%, natomiast ocena 3, czyli przeciętna została wybrana przez 22,45% z ankietowanych. Najrzadziej wybierane były odpowiedzi pozytywne: ocena 4 (dobra) wynosi 10,88% z wszystkich odpowiedzi oraz ocena 5 (bardzo dobrze) – 4,08%.

Jeżeli chodzi o cenę, wyniki prezentowały się następująco. Dla 35,17% z ankietowanych jest ona nieadekwatna do jakości i ocenili ją bardzo źle (1), a 24,14% na źle (2). Cenę za przeciętną uznało 25,52%. Odpowiedzi 4 (dobrze) i 5 (bardzo dobrze) uzyskały kolejno 10,34% oraz 4,83%.

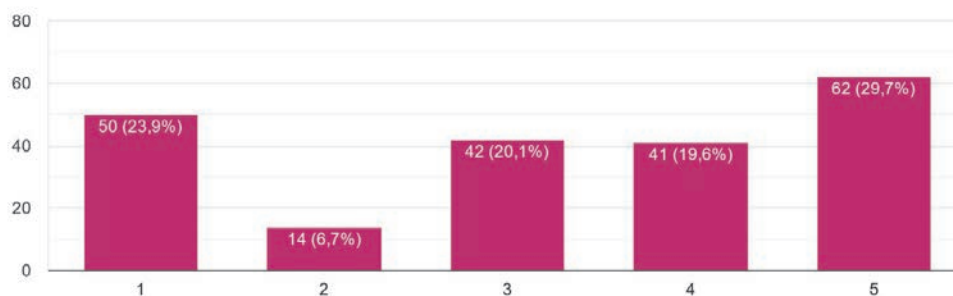
Kolejny ważny aspekt to wygoda. Najwięcej osób (44,52%) zagłosowało na odpowiedź 1, czyli oceniło ją bardzo źle, natomiast na ocenę złą (2) – 24,66%. Ocenę przeciętną, czyli 3, wybrało 17,12% ankietowanych. Najmniej głosów uzyskała ocena 5 (bardzo dobra) z wynikiem 4,11%, a ocena dobra (4) – 9,59%.

Przy dostępności odpowiedzi wyglądały następująco. Najwięcej głosów uzyskała odpowiedź bardzo źle – 39,04%. Na odpowiedź źle (2) zagłosowało 23,97% ankietowanych, a na ocenę 3 (przeciętną) – 20,55%. Oceny dobra i bardzo dobra otrzymały 10,27% i 6,16%.

Ostatni aspekt to bezpieczeństwo. Tutaj znowu najwięcej głosów (30,34%) otrzymała ocena bardzo źle (1). Odpowiedzi 2 (źle) oraz 3 (przeciętnie) uzyskały tyle samo głosów – 22,07%. Na ocenę dobrą (4) zagłosowało 13,10% zapytanych, natomiast na ocenę 5 (bardzo dobrą) – 12,41%.

Na wykresie 19 przedstawiono odpowiedzi respondentów związane z kwestią materialną przesyłek.

Wykres 19. Czy wartość materialna przesyłki wpływa na wybraną przez Ciebie opcję dostawy (1 – wcale, 2 – w małym stopniu, 3 – nie ma to znaczenia, 4 – wpływa, 5 – ma ogromny wpływ)?



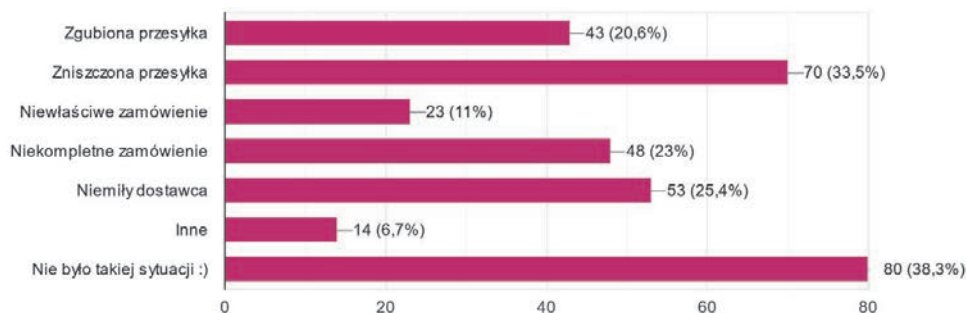
Źródło: opracowanie własne.

Tym razem autorki zapytały o wpływ wartości materialnej danej przesyłki na wybraną przez nich opcję dostawy.

Dla 23,9% respondentów wartość przesyłki nie wpływała na wybór opcji dostawy. 6,7% uważa, że w małym stopniu rzutuje to na ich wybór. Dla 20,1% badanych nie ma to żadnego znaczenia. Natomiast dla 19,6% respondentów cena zamawianej rzeczy wpływa na wybór dostawy, a dla pozostałych 29,7% ma to ogromny wpływ.

Na wykresie 20 przedstawiono odpowiedzi respondentów związane z nieprzyjemnymi sytuacjami, jakie mogą zdarzyć się podczas dostawy towarów.

Wykres 20. Która z nieprzyjemnych sytuacji Cię spotkała?

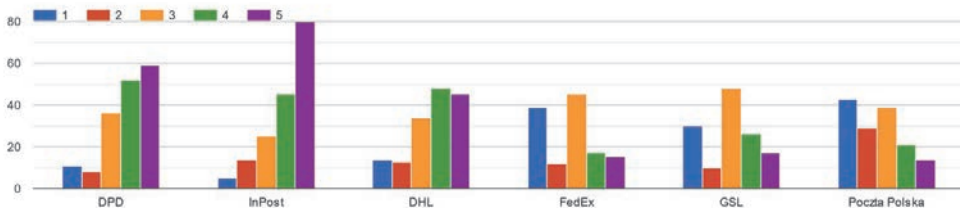


Źródło: opracowanie własne.

Największa grupa badanych nie doświadczyła nieprzyjemnej sytuacji podczas dostawy/odbioru przesyłki. 20,6% respondentów doświadczyło zgubienia przesyłki, a 33,5% – zniszczenia jej. Opcję z niewłaściwym zamówieniem zaznaczyło 11% badanych. Natomiast z niekompletnym zamówieniem spotkało się 23% respondentów. Dla 25,4% dostawca przesyłki był niemiły. 6,7% badanych zaznaczyło odpowiedź „inne”.

Na wykresie 21 przedstawiono oceny respondentów dotyczące kontaktu z obsługą klienta w różnych firmach kurierskich.

Wykres 21. Jak oceniasz kontakt z obsługą danej firmy kurierskiej (1 – bardzo źle, 2 – źle, 3 – przeciętnie, 4 – dobrze, 5 – bardzo dobrze)?



Źródło: opracowanie własne.

W przypadku firmy DPD 35,5% respondentów było bardzo zadowolonych z kontaktu z obsługą klienta. 31,3% stwierdziło, że kontakt ten był dobry. Dla 21,7% komunikacja była przeciętna, a dla 4,8% zła. Pozostałe 6,6% było rozczarowanych i wystawiło najniższą ocenę – 1.

Dla większości ankietowanych (47,1%), kontakt z obsługą klienta w firmie InPost był na najwyższym poziomie. Jako dobry oceniło go 25,3% respondentów. Dla 13,6% kontakt był przeciętny, a dla 7,8% zły. Pozostałe 6,2% respondentów było rozczarowanych z kontaktu i wystawiło najniższą ocenę – 1.

W przypadku firmy DHL 29,2% respondentów było bardzo zadowolonych z kontaktu z obsługą klienta. Więcej, bo 31,2% ankietowanych stwierdziło, że kontakt ten był dobry. Dla 22% komunikacja była przeciętna, a dla 8,5% zła. Pozostałe 9,1% było rozczarowanych z kontaktu i wystawiło najniższą ocenę – 1.

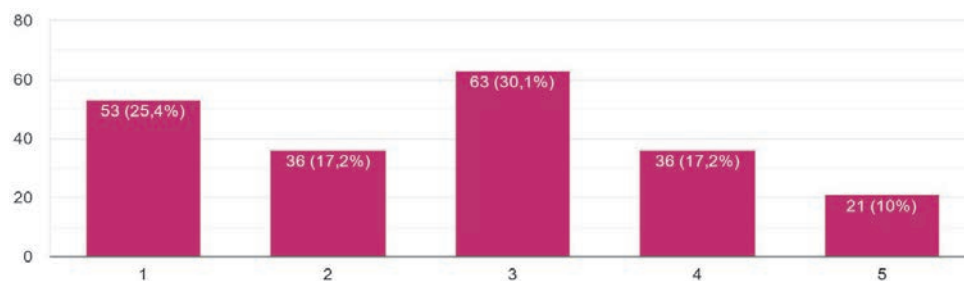
Kolejne pytanie dotyczyło firmy FedEx. Dla 11,7% respondentów kontakt był bardzo dobry. Na dobry oceniło go 13,3%. Najwięcej, bo 35,2% oceniło komunikację przeciętnie. Dla pozostałych badanych kontakt ten był zły – 9,4% lub bardzo zły – 30,4%.

W przypadku firmy GLS 13% respondentów było bardzo zadowolonych z kontaktu z obsługą klienta. 19,8% stwierdziło, że kontakt ten był dobry. Dla 36,7% komunikacja była przeciętna. Dla pozostałych badanych kontakt ten był zły – 7,6% lub bardzo zły – 22,9%.

Najniższe oceny ze wszystkich firm otrzymała Poczta Polska. Tylko 9,6% respondentów było bardzo zadowolonych z kontaktu z obsługą klienta. 14,4% ankietowanych stwierdziło, że kontakt ten był dobry. Dla 26,7% komunikacja była przeciętna, a dla 19,7% zła. Najwięcej, bo 25,5% respondentów, było bardzo rozczarowanych.

Na wykresie 22 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące reklam firm kurierskich.

Wykres 22. Czy widzisz reklamy firm kurierskich np. w sieci, telewizji (1 – nigdy, 2 – rzadko, 3 – czasem 4 – często, 5 – bardzo często)?

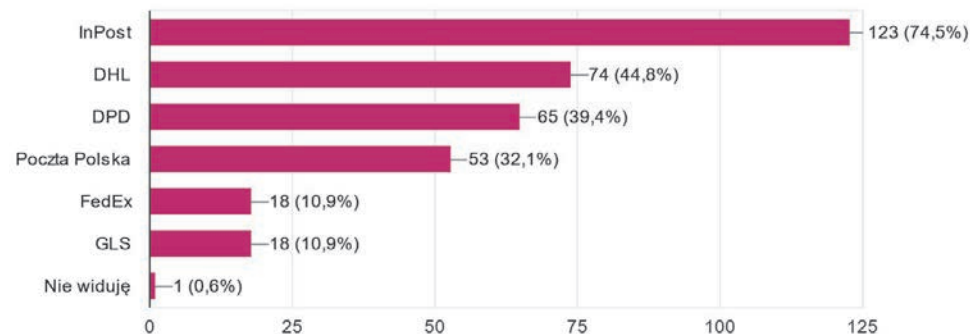


Źródło: opracowanie własne.

25,4% respondentów odpowiedziało, że nigdy nie widzieli reklam firm kurierskich w telewizji lub Internecie. 17,2% pytanych stwierdziło, że rzadko zdarzało im się je widzieć. Największa grupa badanych, bo 30,1%, czasem widziały reklamy, a 17,2% często. Tylko 10% respondentów stwierdziło, że widzi reklamy firm kurierskich bardzo często.

Na wykresie 23 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące najczęściej widywanych reklam firm kurierskich.

Wykres 23. Jeżeli widzisz, to jakiej firmy najczęściej?

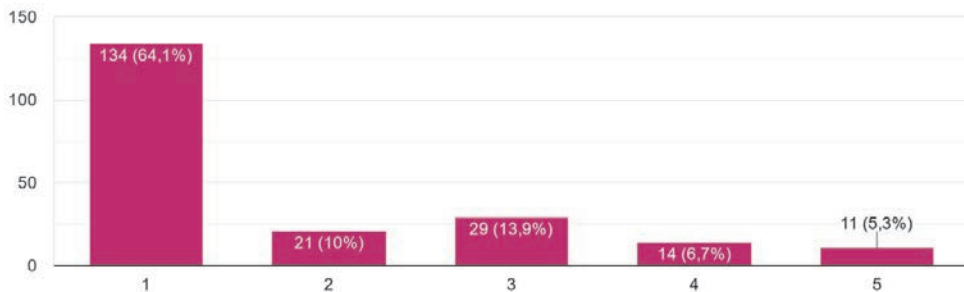


Źródło: opracowanie własne.

Większość ankietowanych, bo aż 74,5% najczęściej widziało reklamy InPostu. Na drugim miejscu znalazła się firma DHL (44,8% respondentów). Na firmę DPD zagłosowało 39,4% ankietowanych, a na Poczty Polską 32,1%. Reklamy firmy FedEx oraz GLS widziało 10,9% pytanых. Tylko 0,6% respondentów nigdy nie spotkało się z reklamami powyższych firm.

Na wykresie 24 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące wpływu reklam firm kurierskich na ich wybór dostawcy przesyłek.

Wykres 24. Jak wpływa to na Twój wybór dostawy (1 – wcale, 2 – w małym stopniu, 3 – nie ma to znaczenia 4 – wpływa, 5 – ma ogromny wpływ)?

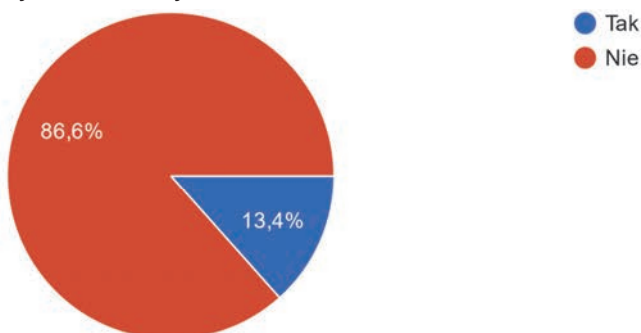


Źródło: opracowanie własne.

Dla zdecydowanej większości respondentów (64,1%) reklamy firm kurierskich nie mają wpływu na ich wybór dostawcy. 10% stwierdziło, że reklamy wpływają w małym stopniu, a dla 13,9% badanych nie ma to znaczenia. Natomiast 6,7% badanych odpowiedziało, że reklamowanie się przez firmy wpływa na ich wybór. Tylko dla 5,3% ma to ogromny wpływ.

Na wykresie 25 przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące loterii InPost.

Wykres 25. Czy brałeś kiedyś udział w „Loteria InPost”?



Źródło: opracowanie własne.

Ostatnie pytanie dotyczyło udziału w loterii InPost przez ankietowanych. Zdecydowana większość respondentów (86,6%) nie brała w niej udziału. Pozostałe 13,4% wzięło w niej udział.

Podsumowanie i wnioski

Autorki po przeprowadzeniu badania pt. „Preferencje konsumentów związane z wyborem formy dostawy przesyłek”, które związane było z oceną podstawowych operacji wykorzystywanych w procesie logistycznym, mianowicie: sporządzenie, zapakowanie oraz dostarczenie zamówienia, a także po dokonaniu analizy odpowiedzi respondentów, opracowały wnioski końcowe.

Większość osób, które wzięły udział w badaniu, to osoby w średnim bądź młodym wieku. Nikt powyżej 61. roku życia nie udzielił odpowiedzi. Tak jak wcześniej wspomniano ma to związek z formułą przeprowadzonego badania – kwestionariuszami online. Dodatkowo badanie promowane było z wykorzystaniem social mediów, w których odsetek aktywnych użytkowników w wieku ponad 60 lat wynosi zaledwie 4% mężczyzn i 4,4% kobiet,¹ co również przełożyło się na uzyskane odpowiedzi.

W kwestii preferencji związanej z formą dostawy wśród ankietowanych łatwo można zauważyć, że zdecydowana większość najczęściej korzysta z dostaw do paczkomatu, a kolejno z opcji dostawy przez kuriera. Natomiast w przypadku Poczty Polskiej odpowiedzi różnią się diametralnie. Prawie 85% respondentów odpowiedziało, że jest to najmniej preferowana opcja dostawy lub rzadko przez nich wybierana. Autorzy przypuszczają, że ma to związek z długim czasem wysyłki oraz niską elastycznością dostawy (dostawa pod podany adres zamieszkania lub odbiór w placówce Poczty Polskiej, której godziny otwarcia nie zawsze odpowiadają klientom). Zwłaszcza że w kolejnym pytaniu duża część ankietowanych stwierdziła, że przy wyborze opcji dostawy kieruje się głównie terminem odbioru zamówienia, a na drugim miejscu ceną. W związku z tym, gdy porównamy stosunek ceny wysyłki do szybkości dostawy danego towaru, Inpost (1–2 dni robocze) bezapelacyjnie uzyskał lepszy wynik niż Poczta Polska (około 3 dni robocze po dniu nadania). Z kolei analiza odpowiedzi dotyczących płatności za dostawę pokazała, że ankietowani najczęściej korzystali z możliwości płatności blikiem. Drugą najczęściej wybraną opcją była płatność przelewem, co poniekąd zaskoczyło autorów badania. Spodziewali się większej liczby odpowiedzi na płatność za pomocą PayPal, która w ich przekonaniu jest wygodniejszą i szybszą opcją płatności. Jeżeli chodzi o najczęściej wybierane firmy kurierskie, wybór InPost nie zaskoczył autorów. Natomiast zastanawiająca jest dla nich kwestia aż tak dużej niechęci respondentów do firmy GLS czy FedEx. Odnosząc się do pytania z liczbą

1 S. Kemp, Digital 2022 Poland.

paczkomatów znajdujących się w bliskiej odległości od miejsca zamieszkania ankietowanych, autorzy mogą wnioskować, że jest to związane z miejscem zamieszkania, a dokładniej liczbą osób zamieszkujących dane miejsce – więcej paczkomatów w większych miastach, mniej w mniejszych. Analizując wszystkie odpowiedzi wspólnie, na pytania związane z częstotliwością korzystania z usług dostaw ankietowani najczęściej korzystali z usług dostawy do paczkomatu, a najrzadziej z usług Poczty Polskiej. Przy ogólnej ocenie usług dostawy przez kuriera, najlepiej zostały ocenione takie cechy, jak szybkość dostawy oraz terminowość. Najgorzej w tym zestawieniu wypadła kwestia ceny. W przypadku dostawy do paczkomatu każdy z badanych aspektów został oceniony bardzo wysoko. Autorzy uważają, że tak wysokie oceny skutkują znaczącą popularnością, co można było zauważyć w pytaniu numer 1, dotyczącym najbardziej preferowanej formy dostawy. Paczkomaty pozwalają odebrać paczkę w dogodnym dla każdego terminie, a dostawy są zazwyczaj dużo szybsze. Może to mieć związek z tym, że wiele paczek zostaje rozładowanych w jednym wyznaczonym miejscu, a nie tak jak np. w przypadku kuriera w wielu oddalonych od siebie miejscach. Przy ocenie dostawy do sklepu z odbiorem osobistym najwyżej został oceniony aspekt bezpieczeństwa. Autorzy wnioskujeją, że ma to związek z możliwością oceny stanu odbieranej rzeczy, bardzo często jeszcze przed zapłatą za produkt. Ta opcja również ułatwia proces reklamacji, gdyby zaistniała taka konieczność. Natomiast w przypadku Poczty Polskiej łatwo zauważyć związek uzyskanych ocen z poszczególnych aspektów dostawy z preferencjami przy jej wyborze. Poczta Polska we wszystkich elementach największą liczbę głosów uzyskiwała przy odpowiedzi bardzo źle, co wpływa na tak rzadki wybór tej formy dostawy. Klienci płacą za dostawę i wymagają jak najlepszej jej jakości. Przy pytaniu o wpływ wartości materialnej przesyłki na wybór opcji dostawy, odpowiedzi nie były jednoznaczne. Zbliżona liczba ankietowanych opowiedziała się za dwiema skrajnymi opcjami – wcale nie ma wpływu vs. ma ogromny wpływ. Prawdopodobnie przy wyborze tej pierwszej (brak wpływu) ważniejsze są ogólne preferencje, w żaden sposób niezwiązane z wartością zamawianego produktu.

Autorzy zapytali także badanych o nieprzyjemne sytuacje, które mogą się zdarzyć podczas dostarczania przesyłek. Znaczna większość ankietowanych, bo aż 38,3%, nie doświadczyła takich sytuacji. Jeśli jednak takowe się zdarzały, była to najczęściej zniszczona przesyłka czy niemły dostawca. Autorki uważają, że może to mieć związek ze sobą. Niektórzy dostawcy nie stosują się do oznakowań informacyjnych umieszczonych na paczce, robią wszystko szybko, tak aby zdążyć rozwiązać wszystkie przesyłki. Kiedy jednak zwróci się im na to uwagę przy odbiorze, często są nieuprzejmi i nie przejmują się cennymi uwagami klienta. W momencie, kiedy nieprzyjemna sytuacja już miała miejsce, klienci chcąc powiadomić o tym daną firmę kurierską, muszą nawiązać z nią kontakt. W tym wypadku

najlepiej wypada firma InPost. Odbiorcy ocenili wysoko także firmę DPD oraz DHL. Najgorzej został oceniony kontakt z Poczta Polska, a także z FedEx. Autorki uważają, że kontakt z firmą kurierską jest bardzo ważnym elementem i może mieć wpływ na wybór dostawcy. W końcu, kiedy paczka zostanie na przykład zgubiona lub zniszczona, klient powinien mieć możliwość łatwej i sprawnej reklamacji. Reklama w dzisiejszym świecie jest także ważnym elementem. Przedsiębiorstwa próbują dotrzeć do nowych klientów w różnoraki sposób. Jednak czy reklamy firm kurierskich są tak popularne? Największy odsetek ankietowanych widział takie reklamy tylko czasem, a aż 25,4% nie widziało ich ani raz. Firma kurierska, która prowadzi największą kampanię reklamową to InPost – aż 74,5% respondentów widziało ich reklamy. Duży wpływ na taki wynik może mieć na przykład konkurs „ArtInPost”, w którym każdy może zaprojektować grafikę na paczkomat. Autorki badań zapytały jednak o to, czy reklamy firm kurierskich mają jakikolwiek wpływ na ich wybór przez klientów. Wyniki były zadziwiające: aż 64,1% ankietowanych uważa, że nie ma to najmniejszego wpływu, a tylko 5,3%, że wpływa ogromnie. Na taki wynik może wpływać to, że form dostawy zamówień nie ma dużo. Zazwyczaj przy wyborze dostawy klienci mają 3–5 możliwości. To sprawia, że firmy kurierskie są dość znane i nie potrzebują dużych kampanii reklamowych. Ostatnia kwestia, o którą zapytały autorki badania, to udział w loterii InPostu. 86,6% respondentów nigdy nie brało w niej udziału, a tylko 13,4% – tak.

Dodatkowo autorki postanowiły porównać wyniki swojego badania z raportem „E-commerce w Polsce 2019. Gemius dla e-Commerce Polska” z 2019 roku², który został opublikowany przed pandemią COVID-19. Łatwo zauważyć, że preferowana forma dostawy przesyłek uległa zmianie. W raporcie z 2019 roku zdecydowana większość respondentów wybierała dostawę przez kuriera do domu, podczas gdy nieznacznie mniej badanych preferowało dostawę do paczkomatu. W badaniu przeprowadzonym przez autorki artykułu wyniki są przeciwne. Aktualnie dostawa do paczkomatu jest częściej wybieraną formą dostawy niż kurier. Pandemia COVID-19, która zdecydowanie ograniczyła kontakty z innymi osobami, mogła mieć znaczący wpływ na tę zmianę.

Odwołując się do artykułu dotyczącego wpływu pandemii COVID-19 na zakres i jakość usług kurierskich z 2021 roku (Bazydło, Bodnar, Szpilko, 2021), badania ukazują, że pandemia w dużym stopniu przyczyniła się do rosnącej popularności zakupów online, a tym samym do korzystania z usług kurierskich. Jednakże dostawy oraz płatność za usługę miały charakter bezkontaktowy, co również przedstawili autorzy w swoim badaniu (uzyskano najwyższą liczbę głosów przy płatności blikiem oraz płatności przelewem).

² E-commerce w Polsce. Gemius dla e-Commerce Polska, Izba Gospodarki Elektronicznej, Gemius Polska, kwiecień 2019.

Co więcej, według badań Kantar Polska z 2019 roku (Badanie CAWI, 2019) oraz artykułu dotyczącego wpływu pandemii COVID-19, najczęściej wybieraną firmą logistyczną był InPost – wskazany przez 63% badanych w badaniu Kantar Polska oraz 94,1% badanych w artykule o pandemii COVID-19. W badaniu „Preferencje konsumentów związane z wyborem formy dostawy przesyłek”, przeprowadzonym na przełomie 2022 i 2023 roku, autorki otrzymały identyczne wyniki – niezmiennie firma InPost jest na pierwszym miejscu. Ciągłe doskonalenie firmy oraz bardzo dobry kontakt z konsumentem może mieć duży wpływ na utrzymującą się popularność InPostu. Dodatkowo tworzenie przez firmę kreatywnych reklam oraz konkursów, np. Loteria InPost, ma wpływ na utrzymującą się popularność marki.

Bibliografia

- Bazydło, D., Bodnar, E., Szpilko, E. (2021). Wpływ pandemii COVID-19 na zakres i jakość usług kurierskich. Wyniki badań wstępnych. *Marketing i Rynek*, nr 5.
- Chodak, G., Lutas, Ł. (2011). *Analiza metod dostarczania towarów przez polskie sklepy internetowe – wyniki badań*. Instytut Organizacji i Zarządzania, Politechnika Wroclawska.
- Gemius Polska, Izba Gospodarki Elektronicznej, E-commerce w Polsce. Gemius dla e-Commerce Polska, kwiecień 2019, pobrane z https://eizba.pl/wp-content/uploads/2019/07/raport_GEMIUS_2019-1.pdf [dostęp: 21.04.2023].
- Kantar Polska, Badanie CAWI na reprezentatywnej grupie internautów robiących zakupy w Internecie, kwiecień 2019.
- Kemp S., *Digital 2022: Poland*.
- Kreft, P. (2017). Trendy na rynku e-commerce w nadchodzących latach. *Gazeta Finansowa*, 6–12 października 2017.
- Słowiński, B. (2008). *Wprowadzenie do logistyki*. Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej.
- Śwital, P. (2021). *Wykorzystanie środków komunikacji elektronicznej w procesach partycypacji społecznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Dziewczynki i kobiety w spektrum autyzmu

Streszczenie: Pojęcie *autyzmu* jest znane od wielu lat, obecnie mamy wiele informacji na ten temat, jednak większość przypadków analizowana jest na przykładzie chłopców. U dziewczynek obserwuje się bardziej subtelne, wręcz trudno zauważalne objawy, co może stanowić znaczący problem w procesie diagnozowania. Artykuł ma charakter teoretyczny, jednak celem autorki jest omówienie specyfiki spektrum autyzmu u dziewczyn i kobiet z uwzględnieniem tych trudności, przedstawienie odmienności w obserwowanych objawach klinicznych, a także omówienie ryzyka związanego z niedostatecznym wykryciem i późnym rozpoznaniem zaburzenia. W oparciu o zróżnicowane źródła bibliograficzne w artykule zostały przedstawione wybrane problemy funkcjonalne w odniesieniu do tej populacji osób ze spektrum autyzmu. W ostatnich latach zmieniła się perspektywa patrzenia na autyzm z uwzględnieniem dziewczyn i kobiet, co można przedstawić w sylwetkach ich przedstawicielek. Te, które zostały zaprezentowane w artykule, są punktem wyjścia do spojrzenia na problem z szerszej perspektywy. Na zakończenie zostały przedstawione wnioski dotyczące dalszych starań w celu poszerzania wiedzy w tym zakresie, a także konieczności podejmowania odpowiednich oddziaływań diagnostycznych, jak i terapeutycznych wobec „żeńskiego autyzmu”.

Słowa kluczowe: spektrum autyzmu, autyzm u dziewczynek, diagnoza, terapia, zjawisko kamuflażu, płeć

Girls and women in the autism spectrum – diagnostic difficulties, dilemmas, perspectives

Abstract: The concept of autism has been known for many years, now we have a lot of information on the subject, but most cases are analyzed on the example of boys. In girls, more subtle, even hardly noticeable symptoms are observed, which can be a significant problem in the diagnosis process. The article is theoretical, but its aim is to discuss the specificity of the autism spectrum in girls and women, taking into account these difficulties, presentation of differences in the observed clinical symptoms, as well as discussion of the risks associated with insufficient detection and late diagnosis of the disorder. Based on diverse bibliographic sources, the article presents selected methods of diagnosis and functional problems in relation to this population of people with autism spectrum. In recent years, the perspective of looking at autism has changed, taking into account girls and women, which can be presented in the profiles of their representatives. The biographies presented in the article are the starting point for looking at the problem from a broader perspective. At the end, conclusions were presented regarding further efforts to expand knowledge in this area, as well as the need to take appropriate diagnostic and therapeutic actions in relation to „female autism”.

Keywords: autism spectrum disorder, autism in girls, diagnosis, therapy, camouflage phenomenon, gender

Wstęp

Etiologia spektrum autyzmu nadal jest niejasna. Wiele badań wskazuje na istotną rolę czynników genetycznych i środowiskowych warunkujących to zaburzenie neurorozwojowe (Słopień, Rynkiewicz, Janas-Kozik, 2022, s. 272). Coraz więcej badaczy i diagnostów uznaje także, że płeć ma znaczenie w kwestii występowania i symptomatologii autyzmu. Kryteria diagnostyczne zaburzeń ze spektrum autyzmu (ICD-11, DSM-5) wydają się jasno sprecyzowane, warto jednak zaznaczyć, że zostały one wypracowane przede wszystkim na podstawie analizy i badań męskiej części populacji (Słopień, Rynkiewicz, Janas-Kozik, 2022, s. 299). Dziewczęta i kobiety zgodnie z różnicami wynikającymi z płci mają inne potrzeby, umiejętności czy kompetencje emocjonalno-społeczne, dlatego mają większe zdolności kompensacji czy kamuflowania trudności. Najnowsze badania zakładają występowanie żeńskich czynników ochronnych (*female protective effect*), które powodują ukrywanie lub mniejsze ujawnianie się cech autyzmu¹, a co za tym idzie większe trudności diagnostyczne. Dostępne narzędzia badawcze często nie uwzględniają tych nieścisłości i są mało wrażliwe na subtelne różnice w zachowaniu i funkcjonowaniu dziewczyn i kobiet ze spektrum autyzmu. Konieczna jest więc systematyczna analiza dostępnych metod i narzędzi diagnostycznych uwzględniających te różnice, a także szczególne zwrócenie uwagi na możliwe formy wsparcia i terapii żeńskiej grupy osób z autyzmem, tak by nie pominąć ich potrzeb i niewidocznych, ale ważnych z perspektywy ich życia trudności. Analizy źródeł dokonano przy zastosowaniu zarówno podejścia tradycyjnego, jak i z wykorzystaniem systematycznego przeglądu literatury.

Zaburzenia ze spektrum autyzmu stanowią grupę zaburzeń neurorozwojowych. Zgodnie z klasyfikacją DSM-5 charakteryzują się dwoma obszarami objawów, do których należą trudności w społecznej komunikacji oraz ograniczone, powtarzalne stereotypowe wzorce zachowań i zainteresowań. W związku z wprowadzeniem określenia „spektrum” ocenia się także stopień nasilenia objawów i profil trudności (Pisula, Omelańczuk, s. 292). W diagnozie uwzględnia się także inne współwystępujące zaburzenia i trudności rozwojowe, między innymi niepełnosprawność intelektualną, nieprawidłowości w rozwoju języka, towarzyszące zaburzenie genetyczne lub medyczne (np. zespół Retta, Downa), związane z innym zaburzeniem neurorozwojowym, psychicznym lub behawioralnym (np. ADHD, zaburzenia lękowe, zespół Tourette’a), a także z katatonią (Słopień, Rynkiewicz, Janas-Kozik, 2022, s. 268). Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) szacuje występowanie spektrum autyzmu u 1 na 160 dzieci (Elsabbagh

1 *The female protective effect against autism spectrum disorder.* (2022). PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9903803/>

et al., 2012), choć inne źródła donoszą o kilka razy większej liczbie przypadków². Warto także zaznaczyć, że u chłopców taka diagnoza jest stawiana 3–4-krotnie częściej³. U dzieci do 5. roku życia zaburzenia ze spektrum autyzmu stanowią najczęstszą przyczynę trudności rozwojowych, a u dzieci w wieku szkolnym częstotliwość może wynosić nawet 1 na 59 osób (Pisula, Omelańczuk, s. 295). Zaburzenie ze spektrum autyzmu jest diagnozowane we wszystkich grupach społecznych, etnicznych i ekonomicznych.

Spektrum autyzmu wśród żeńskiej części populacji

Mimo że statystyki wprost świadczą o przewadze osób z autyzmem wśród mężczyzn, to warto zwrócić szczególną uwagę na przykłady dziewczyn i kobiet, które prezentują odmienny sposób funkcjonowania wynikający ze spektrum autyzmu. Analizując biografie znanych postaci, można zauważyć wiele cech i symptomów, które aktualnie określilibyśmy mianem spektrum autyzmu. Współcześnie wiele z nich mówi wprost o swojej neuroroznorodności, o tym, jakie codzienne problemy je spotykają, w jaki sposób się z nimi borykają, ale też o tym, co dobrego autyzm wnosi w ich życie, jakie mają sukcesy i osiągnięcia.

Brytyjska pisarka Beatrix Potter opisywana jest w biografiach jako ekscentryczna, wyalienowana osoba, otoczona skamielinami i zwierzętami, badająca świat fauny i flory, stroniąca od ludzi. Swoje zainteresowania doskonale przeniosła na papier – znana jest jako autorka opowiadań dla dzieci, serii „Piotrusia Królika” oraz wyjątkowych ilustracji do swoich dzieł. Obecnie psychiatra Michael Fitzgerald, analizując jej biografię, zachowanie, funkcjonowanie i zainteresowania, określa ją mianem „autystki” (Törnvall, 2022, s. 55), co może oznaczać, że współcześnie otrzymałaby taką diagnozę.

Inna znana amerykańska poetka, Emily Dickinson, przedstawiana jest jako kobieta introwertyczna, stroniąca od ludzi, mająca specyficzne zainteresowania. W życiu osobistym zauważa się jej liczne „dziwactwa”, wybiórczości i preferencje lub wrażliwości sensoryczne. A jej twórczość charakteryzuje się z kolei ekscentryzmem, odwagą i brakiem kompromisu. Dzisiaj na podstawie prezentowanych objawów i sposobu funkcjonowania zostałaby zdiagnozowana jako osoba autystyczna (Törnvall, 2022, s. 141–142).

Jedną z najsłynniejszych kobiet ze spektrum autyzmu, o której można przeczytać w licznych publikacjach i zobaczyć podczas wystąpień publicznych, jest Temple Grandin. Pisząc i opowiadając o swoich doświadczeniach, problemach,

2 *Objawy zaburzeń ze spektrum autyzmu – Spojrzeć w oczy – przesiewowe wykrywanie zaburzeń ze spektrum autyzmu* (stan na 04.2023). <https://www.spojrzecwoczy.pl/objawy.html>.

3 *The female protective effect against autism spectrum disorder.*(2022). PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9903803/>

diagnozie i drodze do „normalnego” funkcjonowania, dała przykład wielkiej determinacji i odwagi w dążeniu do bycia „sobą” i pełnoprawnym członkiem społeczności. Jej mózg jako jeden z najdokładniej zbadanych i prześwietlonych jest dowodem na odmienny rozwój tego organu u osób neurotypowych i ze spektrum autyzmu (Grandin, 1995; Grandin, Panek, 2022). Znaczący temat z zaciekawieniem przyglądają się jej życiu, a nawet nawiązują bliższą znajomość, jak wybitny neurolog i psychiatra Oliver Sacks, który szczegółowo opisał jej zmagania z codziennością (Sacks, 2008, s. 302–365).

Znany ekscentryczny artysta Andy Warhol obecnie uznany byłby za osobę z diagnozą autyzmu, jednak podmiotem naszych rozważań może być także jego matka – kobieta stroniąca od ludzi, gromadząca niepotrzebne przedmioty, mająca trudności z planowaniem i organizacją, charakteryzowana „jako zakompleksiona, szalona, manipulująca, a jednocześnie silna, dziwaczna, fantazjująca” (Sekulowicz, 2009, s. 193–194). To cechy i symptomy mogące świadczyć nie tylko o samej możliwości klasyfikacji w kategorii spektrum autyzmu, ale także zwracające uwagę na duże prawdopodobieństwo genetycznych uwarunkowań zaburzenia.

Kobiety ze spektrum autyzmu można także spotkać wśród znanych aktorek. Jedną z nich jest Daryl Hannah, która została zdiagnozowana, gdy była dzieckiem. W dzieciństwie nieśmiała, izolująca się od rówieśników, doświadczyła także niezrozumienia i nietolerancji ze strony innych osób. Uciekała w świat fantazji, wyobrażeń magicznych miejsc, stąd jej pomysł na zostanie aktorką, co zresztą wykonuje perfekcyjnie, a świadczą o tym liczne światowe wyróżnienia i nagrody. Warto podkreślić, że najczęściej wybierane przez nią role to takie, które prezentują osoby „odmienne”, outsiderów, poszukujących własnego miejsca czy tożsamości (Törnvall, 2022, s. 121).

Jedną z najpopularniejszych kobiet na świecie walczących w obronie środowiska i klimatu jest Greta Thunberg. Odważna, waleczna i bezkompromisowa. Diagnozę autyzmu otrzymała w wieku 12 lat. Trudności mogące wynikać z zaburzenia przekuwa na wielkie sukcesy. Aktywnie uczestnicząc w spektakularnych wydarzeniach na rzecz obrony klimatu, wprost wypowiada swoje poglądy, z uporem i determinacją przedstawia swoje racje, nie poddając się żadnym kompromisom w ważnych dla niej kwestiach (Törnvall, 2022, s. 63).

„Autysta musi odkryć w świecie to swoje miejsce – takie, w którym może obrócić diagnozę w coś pozytywnego i użyć swoich mocnych stron” (Törnvall, 2022, s. 63) – to słowa cytowanej już autorki książki o kobietach ze spektrum autyzmu (zdiagnozowanej dopiero w wieku 42 lat) – Clary Törnvall, która daje też osobisty przykład realizowania powyższej myśli, bowiem w codziennym życiu wykorzystuje między innymi swoją nadwrażliwość słuchową oraz umiejętność dostrzegania szczegółów w pracy dziennikarki radiowej.

Kobiety ze spektrum spotkać można w każdym miejscu na świecie, w każdym wieku i zawodzie. Przedstawione postaci są tylko przykładem wielu osób o podobnym sposobie funkcjonowania w grupie kobiet i dziewcząt.

Trudności diagnostyczne spektrum autyzmu u dziewcząt i kobiet

Diagnoza autyzmu ewoluowała na przestrzeni lat od autyzmu wczesnodziecięcego opisanego w 1943 roku (*early infant autism* – sformułowanie po raz pierwszy użyte w pracy Leo Kanner) (Kanner, 1943, s. 217–253) do spektrum autyzmu w chwili obecnej. Pierwotnie w klasyfikacjach wyodrębniono jednostki kliniczne, które z aktualnej perspektywy diagnostycznej budziły znaczne wątpliwości. Zmieniło się także podejście do czasookresu diagnozy: wcześniejsza cezurza 36 miesięcy życia ograniczała możliwości diagnostyczne, zwłaszcza w grupie dziewcząt. Obecnie punkt wyjścia stanowi funkcjonowanie społeczne tych osób. Systemy klasyfikacyjne ICD-11 oraz DSM-5 uwzględniają występowanie autystycznego kontinuum. Na zasadność takiego spojrzenia na problem autyzmu szczególną uwagę zwracała brytyjska badaczka Lorna Wing, przede wszystkim z powodu obserwowanych postępów w rozwoju oraz innych trudności na różnych etapach życia osób z taką diagnozą (Wing, 1988, s. 91–110).

Najważniejsze obszary podlegające analizie skupiają się na deficytach w komunikacji społecznej i społecznych interakcjach oraz ograniczonych, powtarzalnych wzorcach zachowania i zainteresowań lub aktywności (według DSM-5). Obraz kliniczny może być jednak niezwykle zróżnicowany. Nie występuje jeden konkretny pojedynczy objaw u wszystkich osób, a obserwowane trudności mimo występowania we wczesnym dzieciństwie mogą być dostrzegane dopiero w późniejszym okresie życia z uwagi na niski stopień ich nasilenia oraz mechanizmy kompensacyjne. To powoduje, że odsetek kobiet niezdiagnozowanych jest wciąż stosunkowo wysoki (Kapinos-Gorczyca, 2022, s. 8). Przyczyną braku postawienia odpowiedniej diagnozy może być także odwrotna sytuacja – wysoki poziom funkcjonowania dzieci ze spektrum autyzmu, które zdaniem rodziców lub nauczycieli nie wymagają dodatkowego wsparcia (Wing, Potter, 2017, s. 48). Mogą to być bardzo subtelne, ale uciążliwe dla osoby i otoczenia symptomy. Powodem opóźnień w diagnozie mogą być także mechanizmy kompensacyjne oraz wyuczone strategie, które w dużym stopniu będą ukrywać prawdziwe ograniczone kompetencje danej osoby. To nie oznacza, że objawów nie było od wczesnego dzieciństwa, ale że do momentu konfrontacji z wymaganiami społecznymi, które przerastały możliwości tej osoby, były kamuflowane. Takie zachowanie jest bardzo często obserwowane w grupie dziewczynek i kobiet i może nastęrczyć dodatkowych trudności diagnostycznych w postaci niezauważania osiowych objawów.

Zgodnie z zasadami rozwoju psychospołecznego obserwuje się różnice międzypłciowe w zakresie potrzeb emocjonalno-społecznych, reaktywności emocjonalnej, zainteresowań czy możliwości kompensacyjnych. Dziewczynki zazwyczaj wkładają więcej wysiłku w zapamiętywanie i naśladowanie prawidłowych zachowań, w tym związanych z kontaktem wzrokowym, mimiką i gestami, a także nabywaniem umiejętności społecznych (Pisula, Omelańczuk, 2020, s. 307). Mimo więc występujących trudności ze spektrum, dziewczynki wkładają duży wysiłek poznawczy i emocjonalny w „zatajenie” objawów i radzenie sobie z odmiennością, którą same dostrzegają. Zjawisko kamuflażu jest „ilościową rozbieżnością między «zewnątrzną» prezentacją behawioralną osoby w kontekstach społeczno-interpersonalnych oraz statusem «wewnętrznym» osoby” (Meng-Chuan et al., 2017) i może przyczyniać się także do przeciążenia układu nerwowego i pojawienia się negatywnych następstw, takich jak zaburzenia lękowe lub depresyjne (Wing, 1981, s. 129–137). Według wielu badań to właśnie kobiety ze spektrum autyzmu częściej niż mężczyźni doświadczają nieprawidłowości neurosensorycznych czy chorób współistniejących, między innymi demencji, lęku i depresji (Davies et al., 2023). Same kobiety ze spektrum autyzmu mówiąc o maskowaniu czy „poddawaniu się”, przypisują powody takiego „ukrywania” autyzmu chęć uzyskania akceptacji społeczeństwa i przypodobania się osobom neurotypowym. Jednak zwracają także uwagę na koszty i komplikacje z tym związane, przede wszystkim wyczerpanie emocjonalne i społeczne (Castellon, 2022, s. 47–49). Wśród mężczyzn ze spektrum autyzmu można zaobserwować podobne zjawisko, „jednak kobiety uczą się tego wcześniej, robią to skuteczniej i kamuflują się w znacznie większym stopniu” (Furgał, 2021), a to prowadzi często do znacznego opóźnienia prawidłowej diagnozy (Wood-Downie et al., 2021).

Trudności diagnostyczne - analiza kryterium ograniczonych, powtarzalnych wzorców zachowania i zainteresowań lub aktywności

Innym aspektem niediagnozowania autyzmu w żeńskiej grupie badanych, mimo obserwowanych czytelnych objawów ze spektrum, są czynniki kulturowe i stereotypy, a więc także oczekiwania dorosłych wobec chłopców i dziewczynek (Hendrickx, 2018, s. 29). Jednym z nich są zainteresowania dzieci. Wielu specjalistów nie uważało hobby dziewczynek za istotny i znaczący diagnostycznie objaw, co skutkowało niezauważeniem autyzmu (Törnvall, 2022, s. 45). Innym aspektem może także być styl wychowania. Nadal dużo częściej od dziewczynek niż od chłopców oczekuje się takich zachowań, które świadczą o posłuszeństwie, uległości czy bierności, przez co zdecydowanie rzadziej wykazują one tak zwane trudne zachowania (Halladay et al., 2015).

Wiele dziewcząt i kobiet ze spektrum autyzmu wykazuje niestereotypowe zainteresowania, prezentuje odmienny wygląd oraz cechy nieprzypisane standardowo do swojej płci. W okresie dojrzewania pojawia się pytanie dotyczące tożsamości płciowej, a także obserwuje się trudności w zakresie zachowań związanych z okazywaniem uczuć oraz potrzeb seksualnych, a nawet zaburzenia seksualne (Furgał, 2021, s. 22–26). Te problemy współistniejące stanowią wysokie ryzyko fałszywie ujemnej diagnozy.

Trudności diagnostyczne - analiza kryterium przetrwałych deficytów w komunikacji społecznej i społecznych interakcjach

Wielu specjalistów, między innymi Tony Atwood, Lorna Wing czy Sara Hendrickx, zwraca uwagę na potrzebę doprecyzowania żeńskiego profilu autyzmu. Mała liczebność badań dziewcząt i kobiet ze spektrum autyzmu oraz stosunkowo większa liczba diagnoz wśród męskiej populacji sprzyja patrzeniu na objawy z perspektywy męskich potrzeb i możliwości rozwojowych. Ocenia się, że nawet sami „klinicyści, w przeświadczeniu, że autyzm to stan częściej spotykany u płci męskiej, pewne zachowania obserwowane u chłopców przypisują autyzmowi, podczas gdy te same zachowania zauważane u dziewczynek wiążą z innymi zaburzeniami” (Törnvall, 2022, s. 41).

Jedne z nich dotyczą kryterium deficytu komunikacji społecznej. Badania prowadzone przez J. Boorse z zespołem pokazują neutralność pod względem płci, a także brak różnic w kwestii używania rzeczowników w wypowiedziach, ale podczas opowiadania historii deficyty słów były już bardziej specyficzne dla chłopców aniżeli dziewczyn ze spektrum autyzmu. To „dodaje coraz więcej dowodów na to, że chociaż dziewczynki z ASD (autystyczne spektrum zaburzeń) różnią się od chłopców z ASD w wymierny sposób, to zachowują również podstawowe różnice, które mogą reprezentować «esencję» autyzmu”. Wiele z tych trudności diagnostycznych wynika z odmiennych stylów wychowania i oczekiwań społecznych. W wymienionych badaniach zwracano uwagę na sposób komunikacji skierowanej do dzieci, która w stosunku do dziewczynek zawiera znacznie więcej opisów emocji i stanów wewnętrznych niż w rozmowach z chłopcami. Dzięki temu umiejętności kompensacyjne stanowiące „językowy kamuflaż” u dziewczyn są znacznie większe (Boorse et al., 2019). Problem więc tkwi w interpretacji poszczególnych zachowań oraz związanej z tym dalszej diagnozie.

Badania przeprowadzone za pomocą protokołu obserwacji ADOS-2 na porównywalnej grupie dziewczyn i chłopców z diagnozą autyzmu świadczą o niższej intensywności lub braku cech autyzmu w zakresie gestykulacji i komunikacji werbalnej u dziewcząt w porównaniu z chłopcami. Werbalne autystyczne dziewczynki wykonują znacznie więcej gestów komunikacyjnych, są bardziej ekspresyjne,

a przez to zauważalne. To stanowi wysokie ryzyko błędnej lub zafalszowanej diagnozy. Jednak w porównaniu z typowo rozwijającymi się dziewczynami ta różnica jest już widoczna, podobnie jak w przeprowadzonym wywiadzie klinicznym, jak i w kwestionariuszach samooceny, które w znacznym stopniu potwierdziły występowanie cech autyzmu w grupie żeńskiej (Rynkiewicz, Łucka, 2015).

Trudności diagnostyczne - zaburzenia współistniejące

Wielu specjalistów zauważa, że przypadki stawiania diagnozy ASD z dużym opóźnieniem wcale nie są takie rzadkie. M. Janas-Kozik, I. Jelonek oraz L. Cichoń podając przyczyny takiego stanu rzeczy, zwracają uwagę, że „często powodem pierwszej konsultacji psychiatrycznej bywają nieprawidłowe zachowania lub zaburzenia współwystępujące” (Janas-Kozik, Jelonek, Cichoń, 2016, s. 138), a więc takie nasilenie trudności, które skutkuje pojawieniem się kolejnych nieprawidłowości lub dekompensacji psychotycznych. U dziewcząt i kobiet szczególną wagę w diagnozie różnicowej powinno się zwracać na zaburzenia lękowe, depresyjne, zaburzenia obsesyjno-kompulsyjne oraz zaburzenia odżywiania (Nichols, Moravick & Tetenbaum, 2009). Niestety, w trakcie obserwacji właśnie te zaburzenia często wysuwają się na pierwszy plan, maskując pierwotne trudności, a tym samym oddalając właściwą diagnozę. Potwierdzają to także cytowane już badania A. Rynkiewicz i I. Łuckiej, które wyraźnie świadczą o tym, że „objawy kliniczne autyzmu obserwowano u dziewcząt średnio o trzy i pół roku później niż u chłopców, zaś rozpoznanie zaburzenia ze spektrum autyzmu stawiano u nich pięć i pół roku później niż u chłopców” (Rynkiewicz & Łucka, 2015, s. 9). To istotny czas, który mógłby być poświęcony na skuteczną interwencję i wsparcie dzieci i rodziny.

Wnioski

„Podstawą jest zatem dobra diagnoza. (...) I nie chodzi tylko o diagnozę autyzmu (...), ale o diagnozę funkcjonowania danej osoby z tym zaburzeniem” (Kaik, 2017, s. 146–147). Te słowa Aliny Perzanowskiej, prezes fundacji Wspólnota Nadziei, są apelem większości specjalistów pracujących z osobami ze spektrum autyzmu. Nie bez znaczenia jest tu także czas – im wcześniej zostanie zdiagnozowany autyzm, tym wcześniej można rozpocząć profesjonalne udzielanie wsparcia. To zaś pozwoli na zwiększenie szans na niwelowanie trudności, zapobieganie wtórnym zaburzeniom, unikanie ryzyka alienacji społecznej. Będzie to sprzyjać także rozwijaniu kompetencji i potencjału, pozwalającego na samodzielne, satysfakcjonujące funkcjonowanie, rozumiane w kontekście indywidualnym i społecznym. W tym znaczeniu nawet późna diagnoza jest niezwykle ważna. Może to spowodować zrozumienie swojej „inności” i wyjaśnienie anomalii w funkcjonowaniu. Wiele kobiet, które pierwotnie nie miały świadomości zaburzenia, po uzyskaniu diagnozy

poczuło ulgę, bowiem zrozumiały, jaką przyczynę mają ich problemy. Skrupulatna ocena różnic międzypłciowych „może pomóc klinicystom w opracowaniu spersonalizowanych interwencji, które są bardziej skuteczne niż uniwersalne podejście do leczenia autyzmu” (Boorse et al., 2019). Przedstawione powyżej kwestie rozumienia autyzmu u dziewczynek i kobiet pozwalają na stwierdzenia, że dziewczynki i kobiety ze spektrum autyzmu charakteryzują się „odmiennymi cechami klinicznymi, poznawczymi i biologicznymi związanymi z niedostatecznym wykryciem i późnym rozpoznaniem” (Hervás, 2022), i dlatego należy podejmować starania w celu poszerzania wiedzy w tym zakresie, a co za tym idzie dopasowywania odpowiednich oddziaływań zarówno diagnostycznych, jak i terapeutycznych wobec „żeńskigo autyzmu”.

Podsumowując, warto zastanowić się, czy dalsze działania w obszarze wiedzy na temat spektrum autyzmu (głównie badania naukowe) będą ewoluować w kierunku precyzowania procedur i kryteriów diagnostycznych. A może zgodnie z tym, co sugerują Baron-Cohen i współautorzy (Uzefovsky, Allison, Smith & Baron-Cohen, 2016), wykorzystując pojęcie autystycznej kondycji (*autistic spectrum condition*), skłaniać się ku podjęciu dyskusji na temat specyfiki funkcjonowania w kategoriach różnorodności, a nie zaburzenia. Dlatego warto podjąć dalszą dyskusję nad holistycznym spojrzeniem na taką kategorię społecznej różnorodności u osób ze spektrum autyzmu.

Bibliografia

- Castellon, S. (2022). *Niezbędnik dziewczyny ze spektrum. Poradnik dorostania dla fantazyjnych i autystycznych*. Wydawnictwo Harmonia.
- Emich-Widera, E., Kazek, B., & Paprocka, J. (red.). (2022). *Autyzm u dzieci. Wiedza kliniczna*. Wydawnictwo PZWL.
- Goldstein, S., Naglieri, J.A., & Ozonoff, S. (red.). (2017). *Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Grandin, T. (1995). *Byłam dzieckiem autystycznym*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grandin, T., & Panek, R. (2022). *Mózg autystyczny. Podróż w głąb niezwykłych umysłów*. Copernicus Center Press.
- Halladay, A.K. et al. (2015). Sex and gender differences in autism spectrum disorder: summarizing evidence gaps and identifying emerging areas of priority. *Molecular Autism*, 6(36).
- Hendrickx, S. (2018). *Kobiety i dziewczyny ze spektrum autyzmu. Od wczesnego dzieciństwa do późnej starości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaik, A. (2017). *Prawdziwe historie osób z autyzmem*. Wydawnictwo eSPe.
- Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, s. 217–253.

- Nichols, S., Moravick, G.M., & Tetenbaum, S.P. (2009). *Girls Growing upon the Autism Spectrum*. Jessica Kingsley Publishers.
- Pisula, E., & Omelańczuk, I. (2020). Zaburzenia ze spektrum autyzmu jako całościowe zaburzenia rozwoju [w:] I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, & A.R. Borkowska (red.), *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży* (s. 293–312). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sacks, O. (2008). *Antropolog na Marsie*. Wydawnictwo Zys i S-ka.
- Sekułowicz, M. (2009). Zrozumieć genialnych autystów – od Mozarta do Warhola [w:] B. Winczura (red.), *Autyzm. Na granicy zrozumienia* (s. 179–197). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Słopiń, A., Rynkiewicz, A., & Janas-Kozik, M. (2022). Zaburzenia ze spektrum autyzmu [w:] M. Janas-Kozik, & T. Wolańczyk (red.), *Psychiatria dzieci i młodzieży*, t. 1 (s. 265–304). Wydawnictwo PZWL.
- Törnvall, C. (2022). *Autystki. o Kobietach w spektrum*. Wydawnictwo Osnova.
- Wing, L. (1988). The continuum of autistic characteristics [In:] Schopler, E., Mesibov, G.B. (red). *Diagnosis and Assessment in Autism* (s. 91–110). Plenum Press. New York.
- Rynkiewicz, A., & Kulik, M. (2013). Wystandaryzowane, interaktywne narzędzia do diagnozy zaburzeń ze spektrum autyzmu a nowe kryteria diagnostyczne DSM-5. *Psychiatria*, 10(2), s. 41–48.
- Rynkiewicz, A., Łucka, I., & Fryze, M. (2012). Wysokofunkcjonujące dziewczęta z autyzmem i zespołem Aspergera — przyczyny rzadkiego diagnozowania, opis przypadków. *Via Medica Psychiatria, praca pogładowa*, 9(2), s. 43–52.

Źródła internetowe

- Boorse, J., Cola, M., Plate, S., Yankowitz, L., Pandey, J., Schultz, R.T., & Parish-Morris, J. (2019). *Linguistic markers of autism in girls: Evidence of a “blended phenotype” during storytelling*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6436231/>
- Davies, C., Moosa, M., McKenna, K., Mittal, J., Memis, I., Mittal, R., & Eshraghi, A. (2023). *Quality of life, neurosensory disorders and co-occurring medical conditions in individuals on the spectrum, with a special focus on females diagnosed with autism: A systematic review*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9917678/>
- Elsabbagh, M., Divan, G., Koh, Y., Kim, Y., Kauchali, S., Marcín, C. et al. (2012). *Global Prevalence of Autism and Other Pervasive Developmental Disorders*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3763210/>
- Furgał, E. (red.). (2021). *Pasjonatki. O dziewczynach w spektrum autyzmu*. Wydawnictwo Fundacja Dziewczyny w Spektrum. [file:///C:/Users/user/Downloads/Pasjonatki-O-dziewczynach-w-spektrum-autyzmu_www_rozkladowki%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Pasjonatki-O-dziewczynach-w-spektrum-autyzmu_www_rozkladowki%20(1).pdf)

- Hervás, A. (2022). *Female gender and autism: Under detection and my diagnoses*. PubMed. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35171806/>
- Objawy zaburzeń ze spektrum autyzmu – Spojrzeć w oczy – przesiewowe wykrywanie zaburzeń ze spektrum autyzmu (stan na 04.2023). <https://www.spojrzecwoczy.pl/objawy.html>.
- Rynkiewicz, A. & Łucka, I. (2015). Zaburzenia ze spektrum autyzmu u dziewcząt. Współwystępujące zespoły psychopatologiczne. Różnice międzypłciowe w obrazie klinicznym, *Psychiatria Polska*, nr 31, s. 8, file:///C:/Users/user/Downloads/Rynkiewicz_PsychiatrPolOnlineFirstNr31.pdf.
- Sobieski, M., Sobieska, A., Sekułowicz, M., & Bujnowska-Fedak, M.M. (2022). *Tools for early screening of autism spectrum disorders in primary health care – a scoping review*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8925080/>
- Meng-Chuan, L., Lombardo, M.V., Ruigrok, A.N., Chakrabarti, B., Auyeung, B., Szatmari, P., Happé, F., Baron-Cohen, S., & MRC AIMS Consortium (2017). *Quantifying and exploring camouflaging in men and women with autism*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5536256/>
- Uzefovsky, F., Allison, C., Smith, P., & Baron-Cohen, S. (2016). Brief Report: The Go/No-Go Task Online: Inhibitory Control Deficits in Autism in a Large Sample. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(5). DOI 10.1007/s10803-016-2788-3.
- Wood-Downie, H., Wong, B., Kovshoff, H., Mandy, W., Hull, L., & Hadwin, J.A. (2021). *Sex/Gender differences in camouflaging in children and adolescents with autism*. PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7985051/>

Ocena zaburzeń mowy i terapii logopedycznej dziecka dwujęzycznego z zespołem Koolen-de Vries

Streszczenie: Głównym celem artykułu jest przybliżenie terapeutom (pedagogom, psychologom, logopedom) wiedzy o zespole Koolen-de Vries oraz zwiększenie świadomości o problemach logopedycznych występujących u dzieci z tym rzadkim zespołem genetycznym. W pierwszej części artykułu została przedstawiona charakterystyka zespołu Koolen-de Vries, w tym przegląd badań analizujących problemy związane z komunikowaniem się i mową. W drugiej części zaprezentowano studium przypadku oraz opis wyników badania logopedycznego dziewczynki dwujęzycznej z zespołem Koolen-de Vries. Trzecia część artykułu zawiera szczegółowy opis działań terapeutycznych. Ostatnia część zawiera podsumowanie i wnioski, a także zalecenia dla terapeutów.

Słowa kluczowe: zespół Koolen-de Vries, studium przypadku, terapia logopedyczna, rzadka choroba genetyczna, dwujęzyczność

Summary of assessment of speech disorders and speech therapy of a bilingual child with Koolen-de Vries syndrome

Abstract: The main purpose of the article is to familiarize therapists (pedagogues, psychologists, speech therapists) with the knowledge about Koolen-de Vries units and remarks about speech therapy problems occurring in children with this rare member. The first part of the article presents the characteristics of Koolen-de Vries syndrome, including a review of studies analyzing problems related to communication and speech. The second part contains a case study and a description of the results of the speech therapy examination of a bilingual girl with Koolen-de Vries syndrome. The third part of the article contains a description of therapeutic activities. The last part contains a summary and conclusions, as well as a recommendation for therapists.

Keywords: Koolen-de Vries syndrome, case study, speech therapy, rare genetic disease, bilingualism

Wprowadzenie

Koolen-de Vries Syndrome, znany w Polsce jako zespół Koolen-de Vries, wciąż jest poznawany i badany. Ten rzadki¹ zespół genetyczny powstaje w wyniku mikrodelecji chromosomu 17q21.31 lub zmiany/mutacji genu KANSL1 (gen ten jest fragmentem chromosomu 17q21.31). Perspektywa badań genetycznych i wskazanie cech fenotypowych u osób z zespołem Koolen-de Vries to jedno ze spojrzeń na pacjenta. Drugim spojrzeniem jest całościowy proces terapeutyczny, który prowadzony jest nie tylko z pacjentem (jego zestawem zindywidualizowanych cech fenotypowych), ale także zbiorem jego doświadczeń i emocji. I tak, jak zadaniem genetyki jest ustalenie etiologii chorób oraz poszukiwanie, które z nich są zakodowane w genach, tak zadaniem terapii jest pomoc w funkcjonowaniu jednostce – człowiekowi z konkretnymi problemami w jego codziennym życiu.

O zespole Koolen-de Vries wciąż wiadomo zbyt mało. Brakuje opracowań, po które mogą sięgać rodzice dziecka z zespołem Koolen-de Vries oraz terapeutów. Aktualnie najwięcej informacji rodzice czerpią z anglojęzycznej strony fundacji zajmującej się wspieraniem rodziców i ich dzieci w terapii². W polskojęzycznej literaturze i publikacjach brakuje propozycji terapeutycznych dla dzieci i dorosłych z zespołem Koolen-de Vries.

Co wiadomo o zespole genetycznym Koolen-de Vries

O zespole Koolen-de Vries napisano po raz pierwszy w 2006 roku. Zespół pracujący pod nadzorem Koolena opisał zespół cech fenotypowych charakterystycznych dla 17. chromosomu. Przyczynami zmian w chromosomie może być mikrodelecja we fragmencie chromosomu 17q21.31 (dotyczy także utraty fragmentu materiału genetycznego w KANSL1), a także zmiana lub mutacja genu KANSL1. Zmiany

1 Wciąż trudno o precyzyjne określenie częstotliwości występowania zespołu Koolen-de Vries w odniesieniu do liczby urodzeń. Źródła anglojęzyczne wskazują różne wartości, których rozpiętość jest szeroka: częstotliwość występowania zespołu szacuje się od 1 na 130 000 urodzeń do 1 na 20 000 urodzeń (zob. A. Morgan i in., Early speech development in Koolen de Vries syndrome limited by oral praxis and hypotonia, *European Journal of Human Genetics*, 2018, nr 26, s. 75, <https://www.nature.com/articles/s41431-017-0035-9> [dostęp: 01.02.2023]). Pojawiają się opracowania, które wskazują niższy wskaźnik, wyższy, bądź uśredniony, jak np. 1 na 55 000 urodzeń (zob. *Koolen-de Vries syndrome*, www.orpha.net/consor/cgibin/Disease_Search.php?lng=EN&data_id=12793 [dostęp: 15.02.2023]). Rozbieżność ta wynika z trudności w klasyfikacji, spowodowanej zmianami w obrębie chromosomu. Ograniczona liczba zidentyfikowanych przypadków nie pozwala na jednoznaczne określenie częstotliwości urodzeń dzieci z zespołem KdV (zob. *Koolen-de Vries syndrome*, www.orpha.net/consor/cgibin/Disease_Search.php?lng=EN&data_id=12793 [dostęp: 15.02.2023]).

2 Zgodnie z relacją matki opisywanego w artykule dziecka, rodzice dzieci z zespołem Koolen-de Vries łączą i komunikują się ze sobą poprzez fundację, gdzie prezentowane są im aktualne wyniki badań, mają dostęp do grupy, w której dzielą się pozytywnym lub negatywnym odbiorem terapii, wymieniają się nazwiskami specjalistów pracujących z dziećmi z tym syndromem. Dla wspomnianej kobiety to nie jest przeszkoda, ponieważ biegle posługuje się językiem angielskim i mieszka w Irlandii. Uważa ona, że dla rodziców polskojęzycznych barierą może być język. Zob. <https://kdvsfoundation.org/>.

w 17. chromosomie mogą przyczyniać się do problemów zdrowotnych, opóźnień rozwoju psychoruchowego, a także trudności w nauce.

Anglojęzyczne źródła podają następujące typowe cechy występujące wraz z zespołem Koolen-de Vries:

- Może pojawić się opóźnienie wzrostu w okresie płodowym, niedostateczny wzrost w okresie poporodowym (w większości przypadków wzrost jest prawidłowy).
- Niepełnosprawność intelektualna: w stopniu lekkim (42%), w stopniu umiarkowanym (37%) oraz w stopniu głębokim (22%), co wiąże się z problemami w zakresie ekspresji mowy. Podkreśla się pogodne usposobienie oraz chęć do współpracy.
- Hipotonia noworodkowa (86%).
- Problemy z karmieniem (73%).
- Możliwość występowania epilepsji (prawdopodobieństwo większe niż 50%).
- W przypadku wyglądu zewnętrznego ciała: obserwuje się wysmuklone części ciała (palce, kończyny górne i dolne) wraz z niedorozwojem mięśni dłoni, podatność na zwichnięcia stawów, deformacje ułożenia stóp. Także deformacje kręgosłupa (skolioza, lordoza, kifoza) czy lejkowaty kształt klatki piersiowej.
- W przypadku wyglądu zewnętrznego twarzy: możliwa makrocefalia z szerokim czołem i pociągłą twarzą; skośne, wąskie szpary powiekowe oraz obecność fałdów nakątnych (pionowy fałd pokrywający wewnętrzne, przynosowe kąty oka); nos o kształcie gruszkowatym; a także wysokie podniebienie, szeroki podbródek i duże uszy. Rzadziej w opisywanych przypadkach występują wysokie nasady nosa, długi i wąski nos oraz szeroko rozstawione zęby.
- Pojawiają się problemy ze wzrokiem, takie jak nierównoległe ustawienie gałek ocznych, dalekowzroczność, astygmatyzm, czy opadanie powiek.
- Mogą występować wrodzone wady serca.
- Mogą występować problemy z nerkami i drogami moczowymi.
- Może pojawić się wnetrostwo (dotyczy 70–85% mężczyzn) (Jones, Jones, Del Campo, 2021, s. 92–93).

Z zespołem Koolen-de Vries łączy się ryzyko chorób i problemów związanych z rozwojem narządów wewnętrznych, rozwojem fizycznym, a także opóźnienia w rozwoju ruchowym i poznawczym. Dziedziczenie zespołu nie jest do końca zbadane; jak dotąd uznaje się, że do delecji lub mutacji genu dochodzi losowo podczas tworzenia się komórek rozrodczych lub w czasie rozwoju płodu, co skutkuje wywołaniem zaburzenia (Jones, Jones, Del Campo, 2021, s. 92). W literaturze angielskiej pojawia się informacja, że spośród zbadanych rodziców dzieci z zespołem Koolen-de Vries żaden rodzic nie miał wspomianej mikrodelecji lub brakującego genu KANSL1 (Jones, Jones, Del Campo, 2021, s. 92).

Problemy logopedyczne w zespole Koolen-de Vries - przegląd badań

W badaniach przeprowadzonych przez Koolena aż 100% badanych miało opóźnienie w rozwoju mowy³. Inne wnioski z jego badań wykazywały, że u dzieci z zespołem Koolen-de Vries w okresie niemowlęcym często stwierdzano hipotonię, trudności w karmieniu, opóźniony rozwój ruchowy, a także charakterystyczną dysmorfie twarzy, obecne były również problemy neuropsychologiczne⁴. Problemom z mową poświęcono osobny artykuł, w którym stwierdzono, że upośledzenie mowy i języka jest podstawą w zespole Koolen-de Vries (St. John, van Reyk, Koolen i in., 2022).

Opisywane w artykule z 2022 roku badania 81⁵ osób z zespołem Koolen-de Vries oceniały rozwój mowy, języka, umiejętność czytania i pisanie oraz umiejętności społeczne. Większość z badanej grupy (76,5%) komunikowała się werbalnie, a osoby mało komunikatywne werbalnie z sukcesem stosowały komunikację alternatywną i wspomagającą (AAC). Cechą charakterystyczną była apraksja mowy (występowała u 63,9% badanych) i dyzartria (u 45,9% badanych). Pojawiało się również jąkanie (76,6% badanych). Zdolności językowe określane w badaniach jako receptywne i ekspresywne, a więc rozumienie i nadawanie mowy, były na takim samym poziomie. Czytanie i pisanie sprawiało badanej grupie trudności. Opisywane badanie wykazało, że choć kompetencje społeczne, kontrola emocjonalna i umiejętności związane z zaradnością były mocnymi stronami, to trudności związane z komunikowaniem się miały znaczny wpływ na codzienne funkcjonowanie. Wnioski z artykułu dotyczyły konieczności wykorzystywania terapii celowanych przez cały okres rozwoju, jak: wczesne wdrażanie AAC, motoryczne uczenie się mowy, terapia logopedyczna, nauka czytania i pisanie oraz zastosowanie strategii, które ułatwią codzienne funkcjonowanie w sytuacjach opartych na komunikowaniu się i mowie.

W literaturze anglojęzycznej można również znaleźć artykuł z 2018 roku opisujący badania na grupie 29 osób w zróżnicowanym wieku: od 1 do 27 lat. Badania i obserwacje były prowadzone z uwzględnieniem motoryki jamy ustnej, mowy, systemu językowego, umiejętności czytania i pisanie oraz funkcjonowania społecznego (St John, van Reyk, Koolen i in., 2022). Zaznaczono, że w okresie niemowlęcym występowała hipotonia oraz trudności w karmieniu, a rozwój komunikacji i mowy był opóźniony i nietypowy. Wszystkie badane osoby cechowały się apraksją, a aż 93% miało dyzartrię, jąkanie dotyczyło 17%. Rozumienie i nadawanie mowy były

3 Dotyczyło to zarówno mikrodelecji 17q21.31, jak i zmian w genie KANSL1. Zob. D. Koolen, The Koolen-de Vries syndrome: a phenotypic comparison of patients with a 17q21.31 microdeletion versus a KANSL1 sequence variant, *European Journal of Human Genetics*, 2016, nr 24, s. 655.

4 Zob. tamże.

5 35 osób spośród nich to kobiety, a średni wiek osób badanych to 9 lat i 9 miesięcy. Więcej informacji w artykule M. St John, O. van Reyk, D. Koolen i in., Expanding the speech and language phenotype in Koolen-de Vries syndrome: late onset and periodic stuttering a novel feature, *European Journal of Human Genetics*, 2022, <https://doi.org/10.1038/s41431-022-01230-7> [dostęp: 01.02.2023].

na podobnym, współmiernym poziomie rozwoju, jednak występowało opóźnienie w odniesieniu do grup rówieśniczych. Wnioski z tych badań dotyczyły potrzeby intensywnej terapii ruchowej i językowej dzieci z zespołem Koolen-de Vries, z uwzględnieniem wspierania umiejętności czytania, pisania, a także praktycznego użycia języka w sytuacjach komunikacyjnych.

Przytoczone wyniki badań i prowadzonych obserwacji jednoznacznie pozwalają stwierdzić, że logopeda jest jednym ze specjalistów, którzy będą brali udział w wielotorowej terapii osób z zespołem Koolen-de Vries. Logopeda powinien być obecny już w okresie niemowlęcym, aby wspomagać mechanizm pobierania pokarmu oraz rozwój poznawczy małego dziecka. Na późniejszych etapach rozwoju dziecka, z uwagi na obciążenie związane z opóźnionym rozwojem mowy, apraksją, dyzartrią czy jąkaniem, logopeda powinien podejmować odpowiednie działania wspierające rozwój mowy i komunikowania się, co wpłynie na większy sukces społeczny osób z zespołem Koolen-de Vries.

Diagnoza logopedyczna dziecka z zespołem Koolen-de Vries – studium przypadku

Kate⁶ jest dziewczynką urodzoną w maju 2015 roku. Poród przez cesarskie cięcie odbył się dwa tygodnie przed planowanym terminem narodzin. Waga urodzeniowa wynosiła 2600 g. Po narodzeniu dziewczynka otrzymała 10 punktów Apgar, nie było żadnych interwencji medycznych. W okresie niemowlęcym wystąpiły problemy podczas karmienia piersią – z uwagi na trudności dziecka: obniżona sprawność motoryczna, trudności z zassaniem oraz utrzymaniem podciśnienia w trakcie ssania piersi, wprowadzono butelkę, rezygnując z karmienia piersią. Z powodu obniżonej sprawności mięśniowej w drugim miesiącu życia włączono rehabilitację metodą Vojty. Jak wynika z wywiadu przeprowadzonego z matką Kate, oceny medyczne były krzepiące, ponieważ w ocenie specjalistów (pediatra, ortopeda, fizjoterapeuta, pedagog specjalny) dziewczynka rozwijała się prawidłowo, za wyjątkiem chodzenia, które pojawiło się w postaci pierwszych kroków dopiero w 22. miesiącu życia. Rozwój psychoruchowy następował z niewielkim opóźnieniem w stosunku do rówieśników, co – jak zaznacza matka – wynika z ogromu pracy terapeutycznej, a także kontynuowania zaleceń w domu. Badania poziomu inteligencji przeprowadzono w piątym i siódmym roku życia, a testy wykazały normę. Wykluczono padaczkę. Dziewczynka jest dwujęzyczna – wraz z matką mieszka w Irlandii. W domu dziewczynka komunikuje się z członkami rodziny po polsku, w szkole – po angielsku. Co ważne, dziewczynka komunikuje się werbalnie i w języku polskim, i w języku angielskim.

6 Imię zmienione na potrzeby artykułu. Wywiad i kwestionariusze badania znajdują się w archiwum dokumentacji pacjenta autorki.

Obserwując Kate, można zauważyć typowe cechy dla zespołu Koolen-de Vries, przejawiające się w wyglądzie twarzy i budowie twarzoczaszki: opadające powieki, charakterystyczny kształt wewnętrznego kącika oka, szeroki, wydatny nos i odstające uszy. Nieprawidłowy tor oddechowy powoduje rozchylenie ust i oddychanie ustami, co przyczynia się do obniżenia sprawności mięśni twarzy. Niska sprawność mięśniowa daje się zauważyć również w niezgrabnych, nieskoordynowanych ruchach rąk, nieprawidłowej pozycji ciała, spowolnionym poruszaniu się. Dziewczynka jest uśmiechnięta, ciekawa, szuka kontaktu, zagaduje. Utrzymuje kontakt wzrokowy i pyta o wspólne aktywności. Mowa jest nosowa, głos z lekką chrypką.

Badanie logopedyczne zostało przeprowadzone w 7. roku życia Kate. Wykonano diagnozę logopedyczną standaryzowanym narzędziem Karty Oceny Logopedycznej Dziecka – KOLD autorstwa Joanny Gruby. Badanie było poprzedzone próbami PRE-TEST, które pozwoliły dobrać poziom właściwego badania poszczególnych obszarów rozwoju, a co z tym jest związane – określić dalsze potrzeby terapeutyczne dziewczynki.

Badanie rozumienia mowy zostało ocenione jako prawidłowe na poziomie dziecka pięcioletniego: dziewczynka wykonuje większość poleceń ze zrozumieniem. Trudność sprawiają jej ćwiczenia, w których oprócz rozumienia Kate musi również zapamiętać trzy następujące po sobie elementy polecenia. Logiczne myślenie, sprawdzane za pomocą dostrzegania nielogiczności, dobierania obrazków w pary, oraz ułożenie pięcioelementowej historyjki obrazkowej były wykonane prawidłowo.

Badanie nadawania mowy zostało ocenione jako prawidłowe na poziomie dziecka pięcioletniego: zarówno w przypadku zasobu rzeczowników, jak i czasowników. Badanie nadawania mowy wykazało ograniczony zasób przymiotników. W przypadku wyrazów bliskoznacznych dziewczynka podaje słowa po angielsku. Tworzy bardzo proste definicje wyrazów, określając cel ich użycia, nie zawsze budując zdanie. Prawidłowa jest odmiana rzeczowników i przymiotników w odniesieniu do kontekstu zdania. Tworzenie opisu ilustracji zostało dokonane za pomocą zdań pojedynczych i jednego zdania rozwiniętego.

Badanie percepcji słuchowej zostało ocenione jako niskie na poziomie dziecka czteroletniego, prawidłowe na poziomie dziecka trzyletniego. Dziewczynka najwięcej trudności przejawia w zapamiętywaniu sekwencji słuchowych (rzeczowników i cyfr), odtworzeniu prostej rymowanki oraz dobieraniu rymów. Badanie słuchu fonemowego na poziomie dziecka czteroletniego jest prawidłowe⁷, prawidłowa jest analiza i synteza sylabowa słów, gdzieśkolwiek dziewczynka samodzielnie próbuje wskazywać również głoski nagłosowe w podawanych przykładach wyrazów (materiał związany z analizą i syntezą głosek jest przerabiany w szkole

7 Próbę badania słuchu fonemowego rozszerzono o badanie narzędziem standaryzowanym Karty Oceny Słuchu Fonemowego – KOSF.

dziewczynki, stąd tendencja do podejmowania tych prób). Wyniki badań słuchu fizycznego prawidłowe.

Badanie narządów mowy wykazało nieprawidłowy tor oddechowy (oddychanie ustami). W trakcie mówienia faza wydechowa jest wystarczająca na wypowiedzenie 3–4 wyrazów. Wymowa nie jest w pełni płynna, zdarzają się przerwy na szukanie odpowiednich słów, wstawki myślowe: *em, um*, a także przeciąganie samogłosek. Tempo mowy jest powolne, mowa z cechami nosowania oraz intonacją raczej wznoszącą. Zgryz jest nieprawidłowy, występuje zgryz otwarty z tendencją do protruzji. Pozycja spoczynkowa języka dziewczynki znajduje się między wargami, co wpływa również na nieprawidłową pozycję spoczynkową warg. Wada zgryzu jest spowodowana nieprawidłową pozycją spoczynkową języka oraz nieprawidłowym połykaniem, co wiąże się z naciskiem języka na zęby w trakcie wymienionych czynności. Zęby są rozstawione szeroko. Występujące problemy w zakresie pozycji spoczynkowej języka i warg, a także ich funkcji, będą miały wpływ na jakość artykulacji: obserwuje się sygmatyzm interdentalny głosek szeregu szumiącego, syczącego i ciszącego, interdentalną realizację głosek [t], [d], [n] oraz [l], substytucję głosek [k], [g] oraz elizję głosek [f], [w]. Badanie sprawności motoryki mięśni artykulacyjnych w zakresie ruchów języka oraz warg wykazało, że dziewczynka nie ma kontroli nad planowaniem ruchów narządów artykulacyjnych: problem stanowi uniesienie języka do podniebienia, a próba przesunięcia czubka języka do kąćków warg jest niewykonalna. Dziewczynka podejmuje próby z zakresu napinania mięśnia okrężnego warg, lecz są one wysiłkowe i kompensowane napięciami innych mięśni w obrębie twarzy.

Badanie umiejętności pragmatyczno-społecznych zostało ocenione jako wysokie w odniesieniu do norm dziecka pięcioletniego: Kate potrafi zadać pytania w kontekście sytuacyjnym, potrafi sformułować prośby i rozkazy, prawidłowo używa form grzecznościowych. Dostosowuje się we właściwy sposób do sytuacji komunikacyjnych. Wchodzi w role podczas zabaw tematycznych.

W trakcie całego badania dziewczynka wykazuje zainteresowanie, jest skoncentrowana. Utrzymuje kontakt wzrokowy i włącza się aktywnie w interakcję. Czasami zmienia temat, pytając o elementy otoczenia czy zainteresowania logopedy, jednak po uzyskaniu odpowiedzi wraca z zaciekawieniem do kolejnego etapu badania.

Szczegółowy opis działań terapeutycznych

Stymulacja oralna

Wskazaniami do rozpoczęcia stymulacji obszaru ustno-twarzowego jest brak prawidłowych funkcji w zakresie pozycji spoczynkowej języka oraz nienormalny tor oddechowy, co jest przyczyną niskiej sprawności mięśni warg, policzków, języka. To z kolei przyczynia się do nieprawidłowości w adekwatnym do wieku sposobie

pobierania pokarmu (problem z posiłkami stałymi, męczliwość w czasie jedzenia pokarmów twardych, wybieranie pokarmów miękkich, zwiększone ryzyko ubrudzenia się w czasie spożywania posiłku), pogłębiania wad ortodontycznych (zgryz otwarty), problemu nadmiernego ślinienia oraz utrwalania oddechu przez usta. Nieprawidłowy tor oddechowy będzie miał negatywny wpływ na rozwój szczęki, kształt czaszki i zgryzu, a także na ogólne zdrowie dziecka (McKeown, 2015, s. 31).

Pierwszym działaniem, które było również wstępem do stymulacji traktu ustno-twarzowego, było oswojenie z dotykiem terapeuty – z gabinetowych doświadczeń wynika, że są pacjenci, którzy reagują na niespodziewany dotyk gwałtownie, impulsywnie, a skutkiem może być brak dalszej współpracy. Zaczęto więc od zabaw paluszkowych, masaży pleców, rąk i nóg połączonych z piosenką śpiewaną przez terapeutę, przechodząc powoli i delikatnie do okolic szyi, uszu i głowy. Dopiero akceptacja dotyku przez dziecko w tym obszarze pozwoliła na rozpoczęcie stymulacji zewnętrznej w okolicach, które tego wymagały najbardziej: policzków, dna jamy ustnej, warg, a także intraoralnie: warg, podniebienia, dziąseł i języka.

W trakcie stymulacji zewnętrznej i intraoralnej wykorzystywano głównie technikę stymulacji traktu ustno-twarzowego, prezentowaną na autorskim szkoleniu Małgorzaty Gawryl. Z odpowiednich ruchów mobilizujących mięśnie policzków, warg, a także języka przeszkolono matkę dziewczynki, aby ta forma terapii mogła być kontynuowana w domu, w Irlandii.

Wsparcie dla manualnych technik stymulacji ustno-twarzowych zapewnia dziewczynce tejpung logopedyczny. Zamiennie stosowane są plastry MYOTAPE oraz plastry do kinesiotejpingu aplikowane wokół czerwieni warg, które mają wspomagać nawyk domykania ust oraz modelować prawidłowy tor oddechowy. Plastry aplikowane są na noc.

Terapia oddechu

Nie bez przyczyny należy zająć się terapią oddechu, a nie po prostu ćwiczeniami oddechowymi. W pierwszej kolejności celem jest nauczenie dziecka oddychania przez nos – zupełnie nowej techniki oddychania wobec wieloletniego, nawykowego oddychania przez usta. Wspieranie fizjologicznego toru oddechowego warto połączyć ze stymulacją ustno-twarzową: odpowiedni docisk dna jamy ustnej połączony ze złączeniem warg wpłynie na budowanie świadomego oddechu przez nos. Należy czujnie zwracać uwagę na reakcje dziecka: czy ten sposób oddechu jest naturalny, a może wysiłkowy? Czy dziewczynka oporuje, otwierając usta? Czy, pomimo stymulacji, próbuje łączywie nabierać powietrza ustami? Wyłącznie oddech niezauważalny, cichy, „miękki” i naturalny będzie prawidłową reakcją, którą warto zmieniać w nawyk. Nawyk ten będzie wspierany również przez tejpung, opisany wyżej w części dotyczącej stymulacji traktu ustno-twarzowego.

Kolejnym krokiem, po wspieraniu fizjologicznego oddechu, będzie powiększanie świadomości dotyczącej oddechu, a także wzmacnianie przepony, co bezpośrednio przełoży się na umiejętność oczyszczania nosa, pogłębienie fazy wydechowej oraz fonację, która jest cicha, a na jednym wydechu dziewczynka może niewiele powiedzieć (na początku terapii, w trzecim roku życia – dwa słowa, po czterech latach terapii – całe zdania). Tu będzie miejsce dla popularnych ćwiczeń pogłębiających fazę wydechową, takich jak: śpiewanie, przedłużona fonacja samogłosek oraz sylab, a także zabawa wyrażeniami dźwiękonaśladowczymi. Ważne jest, aby materiał do ćwiczeń fonacyjnych był dobrany adekwatnie do możliwości i poziomu rozwojowego dziecka; dla przykładu: z dzieckiem trzyletnim można bawić się natężeniem i melodią dźwięków zwierząt z gospodarstwa, ale w terapii siedmioletniej dziewczynki warto wprowadzić elementy dramy czy śpiewu.

Stymulacja funkcji słuchowych

Z przeprowadzonych badań słuchu wynika, że dziewczynka słyszy prawidłowo. Mimo to wymaga stymulacji funkcji słuchowych z uwagi na niską koncentrację uwagi, konieczność wspomagania pamięci słuchowej. Stymulacja tych obszarów jest o tyle istotna, że leżą one u podstaw rozwijania umiejętności czytania i pisania. Ćwiczenia stymulujące funkcje słuchowe będą wymagały różnicowania brzmień, natężenia i tonów słyszanych dźwięków. Stymulacja funkcji słuchowych będzie niezbędna do rozwoju naśladownictwa poprzez wspieranie powtarzania i samodzielnego nazywania, a także do wspierania prawidłowego rozwoju słuchu fonemowego⁸.

Stymulacja funkcji słuchowych powinna odbywać się w następujących obszarach:

- odbiór dźwięków w przestrzeni, lokalizowanie ich i rozpoznawanie źródła dźwięków;
- zapamiętywanie sekwencji usłyszanych dźwięków, sylab, wyrazów (rzeczowników, czasowników, przymiotników);
- identyfikowanie i różnicowanie takich samych/podobnych dźwięków;

⁸ Przyjmuję definicję słuchu fonemowego za D. Galińską-Grzelewską: „Słuch fonemowy jest elementarną zdolnością, która umożliwia wykrywanie i odbiór informacji sensorycznej – brzmienia jednostkowych dźwięków mowy. Służy kształtowaniu systemu fonologicznego określonego języka w umyśle. Pozwala na weryfikowanie wypowiedzi różnych oraz na identyfikowanie takich samych. Prawidłowo rozwinięty słuch fonemowy stanowi konieczny warunek rozwoju percepcji fonemowej słów w zakresie ich analizy i syntezy” (D. Galińska-Grzelewska, *Percepcja fonemowa słów dzieci w wieku sześciu i siedmiu lat – osiągnięcia rozwojowe*, Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Siedlce 2009, s. 26–32). W podręczniku do narzędzia Karty Oceny Słuchu Fonemowego – KOSF Joanna Gruba podsumowuje ujęcie słuchu fonemowego: „przykładowe definicje pokazują, jak różne interpretacje słuchu fonemowego przedstawiają autorzy – od pojęcia wąskiego, odnoszącego się tylko do różnicowania fonemów, do ujęcia szerszego, w którym omawiają oni zarówno słuchowe różnicowanie fonemów oraz analizę i syntezę głóskowo-sylabową, świadomość fonologiczną, a także stronę prozodyczną wypowiedzi” (J. Gruba, *Karty Oceny Słuchu Fonemowego – KOSF. Podręcznik*, Gliwice 2016, s. 8).

- kończenie rozpoczynanych przez terapeutę rymowanek, z czasem zapamiętywanie prostych wierszyków i zabaw paluszkowych;
- zapamiętywanie prostych zdań, rymowanek, wierszyków;
- analiza i synteza sylabowa.

Stymulacja tych obszarów powinna również angażować słuch muzyczny z uwagi na trudności w prozodii oraz utrzymaniu melodii w czasie mówienia.

Rozwój prawidłowej wymowy i komunikowania się w zabawie

Skutkiem opisanych wyżej trudności związanych z obniżoną sprawnością mięśni oraz niewłaściwego oddechu, a także ogólnego obniżonego poziomu psychoruchowego, jest trudność w spontanicznym posługiwaniu się mową, podobnie jak zostało to zaobserwowane w anglojęzycznych wynikach badań. Dziecko chce się komunikować, ale robi to za pomocą pojedynczych słów i prostych zdań, pojawia się także problem w jakości mowy (elizje lub deformacje głosek zwartych, klasyfikowane jako wady wymowy). Przy ustalaniu celów planowanej terapii, na pierwszym miejscu powinno być zawsze komunikowanie się z otoczeniem, sygnalizowanie własnych potrzeb i chęci oraz współpraca z otoczeniem, a dopiero później troska o prawidłową artykulację głosek. Idealnym rozwiązaniem będzie połączenie pierwszego celu z drugim tak, aby dziewczynka, budując zasób słownictwa czynnego, równoległe uczyła się prawidłowo realizować dźwięki. W tym celu zaplanowano wykorzystanie zabawy i poprowadzenie terapii z zabawkami i przedmiotami codziennego użytku.

Stymulacja funkcji poznawczych

Pamiętając o dużym ryzyku wystąpienia u dziewczynki niepełnosprawności intelektualnej, zaproponowano, aby równoległe z terapią logopedyczną poprowadzić zajęcia stymulujące funkcje poznawcze. W opisywanym przypadku było to zadanie współpracującego z dzieckiem psychologa dziecięcego, jednak warto pamiętać, że prowadząc terapię logopedyczną, logopeda również uczy dziecko poznawania świata – szczególnie że czyni to z językowego poziomu (Porayski-Pomsta, 2023).

Wczesna nauka czytania

Metoda wczesnej nauki czytania, a konkretnie Symultaniczno-Sekwencyjna Nauka Czytania®, jest proponowana w terapii logopedycznej jako jedna z technik wspomagających. Dedykowana jest dzieciom z zaburzeniami systemu językowego, niedosłyszającym, a także dwujęzycznym (Cieszyńska, Korendo, 2014). Właśnie z uwagi na trudności w komunikowaniu się, dwujęzyczność Kate i ryzyko wystąpienia w przyszłości trudności w uczeniu się czytania i pisania, włączono – zgodnie z zalecaną kolejnością – etapy wczesnej nauki czytania już w czwartym roku

życia dziewczynki. Dodatkowym argumentem włączenia wczesnej nauki czytania w jej terapię był fakt, że w Irlandii, gdzie mieszka dziewczynka, już pięcioletki są objęte obowiązkiem edukacji szkolnej i już wtedy uczą się czytać. Celem terapeutycznym było więc założenie, że dziewczynka, która zostanie objęta nauką czytania w języku angielskim, będzie już miała bazę uczenia się czytania w języku polskim.

Etapy odczytywania samogłosek zbiegały się z ćwiczeniami fonacyjnymi oraz ćwiczeniami pamięci słuchowej. Etap rozpoznawania wyrażen dźwiękonaśladowczych pokrywał się w czasie z rozwijaniem zasobu słownictwa, pamięci oraz artykulacyjnymi (głoski [k], [g] oraz [f], [w]). Wprowadzanie poszczególnych paradygmatów w nauce czytania nie wyklucza się z terapią logopedyczną, a wręcz się z nią pokrywa.

Podsumowanie i wnioski, zalecenia dla logopedów

Kate jest dzieckiem pogodnym, radosnym, ciekawym świata. Przebieg jej dotychczasowej terapii pokazuje, że jest szansa na sukces edukacyjny i społeczny dziecka z zespołem Koolen-de Vries. Można stwierdzić, że jeśli spełnione są warunki: dobranych do potrzeb dziecka terapii (logopedycznej, fizjoterapeutycznej, psychologicznej), wspierającego i akceptującego środowiska domowego, szkoły zapewniającej właściwą opiekę, terapię i wsparcie (nie tylko dziecku, ale także rodzinie!) – postęp w rozwoju jest realny i daje nadzieję rodzicom pozostałych dzieci z zespołem Koolen-de Vries. Sukces będzie zależny również od możliwości poznawczych konkretnego dziecka – w przypadku Kate norma intelektualna oraz jej możliwości komunikacyjne mają bezpośredni wpływ na radzenie sobie w dwujęzyczności.

Pojedyncze studium przypadku nie pokazuje jednak szeregu trudności i ograniczeń, jakie mogą się pojawić na drodze terapeutycznej dziecka z syndromem Koolen-de Vries w ogóle. Opis studium przypadku dotyczy tylko jednego dziecka – nie są to wystarczające dane, aby wyciągać szersze wnioski dotyczące skuteczności terapii. Konieczne są dalsze badania, kolejne studia przypadków, analizy porównawcze rozwoju konkretnych dzieci, aby można było sformułować ogólne cele i zalecenia dla rodziców i terapeutów. Na ten moment wnioski i zalecenia dla logopedów są następujące:

1. Logopeda musi być obecny w terapii osoby z zespołem Koolen-de Vries na każdym z etapów rozwoju, od okresu niemowlęcego, aż do dorosłości włącznie.
2. Praca logopedy z dzieckiem z zespołem Koolen-de Vries to praca nad całościowym systemem komunikacyjnym dziecka, obejmująca AAC, motoryczne uczenie się, terapię logopedyczną, umiejętności czytania i pisanie, komunikację.

3. Należy skoncentrować się na stymulacji traktu ustno-twarzowego oraz kontroli oddechu, co przyczyni się do poprawy funkcji u dziecka oraz wpłynie na jakość komunikacji.
4. Dziecko jest pogodne i szuka kontaktu, chętnie się bawi – włączenie w terapię elementów zabawy będzie dobrym punktem zaczepnym, aby zainteresować, wzmocnić koncentrację uwagi i wpleść w nią ćwiczenia pamięci, fonacyjne, artykulacyjne i motoryki małej.
5. Percepcja słuchowa oraz pamięć to obszary, które wymagają stałej stymulacji. Trudności z zakresu umiejętności czytania i pisanja mogą być spowodowane zaburzeniami w sferze percepcji słuchowej.

Podkreślić należy nie tylko potrzebę pracy z dzieckiem z zespołem Koolende Vries i dostosowywanie technik i metod terapeutycznych do jego potrzeb, ale również niezwykle potrzebne wsparcie dla rodziny. Brak szczegółowych informacji, nagłośnionych i opisanych historii poszczególnych przypadków może powodować, że rodzic będzie czuć się osamotniony w gąszczu terminologii, badań genetycznych oraz braku wsparcia. Należy zająć się nie tylko terapeutycznym prowadzeniem dziecka, ale także przygotowaniem poradnictwa dla rodziny i osób zajmujących się dzieckiem. W świetle tych wniosków warto powtórzyć, że istnieje potrzeba przeprowadzenia badań poznawczo-społeczno-behawioralnych w aspekcie opisanego rzadkiego zespołu genetycznego.

Bibliografia

- Błachnio, K. (2013). Wskazania do terapii logopedycznej dzieci z rzadkimi zespołami genetycznymi [w:] M. Buchnat, K. Pawelczak (red.), *Nieznanne? Poznane. Zaburzenia rozwojowe u dzieci z rzadkimi zespołami genetycznymi i wadami wrodzonymi*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bernatowicz-Łojko, U., Brzozowska-Misiewicz, I., Twardo, M. (2013). Wczesna interwencja – opieka logopedyczna od pierwszych dni dziecka [w:] J. Błęszyński (red.), *Medycyna w logopedii. Terapia – wspomaganie – wsparcie. Trzy drogi – jeden cel*. Wydawnictwo Harmonia.
- Cieszyńska, J., Korendo, M. (2014). *Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka od noworodka do 6 roku życia*. Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków.
- Cytowska, B., Winczura, B. (red.). (2011). *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju małego dziecka*. Impuls, Kraków.
- Duis, J., Elias, E. (2022). Genetic Disorders and Their Associated Mechanisms [w:] H. Feldman, N. Blum, E. Elias et al. (Eds.), *Developmental – behavioral pediatrics*. Elsevier Health Sciences, 2022. https://www.google.pl/books/edition/Developmental_Behavioral_Pediatrics_E_Bo/QOOCEAAAQBAJ?hl=pl&gbpv=1&dq=koolen+de+vries&pg=PA232&printsec=frontcover [dostęp: 31.01.2023].

- Galińska-Grzelewska, D. (2009). *Percepcja fonemowa słów dzieci w wieku sześciu i siedmiu lat – osiągnięcia rozwojowe*. Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Gruba, J. (2012). *Ocena słuchu fonemowego u dzieci w wieku przedszkolnym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Gruba, J. (2016). *Karty Oceny Słuchu Fonemowego – KOSF. Test do badania słuchu fonemowego u dzieci w wieku od trzech do siedmiu i pół lat*. Komlogo, Gliwice.
- Gruba, J. (2017). *Karty Oceny Logopedycznej Dziecka – KOLD*. Komlogo, Gliwice.
- Johnston, S., Blue, C., Stegenda, S. (2022). AAC barriers and facilitators for children with Koolen de Vries syndrome and childhood apraxia of speech: parent perceptions. *Augmentative and Alternative Communication*, 38. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07434618.2022.2085626?scroll=top&needAccess=true&role=tab> [dostęp: 10.04.2023].
- Jones, K., Jones, M., Del Campo, M. (2021). Smith's recognizable patterns of human malformation. *Elsevier*, Philadelphia. https://books.google.pl/books?hl=pl&lr=&id=5wE-hEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=smith%27s+recognizable+patterns&ots=XOJPbaeSaN&sig=w13uTykCJodimXGc1lLH8u4AV2E&redir_esc=y#v=onepage&q=smith%20recognizable%20patterns&f=false [dostęp: 31.01.2023].
- Kaczorowska-Bray, K. (2012). Diagnostyka we wczesnej interwencji logopedycznej [w:] E. Czaplewska, S. Milewski (red.), *Diagnostyka logopedyczna. Podręcznik akademicki*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- McKeown, P. (2015). *Zamknij usta. Podręcznik oddychania metodą Butejki*. Buteyko Books, Loughwell.
- Koolen, D., Morgan, A., de Vries, B. (2010). Koolen-de Vries Syndrome [w:] M. Adam, G. Mirzaa, R. Pagon et al. (Eds.), *GeneReviews*. Seattle. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK24676/> [dostęp: 01.02.2023].
- Koolen, D. et al. (2016). The Koolen-de Vries syndrome: a phenotypic comparison of patients with a 17q21.31 microdeletion versus a KANSL1 sequence variant. *European Journal of Human Genetics*, 24. <https://doi.org/10.1038/ejhg.2015.178> [dostęp: 08.04.2023].
- Morgan, A., Haafte, L., van Hulst, K. et al. (2018). Early speech development in Koolen de Vries syndrome limited by oral praxis and hypotonia. *European Journal of Human Genetics*, 26. <https://www.nature.com/articles/s41431-017-0035-9> [dostęp: 01.02.2023].
- Porayski-Pomsta, J. (2023). *Nasze dziecko mówi*. Wydawnictwo Harmonia.
- Reardon, W. (2016). *The Bedside Dysmorphologist*. Oxford University Press, New York. https://www.google.pl/books/edition/The_Bedside_Dysmorphologist/2QsWCgAAQBAJ?hl=pl&gbpv=1 [dostęp: 31.01.2023].
- Regner, A. (2006). Wczesna interwencja logopedyczna wobec dziecka zagrożonego niepełnosprawnością [w:] B. Cytowska, B. Winczura (red.), *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju małego dziecka*. Impuls, Kraków.

St John, M., van Reyk, O., Koolen, D. et al., Expanding the speech and language phenotype 444in Koolen-de Vries syndrome: late onset and periodic stuttering a novel feature. *European Journal of Human Genetics* 2022. <https://doi.org/10.1038/s41431-022-01230-7>, [dostęp: 01.02.2023].

KANSL1 – *KAT8* regulatory NSL complex subunit 1. https://www.orpha.net/consor/cgi-bin/Disease_Genes.php?lng=PL&data_id=21173&MISSING%20CONTENT=KANSL1&search=Disease_Genes_Simple&title=KANSL1 [dostęp: 01.02.2023].

Koolen-de Vries Syndrome, Rare Chromosome Disorder Support Group, www.rarechromo.org [dostęp: 01.02.2023].

Krystian Szulc
Damian Pilawski

Ocena jakości usług transportowych wykonywanych przez Zarząd Transportu Metropolitalnego

Streszczenie: W artykule dokonano analizy badań z przeprowadzonej wcześniej ankiety w formie online za pomocą formularza Google. Ankieta dotyczy oceny jakości usług transportowych wykonywanych przez Zarząd Transportu Metropolitalnego. Artykuł porusza kwestie transportu publicznego i jakości usług wykonywanych przez Zarząd Transportu Metropolitalnego.

Słowa kluczowe: transport, transport publiczny, ocena jakości, ZTM, logistyka, usługi

Evaluation of the quality of transport services provided by the Zarząd Transportu Metropolitalnego

Abstract: The following article analyzes research from a previously conducted on-line survey using a Google forms. The survey is about evaluating quality of transportation services performed by Zarząd Transportu Metropolitalnego. Article addresses issues of public transportation and quality services performed by Zarząd Transportu Metropolitalnego.

Keywords: transport, public transport, quality assessment, ZTM, logistics, services

Wstęp

Przemieszczanie się społeczeństwa z punktu A do punktu B ma miejsce w każdej sytuacji życia codziennego. Każdy mieszkaniec większych regionów ma styczność z potrzebą skorzystania z transportu publicznego: „(...) w ciągu ostatnich trzydziestu lat globalizacji gospodarczej sprzyja procesowi urbanizacji, decentralizacji i wzrostu dochodów gospodarstw domowych. Wszystkie te czynniki przyczyniły się do powstania wzorca podróży, który jest bardziej dostosowany do transportu prywatnego niż transportu publicznego” (Yaya, Fortià, Canals & Viadiu, 2015). Przy pokonywaniu trasy na duże odległości (wakacje za granicą bądź w innej części Polski) zazwyczaj podróżujący decydują się na skorzystanie z usług linii lotniczych, kolejowych bądź autokarów. Natomiast jeśli chodzi o trasy krótkie (lokalne, międzymiastowe), są one zazwyczaj obsługiwane przez lokalny transport publiczny, np. autobus, tramwaj, trolejbus. „Zadaniem lokalnego transportu zbiorowego jest przewóz osób w komunikacji miejskiej, podmiejskiej i regionalnej, co sprawia, że należy on do usług publicznych użyteczności publicznej” – napisała w swej pracy pt. „Transport pasażerski bliskiego zasięgu – państwowy czy prywatny?” Lindy Seifert na seminarium naukowym pt. „Infrastruktura materialna i społeczna” (Seifert, 2007). Zaznaczyła, że zadaniem lokalnego transportu zbiorowego jest przewóz osób w komunikacji miejskiej, która skierowana jest właśnie do społeczeństwa. Podróżowanie między miastami za pośrednictwem publicznego transportu może znacząco zredukować produkcję dwutlenku węgla. Każda osoba korzystająca z transportu publicznego może negatywnie bądź też pozytywnie oceniać jakość usług wykonywanych przez lokalne firmy zajmujące się przewozem osób. Interpretację jakości przedstawiły Barbara Justyna Milenkiewicz i Katarzyna Halicka w artykule pt. „Ocena jakości usług w transporcie zbiorowym na przykładzie Białostockiej Komunikacji Miejskiej”. Napisały w nim: „Jakość usług może być inaczej odczuwana przez odbiorców, a inaczej przez dostawców. Klient wyróżnia odczuwaną jakość usług i oczekiwaną, dostawca zaś docelową i dostarczaną jakość usług” (Milenkiewicz, Halicka, 2011). Przedstawiły definicje jakości odbiorców oraz dostawców – każdy definicję jakości interpretuje ze swojego punktu widzenia.

Poprawa jakości i wydajności transportu publicznego jest ważna, jeśli chcemy zmienić codzienne nawyki społeczeństwa. „Zatłoczenie na obszarach miejskich oraz jego bezpośrednie i szersze konsekwencje dla klimatu skłaniają władze centralne i lokalne do wdraża zrównoważonego transportu, który wymaga coraz bardziej spersonalizowanej uwagi na pragnienia klienta, aby poznać i określić ilościowo zmienne najbardziej wpływające na jego decyzję o podróżowaniu transportem publicznym” (dell’Olio, Ibeas, Cecin, 2011). „Rozwijanie się miejskich regionów metropolitalnych jest ściśle związane z zapewnieniem odpowiednich i właściwych usług transportowych. Rozwijająca się populacja miejska wymaga dostępu do działalności gospodarczej, edukacji, zatrudnienia, jak i możliwości rekreacji”

(Murray, Davis, Stimson, Ferreira, 1998). Niniejsza praca ma na celu zidentyfikowanie głównych atrybutów jakościowych, które wpływają na postrzeganie przez mieszkańców jednostki organizacyjnej operującej na Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii – Zarządu Transportu Metropolitalnego.

Podstawowe informacje o respondentach

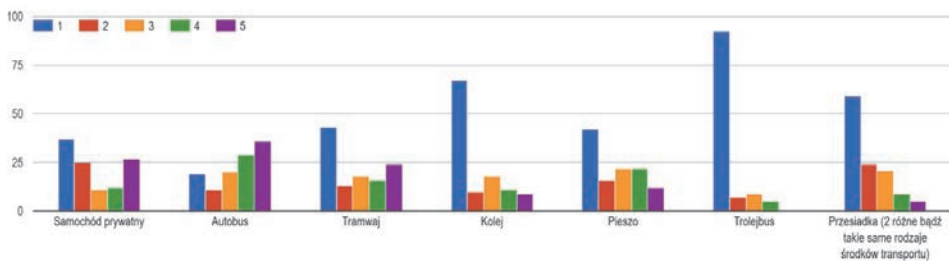
Głównym założeniem ankiety było zebranie informacji niezbędnych do napisania tego artykułu. Ankieta została wypełniona w formie online przez formularze Google, do odbiorców dotarła za pośrednictwem najpopularniejszych komunikatorów (Facebook, Instagram, poczta email). Badania rozpoczęto 11 grudnia 2022, a zakończono 23 stycznia 2023 roku. Ankiety wypełniło 111 respondentów. Osiągnięty wynik pozwala na dokładne przeanalizowanie wyników i przedstawienie ich w artykule.

Opracowanie wyników badań

W tej części artykułu dokładnie opisano i przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych na podstawie ankiety.

Na wykresie 1 przedstawiono podział ankietowanych z uwzględnieniem środków transportu, z których korzystają, przemieszczając się do pracy lub szkoły.

Wykres 1. W jaki sposób Pani/Pan najczęściej pokonuje drogę do szkoły lub pracy?



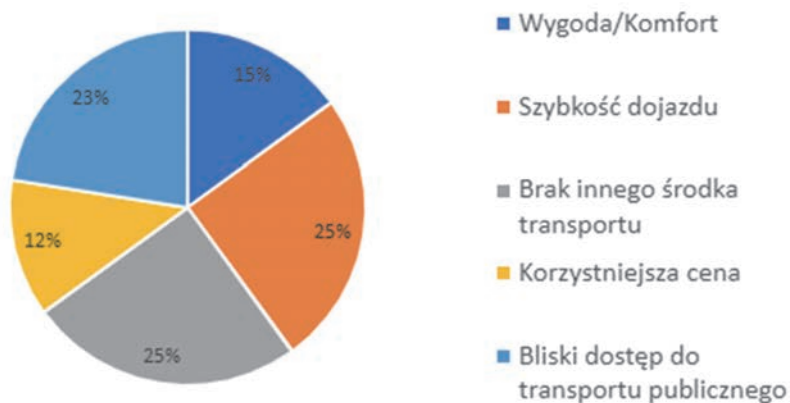
Źródło: opracowanie własne.

Na pytanie dotyczące środka transportu w celu pokonania drogi do miejsca pracy/szkoły, najczęściej wybieranym środkiem był autobus, następnie samochód prywatny i niedaleko za nim tramwaje. Natomiast najrzadziej wybieranym środkiem transportu był trolejbus oraz kolej.

Niska pozycja tramwajów może być spowodowana dominacją komunikacji autobusowej na terenie miasta Sosnowiec, gdzie linie autobusowe stanowią 92% wszystkich linii komunikacyjnych (Świerk, Macioszek, Sobota, 2022).

Wykres 2 ilustruje, z jakich powodów respondenci wybierali akurat te środki transportu.

Wykres 2. Z jakiego powodu Pani/Pan wybiera akurat te/ten środki/ek transportu?

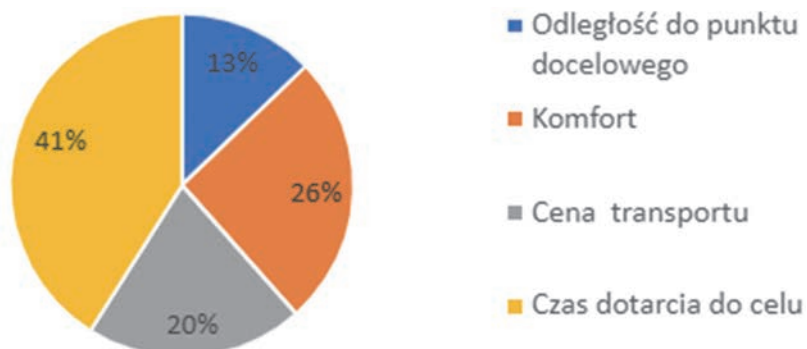


Źródło: opracowanie własne.

Czynnikami mającymi największy wpływ na wybór danego środka transportu przez respondentów były: „Brak innego środka transportu” (25%), jak i „Szybkość dojazdu” (25%). Następnie niewiele mniejszy odsetek ankietowanych wybrał „Bliski dostęp do transportu publicznego” (23%), następnie „Wygoda/komfort” (15%) i „Korzystniejsza cena” z (12%).

Wykres 3 pokazuje, co zdaniem ankietowanych jest najważniejsze przy wyborze środka transportu.

Wykres 3. Co według Pani/Pana jest najważniejsze przy wyborze środka transportu?



Źródło: opracowanie własne.

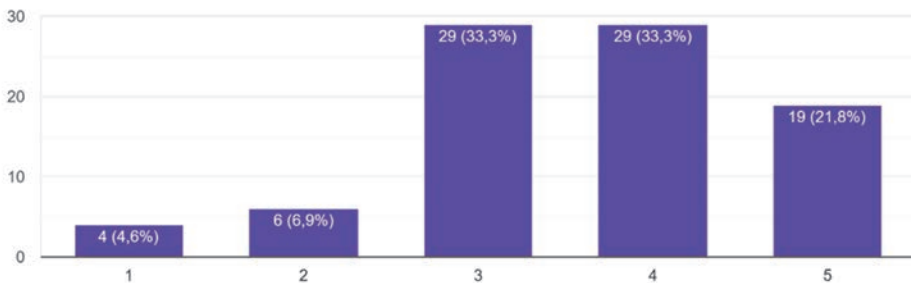
Przy czynnikach najważniejszych przy wyborze transportu respondenci głównie kierowali się czasem dotarcia do celu (41%), następnie komfortem (26%), ceną transportu (20%), a na końcu odległością do punktu docelowego (13%).

„Dzisiaj funkcjonalność i mobilność nie są jedynymi cechami jakościowymi, bardziej niż kiedykolwiek wcześniej na znaczeniu zyskały czynniki ludzkie i komfort” (Durmisevic, Sariyildiz, 2001).

Na wykresie 4 przedstawiono poziom usatysfakcjonowania badanych wybranym środkiem transportu pod względem komfortu jazdy.

Wykres 4. Czy Pani/Pan jest usatysfakcjonowana/y wybranym środkiem transportu pod względem komfortu jazdy?

87 odpowiedzi



Źródło: opracowanie własne.

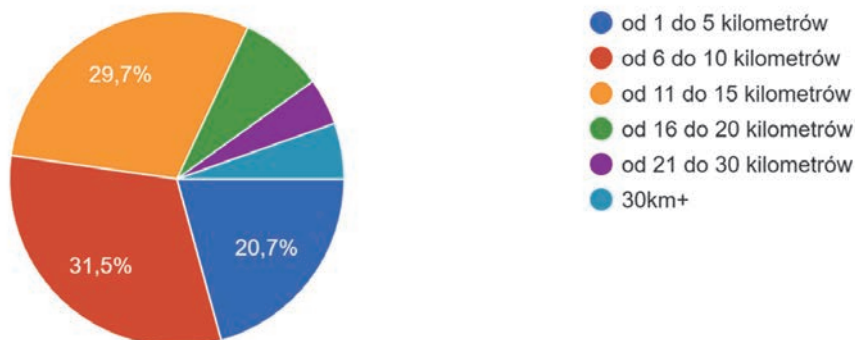
W tym pytaniu (w skali od 1 – niesatysfakcjonujący, do 5 – bardzo satysfakcjonujący) odpowiedzi przedstawiają, że 21,8% ankietowanych jest usatysfakcjonowanych poziomem komfortu jazdy podczas podróży komunikacją miejską. 66,6% odpowiedzi wykazuje poziom przeciętnej satysfakcji z komfortu podróży, natomiast 11,5% respondentów przyznało, że nie są usatysfakcjonowani.

Jak można zauważyć jest to aspekt wymagający od Zarządu Transportu Metropolitalnego poprawy. Według wyników badań aż 66,6% ankietowanych deklaruje przeciętny poziom satysfakcji, co nie zachęca większego grona społeczeństwa do korzystania z usług ZTM, zatem przedsiębiorstwo transportowe powinno bardziej zadbać o komfort podróżowania dla swoich potencjalnych klientów.

Wykres 5 ilustruje odległości podróżowania respondentów do/z miejsca pracy bądź szkoły.

Wykres 5. Jaką odległość musi Pani/Pan pokonać, aby dotrzeć do szkoły lub miejsca pracy?

111 odpowiedzi



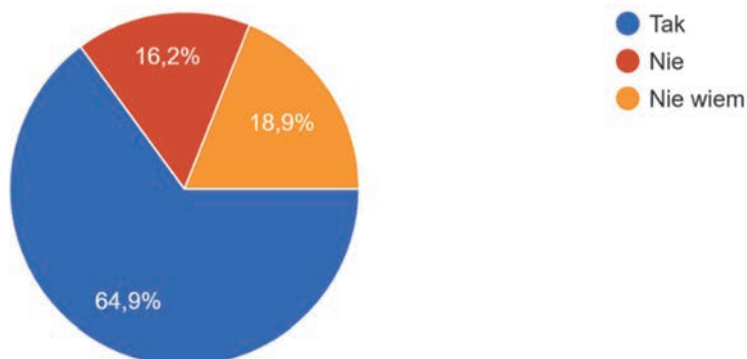
Źródło: opracowanie własne.

Według ankiety 31,5% respondentów musi pokonać od 6 do 10 kilometrów do miejsca pracy bądź szkoły, 29,7% – od 11 do 15 kilometrów, 20,7% – od 1 do 5 kilometrów, natomiast 18,1% respondentów musi pokonać odległość 16 kilometrów lub więcej.

Na wykresie 6 przedstawiono dane dotyczące wiedzy respondentów na temat, czy zamieszkują/bądź nie na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

Wykres 6. Czy Pani/Pana miejsce zamieszkania znajduje się na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii?

111 odpowiedzi

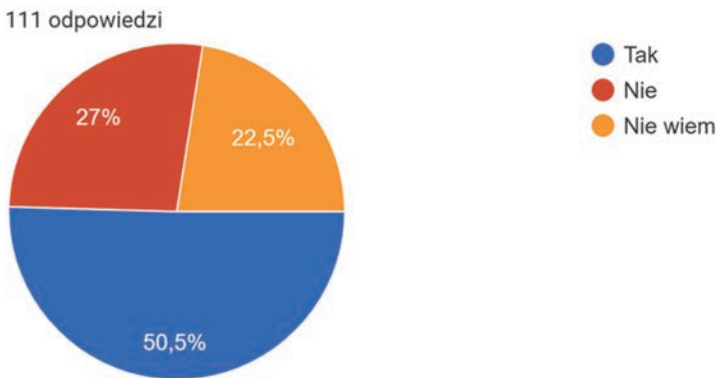


Źródło: opracowanie własne.

Aż 64,9% respondentów wiedziało, że ich miejsce zamieszkania znajduje się na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, natomiast 16,2% nie mieszka na terenie metropolii. Co ciekawe, aż 18,9% respondentów nie wiedziało, czy ich miejsce zamieszkania znajduje się na terenie metropolii.

Na wykresie 7 przedstawiono opinie ankietowanych, czy cena biletów ma wpływ na wybór środka transportu.

Wykres 7. Czy wysokość cen biletów wpływa na wybór preferowanego środka transportu?

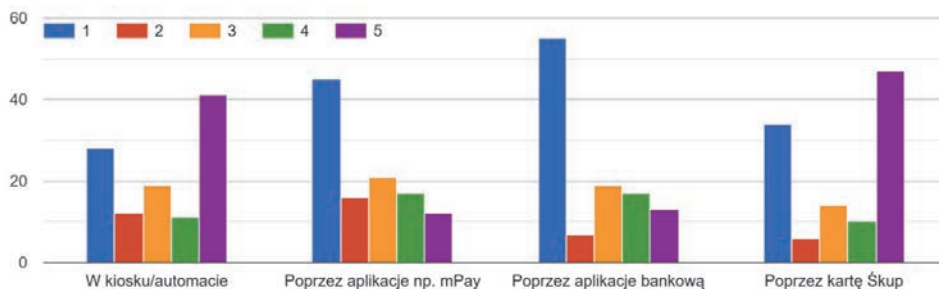


Źródło: opracowanie własne.

Połowa respondentów, bo aż 50,5% uważa, że cena biletów ma wpływ na wybór danego środka transportu. 27% odpowiedziało, że nie mają one znaczenia. 22,5% respondentów przyznało, że nie wiedzą, czy cena ma wpływ na ich wybór.

Cena biletów transportu publicznego ma istotny wpływ na wybór preferowanego środka transportu, ponieważ pasażerowie przywiązują do cen największą wagę (Gaschi-Uciecha, 2023). Sam koszt może skłonić ludzi do wyboru innych środków transportu, takich jak samochód czy rower, które mogą być tańsze w perspektywie czasu, ponieważ nie wszyscy będą mogli sobie pozwolić na skorzystanie z transportu publicznego, co może wpłynąć na dostępność transportu publicznego dla osób o niższych dochodach.

Na wykresie 8 przedstawiono podział ankietowanych pod względem formy zakupu biletu.

Wykres 8. W jakiej formie kupuje Pani/Pan bilet na komunikację miejską?

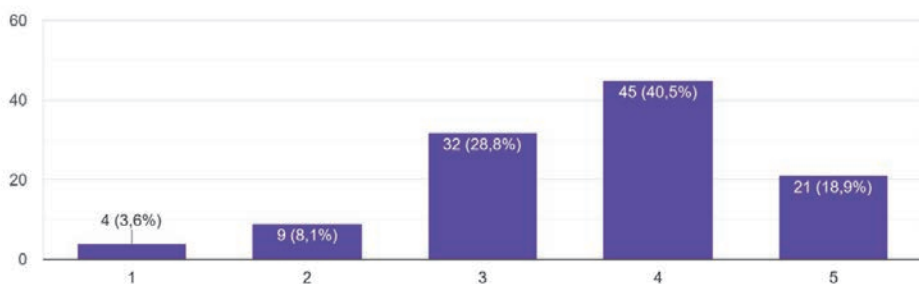
Źródło: opracowanie własne.

Wykres przedstawia warianty zakupu biletu na komunikację miejską (skala od 1 – rzadko, do 5 – bardzo często). W odpowiedziach na to pytanie możemy zauważyć dwie formy, których respondenci używają najczęściej: „W kiosku/automacie”, jak i „Poprzez kartę Śkup”. Najbardziej wybieranymi opcjami są aplikacje mobilne i bankowe.

Na wykresie 9 przedstawiono ocenę respondentów transportu ZTM pod względem łączności międzymiastowej.

Wykres 9. Jak Pani/Pan ocenia transport ZTM pod względem łączności międzymiastowej?

111 odpowiedzi



Źródło: opracowanie własne.

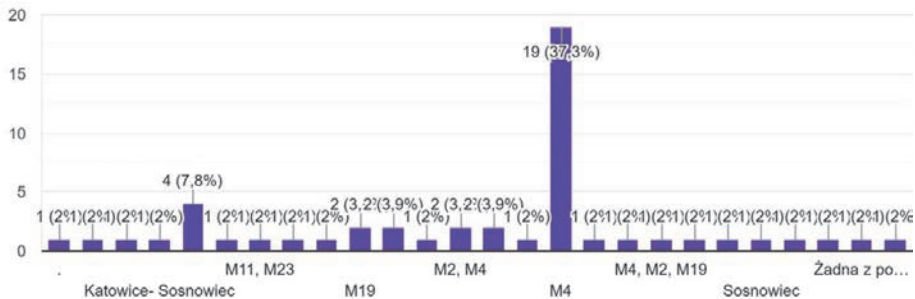
Na pytanie dotyczące łączności międzymiastowej (przedstawionej w skali od 1 do 5) możemy zauważyć, że mała liczba respondentów (12,7%) uznała łączność międzymiastową poniżej średniej, natomiast 28,8% respondentów wybrało opcję 3, co oznacza, że nie jest ona zła ani dobra, bardziej pozytywnie wypowiedziało się

40,5% respondentów, wybierając opcję 4. A 18,9% ankietowanych oceniło łączność międzymiastową na bardzo zadowalającym poziomie.

Na wykresie 10 przedstawiono najczęściej wybierane przez respondentów linie autobusowe.

Wykres 10. Z niżej załączonego zdjęcia z jakiej linii autobusowej Pani/Pan korzysta najczęściej? (można podać więcej niż 1 linię)

51 odpowiedzi



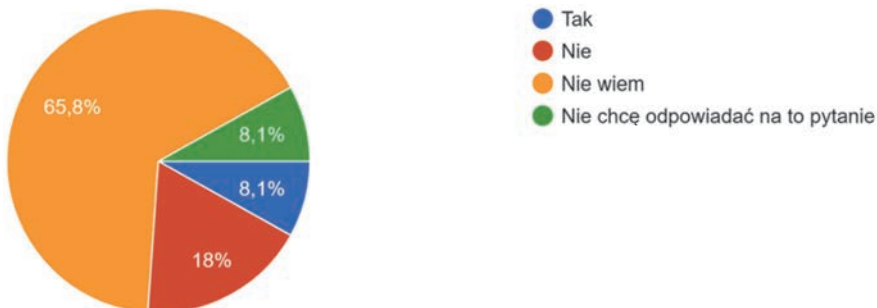
Źródło: opracowanie własne.

W tym pytaniu ankietowani mogli podać najczęściej używaną przez nich linię autobusową, bardzo dużo linii dostało 1 lub 2 głosy, ale wyróżniła się jedna linia: M4 – 37,3% respondentów odpowiedziało, że z właśnie tej linii korzystają najczęściej.

Na wykresie 11 przedstawiono opinie ankietowanych dotyczące zmiany jakości usług spowodowanej pandemią COVID-19.

Wykres 11. Czy według Pani/Pana jakość wykonywanych przez ZTM usług uległa pogorszeniu po pandemii COVID-19?

111 odpowiedzi

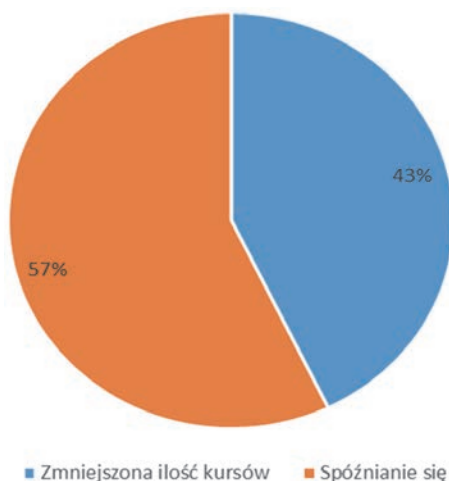


Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie znalazło się pytanie dotyczące pandemii COVID-19, a dokładniej jej wpływu na jakość usług ZTM. 65,8% respondentów odpowiedziało, że nie wie, czy pandemia miała znaczenie przy obecnej jakości usług, 18% odpowiedziało, że nie miała ona wpływu. 8,1% odpowiedziało, że miała ona wpływ, a 8,1% respondentów nie chciało odpowiedzieć na to pytanie.

Na wykresie 12 przedstawiono rozwinięcie poprzedniego pytania. Jeśli ktoś odpowiedział „Tak”, mógł teraz podać swoje powody.

Wykres 12. Jeśli tak, to dlaczego?



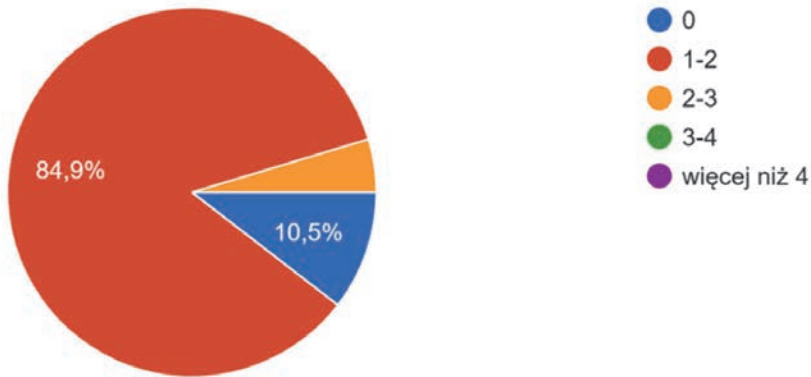
Źródło: opracowanie własne.

To pytanie jest kontynuacją pytania z wykresu 11. 57% odpowiedziało, że pandemia miała wpływ na spóźnianie się środków transportu ZTM, a 43% uznało, że zmniejszenie liczby kursów było spowodowane pandemią.

Na wykresie 13 przedstawiono podział respondentów w zależności od środków transportu ZTM wykorzystywanych przez nich do pokonania trasy z miejsca zamieszkania do/z pracy/szkoły.

Wykres 13. Z ilu rodzajów środków transportu należących do ZTM Pani/Pan korzysta podczas pokonywania trasy z miejsca zamieszkania do pracy/szkoły?

86 odpowiedzi



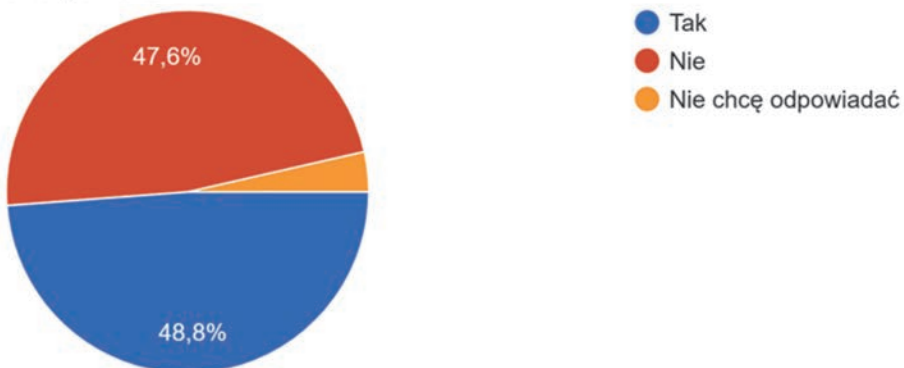
Źródło: opracowanie własne.

W tym pytaniu respondenci zostali zapytani o liczbę środków transportu ZTM, z których korzystali, pokonując trasę do/z miejsca zamieszkania do/z miejsca pracy/szkoły. Większość, bo aż 84,9% ankietowanych odpowiedziało, że korzysta z 1–2 środków transportu należących do ZTM, 10,5% nie korzysta w ogóle. Natomiast 4,6% respondentów korzysta z 2–3 środków transportu.

Wykres 14 ilustruje, jak ankietowani korzystają z usług ZTM w godzinach nocnych.

Wykres 14. Czy Pani/Pan korzysta z usług ZTM w godzinach nocnych? (23:00–5:00)

84 odpowiedzi



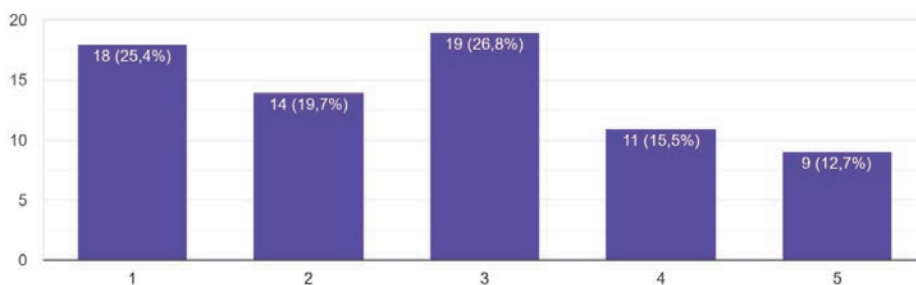
Źródło: opracowanie własne.

W tym pytaniu ankietowani zostali zapytani o korzystanie z taboru ZTM w godzinach nocnych, tj. od 23:00 do 5:00. 48,8% respondentów odpowiedziało, że korzystali, natomiast 47,6% nie korzysta z tych usług w godzinach nocnych, a pozostali respondenci nie chcieli odpowiadać.

Na wykresie 15 przedstawiono podział pasażerów pod względem odczuwania przez nich niebezpieczeństwa podczas podróży spowodowanego obecnością innych pasażerów.

Wykres 15. Jeżeli tak, to czy odczuwali Państwo niebezpieczeństwo podczas podróży spowodowane obecnością innych pasażerów?

71 odpowiedzi

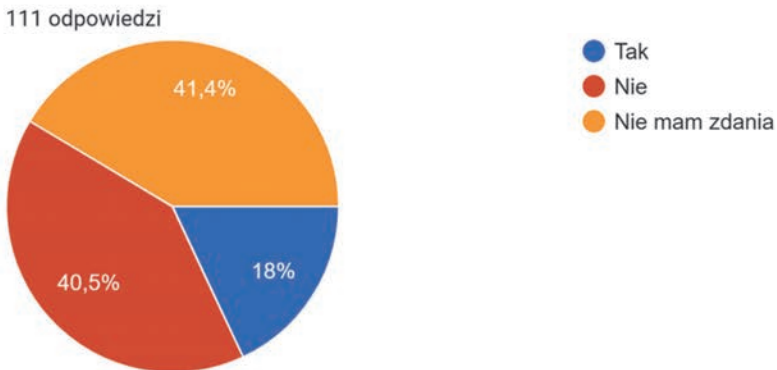


Źródło: opracowanie własne.

Ten wykres jest kontynuacją wykresu 14, na którym ankietowani wskazali, że korzystają z usług ZTM w godzinach nocnych. Tutaj mogli odpowiedzieć, czy odczuwali niebezpieczeństwo podczas podróży spowodowane obecnością innych pasażerów. Skala użyta w wykresie to od 1 – wcale nie odczuwałam/em, do 5 – tak bardzo odczuwałam/em niebezpieczeństwo. 25,4% ankietowanych wcale nie odczuwało zagrożenia spowodowanego obecnością innych pasażerów, 19,7% wybrało opcję 2, 26,8% – opcję 3, 15,5% – opcję 4, natomiast 12,7% odpowiedziało, że poczucie bycia w niebezpieczeństwie w trakcie korzystania z usług ZTM było wysokie.

Wykres 16 ilustruje opinie ankietowanych dotyczące jakości podróżowania w godzinach nocnych.

Wykres 16. Czy według Pani/Pana podróżowanie w godzinach nocnych jest na takim samym poziomie wykonywania usług co w dzień?

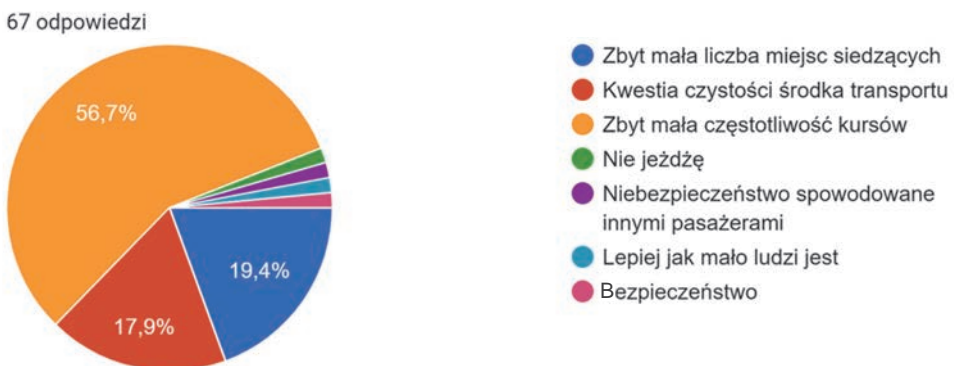


Źródło: opracowanie własne.

Jak widać, 41,4% nie ma zdania na ten temat, bądź nie chce odpowiadać na to pytanie. 40,5% respondentów stwierdziło, że usługi w nocy nie są wykonywane w taki sam sposób jak w dzień. A 18% odpowiedziało „Tak”, czyli można wnioskować o ich zadowoleniu z wykonywanych usług w dzień, jak i w nocy.

Na wykresie 17 przedstawiono odpowiedzi ankietowanych, dlaczego w godzinach nocnych poziom usług nie był taki, jak w dzień.

Wykres 17. Jeżeli nie, to dlaczego?



Źródło: opracowanie własne.

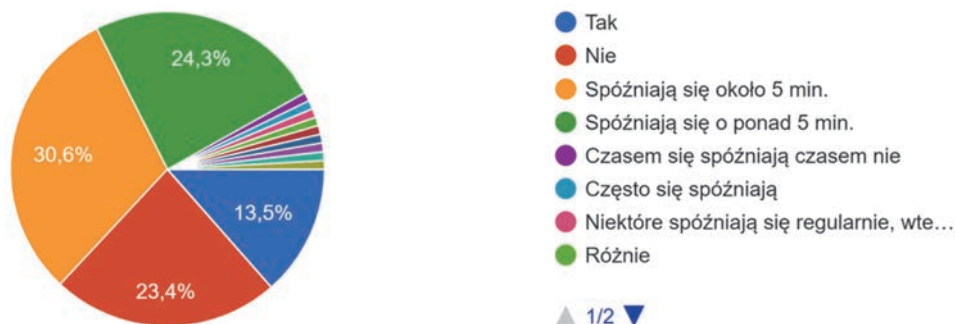
Zdecydowana większość ankietowanych, bo aż 56,7% uważa, że w nocy nie ma takiego samego poziomu usług jak w dzień z powodu zbyt małej częstotliwości kursów. 19,4% ankietowanych odpowiedziało, że w nocy jest zbyt mało miejsc siedzących. Prawdopodobnie może być to spowodowane poprzednim czynnikiem: zbyt mała częstotliwość kursów i ludzie gromadzą się o jednej godzinie na jedyny

środek transportu, stąd może brakować miejsc siedzących. Przykładem może być fakt, że o godzinie 4:00 bądź 5:00, kiedy mieszkańcy zaczynają podróż do miejsc pracy, brakuje miejsc siedzących. 17,9% ankietowanych odpowiedziało, że usługi wykonywane w nocy przez ZTM nie są takie same jak w dzień pod względem czystości środków transportu. Powodem może być to, że dany środek transportu od wczesnych godzin rannych pokonuje trasę i nie jest sprzątnięty w ciągu dnia, tylko dopiero po zjeździe do zajezdni.

Wykres 18 ilustruje odpowiedzi ankietowanych na pytanie, czy autobusy lub tramwaje ZTM jeżdżą punktualnie.

Wykres 18. Czy w Pani/Pana doświadczeniu autobusy lub tramwaje ZTM są punktualne według rozkładu jazdy?

111 odpowiedzi

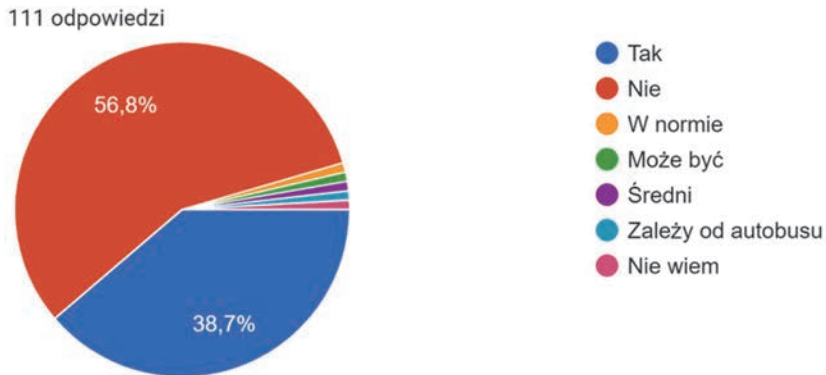


Źródło: opracowanie własne.

Na to pytanie respondenci praktycznie odpowiedzieli w każdej z głównych odpowiedzi podobnie. Na pierwszym miejscu, z wynikiem 30,6%, znajduje się odpowiedź „Spóźniają się około 5 min.”. Następne, z podobnymi wynikami, są odpowiedzi: „Spóźniają się o ponad 5 min.” (24,3%) i „Nie” (23,4%), czyli praktycznie jedna czwarta ankietowanych uważa, że autobusy lub tramwaje nie są punktualne. Reszta odpowiedzi została zaznaczona przez respondentów w opcji „Inne” i stanowią one łącznie 8,2%.

Na wykresie 19 przedstawiono ocenę przez ankietowanych poziomu czystości w środkach transportu publicznego.

Wykres 19. Czy uważa Pani/Pan, że środki transportu publicznego ZTM posiadają zadowalający poziom czystości?



Źródło: opracowanie własne.

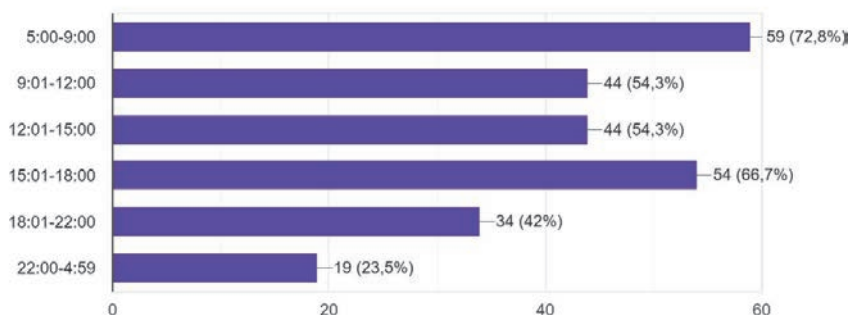
56,8% ankietowanych wypowiedziało się negatywnie o poziomie czystości w środkach transportu publicznego ZTM. 38,7% zdecydowało się odpowiedzieć „tak”. A 5,5% ankietowanych skorzystało z możliwości udzielenia własnej odpowiedzi (m.in.: w normie, może być, średni, zależy od autobusu, nie wiem).

Można zauważyć, że duży odsetek respondentów zaznaczył odpowiedź „Nie”, co źle świadczy o poziomie czystości w środkach transportu publicznego. „W przypadku autobusów miejskich należałoby priorytetowym uczynić działanie mające na celu utrzymanie czystości wewnątrz pojazdów. W tym przypadku można byłoby zwiększyć liczbę pracowników, których zadaniem będzie utrzymanie czystości taboru autobusowego” – tak w swojej pracy pt. „Ocena jakości taboru transportu publicznego na przykładzie miasta Częstochowy” opisała podobny problem autorka Monika Strzelczyk (Strzelczyk, 2017). Autorka zaznaczyła, że działaniem priorytetowym powinno być utrzymanie czystości pojazdów transportu publicznego na najwyższym poziomie, co zapewne poprawiłoby komfort jazdy podróżujących oraz osób pracujących przy obsłudze danej linii autobusowej.

Na wykresie 20 przedstawiono, w jakich godzinach najczęściej respondenci korzystają z usług ZTM.

Wykres 20. W jakich godzinach najczęściej korzysta Pani/Pan z usług ZTM?

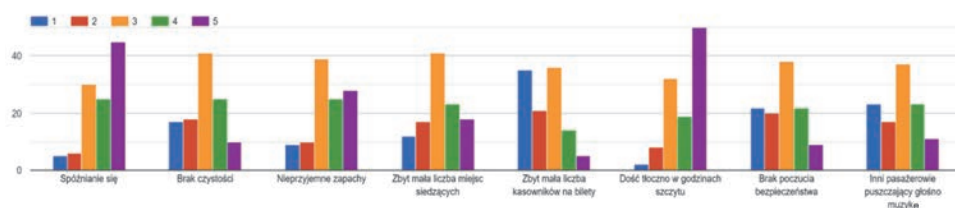
81 odpowiedzi



Źródło: opracowanie własne.

Jak można zauważyć, najwięcej odpowiedzi dotyczących tego, w jakich godzinach respondenci najczęściej korzystają z usług ZTM, zaznaczono w przedziale godzinowym „5:00–9:00” (72,8%), następnie „15:01–18:00” (66,7%). Taki sam wynik (54,3%) uzyskały odpowiedzi „9:01–12:00” oraz „12:01–15:00”. Najmniej odpowiedzi oddano na godziny „22:00–4:59” (23,5%).

Na wykresie 21 przedstawiono (w skali od 1 do 5) negatywne cechy środków transportu ZTM.

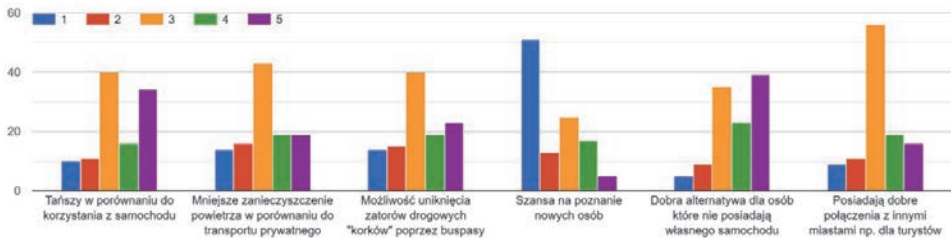
Wykres 21. Jakie są według Pani/Pana negatywne cechy środków transportu ZTM?

Źródło: opracowanie własne.

To pytanie dotyczyło wskazania negatywnych cech środków transportu ZTM. Po przeanalizowaniu odpowiedzi, widzimy, że w większości odpowiedzi w każdej kategorii plasowały się na umiarkowanym poziomie (3). W każdej kategorii możemy zauważyć jedną dominującą ocenę. Respondenci najwyżej w skali (5) ocenili spóźnianie się środków transportu ZTM oraz sytuacje, gdy jest w nich zbyt tłoczno w godzinach szczytu. Najmniejsze noty w skali (1) możemy zauważyć w kategoriach dotyczących zbyt małej liczby kasowników, braku czystości, ale również sytuacji, w których inni pasażerowie puszczają za głośno muzykę podczas korzystania z usług komunikacji publicznej ZTM.

Na wykresie 22 przedstawiono (w skali od 1 do 5) pozytywne cechy środków transportu ZTM.

Wykres 22. Jakie są według Pani/Pana pozytywne cechy środków transportu ZTM?

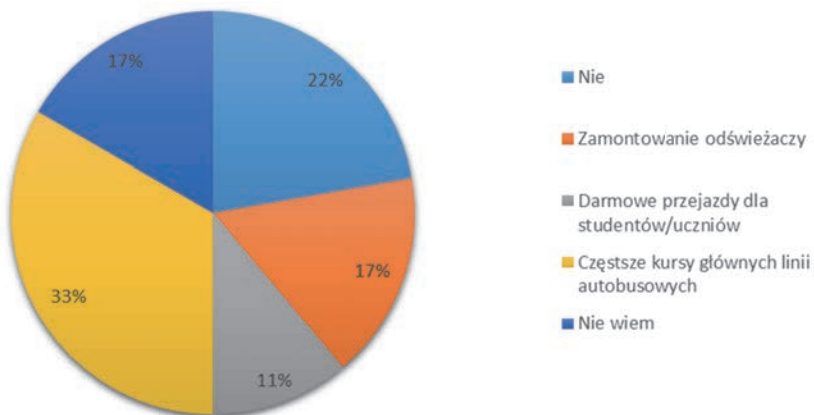


Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie znalazło się również pytanie dotyczące wskazania (w skali 1–5) pozytywnych cech środków transportu. Jak można zauważyć, w każdej z kategorii widzimy najwięcej odpowiedzi respondentów na poziomie 3, co sugeruje, że zajmują neutralne stanowisko. Zauważyć również można, że w kategorii „Szansa na poznanie nowych osób” najwięcej było odpowiedzi w skali (1), co oznacza, że respondenci szanse na taki sposób poznania nowych osób uznają za marne. Prawdopodobnie dlatego, że korzystający z usług ZTM są zajęci słuchaniem muzyki, czytaniem książki, rozmową przez telefon komórkowy bądź przeglądaniem mediów społecznościowych dla umilenia sobie czasu podróży.

Na wykresie 23 ujęto czynniki, które poprawiłyby jakość usług ZTM.

Wykres 23. Czy według Pani/Pana jest jakiś czynnik, który poprawiłby jakość usług wykonywanych przez ZTM?



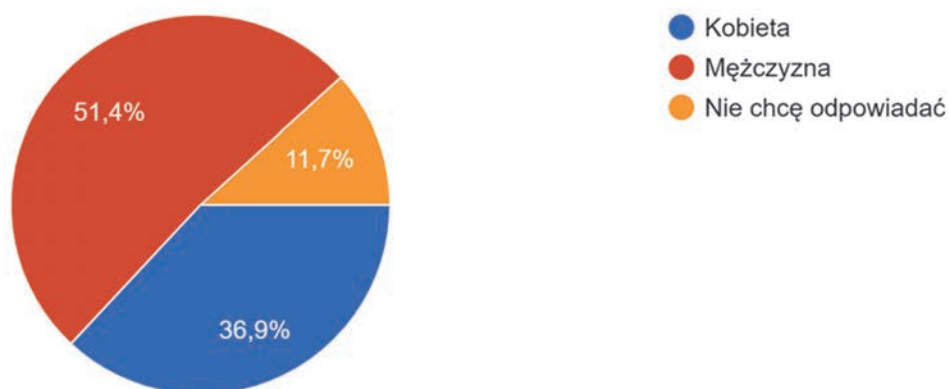
Źródło: opracowanie własne.

Na pytanie, jaki czynnik poprawiłby jakość usług wykonywanych przez ZTM, najwięcej ankietowanych (33%) zaproponowało „Częstsze kursy głównych linii autobusowych”. 22% respondentów odpowiedziało „Nie”, czyli ich zdaniem nie ma żadnego czynnika, który poprawiłby jakość wykonywanych usług. Tyle samo głosów otrzymały czynniki zaproponowane przez respondentów dotyczące „zamontowania odświeżaczy”, które poprawiłyby jakość i zapach w komunikacji miejskiej, oraz „Nie wiem”.

Na wykresie 24 przedstawiono podział ankietowanych według płci.

Wykres 24. Podział respondentów według płci

111 odpowiedzi



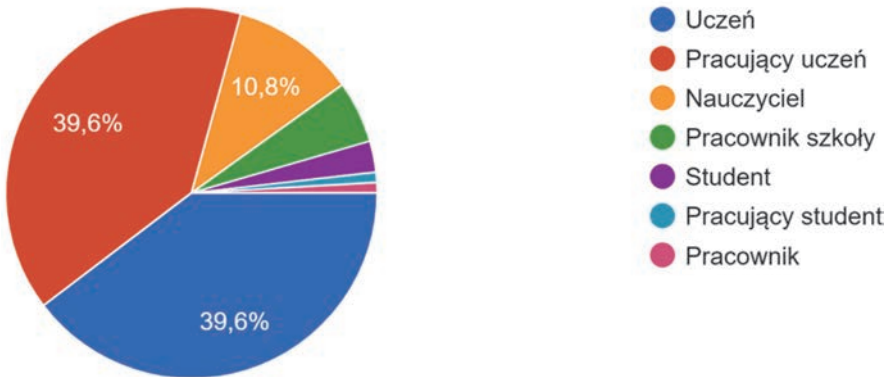
Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie wzięło udział 111 osób, w tym 51,4% mężczyzn i 36,9% kobiet. 11,7% ankietowanych nie chciało odpowiedzieć na to pytanie.

Na wykresie 25 przedstawiono podział ankietowanych według statusu zawodowego.

Wykres 25. Podział respondentów według statusu zawodowego

111 odpowiedzi



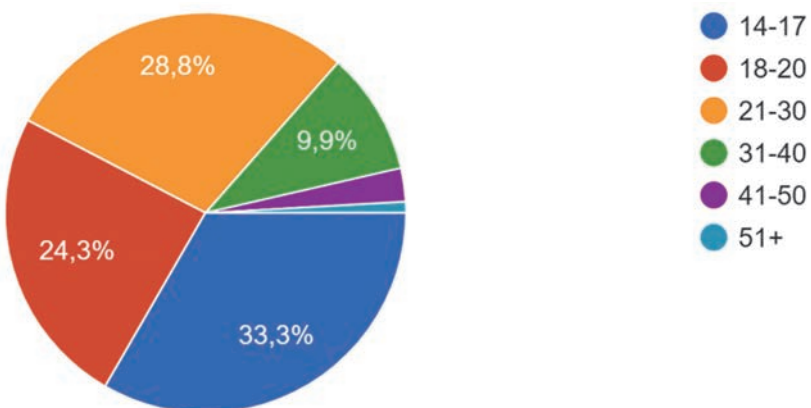
Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli chodzi o status zawodowy, odpowiedzi były zróżnicowane. Taki sam wynik (39,6%) zyskały „Pracujący uczeń” i „Uczeń”. Następne miejsce z wynikiem (10,8%) zajmuje odpowiedź „Nauczyciel”, po nim „Pracownik szkoły” (5,04%). Najmniejszy odsetek ankietowanych to studenci (2,7%), studenci pracujący (0,9%) oraz pracownicy (0,9%).

Na wykresie 26 przedstawiono podział ankietowanych według wieku.

Wykres 26. Podział respondentów według wieku

111 odpowiedzi



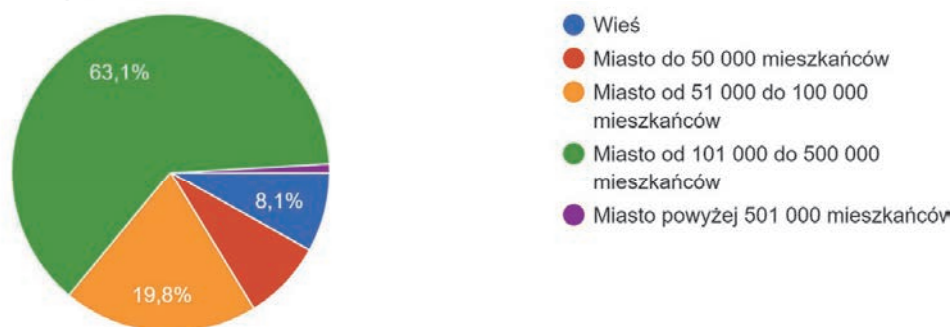
Źródło: opracowanie własne.

Rozkład ankietowanych według wieku jak widać jest zróżnicowany. Najwięcej jednak ankietowanych, bo 33,3% podało, że jest w wieku 14–17 lat, następnie są osoby w wieku 21–30 lat (28,8%). 24,3% to osoby z wieku 18–20 lat. Jedenaście osób odpowiedziało, że znajduje się w przedziale wiekowym 31–40 lat. Najmniejszy odsetek ankietowanych to osoby w wieku 41–50 (2,7%) i 51+ (0,9%).

Na wykresie 27 przedstawiono podział ankietowanych z uwagi na wielkość zamieszkiwanych miast.

Wykres 27. Dane dotyczące wielkości zamieszkiwanych miast przez respondentów

111 odpowiedzi



Źródło: opracowanie własne.

Największy odsetek respondentów zamieszkuje w miastach od 101 000 do 500 000 mieszkańców. Następnie jest miasto od 51 000 do 100 000 mieszkańców (19,8%), miasto do 50 000 mieszkańców (8,1%) oraz wieś (również 8,1%). Tylko jedna osoba (0,9%) mieszka w mieście powyżej 501 000 mieszkańców.

Podsumowanie i wnioski

W podsumowaniu pracy możemy przedstawić i przeanalizować bardziej szczegółowo wybrane wątki, które zostały poruszone podczas przeprowadzanych badań na temat „Ocena jakości usług transportowych wykonywanych przez Zarząd Transportu Metropolitalnego”.

Z jednego z pytań wynikało, że duży odsetek respondentów negatywnie ocenił poziom czystości w środkach transportu publicznego. W pytaniu, gdzie można było podać własną odpowiedź, dużo propozycji padło na zamontowanie odświeżaczy powietrza, które sprawiałyby świeży i orzeźwiający zapach w środkach transportu publicznego. Zdaniem autorów artykułu jest to bardzo dobre rozwiązanie, gdyż sami bardzo często korzystamy z transportu publicznego

w różnych porach dnia i, niestety, powietrze w komunikacji nie jest przyjemne i umilające podróż. Na podstawie przeprowadzonego badania, ale i naszych osobistych doświadczeń, proponowalibyśmy zamontowanie mało widocznych odświeżaczy z neutralnym zapachem, tak aby każdemu podróżującemu przypadł do gustu i powodowałby, że podróżowanie komunikacją miejską stałoby się przyjemniejsze. Aby zapewnić wysoki poziom utrzymania czystości w środkach transportu publicznego, jak i jego systematyczne utrzymanie.

Kolejnym wątkiem, jaki warto poruszyć, jest porównanie usług ZTM w ciągu dnia i w porach nocnych (23:00–5:00). Według wielu respondentów podróżowanie w godzinach nocnych nie jest na takim samym poziomie wykonywania usług, jak w dzień. Stwierdzono to przez czynnik „Zbyt mała częstotliwość kursów”, która spowodowana może być zmniejszoną liczbą pracowników taboru komunikacji miejskiej. Chociaż wydaje nam się, że głównym czynnikiem, dlaczego w godzinach nocnych jest zbyt mało kursów, jest aspekt ekonomiczny. Faktem jest, że liczba osób korzystających z usług ZTM w godzinach od 5:00 do 23:00 jest znacznie większa, niż w godzinach nocnych.

Niepokojącym aspektem, który warto przeanalizować, jest pytanie dotyczące odczuwania niebezpieczeństwa podczas podróży spowodowanego przez innych pasażerów w godzinach nocnych. Wedle badań 39 ankietowanych odczuwało zagrożenie podczas podróży, czemu powinno dokładnie przyjrzeć się przedsiębiorstwo transportowe ZTM, aby zadbać bardziej o bezpieczeństwo swoich potencjalnych usługobiorców.

Badanie wykazało, że wysokie ceny biletów są jednym z głównych czynników decydujących o tym, dlaczego duży odsetek społeczeństwa unika korzystania z transportu publicznego. Wydaje się, że obniżenie cen biletów może przyczynić się do zwiększenia korzystania z transportu publicznego, a tym samym do zmniejszenia zatorów drogowych, zanieczyszczenia powietrza bądź innych negatywnych skutków związanych z korzystaniem z prywatnych samochodów. Dlatego ważne jest, aby instytucje zarządzające transportem publicznym podjęły kroki w celu obniżenia cen biletów i zwiększenia dostępności transportu publicznego dla mieszkańców, którzy na co dzień zmagają się ze skutkami inflacji.

Jak można zauważyć z powyższego artykułu, jest kilka ważnych kwestii, które wypadałoby zgłosić do Zarządu Transportu Metropolitalnego, aby poprawić poziom świadczenia usług przez ich przedsiębiorstwo. Po poprawieniu tych negatywnych czynników mogliby osiągnąć wyższy poziom zadowolenia swoich odbiorców.

Bibliografia

- dell'Olio, L., Ibeas, A., Cecin, P. (2011). The quality of service desired by public transport users. *Transport Policy*, 18(1), s. 217–227.
- Durmisevic, S., Sariyildiz, S. (2001). A systematic quality assessment of underground spaces – public transport stations. *Cities*, 18, 1, s. 13–23,
- Gaschi-Uciecha, A. (2023). The Problem of Reliability in Public Transport for the Metropolis GMZ Area-Pilots Studies. *Sustainability*, 15(4), 3199. <https://doi.org/10.3390/su15043199>.
- Milenkiewicz, B.J., Halicka, K. (2011). Ocena jakości usług w transporcie zbiorowym na przykładzie Białostockiej Komunikacji Miejskiej. *Ekonomia i Zarządzanie*, 3(4), s. 76–86.
- Murray, A.T., Davis, R., Stimson, R.J., Ferreira, L. (1998). Public Transportation Access. Transportation Research Part D: *Transport and Environment*, 3(5), s. 319–328.
- Seifert, L. (2007). „Öffentlicher Personennahverkehr staatlich oder privat”. Universität Trier Fachbereich IV – Volkswirtschaftslehre Seminar: Materielle und soziale Infrastruktur WS 2006/2007 Leitung: prof. dr. H. Spehl, Dipl.-Geogr. M. Gensheimer 15. Februar 2007.
- Strzelczyk, M. (2017). Ocena jakości taboru transportu publicznego na przykładzie miasta Częstochowy. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie – Management*, 2(28), s. 59–72.
- Świerk P., Macioszek, E., Sobota A. (2022). Analiza funkcjonowania publicznego transportu zbiorowego na terenie Sosnowca [dostęp: 20.04.2023]. https://www.engineerxxi.ath.eu/wp-content/uploads/2022/12/engineerxxi_2022_vol3_11.pdf.
- Yaya, L.H., Fortià, M.F., Canals, C.S., & Viadiu, F.M. (2015). Service quality assessment of public transport and the implication role of demographic characteristics. *Public Transport*, 7, s. 409–428.

Wolontariat pracowniczy w instytucie badawczym – *analiza case study*

Streszczenie: W literaturze naukowej temat wolontariatu pracowniczego w instytucjach publicznych nie jest częsty. Natomiast w odniesieniu do instytutów badawczych w ogóle nie był dotychczas poruszany (nie zidentyfikowano publikacji indeksowanych w bazie Scopus do 30.04.2023). Stąd postawiono następujące pytanie badawcze: jakiego typu wolontariat pracowniczy sprawdziłby się w tego typu instytucjach? W tym celu przeprowadzono analizę studium przypadku Instytutu Badań Edukacyjnych. Jego wyniki potwierdziły, że wolontariat pracowniczy funkcjonuje, ale ma charakter raczej akcyjny, w postaci pracowniczych zbiórek finansowych. Przeprowadzono wywiady z pracownikami w celu określenia możliwości rozwoju innego typu wolontariatu.

Słowa kluczowe: wolontariat pracowniczy, instytut badawczy, instytucja publiczna, kompetencje

Types of employee volunteering at research institut – case study analysis

Abstract: In the scientific literature, the topic of employee volunteering in public institutions is not frequent. However, in relation to research institutes, it has not been discussed at all (no publications indexed in the Scopus database have been identified until April 20, 2023). Hence, the following research question was posed – what type of employee volunteering would work in this type of institution? For this purpose, a case study analysis of the Educational Research Institute was carried out. As a result, it was confirmed that employee volunteering works. It has rather action form as employee fundraisers. Interviews with employees were conducted to identify opportunities for developing other types of volunteering.

Keywords: employee volunteering, research institute, public institution, competence

Wprowadzenie

Nie będzie przesadnym stwierdzenie, że potrzeba czynienia dobra – czego przejawem jest wolontariat – jest silna u wielu ludzi. Według badań GUS „Wolontariat w 2022 r.” w pierwszym kwartale 2022 roku 8,5 mln osób było wolontariuszami (GUS, 2022). Kwestię wolontariatu reguluje w Polsce Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Wolontariat, w którym w społecznie korzystne działania angażują się pracownicy w czasie pracy, otrzymując jednocześnie wynagrodzenie z tytułu wykonywanej pracy, określamy wolontariatem pracowniczym (de Gilder i in., 2005). W definicji tej pominięty został aspekt korzyści pozafinansowych, których osiągnięcie jest ważnym motywatorem do podjęcia działań zarówno przez samego wolontariusza, jak i jego pracodawcy. Po stronie pracodawcy mogą to być: zwiększenie konkurencyjności (Basil i in., 2009), budowanie kapitału społecznego (np. Muthuri i inni, 2009), czy zwiększanie efektywności pracy zespołów pracowniczych, np. poprzez rozwój relacji w obrębie firmy (van der Voort i in., 2009; Gill, 2023) oraz rozwijanie umiejętności przywódczych (Bell, 2007). Pracownik wolontariusz czerpie korzyści przede wszystkim w postaci satysfakcji z czynienia dobra, budowania dobrych relacji z innymi pracownikami, a także możliwości samorozwoju (np. Pajo, Lee, 2011; Halemba, Kucharski, 2014; Mazanec, 2022). W raporcie Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce wskazywano jako korzyści z udziału w wolontariacie pracowniczym: wzmocnienie relacji między pracownikami (26,9%), poczucie satysfakcji z pomocy (24,6%) oraz nowe kompetencje i doświadczenia (20,5%) (Shimanek, 2022). Aspekt korzyści pozafinansowych jest na tyle ważny, że w artykule przyjęto rozszerzoną definicję za Kulig-Moskwą (2013): „Wolontariat pracowniczy to różnego rodzaju działania prowadzące do rozwiązania problemów społecznych, które wykonują pracownicy, wykorzystując swoje umiejętności i talenty, przy jednoczesnym wsparciu ze strony pracodawcy (finansowym i organizacyjnym). Pracodawca i wolontariusz otrzymują określone korzyści pozafinansowe”.

Zgodnie z przyjętą definicją wolontariatu pracowniczego może on być realizowany pod warunkiem wsparcia pracodawcy: finansowym lub organizacyjnym. Dla przykładu firmy kanadyjskie udzielają pracownikom wolontariuszom urlopu bezpłatnego (71%) lub płatnego (29%), albo oferują uelastycznienie czasu pracy (78%) (Basil i in., 2009). Rodzaj wsparcia udzielanego przez polskie firmy przedstawia raport z badań Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce. Jako najczęstsze wsparcie podano: komunikację o wolontariacie pracowniczym (26% odpowiedzi) i umożliwienie włączenia do działania bliskich osób wolontariusza (14% odpowiedzi). Jako zdecydowanie rzadsze wymieniano działania wymagające zaangażowania organizacyjnego lub finansowego firmy – np. organizację działań

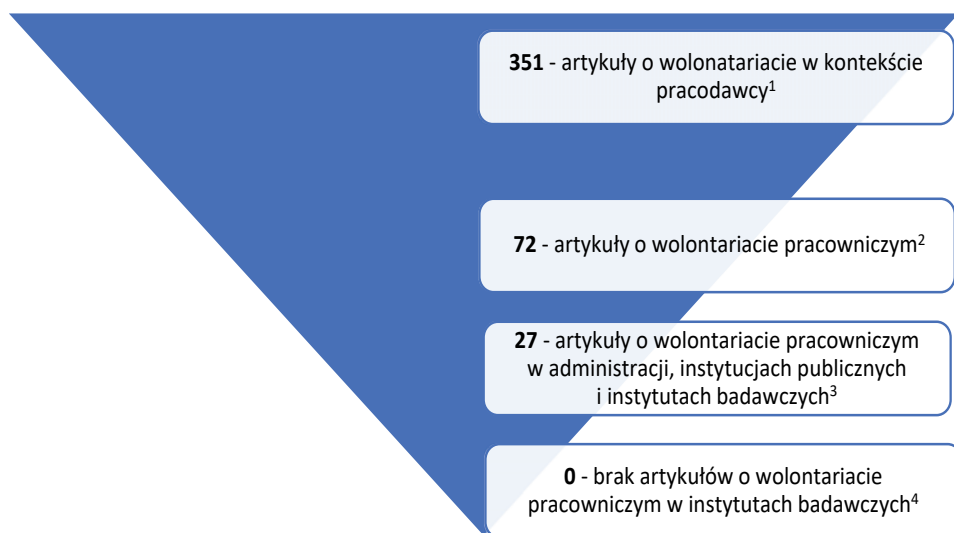
(12%), umożliwienie świadczenia wolontariatu w godzinach pracy (10%), udzielenie dodatkowych urlopów na pracę wolontariacką (8,3%), czy pokrycie kosztów działania, np. koszty przejazdów (6,6%) (Shimanek, 2022).

Aby określić typ wolontariatu pracowniczego w instytucie badawczym, w artykule posługiwano się następującymi kryteriami (za Dylus, Matyjaszczyk, 2018; Gołaszewska-Kaczan, 2017; Winnicka-Wejs, Szoltyśnik, 2019):

- podmiot inicjujący działanie (np. akcje społeczno-charytatywne organizowane przez NGO, stowarzyszenia etc., własne programy społeczne, inicjatywa pracownicza);
- czas trwania (długoterminowy, krótkookresowy i jednorazowy);
- spontaniczność działań (wolontariat akcyjny i systemowy);
- przedmiot daru, którym może być czas (wolontariat czasu), wiedza i kompetencje (wolontariat kompetencji) lub środki finansowe i rzeczowe.

Temat wolontariatu pracowniczego jest coraz częściej podejmowany zarówno w polskich publikacjach naukowych (np. Dylus, Matyjaszczyk, 2018; Bombiak, 2020), jak i angielskojęzycznych (np. Dempsey-Brench, Shantz, 2022; Gill 2023). W bazie Scopus w dniu 20.04.2023 znaleziono 351 artykułów nawiązujących do wolontariatu pracowników i 72 odnoszące się już bezpośrednio do wolontariatu pracowniczego (wykres 1). Niewiele artykułów (27) dotyczyło wolontariatu pracowniczego w instytucjach publicznych (wykres 1) (np. Lee, 2012; Chen, Lee, 2015). Ważne wnioski wynikające z lektury tych artykułów to: relatywnie duża gotowość wśród pracowników sektora publicznego do angażowania się w wolontariat (Tonin, Vlassopoulos, 2015; Lee, Wilkins, 2011) oraz konieczność zastosowania innych rozwiązań niż w firmach komercyjnych z uwagi na specyfikę tego typu organizacji (Piatak, 2015 i 2016; Ertas, 2014; Ivonchuk, 2019). W bazie Scopus nie znaleziono żadnych artykułów odnoszących się bezpośrednio do wolontariatu pracowniczego w instytucjach badawczych.

Wykres 1. Zestawienie liczby artykułów indeksowanych w bazie Scopus o tematyce wolontariatu pracowniczego



Wyszukiwania na słowa kluczowe: ¹ „employee” and „volunteering”; ² „employee volunteering”; ³ na jedną z kombinacji słów: „administration” lub „public” i „institution” lub „public” i „sector” lub „research institute”; dodatkowo dokonano selekcji poprzez analizę abstraktów; ⁴ ocena na podstawie analizy abstraktów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyszukiwań w bazie artykułów indeksowanych w bazie Scopus, 20.04.2023.

Instytuty badawcze to państwowe jednostki organizacyjne (gov.pl, 2022), prowadzące badania naukowe i prace rozwojowe ukierunkowane na ich wdrożenie i zastosowanie (Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych). Ze względu na prowadzoną działalność podlegają ministrom właściwym (np. Minister Edukacji i Nauki). W Polsce funkcjonuje 95 instytutów badawczych (Rada Główna Instytutów Badawczych, 2023).

Celem niniejszego artykułu jest określenie, jakiego typu wolontariat pracowniczy sprawdziłby się w instytutach badawczych. Przyjęto realizację celu metodą indukcyjną – studium przypadku – uznaną i często stosowaną w naukach o zarządzaniu (Czakon, 2015; Dondajewska, 2016). Z uwagi na podobny system i cele funkcjonowania instytutów badawczych w Polsce przyjęte wnioski ze studium przypadku będzie można uogólnić i odnieść do pozostałych instytutów, a nie tylko przedstawionego w tekście. Postanowiono odpowiedzieć na dwa pytania: 1. jakiego typu akcje wolontariackie miały miejsce w ostatnich dwóch latach? 2. Jaki typ wolontariatu pracowniczego, w szczególności ze względu na przedmiot daru (czas, kompetencje i środki finansowe), miałby perspektywę rozwoju?

Techniki i narzędzia badawcze

W zastosowanej metodzie studium przypadku przedmiotem badania jest Instytut Badań Edukacyjnych (IBE). Kontakt z przedmiotem badania wynika z zatrudnienia w IBE autorki artykułu. Odnosząc się do postawionych pytań, przyjęto dwie techniki badawcze 1. obserwację uczestniczącą oraz 2. wywiady swobodne (za Matejun, 2011).

Obserwacja uczestnicząca pozwoliła określić, jakie akcje wolontariackie miały miejsce w ostatnich dwóch latach. Zebrano obserwacje własne czynione w okresie od 03.2021 do 03.2023 na temat wolontariatu pracowniczego. Zidentyfikowane inicjatywy wolontariackie opisano w arkuszu podsumowującym, odnosząc się do przyjętej definicji wolontariatu pracowniczego oraz jego typów. Uwzględniono:

- nazwę i krótką charakterystykę akcji;
- podmiot inicjujący;
- czas trwania;
- spontaniczność działań;
- wsparcie pracodawcy.

Wywiady swobodne zmierzały do określenia, jaki typ wolontariatu pracowniczego, w szczególności ze względu na przedmiot daru (czas, kompetencje i środki finansowe), miałyby perspektywę rozwoju w IBE. Wywiady miały miejsce w okresie 24.02–2.03.2023. Dobór grupy był celowy, skupiony na podobieństwie przypadków (Glinka, Czakon, 2021). Wszyscy badani mieli opinię zaangażowanych w działania społeczne (opinia wynikała z osobistej znajomości badanych osób oraz konsultacji z pełnomocnikiem ds. zarządzania zasobami ludzkimi). Osoby te były pracownikami pełniącymi funkcje eksperckie lub kierownicze średniego szczebla. Charakterystykę grupy badawczej zawiera tabela 1 (za Winiarska-Brodowska, Bugaj, 2022).

Tabela 1. Charakterystyka grupy badawczej

Cecha	Respondenci										
	R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8	R9	R10	R11
Płeć ¹	M	K	K	K	M	K	M	K	K	K	K
Poziom stanowiska ²	1	1	2	2	1	3	2	1	1	1	3
Wiek ³	2	3	2	4	2	2	2	3	2	2	2
Wykształcenie ⁴	w	w	w	w	w	w	w	w	w	w	w

¹ M – mężczyzna, K – kobieta

² Przyjęto trzy poziomy stanowisk: 1 – zarządzający dużymi zespołami, z wysokim poziomem odpowiedzialności, 2 – zarządzający mniejszymi zespołami, 3 – eksperci.

³ Przyjęto przedziały wiekowe zgodne z raportem *Wolontariat w 2022 r.* (GUS, 2022), tj. 25–34 lata (1), 35–44 (2), 45–54 (3), 54–65 (4), 65–89 (5).

⁴ Wykształcenie – w IBE wszyscy mają wykształcenie wyższe (W).

Źródło: opracowanie własne.

Wywiady odbywały się w siedzibie IBE (7), online (2) lub telefonicznie (2), w warunkach sprzyjających swobodnej rozmowie. Przyjęto, że sposób organizacji wywiadu nie miał znaczenia dla wyników z racji osobistej znajomości badanych i częstych spotkań online w Instytucie. Narzędzie badawcze w postaci dyspozycji do wywiadu zawierało cztery obszary tematyczne. Drugi, trzeci i czwarty obszar badawczy wynikały z wagi przytoczonych wcześniej korzyści (zarówno dla wolontariusza, jak i pracodawcy) i związanych z nimi motywacji przy angażowaniu się w działania wolontariackie.

1. Posiadane przez respondenta doświadczenie w działalności społecznej/wolontariackiej.
2. Potencjalne korzyści dla IBE z prowadzenia systemowego wolontariatu kompetencji o charakterze długookresowym.
3. Wskazanie skojarzeń dotyczących dostrzeganych problemów w rozwoju wolontariatu pracowniczego w IBE.
4. Pytanie o postawę w zakresie gotowości do poświęcenia czasu swojego i/lub zespołu, którym pracownik kieruje i zaangażowania się w systemowy wolontariat kompetencji lub czasu.

Studium przypadku - Instytut Badań Edukacyjnych

IBE jest odpowiedzialny za prowadzenie interdyscyplinarnych badań naukowych nad funkcjonowaniem i efektywnością systemu edukacji oraz rynku pracy w Polsce. W 2022 r. Instytut obchodził 70-lecie, od 1990 r. nosi obecną nazwę. Organem nadzoru jest Minister Edukacji i Nauki. Jako instytut badawczy (forma prawna) funkcjonuje od 1986 r. (IBE, 2021), nie ma statusu państwowego instytutu badawczego. Misją IBE jest „tworzenie i wdrażanie rozwiązań dla rozwoju społeczeństwa poprzez edukację”, a wizją „ugruntowanie i wzmocnienie pozycji wiodącego instytutu badawczego oraz rozwój w obszarach związanych z edukacją, w tym umiejętnościami i uczeniem się przez całe życie”. Przyjętą wizję potwierdzają zapisy w „Strategii Instytutu na lata 2023–2027”, w której priorytetowym celem jest m.in. rozwijanie kompetencji pracowników. Aktualnie IBE zatrudnia 428 osób (w dniu 7.04.2023).

W wyniku obserwacji w okresie 03.2021–03.2023 w Instytucie Badań Edukacyjnych zidentyfikowano trzy inicjatywy wolontariackie, z których dwie były organizowane przez podmioty zewnętrzne, a jedna stanowiła inicjatywę pracowniczą w formie zbiórki. Każdorazowo przedmiotem daru były środki finansowe i/lub rzeczowe (tabela 2). Nie zidentyfikowano inicjatyw w formie autorskich programów IBE lub jego pracowników, w których przedmiotem daru byłyby kompetencje lub czas. Wsparcie IBE ograniczało się do użyczenia przestrzeni i narzędzi do komunikacji przy ich realizacji. Jedynie „Szlachetna Paczka” zyskała wsparcie komunikacyjne mające na celu popularyzację inicjatywy.

Tabela 2. Inicjatywy wolontariackie w IBE – arkusze analizy

Akcja i jej opis
<p>Szlachetna Paczka – program społeczny funkcjonujący od 2001 r., w którym wolontariusze organizatora (Stowarzyszenie Wiosna) wyszukują rodziny potrzebujące pomocy. Darczyńcy mogą przygotować świąteczne paczki i udzielić pomocy w wymiarze oczekiwanym przez wybraną rodzinę.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Podmiotem inicjującym jest podmiot zewnętrzny. • Przedsięwzięcie długookresowe, IBE uczestniczy w nim już 6 lat. • Charakter systemowy – w IBE jest osoba koordynująca wszystkie działania, ponadto każdorazowo powoływany jest „Paczkowy zespół”, który organizuje zbiórkę, pakuje i przekazuje prezenty (odbywa się to po godzinach pracy). • Przedmiotem daru są środki finansowe i rzeczowe, które dobrowolnie zapewniają pracownicy IBE, zgodnie z listą potrzeb wskazanych przez wybraną rodzinę potrzebującą pomocy. <p>Wsparcie IBE – komunikowanie o działaniu, użyczenie narzędzi do komunikacji między wolontariuszami (intranet, poczta mailowa), możliwość korzystania z przestrzeni do składowania i pakowania darów, zachęta do zaangażowania pracowników w wolontariat (dyrekcja wspiera działania poprzez osobiste uczestnictwo. Formą zachęty jest też docenienie zaangażowania i podziękowanie za zaangażowanie wszystkim pracownikom, w szczególności osobom koordynującym zbiórkę).</p>
<p>Wsparcie dla uchodźców z Ukrainy w 2022 r.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inicjatywa pracownicza. • Działania krótkookresowe (kilka tygodni). • Wolontariat akcyjny (z potrzeby pomocy uchodźcom). • Zbierano pieniądze i dary. <p>Wsparcie IBE – możliwość komunikacji pomiędzy pracownikami – wolontariuszami z użyciem narzędzi IBE (np. na dysku współdzielonym stworzono bazę osób chętnych do niesienia określonej pomocy, korzystano z maili pracowniczych).</p>
<p>Coroczne zbiórki i zakup prac plastycznych Grupy Aktywności Twórczej przy Stołecznym Centrum Edukacji Kulturalnej</p> <ul style="list-style-type: none"> • Podmiotem inicjującym był podmiot zewnętrzny. Pracownicy IBE mogli dołączyć dzięki zaangażowaniu jednej z pracownic. • Działania długookresowe – IBE uczestniczy od 2018 r. • Wolontariat akcyjny – zakup świątecznych kartek i zbieranie datków. • Zbierano środki finansowe. Zebrane datki przekazano do SCEK. <p>Wsparcie IBE – możliwość postawienia skarbonki.</p>

Źródło: opracowanie własne.

W trakcie wywiadów rozmówcy potwierdzili, że uczestniczyli w akcjach prowadzonych w IBE. Ponadto pięć osób (R1, R7, R9, R10, R11) potwierdziło swój wolontariat poza IBE, w akcjach społeczno-charytatywnych organizowanych przez NGO lub fundacje. Osoby (R2, R3, R4, R6, R11) miały doświadczenie w organizacji wolontariatu systemowego, długookresowego, w którym przedmiotem daru były kompetencje.

Wolontariat kompetencji postrzegano jako ciekawy i dający wiele korzyści (z wyjątkiem dwóch osób (R8 i R9)). Osoby (R3 i R7) wskazały, że specyfika działalności Instytutu przyciąga do pracy osoby szczególnie predestynowane do tej roli, które są zainteresowane edukacją, pedagogiką i „mają poczucie misji dla społeczeństwa”. Badane osoby (oprócz R8 i R9) wskazały następujące korzyści:

- „przydatność” wykonywanej pracy w ramach wolontariatu dla IBE (R1, R2, R3, R7, R10);
- możliwość pozyskania zmotywowanych młodych ludzi jako przyszłych pracowników IBE (R2, R10);
- popularyzowanie projektów prowadzonych przez IBE (R11);
- wykorzystanie potencjału pracowników, ich kompetencji i gotowości do dzielenia się wiedzą (R4);
- uznanie i dowartościowanie pracowników zaangażowanych w wolontariat, możliwość pokazania się osób, których praca na co dzień nie jest widoczna (R5, R10);
- tworzenie środowiska do uczenia się (R7), pozytywny wpływ na kulturę organizacji (R5).

W trakcie wywiadów uczestnicy mieli wskazać także skojarzenia dotyczące dostrzeganych problemów w rozwoju wolontariatu pracowniczego w IBE. Najwięcej osób zwróciło uwagę na konieczność dobrej organizacji systemowego wolontariatu (R5, R7, R8, R11) i potrzebę powołania osoby/zespołu odpowiedzialnego za proces, co wiązałoby się z kosztami (R9, R11). Podnoszono także kwestię braku czasu – wiele osób pracuje nie tylko w IBE. Jest grupa nauczycieli akademickich i osób zatrudnionych poza IBE na część etatu (R1, R9). Pojawiło się też przypuszczenie potencjalnego braku zainteresowania wolontariatem z racji nieodpłatnego świadczenia pracy (R10). Ponadto podkreślono kwestie specyficzne dla tego typu instytucji. Po pierwsze, w IBE większość osób jest zatrudniona w projektach finansowanych z funduszy unijnych. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami nie ma możliwości przeznaczenia nawet drobnej części czasu pracy na inne zadania niż określone we wniosku (R9, R1, R2). Po drugie, jako instytucja publiczna IBE ma obowiązek działać transparentnie i inicjatywy, które miałyby angażować zasoby IBE (w tym ludzkie) wymagają przygotowania procedur i zasad wewnętrznych (R2).

Na pytanie o postawę w zakresie gotowości do poświęcenia czasu swojego i/lub zespołu, za który odpowiada, i zaangażowania się w systemowy wolontariat kompetencji większość osób odpowiedziała twierdząco. Zastrzegano, że zależałoby to od jego charakteru i zakresu (R1, R2, R3, R4, R5, R10, R11). R11 dodał, że oczekiwałby „uznania za zaangażowanie” i „poczucia głębokiego sensu z wykonywanej pracy w ramach wolontariatu”. Osoby (R8 i R9) nie wyraziły zainteresowania wolontariatem pracowniczym.

W wywiadach nie zaobserwowano żadnej korelacji między postawą sprzyjającą wolontariatowi pracowniczemu a wiekiem czy płcią badanych. Zauważalna jest natomiast zależność w postrzeganiu wolontariatu pracowniczego a poziomem stanowiska. W grupie sześciu osób, które miały największą odpowiedzialność, dwie nie widziały korzyści z wolontariatu, a pozostałe widziały go pod warunkiem jego przydatności dla IBE lub prowadzonego projektu. Ponadto pięć osób wskazało problemy proceduralne, a jedna potencjalny problem braku zaangażowania pracowników w działania bez dodatkowego wynagrodzenia.

Wnioski z przeprowadzonego badania i nawiązanie do literatury

Przykład Instytutu Badań Edukacyjnych dowodzi, że wolontariat pracowniczy, co do zasady, może funkcjonować w tego typu instytucji. Zarówno zidentyfikowane inicjatywy z ostatnich dwóch lat, jak i odpowiedzi w wywiadach wskazują dużą gotowość pracowników do angażowania się w działania wolontariackie. Jest to tendencja zgodna z przytoczonymi wcześniej wnioskami z literatury artykułów o wolontariacie pracowniczym w instytucjach publicznych.

Jednak podsumowując wyniki pierwszej części badania przypadku (analiza), należy stwierdzić niewielką liczbę inicjatyw w ciągu ostatnich dwóch lat (tylko trzy) oraz ich jednakowy typ – w każdym przypadku przekazywane były środki finansowe lub rzeczowe. Żadna z inicjatyw nie była projektem autorskim pracodawcy czy pracowników. Wsparcie IBE w prowadzone działania wolontariackie ograniczało się do udzielenia przestrzeni i narzędzi do komunikacji przy ich realizacji. Faktyczne wsparcie komunikacyjne spopularyzowało w Instytucie tylko jedną inicjatywę („Szlachetną Paczkę”). Zgodnie z przytoczonymi wcześniej wnioskami z literatury komunikacja to najczęstszy sposób wspierania wolontariatu pracowniczego, a im jest silniejsza, tym poszczególne inicjatywy przynoszą większe efekty i skupiają więcej zainteresowanych wolontariuszy.

Ekspercka wiedza i doświadczenie pracowników IBE mogłyby zostać wykorzystane w wolontariacie kompetencji. Tymczasem żadna ze zidentyfikowanych inicjatyw nie angażowała w ten sposób pracowników. Uwzględniając wyniki wywiadów, można wnioskować, że wolontariat kompetencji jest atrakcyjnym kierunkiem rozwoju wolontariatu pracowniczego w Instytucie, wymaga jednak szczególnego zaangażowania samego pracodawcy oraz zastosowania rozwiązań dostosowanych do charakteru działania. Ten ostatni wątek jest typowy dla instytucji sektora publicznego.

Przy omawianiu wolontariatu pracowniczego kluczowym elementem jest uświadomienie korzyści, jakie czerpie pracodawca i pracownik wolontariusz. Wskazywane w literaturze najczęstsze korzyści dla pracodawcy zostały wymienione w tabeli 3. W ostatniej kolumnie tabeli zaznaczono, które aspekty wskazywali w wywiadach pracownicy IBE.

Tabela 3. Korzyści dla pracodawcy

Obszar	Korzyści wskazywane w:	
	literaturze	badaniu
CSR	Budowanie kapitału społecznego (np. Glińska-Neweś, Górka, 2020; Bombiak 2020; Jha, 2023).	nie
Realizacja celów zrównoważonego rozwoju	Wpływ na obszary wskazywane jako cele zrównoważonego rozwoju, np. dobre zdrowie i jakość życia (Saz-Gil i in., 2020; Hatami i in., 2023), czy związane z dbałością o środowisko (Radzuan i in., 2022).	nie
PR	Zwiększenie efektywności działań PR-owych (Mignonac i in., 2013). Lepsze postrzeganie pracodawcy (Veleva i in., 2012; Hatami i in., 2023).	tak
HR (w tym zarządzanie talentami)	Zwiększanie dobrostanu i zadowolenia pracowników (Paço, Nave, 2013), szczególnie tych, którzy potrzebują więcej uznania i mają niską samoocenę wartości wykonywanej pracy (Rodell, 2013).	tak
Wspieranie rozwoju i uczenia się pracowników	Rozwój kompetencji pracowników (Glińska-Neweś i in., 2022), promowanie i realizacja idei uczenia się przez całe życie w miejscu pracy (Barańska, 2013).	tak
Efektywność pracy	Zwiększanie wyników pracy i satysfakcji pracowników (Ochnik, Arzenšek, 2021).	tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie przytoczonych w tabeli źródeł.

Warte odnotowania jest, że pracownicy IBE nie wskazywali w wywiadach znaczenia wolontariatu w obszarze CSR i realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Podkreślano natomiast potrzebę „przydatności” wolontariatu pracowniczego dla IBE i projektów, jakie realizuje. To podejście z pewnością zasługuje na próbę wyjaśnienia. Podobnie zastanawiające jest niedocenienie wolontariatu jako możliwości zdobywania nowych kompetencji (w wywiadach ten aspekt był wskazany tylko raz). Ma to szczególne znaczenie w kontekście idei uczenia się przez całe życie, której upowszechnianie jest celem IBE.

Podsumowanie i rekomendacje

Z uwagi na niewielką liczbę artykułów naukowych można stwierdzić, że temat wolontariatu pracowniczego w instytucjach publicznych, w tym w instytutach badawczych, wymaga lepszego rozpoznania. Studium przypadku potwierdziło funkcjonowanie wolontariatu pracowniczego w tego typu instytucjach. Pomimo

ograniczonej liczby instytutów badawczych w Polsce (95) temat wydaje się ważny z uwagi na potencjał, jaki stanowią ich pracownicy. Po pierwsze, zgodnie z wnioskami, pracownicy są zainteresowani wolontariatem. Po drugie, deklarowane i ustawowo wymagane jest zatrudnianie wysoko wykwalifikowanych ekspertów, co szczególnie predestynuje ich do dzielenia się wiedzą i swoim doświadczeniem, tudzież do stałego samorozwoju. Ten ostatni czynnik pozytywnie koresponduje z korzyściami, jakie daje wolontariat w obszarze zdobywania kompetencji i faktu, że miejsce pracy jest jednocześnie środowiskiem uczenia się (Gola i inni, 2022). Dlatego kierunkiem rozwoju wolontariatu pracowniczego w instytutach badawczych mógłby być wolontariat kompetencji. Warunkiem jego wprowadzenia byłoby rozwiązanie problemów, które zostały zasygnalizowane w badaniu, a są specyficzne dla tego typu instytucji. Należy także podkreślić, że niezbędne byłoby zaangażowanie pracodawcy – zarówno organizacyjne, jak i komunikacyjne.

Bibliografia

- Basil, D.Z., Runte, M.S., Easwaramoorthy, M., Barr, C. (2009). Company support for employee volunteering: A national survey of companies in Canada. *Journal of Business Ethics*, 85(SUPPL. 2), s. 387–398.
- Barańska, M. (2013). Wolontariat pracowniczy jako forma kształcenia ustawicznego. *Studia Edukacyjne*, 29, s. 233–253.
- Bell, C. (2007). Using employee volunteering programs to develop leadership skills. *Development and Learning in Organisations*, 21(1), s. 6–8.
- Bombiak, E. (2020). *Spoleczna odpowiedzialność biznesu jako narzędzie budowania zaangażowania pracowników*, rozdział książki, s. 95–123.
- Chen, C., Lee, Y. (2015). A closer look at the difference between public and nonprofit employees' volunteering. *International Public Management Journal*, 18(1), s. 108–129.
- Czakon, W. (2015). *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wolters Kluwer, s. 189–210.
- De Gilder, D., Schuyt, T., Breedijk, M. (2005). Effects of an employee volunteering program on the work force: The ABN-AMRO case. *Journal of Business Ethics*, 61(2), s. 143–152.
- Dempsey-Brench, K., Shantz, A. (2022). Skills-based volunteering: A systematic literature review of the intersection of skills and employee volunteering. *Human Resource Management Review*, 32(4).
- Dondajewska, A. (2016). Studia przypadków w badaniach nauk o zarządzaniu w świetle rygoru metodologicznego, *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej*, nr 70, s. 39–50.
- Dylus, A., Matyjaszczyk, K. (2018). Wolontariat pracowniczy: istota, formy, przykłady. *Annales: etyka w życiu gospodarczym*, 21(2), s. 7–27.

- Ertas, N. (2014). Public service motivation theory and voluntary organizations: Do government employees volunteer more? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(2), s. 254–271.
- Gill, M.J. (2023). Understanding the spread of sustained employee volunteering: How volunteers influence their coworkers' moral identity work. *Journal of Management*, 49(2), s. 677–708.
- Glińska-Noweś, A., Górka, J. (2020). Capabilities of corporate volunteering in strengthening social capital. *Sustainability (Switzerland)*, 12(18).
- Glińska-Noweś, A., Hatami, A., Hermes, J., Keränen, A., Ulkuniemi, P. (2022). Rozwój kompetencji pracowników w wolontariacie pracowniczym, *Social Responsibility Journal*, 18(4), s. 757–771.
- Gola, W., Jaślar, W., Klatta, P., Plak-Warecka, J., Wojciechowska, A. (2022). Ścieżki edukacyjne uczących się dorosłych w Polsce. Odmienne spojrzenia na uczenie się w narracjach dorosłych o edukacji – raport z badania. IBE Warszawa.
- Gołaszewska-Kaczan, U. (2017). Przyszłość wolontariatu pracowniczego – e-wolontariat? *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, 20(3), s. 97–105.
- Gov.pl. (2022). Wykaz państwowych jednostek organizacyjnych.
- GUS (2022). Wolontariat w 2022 r. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5491/3/1/1/wolontariat_w_2022.pdf
- Halemba, P., Kucharski, M. (2014). Wolontariat sportowy jako element dający przewagę przy zatrudnieniu w organizacjach działających w obszarze sportu i rekreacji. *Polskie Czasopismo Nauk o Zarządzaniu*, 9, s. 34–42.
- Hatami, A., Hermes, J., Keränen, A., Ulkuniemi, P. (2023). Creating social sustainability through distributing leadership and co-responsibility in corporate volunteering. *South Asian Journal of Business and Management Cases*
- IBE, Strategia Instytutu na lata 2023-2027 [dokument wewnętrzny].
- IBE (2021) Status prawny, <https://bip.ibe.edu.pl/>.
- Ivonchik, M. (2019). The costs and benefits of volunteering programs in the public sector: A longitudinal study of municipal governments. *American Review of Public Administration*, 49(6), s. 689–703.
- Jha, A. (2023). Relevance of CSR for building affective commitment of employees: A multilevel approach. *Journal of Global Responsibility*, 14(1), s. 135–154.
- Kulig-Moskwa, K. (2013). Wolontariat jako instrument kształtowania wyspecjalizowanych na rynku pracy. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 4(36), s. 115–127.
- Lee, Y., Wilkins, V. (2011). More similarities or more differences? Comparing public and nonprofit managers' job motivations. *Public Administration Review*, 71(1), s. 45–56.
- Lee, Y. (2012). Behavioral implications of public service motivation: Volunteering by public and nonprofit employees. *American Review of Public Administration*, 42(1), s. 104–121.

- Matejun, M. (2011). Metoda studium przypadku w pracach badawczych młodych naukowców z zakresu nauk o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 666 – Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 19, s. 203–213.
- Mazanec, J. (2022). Corporate volunteering as a current phenomenon in corporate social responsibility to support the career development and professional skills of employees during the COVID-19 pandemic: A case study of the slovak republic. *Sustainability (Switzerland)*, 14(7).
- Mignonac, K., Gatignon-Turnau, A. (2015). (MIS)Using employee volunteering for public relations: Implications for corporate volunteers' organizational commitment. *Journal of Business Research*, 68(1), s. 203–208.
- Miller, A., Unruh, L., Liu, X., Wharton, T., Zhang, N. (2018). Individual and organizational factors associated with professional quality of life in Florida EMS personnel. *International Journal of Emergency Services*, 7(2), s. 147–160.
- Muthuri, J.N., Matten, D., Moon, J. (2009). Employee volunteering and social capital: Contributions to corporate social responsibility. *British Journal of Management*, 20(1), s. 75–89.
- Ochnik, D., Arzenšek, A. (2021). Work engagement and financial satisfaction: The role of corporate volunteering and age. *Human Systems Management* 40(6), s. 803–812.
- Paço, A., Nave, A.C. (2013). Corporate volunteering: A case study centred on the motivations, satisfaction and happiness of company employees. *Employee Relations*, 35(5), s. 547–559.
- Pajo, K., Lee, L. (2011). Corporate-sponsored volunteering: A work design perspective. *Journal of Business Ethics*, 99(3), s. 467–482.
- Piatak, J.S. (2015). Altruism by job sector: Can public sector employees lead the way in rebuilding social capital? *Journal of Public Administration Research and Theory*, 25(3), s. 877–900.
- Piatak, J.S. (2016). Public service motivation, prosocial behaviours, and career ambitions. *International Journal of Manpower*, 37(5), s. 804–821.
- Rada Główna Instytutów Badawczych, Baza instytutów badawczych <https://www.rgib.org.pl/index.php/baza-ib/baza-instytutow> (pobrane 01.2023).
- Radzuan, I., Azni, M., Saman, N. (2022). Environmental sustainability and the emergence of corporate volunteering: case study in Johor, Malaysia. *Malaysian Construction Research Journal*, 17 (Special issue 3), s. 130–142.
- Rodell, J.B. (2013). Finding meaning through volunteering: Why do employees volunteer and what does it mean for their jobs? *Academy of Management Journal*, 56(5).
- Saz-Gil, M.I., Cosenza, J.P., Zardoya-Alegría, A., Gil-Lacruz, A.I. (2020). Exploring corporate social responsibility under the background of sustainable development goals: A proposal to corporate volunteering. *Sustainability (Switzerland)*, 12(12).
- Schimanek, T. (2022). *Wolontariat pracowniczy przyszłości. Raport z badania. Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce.*

- Stowarzyszenie Wiosna, O programie „Szlachetna Paczka” <https://www.szlachetnapaczka.pl/o-paczce/> [data dostępu: 22.04.2023].
- Stołeczne Centrum Edukacji Kulturalnej – <https://scek.pl/> [data dostępu: 22.04.2023].
- Tonin, M., Vlassopoulos, M. (2015). Are public sector workers different? cross-european evidence from elderly workers and retirees. *IZA Journal of Labor Economics*, 4(1).
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych – Dz. U. 2010, nr 96, poz. 618.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie – Dz.U.2023.571.
- van der Voort, J., Glac, K., Meijs, L. (2009). “Managing” corporate community involvement. *Journal of Business Ethics*, 90(3), s. 311–329.
- Veleva, V., Parker, S., Lee, A., Pinney, C. (2012). Measuring the business impacts of community involvement: The case of employee volunteering at UL. *Business and Society Review*, 117(1), s. 123–142.
- Winiarska-Brodowska, M., Bugaj, J. (2022). Strategic communication in the Polish university’s external accreditation process: a case study – the Jagiellonian University [In:] E. Hysa & R. Foote (Eds.), *New perspectives on using accreditation to improve higher education*, s. 136–152.
- Winnicka-Wejs, A., Szołtysik, D. (2019). Wolontariat pracowniczy jako narzędzie CSR. *Marketing i Rynek*, nr 12, s. 58–62.

Wydatki publiczne na ochronę przeciwpożarową w wybranych krajach Unii Europejskiej w perspektywie porównawczej

Streszczenie: Celem artykułu jest opisanie i przeanalizowanie wydatków publicznych związanych z ochroną przeciwpożarową wybranych państw Unii Europejskiej w latach 2007–2021 w kontekście bezpieczeństwa i porządku publicznego. Przedstawione zostaną podstawy prawne dotyczące funkcjonowania straży pożarnych w wybranych krajach Unii Europejskiej, a także sposoby finansowania ich działalności ze środków rządowych i dotacji. Analiza porównawcza wydatków publicznych dotyczyć będzie krajów UE, różniących się między sobą stopniem zaludnienia, dominującymi sektorami gospodarki narodowej oraz działaniami podejmowanymi w obszarze ochrony środowiska. Zostanie również zaprezentowana korelacja tych czynników wraz z wydatkami publicznymi na ochronę przeciwpożarową wybranych krajów Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, bezpieczeństwo publiczne, ochrona przeciwpożarowa, Straż Pożarna, wydatki publiczne, Unia Europejska

Public spending on fire protection in selected European Union countries in a comparative perspective

Abstract: The aim of the article is to describe and analyse public spending on fire protection services in selected European Union countries in 2007–2021 years, in the context of public safety and order. The article shows the legal basis for the functioning of the Fire Brigades in selected European Union countries and the means of financing their activities from government funds and subsidies. The comparative analysis of public spending will concern EU countries that differ in terms of population, dominant sectors of the national economy and actions taken in the field of environmental protection. The article presents the correlation of these factors with public expenditure on fire protection services in selected European Union countries.

Keywords: safety, public safety, fire protection, Fire Department, public spending, European Union

Wstęp

Wydatki publiczne, których celem jest realizacja zadań mających zaspokoić potrzeby obywateli państw, przeznaczane są między innymi na funkcjonowanie organów administracji publicznej, realizację zadań określonych w ustawach oraz subwencje dla jednostek samorządów terytorialnych, między innymi na zapewnienie właściwego poziomu ochrony przeciwpożarowej.

Przez pojęcie *ochrona przeciwpożarowa* rozumie się realizację zadań związanych z ochroną życia, zdrowia, mienia lub środowiska przed pożarami, klęskami żywiołowymi bądź innymi miejscowymi zagrożeniami. Do zadań tych możemy zaliczyć prowadzenie działań ratowniczych, zapobieganie powstawaniu pożarów i innych zagrożeń oraz zapewnianie sił i środków do zwalczania tych zagrożeń.

Ochrona przeciwpożarowa jest istotnym elementem prawidłowego funkcjonowania każdego kraju. Realizując zadania w zakresie ochrony przeciwpożarowej, państwa nie tylko we własnym zakresie regulują finansowanie jednostek przeciwpożarowych, ale mają również możliwość korzystania z zewnętrznych funduszy przeznaczonych na ochronę przeciwpożarową.

Fundusze europejskie

Na terenie Unii Europejskiej nie obowiązują jednolite przepisy regulujące sposób finansowania jednostek ochrony przeciwpożarowej, aczkolwiek zostały stworzone europejskie fundusze specjalnego przeznaczenia, mające formę pomocy bezzwrotnej oraz pożyczek, skierowanych zarówno do państw członkowskich UE, jak i tych, które przygotowują się do akcesji do Wspólnoty. Państwa członkowskie mogą przeznaczyć część uzyskanych funduszy na modernizację budynków Straży Pożarnej, specjalistyczne szkolenia strażaków lub na zakup nowoczesnego sprzętu ratowniczo-gaśniczego. Państwa nienależące do Unii Europejskiej, które aspirują do wstąpienia do UE, mogą korzystać z przyznanych im bezzwrotnych funduszy przedakcesyjnych, których celem jest wsparcie przygotowań wybranych krajów do członkostwa we Wspólnocie. Przykładem funduszu przedakcesyjnego był funkcjonujący w latach 1989–2007 fundusz PHARE (*Poland and Hungary Assistance for Restructuring of their Economy*). Z funduszu PHARE Rumunia w latach 1990–2006 otrzymała ponad 3456,2 mln Euro, które przeznaczyła nie tylko na rozwój gospodarki kraju, ale także na specjalistyczne szkolenie kadr (w tym strażaków) (Widomska, 2009, s. 225–259). Innymi funduszami przedakcesyjnymi, częściowo wykorzystywanymi do finansowania rozwoju straży pożarnych, były ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession), CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) oraz fundusz SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development), z którego Polska w latach 2000–2003

otrzymała łączne dofinansowanie w kwocie 1060 mln Euro, Czechy ponad 173 mln Euro, a Rumunia ponad 226 mln Euro¹. Państwa te za sprawą wyżej wymienionych programów mogły przeznaczyć część otrzymanych funduszy na szkolenie strażaków oraz na zakup nowoczesnego sprzętu ratowniczego dla jednostek straży pożarnych (Biskup, 2007, s. 5–16). W 2007 roku istniejące dotychczas fundusze przedakcesyjne przekształcono w jeden instrument finansowy, jakim jest IPA (Instrument for Pre-accession Assistance), stworzony w celu zwiększenia skuteczności finansowania poszczególnych działań, z wyłączeniem podziału na sztywne sektory, które obowiązywały w poprzednich funduszach. Takie rozwiązanie pozwoliło na holistyczne podejście do finansowania rozbudowanych projektów, mających na celu rozwój społeczno-gospodarczy państw, dzięki czemu osiągnęły one poziom umożliwiający akcesję do Unii Europejskiej (Harasimowicz, 2022, s. 14–18).

Państwa będące członkami Unii Europejskiej i spełniające określone kryteria, takie jak: wysokość dochodu narodowego brutto, wielkość bezrobocia czy też poziom dobrobytu społeczeństwa, mogą korzystać ze specjalnie przygotowanych funduszy unijnych, takich jak: fundusze strukturalne lub Fundusz Spójności, który został ustanowiony w 1994 r. w celu rozszerzenia spójności w aspekcie gospodarczym, społecznym terytorialnym w krajach należących do UE. Może być on wykorzystywany do finansowania inwestycji związanych z pomocą techniczną, zwiększeniem bezpieczeństwa oraz działań na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego. W latach 2014–2020 łączna kwota dofinansowań w 15 krajach unijnych (Bułgarii, Czechach, Estonii, Grecji, Chorwacji, Cyprze, Łotwie, Litwie, Węgrzech, Malcie, Polsce, Portugalii, Rumunii, Słowenii i Słowacji) sięgnęła 63 390 mln Euro, a według planu rozdziału środków finansowych na lata 2021–2027 kwota wszystkich dofinansowań ma wynieść 42 556 mln Euro². Ze wsparcia pochodzącego z Funduszu Spójności korzystają m.in.: Polska, Czechy, Rumunia i Grecja. Polska w ramach projektu „Usprawnienie systemu ratownictwa w transporcie kolejowym – etap I”, trwającego od 2016 roku, otrzymała z Funduszu Spójności dofinansowanie w kwocie 277 162 499,65 PLN (przy wkładzie własnym państwa w wysokości 51 087 469,55 PLN). Ponad 99% całej kwoty zostało przeznaczone na zakup specjalistycznego sprzętu dla jednostek ratownictwa technicznego³.

1 Sapard review in Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary Latvia, Poland and Romania. Impact analysis of the agriculture and rural development, European Institute Foundation, Sofia, 2005, s. 77, 181–182, 230–236.

2 <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/96/fundusz-spojnosci> [dostęp: 18.03.2023].

3 <https://www.gov.pl/web/kgpsp/Usprawnienie-systemu-ratownictwa-w-transporcie-kolejowym-etap-I> [dostęp: 18.03.2023].

Finansowanie straży pożarnych

Biorąc pod uwagę finansowanie jednostek ochrony przeciwpożarowej, wymienić należy trzy źródła: rząd, jednostki samorządu terytorialnego i sektor prywatny. W Polsce, Republice Czeskiej czy też we Włoszech Straż Pożarna jest finansowana z połączenia przynajmniej dwóch z wymienionych źródeł. Mieszane finansowanie jednostek zarówno państwowej, jak i ochotniczej Straży Pożarnej występuje m.in. w Belgii, Danii, Czechach, Portugalii oraz Wielkiej Brytanii. Koszty bieżące funkcjonowania Straży Pożarnej są pokrywane przez samorządy lokalne, a szkolenia i specjalistyczny sprzęt ratowniczy dofinansowywane są z budżetu państwa. Wyjątkiem od mieszanego sposobu finansowania jest przeznaczanie środków na działalność Straży Pożarnej w Hiszpanii, gdzie wskutek decentralizacji finansowanie i działalność straży pożarnych regulowana jest przez władze regionalne i lokalne (Scandella, 2012, s. 15–17).

W Polsce najważniejszym aktem prawnym dotyczącym finansowania oraz działalności Straży Pożarnej jest Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej. Ustawa ta określa źródła finansowania działalności jednostek ochrony przeciwpożarowej (z wyłączeniem ochotniczych straży pożarnych). Zgodnie z treścią tego aktu prawnego do źródeł finansowania jednostek ochrony przeciwpożarowej należy zaliczyć: budżet państwa, budżety jednostek samorządu terytorialnego, dochody instytucji ubezpieczeniowych czy też środki własne podmiotów⁴. Działalność jednostek OSO regulowana jest przez Ustawę z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych. W art. 32 tego aktu prawnego wymienione zostały źródła, z których finansowana jest działalność jednostek ochotniczej straży pożarnej, m.in.: środki z budżetu państwa przekazywane za pośrednictwem Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej, budżety jednostek samorządu terytorialnego, dochody instytucji ubezpieczeniowych, środki pochodzące od osób fizycznych i organizacji przekazywane w formie składek lub darowizn, środki pochodzące ze zbiórek publicznych oraz środki własne⁵. Szczegółowy tryb i rozkład środków finansowych przekazanych Komendantowi Głównemu Państwowej Straży Pożarnej przez zakłady ubezpieczeń uregulowany jest w Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 grudnia 2022 r. w sprawie sposobu i trybu rozdziału środków finansowych przeznaczonych wyłącznie na cele ochrony przeciwpożarowej⁶.

4 Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz. U. 1991, nr 81, poz. 351, art. 29.

5 Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych, Dz. U. 2021, poz. 2490, art. 32.

6 Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 grudnia 2022 r. w sprawie sposobu i trybu rozdziału środków finansowych przeznaczonych wyłącznie na cele ochrony przeciwpożarowej, Dz. U. 2022, poz. 2732.

W Republice Czeskiej funkcjonowanie jednostek ochrony przeciwpożarowej uregulowane jest przez Ustawę nr 133/1985 Dz.U. o ochronie przeciwpożarowej, która definiuje pojęcie jednostki ochrony przeciwpożarowej oraz określa zadania poszczególnych ministerstw i innych podmiotów administracji państwowej wobec Straży Pożarnej. W artykułach 27, 29 i 69a Ustawy nr 133/1985 wymieniono podmioty odpowiedzialne za finansowanie poszczególnych rodzajów jednostek ochrony przeciwpożarowej. Są to władze regionalne poszczególnych krajów (odpowiednik województw), władze miast i gmin oraz osoby prawne i fizyczne, które zostały zobligowane (ze względu na prowadzoną działalność) do obowiązku utrzymania zakładowej jednostki ochrony przeciwpożarowej⁷. Innym aktem prawnym regulującym finansowanie Straży Pożarnej w Republice Czeskiej jest Ustawa z 7 grudnia 2015 o Straży Pożarnej Republiki Czeskiej oraz o zmianie niektórych ustaw. Dotyczy ona wyłącznie działalności jednostek Państwowej Straży Pożarnej. Według zapisów tej ustawy za wykonywanie przez Straż Pożarną zadań nadzwyczajnych, rząd może na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych przeznaczyć dla straży dodatkowe środki pieniężne. W Ustawie znajduje się także wyjaśnienie, w jaki sposób finansowana jest służba w godzinach nadliczbowych oraz dodatkowe etaty. Ponadto Ustawa precyzuje, że koszty funkcjonowania wojewódzkich straży pożarnych i jednostek ratowniczych pokrywane są z rozdziału budżetowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁸.

We Włoszech działania straży pożarnych finansowane są poprzez ogólnokrajową strukturę, której nazwa to Krajowy Organ Państwowej Straży Pożarnej, podlegającej pod jeden z oddziałów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁹. Organizację, główne funkcje oraz zadania Państwowej Straży Pożarnej we Włoszech określa Dekret Ustawodawczy z dnia 8 marca 2006, 139/2006 o zmianie układu przepisów dotyczących funkcji i zadań Państwowej Straży Pożarnej, w którym także wskazano sposoby naliczania opłat za działania przeciwpożarowe¹⁰. W celu zapobiegania pożarom, szczególnie tym, które mają miejsce na terenach leśnych, prawo poszczególnych regionów wymaga od służb leśnych każdorazowego oszacowania wysokości szkód finansowych i obciąża podpalacza obowiązkiem pełnego zwrotu kosztów w tym zakresie (Valese, 2007). Ochotnicze straże pożarne działają we

7 Ustawa z dnia 17 grudnia 1985 o ochronie przeciwpożarowej, Zákon č. 133/1985 Sb o požární ochraně. art. 5, 27, 29.

8 Ustawa z dnia 7 grudnia 2015 o Straży Pożarnej Republiki Czeskiej oraz o zmianie niektórych ustaw, Zákon č. 320/2015 Sb., o Hasičském záchranném sboru České republiky ao změně některých zákonů art. 3, 4, 7, 8.

9 <https://www.epsu.org/article/fire-service-funding> [dostęp: 27.03.2023].

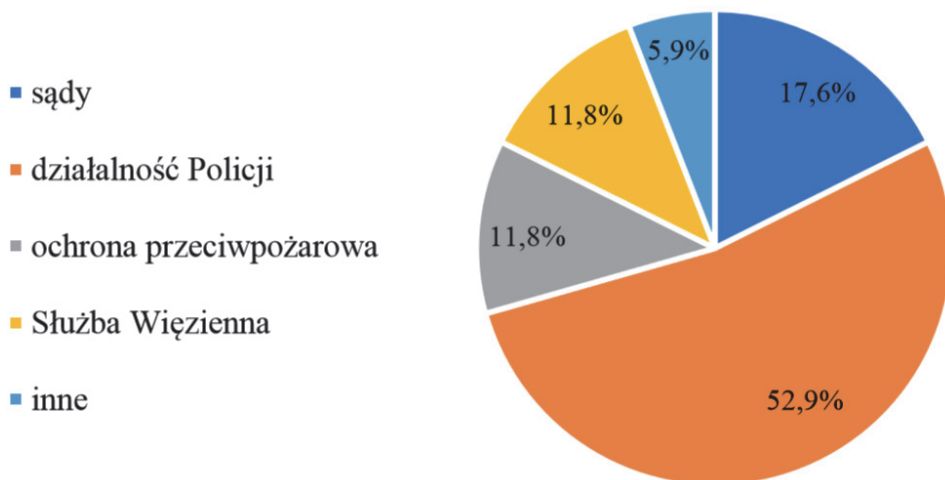
10 https://temi.camera.it/leg17/post/l_ordinamento_del_corpo_nazionale_dei_vigili_del_fuoco_-1.html?-tema=temi/attuazione_riforma_pa [dostęp: 30.03.2023].

Włoszech jako korpus Państwowej Straży Pożarnej, a ich działanie i obowiązki zawarte są w Dekrecie Legislacyjnym z dnia 29 maja 2017 r., poz. 97¹¹.

Wydatki na ochronę przeciwpożarową

Według klasyfikacji funkcji rządu COFOG (*Classification of the Functions of Government*) opracowanej przez Organizację Narodów Zjednoczonych wydatki na ochronę przeciwpożarową zakwalifikowane zostały do wydatków sektora porządku publicznego i bezpieczeństwa. Do tego samego sektora wydatków poza ochroną przeciwpożarową należy także działalność Policji, Służby Więziennej oraz sądów (OECD, 2021, s. 258). W 2021 r. 52,9% wydatków w sektorze porządku publicznego i bezpieczeństwa na terenie Unii Europejskiej przeznaczonych zostało na działalność Policji, 17,6% to wydatki przeznaczone na działalność sądów, na ochronę przeciwpożarową przeznaczono 11,8% (wykres 1). Od roku 2007 do 2021 wydatki na ochronę przeciwpożarową oscylowały na tym samym poziomie¹².

Wykres 1. Struktura wydatków w sektorze porządku publicznego i bezpieczeństwa na poziomie UE w 2021 r



Źródło: opracowanie własne na podstawie Government at a Glance 2021, OECD Publishing.

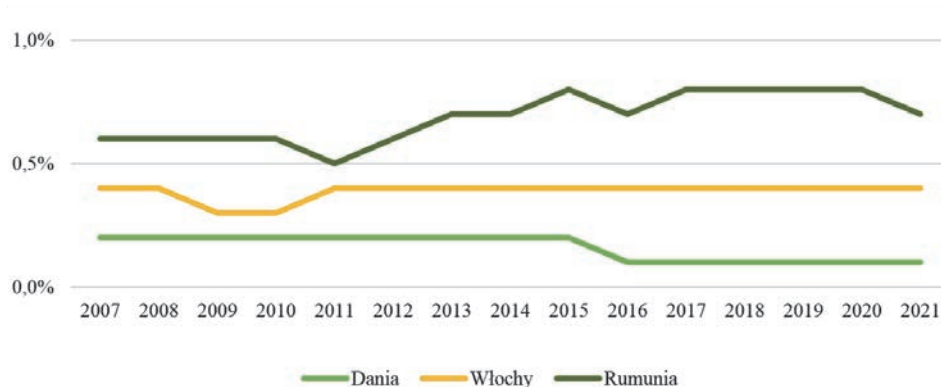
W Europie występuje duże zróżnicowanie pod względem środków finansowych przeznaczanych na ochronę przeciwpożarową. W Danii i we Włoszech

11 https://temi.camera.it/leg17/post/l_ordinamento_del_corpo_nazionale_dei_vigili_del_fuoco_-1.html?tema=temi/vigili_del_fuoco [dostęp: 30.03.2023].

12 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_5851329/default/table?lang=en [dostęp: 30.03.2023].

wydatki na ochronę przeciwpożarową utrzymują się na stosunkowo niskim poziomie. Natomiast w Rumunii wydatki te sięgają prawie 1% wydatków publicznych w skali całego kraju (wykres 2).

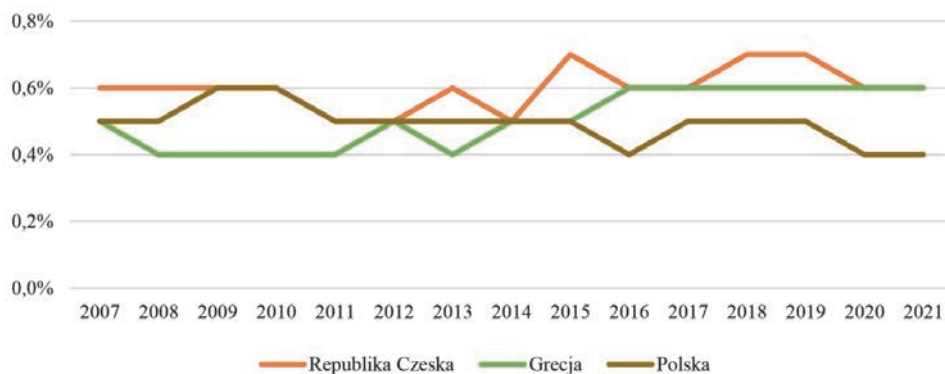
Wykres 2. Poziom wydatków na ochronę przeciwpożarow w Danii, Włoszech i Rumunii



Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

W Republice Czeskiej, Grecji i Polsce wydatki na ochronę przeciwpożarową w latach 2007–2021 utrzymywały się na wysokim poziomie. Największe finansowanie ochrony przeciwpożarowej miało miejsce w Republice Czeskiej. W Grecji od 2016 do 2021 roku wydatki na ochronę przeciwpożarową utrzymywały się na stałym poziomie. W Polsce wydatki na ochronę przeciwpożarową w latach 2009–2010 wynosiły prawie 0,6% wszystkich wydatków z budżetu państwa. Od 2011 do 2021 roku wydatki pozostawały mniej więcej na tym samym poziomie. Istotne jest, że w okresie 2007–2021 wydatki w Polsce na zadania związane z ochroną przeciwpożarową nie przekroczyły 0,8% ogółu wydatków publicznych (wykres 3).

Wykres 3. Poziom wydatków na ochronę przeciwpożarową w Republice Czeskiej, Grecji i Polsce



Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

Analizując wydatki na ochronę przeciwpożarową w Danii, Włoszech, Rumunii, Republice Czeskiej, Grecji i Polsce, należy stwierdzić, że czynnikiem istotnie wpływającym na wysokość wydatków na ochronę przeciwpożarową jest stopień zalesienia państw. Około 65% wszystkich pożarów na świecie to pożary lasów (Mazur, 2016, s. 270–271). Według raportu Wspólnego Centrum Badawczego (*Joint Research Centre, JRC*) przy Komisji Europejskiej w latach 2011–2020 średnia roczna liczba pożarów lasów wynosiła:

- w Republice Czeskiej 1410, średnia powierzchnia spalonych lasów to 375 ha rocznie (przy lesistości 34% powierzchni kraju);
- w Grecji 947, średnia powierzchnia spalonych lasów to 24 253 ha rocznie (przy lesistości 30% powierzchni kraju);
- we Włoszech 5418, średnia powierzchnia spalonych lasów to 64 819 ha rocznie (przy lesistości 37% powierzchni kraju);
- w Polsce 7383, średnia powierzchnia spalonych lasów to 3 556 ha rocznie (przy lesistości 31% powierzchni kraju);
- w Rumunii 353, średnia powierzchnia spalonych lasów to 2325 ha rocznie (przy lesistości 29% powierzchni kraju) (San-Miguel-Ayanz et al., 2022, s. 7).

W Danii w 2021 roku było 19 pożarów lasów, w których spłonęło 369 ha lasów (przy lesistości na poziomie 15% powierzchni kraju) (San-Miguel-Ayanz et al., 2022, s. 143).

Poziom wydatków rządowych oraz z dotacji unijnych na ochronę przeciwpożarową w Danii, we Włoszech, w Rumunii, Republice Czeskiej, Grecji oraz w Polsce uzależniony jest również od zatrudnienia w rolnictwie i w przemyśle. Zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle pożary, ze względu na swój zasięg i możliwość

szybkiego rozprzestrzenienia się, zazwyczaj wymagają zaangażowania wielu specjalistycznych jednostek ratowniczo-gaśniczych, a co za tym idzie – większych nakładów finansowych. W Danii i we Włoszech wydatki na ochronę przeciwpożarową utrzymują się na stosunkowo niskim poziomie. Powodem takiego stanu rzeczy jest świadczenie pracy w sektorze usług ponad 75% społeczeństwa Danii, we Włoszech ponad 68% ludności pracuje w tym sektorze. W Rumunii, Grecji, Republice Czeskiej i Polsce, gdzie wydatki te utrzymują się na wysokim poziomie, znaczna część społeczeństwa pracuje w sektorze przemysłu; w Rumunii i w Polsce prawie 30%, w Republice Czeskiej 38%, a w Grecji prawie 18%. Pracę w sektorze rolnictwa wykonuje w Rumunii ponad 25%, w Grecji ponad 12%, w Polsce ponad 11% społeczeństwa¹³.

W latach 2007–2013 w Republice Czeskiej wydatki rządowe na ochronę przeciwpożarową wzrosły z poziomu 356,7 mln Euro do niemal 386,5 mln Euro i jest to wzrost o ponad 8% w ciągu 6 lat, przy czym w 2010 r. kwota ta wyniosła ponad 420 mln Euro. W Danii oraz Rumunii w tym okresie stale utrzymywał się trend wzrostowy wydatków na ochronę przeciwpożarową. W Danii z kwoty 210,7 mln Euro w 2007 r. do 249,9 mln Euro, a w Rumunii z 306 mln Euro do poziomu 356,5 mln Euro. W Grecji oraz w Polsce w latach 2007–2013 nastąpiły bardzo duże wahania wydatków na ochronę przeciwpożarową. W Grecji w 2007 r. przeznaczono na ten cel 531 mln Euro, w 2009 r. ponad 663 mln Euro, a w 2013 r. kwota ta spadła do poziomu 460 mln Euro, natomiast w Polsce w 2007 r. przeznaczono na ochronę przeciwpożarową 740 mln Euro, w roku 2010 ponad 917 mln Euro, a następnie kwota ta spadła do poziomu 779 mln Euro. We Włoszech wydatki na ochronę przeciwpożarową są jednymi z najwyższych w całej Europie: w latach 2007–2013 nastąpił przyrost z kwoty 2807 mln Euro aż do 3086 mln Euro (tabela 1)¹⁴.

13 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS> [dostęp: 03.04.2023].

14 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_5175052/default/table?lang=en [dostęp: 14.04.2023].

Tabela 1. Poziom wydatków na ochronę przeciwpożarową w latach 2007–2013 (w mln Euro)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Republika Czeska	356,7	412,2	402,1	423,0	366,5	339,1	386,5	349,4	481,4	430,	478,3	590,4	612,8	641,9	683,3
Dania	210,7	220,5	232,2	243,4	243,6	248,0	249,9	251,9	238,8	194,9	192,	181,7	180,7	195,9	202,8
Grecja	531,0	536,0	663,0	503,0	456,0	491,0	460,0	455,0	502,0	510,0	512,0	543,0	522,0	572,0	632,0
Włochy	2807,0	2821,0	2892,0	2762,0	3006,0	2988,0	3086,0	3030,0	2990,0	2967,0	3075,0	3391,0	3379,0	3633,0	3757,0
Polska	740,0	866,4	746,8	917,5	761,5	769,7	779,0	806,2	841,2	787,1	878,1	981,6	1047,9	1120,9	1117,1
Rumunia	306,0	325,7	262,3	280,6	287,3	299,8	356,5	371,	444,9	434,4	470,3	585,5	635,9	690,7	631,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

W latach 2014–2021 stały wzrost wydatków na ochronę przeciwpożarową wystąpił zarówno w Republice Czeskiej, jak i w Grecji. W ciągu siedmiu lat w Republice Czeskiej wydatki wzrosły o ponad 334 mln Euro, natomiast w Grecji o ponad 177 mln Euro. We Włoszech, Polsce i Rumunii wydatki na ochronę przeciwpożarową rosły, jednak z niewielkimi wahaniami. W Danii w latach 2014–2021 utrzymywała się tendencja spadkowa wydatków na ochronę przeciwpożarową, z występującymi niewielkimi wahaniami (patrz tabela 1)¹⁵.

W latach 2007–2021 największy przyrost wydatków z budżetu państwa na ochronę przeciwpożarową wystąpił w Rumunii – w ciągu 14 lat wydatki na ochronę przeciwpożarową wzrosły ponaddwukrotnie. W większości wymienionych państw wydatki na ochronę przeciwpożarową z roku na rok są na coraz wyższym poziomie, z niewielkimi wahaniami, ale wyjątkiem pozostaje Dania, gdzie wydatki na ochronę przeciwpożarową stale pozostają na niskim poziomie: w 2021 roku w porównaniu z rokiem 2007 na cele ochrony przeciwpożarowej w Danii przeznaczono o 8 mln Euro mniej.

Wnioski

Każdy kraj europejski posiada własne, odrębne przepisy dotyczące funkcjonowania jednostek ochrony przeciwpożarowej i rozdziału środków finansowych z budżetu lub z innych źródeł. Jednak pomimo finansowania ochrony przeciwpożarowej z własnych budżetów, państwa chętnie korzystają ze środków pomocowych Unii Europejskiej. Środki pomocowe z UE nie tylko dają możliwość większego finansowania działalności straży pożarnych w państwach UE, lecz również w sposób pośredni mają istotny wpływ na poprawę bezpieczeństwa w poszczególnych państwach UE. Zwiększenie nakładów finansowych na ochronę przeciwpożarową w znaczący sposób wpływa na sprawność działania strażaków oraz na jakość ich pracy – dzięki możliwości zakupu nowoczesnego sprzętu dla jednostek. Zwiększenie skuteczności działania strażaków zmniejsza straty materialne będące konsekwencją pożarów, podtopień oraz innych niebezpiecznych zdarzeń, wymagających interwencji jednostek straży pożarnych. Usprawnienie działań Straży Pożarnej ma także duży wpływ na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców, którzy w razie wystąpienia niespodziewanych zdarzeń mogą liczyć na sprawną i specjalistyczną pomoc ze strony strażaków.

15 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_5175052/default/table?lang=en [dostęp: 14.04.2023].

Bibliografia

- Biskup, K. (2007). Fundusze strukturalne – nowe możliwości dla Państwowej Straży Pożarnej. *Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza*, nr 2, s. 5–16. Wydawnictwo Centrum Naukowo-Badawczego Ochrony Przeciwpowozarowej.
- Harasimowicz, A. (2022). *Fundusze pomocowe Unii Europejskiej – fundusze strukturalne i Fundusz Spójności*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
- <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>
- <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_5851329/default/table?lang=en
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_5175052/default/table?lang=en
- https://temi.camera.it/leg17/post/l_ordinamento_del_corpo_nazionale_dei_vigili_del_fuoco_-1.html?tema=temi/attuazione_riforma_pa
- https://temi.camera.it/leg17/post/l_ordinamento_del_corpo_nazionale_dei_vigili_del_fuoco_-1.html?tema=temi/vigili_del_fuoco
- <https://www.epsu.org/article/fire-service-funding>
- <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/96/fundusz-spojnosci>
- <https://www.gov.pl/web/kgpsp/Usprawnienie-systemu-ratownictwa-w-transporte-kolejowym-etap-I>
- Widomska, M. (2009). Program Phare w Rumunii. *Rocznik Integracji Europejskiej*, nr 3, Bukareszt.
- Mazur, R. (2016). Analiza statystyczna pożarów w Polsce [w:] P. Guzowski, D. Wróblewski, D. Małozieć (red.), *Czerwona Księga Pożarów*, tom II. Wydawnictwo Centrum Naukowo-Badawczego Ochrony Przeciwpowozarowej.
- OECD (2021). *Government at a Glance 2021*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/1c258f55-en> 2021
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 grudnia 2022 r. w sprawie sposobu i trybu rozdziału środków finansowych przeznaczonych wyłącznie na cele ochrony przeciwpożarowej, Dz. U. 2022, poz. 2732.
- San-Miguel-Ayanz, J., Durrant, T., Boca, R., Maianti, P., Liberta, G., Artes Vivancos, T., Jacome Felix Oom, D., Branco, A., De Rigo, D., Ferrari, D., Pfeiffer, H., Grecchi, R., Onida, M. & Loffler, P. (2022). *Forest Fires in Europe, Middle East and North Africa 2021*. EUR 31269 EN, Publications Office of the European Union.
- Sapard review in Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary Latvia, Poland and Romania. Impact analysis of the agriculture and rural development, European Institute Foundation, Sofia, 2005.
- Scandella, F. (2012). *Firefighters: feeling the heat*. European Trade Union Institute.

- Ustawa z dnia 17 grudnia 1985 r. o ochronie przeciwpożarowej, Zákon č. 133/1985 Sb o požární ochraně.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz. U. 1991, nr 81, poz. 351.
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2015 r. o Straży Pożarnej Republiki Czeskiej oraz o zmianie niektórych ustaw, Zákon č. 320/2015 Sb., o Hasičském záchranném sboru České republiky ao změně některých zákonů.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych, Dz. U. 2021, poz. 2490.
- Valese, E. (2007). *Economic estimation of forest fire damage in N-E Italy*. IV Międzynarodowa Konferencja Pożarowa, Sewilla.

Kształcenie dyrektorów do zarządzania kryzysem w placówkach oświatowych

Streszczenie: W czasach nieustających zmian i kryzysów coraz częściej od menedżerów wymaga się unikatowych kompetencji, które umożliwią im poradzenie sobie z sytuacją niespodziewaną i trudną w przedsiębiorstwie. Podobnie współczesne zarządzanie oświatą to zadanie niełatwe, wieloaspektowe, wymagające od dyrektorów odpowiednich kompetencji, szczególnie w obszarze zarządzania kryzysem. Kompetencje te można zdobyć między innymi w ramach kształcenia na studiach podyplomowych i kursach kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą. Stąd celem autora było określenie założeń kształcenia dyrektorów do zarządzania kryzysem w placówkach oświatowych. Celem przeprowadzonych do artykułu badań było uzyskanie odpowiedzi na pytanie: czy programy kształcenia z zarządzania oświatą zawierają tematy kształcenia w obszarze zarządzania kryzysem w szkole? W tekście przedstawiono wyniki analiz 107 programów kształcenia z zarządzania oświatą. W efekcie przygotowano rekomendacje dotyczące kształcenia dyrektorów z zarządzania kryzysem w placówkach oświatowych.

Słowa kluczowe: zarządzanie oświatą, zarządzanie kryzysem, kompetencje, programy nauczania, dyrektor szkoły

Educating school principals in crisis management in educational institutions

Abstract: In times of constant change and crises, managers are increasingly required to demonstrate unique competencies that will enable them to cope with unexpected and difficult situations in the company. Similarly, modern education management is not an easy task: it is multifaceted and requires appropriate competencies from principles, especially in the area of crisis management. These competencies can be acquired, inter alia, within the framework of education at post-graduate studies and qualification courses in education management. The purpose of the chapter was to define the assumptions of educating principals for crisis management in educational institutions. The aim of the research conducted for the article was to answer the question: do education management curricula include school crisis management learning topics? The article presents the results of an analysis of 107 education management programs. As a result, recommendations have been prepared concerning the education of principals in crisis management in educational institutions.

Keywords: education management, crisis management, competences, curricula, school principal

Wstęp

W Polsce w 2022 roku funkcjonowało 29 701 placówek oświatowych¹. Jeśli przyjąć, że każdą z nich zarządzał dyrektor, to było ich prawie 30 tys., najprawdopodobniej to największa liczba menedżerów jednej kategorii w naszym kraju. Szybkie zmiany otoczenia, a także zarządzanie sytuacjami trudnymi i niebezpiecznymi w szkołach wymagają od dyrektorów odpowiednich kompetencji, które nabywają między innymi podczas studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą. Współczesny dyrektor obok klasycznego zarządzania szkołą musi podejmować zdecydowane, wszechstronne kroki zaradcze w sytuacjach ekstremalnych, zwanych dalej kryzysami. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie: czy programy kształcenia dyrektorów szkół z zarządzania oświatą zawierają tematy kształcenia w obszarze zarządzania kryzysem w szkole, przeprowadzono badania w tym zakresie. Wyniki badań i wnioski przedstawiono w końcowej części artykułu.

Zarządzanie oświatą zaczęło rozwijać się „w polskim kontekście wraz z transformacją ustrojową przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych” (Dorczak, 2016, s. 4). W celu rozwoju teorii zarządzania oświatą oraz poszerzania wiedzy w obszarze zarządzania i przywództwa edukacyjnego nadal prowadzone są liczne badania w tym zakresie. Wiedza o zarządzaniu edukacją i nauką stanowi niezbędną podstawę i inspirację do prakseologicznych działań, podejmowanych na różnych poziomach systemu edukacyjnego w Polsce – począwszy od szkoły podstawowej, przez szkoły ponadpodstawowe, kończąc na uczelniach wyższych.

Zarządzanie oświatą skoncentrowane jest na zarządzaniu zasobami ludzkimi, finansami, wiedzą, kulturą, relacjami, problemami, konfliktami, stresem, jakością, ryzykiem, kryzysami, emocjami, zespołami, informacjami oświatowymi i ocenami². Zarządzanie oświatą definiowane jako działanie, podobnie jak w przypadku przedsiębiorstwa bądź organizacji, skierowane jest na zasoby szkoły: ludzkie, finansowe³, rzeczowe, informacyjne (Drucker, 1999, s. 149; Griffin, 2004, s. 5). Można zatem przyjąć, że zarządzanie oświatą wpisuje się w ogólną definicję zarządzania przedsiębiorstwem i/lub organizacją jako działanie obejmujące planowanie i podejmowanie decyzji oraz organizowanie i przeprowadzenie (kierowanie i kontrolowanie) szkołą w celu osiągnięcia zamierzonych celów statutowych w sposób sprawny i skuteczny (Griffin, 2005, s. 6).

1 Przedstawione dane dotyczą: szkół podstawowych, ponadpodstawowych, branżowych I i II stopnia, specjalnych, artystycznych i policealnych. *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2021/2022*, GUS, Warszawa, Gdańsk, 2022, s. 16-17, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/> [dostęp: 10.04.2023]

2 Porównaj: Art. 68 ust. 1-4 Ustawy z dnia 16 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty; Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela; Chwarścianek, 2021, s. 49-57; Pyrzalski, 2015, s. 197; Maniek, 2016, s. 40, 54-56; Piszko, 2022; Witek, 2023a, s. 37-41; Czarnecki, 2008, s. 108.

3 Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o finansowaniu zadań oświatowych.

Zarządzanie kryzysem w placówkach oświatowych

W potocznym rozumieniu kryzys oznacza na ogół sytuację trudną, mało komfortową, niebezpieczną, która pojawiła się nieoczekiwanie albo może nastąpić w przyszłości. Podczas kryzysu „narasta dezorganizacja, pogarsza się dotychczasowe położenie, a warunki funkcjonowania stają się trudniejsze” (Pietrek, 2018, s. 44). W piśmiennictwie kryzys to:

1. sytuacja ekstremalna, która powstaje w toku działalności podmiotu i powoduje utratę kontroli nad tą sytuacją (Kitler, 2008, s. 393);
2. przesilenie, moment rozstrzygający, okres przełomu i/lub załamania się dotychczasowej linii rozwoju; przeszkody, jakie napotyka człowiek w osiągnięciu swoich celów życiowych, trudności, które wydają się ludziom nie do pokonania na drodze zwyczajnych wyborów (PWN, 1996, s. 586–587);
3. zdarzenie lub ciąg zdarzeń stwarzających zagrożenie dla zagwarantowanych praw i swobód mieszkańców (Grocki, 2020, s. 13).

Kryzysy, jakie dotyczą przedsiębiorców, raczej nie dotyczą placówek oświatowych. Szkoły funkcjonują w oparciu o specyficzne zasady, nie znaczy to jednak, że w wyniku kryzysu mogą ponieść mniejsze straty i szybciej odbudować swoją pozycję na rynku niż inne organizacje (Żmuda-Trzebiatowska, 2010). Konsekwencje kryzysów w placówkach oświatowych mogą ciągnąć się bardzo długo i mieć negatywny wpływ na ich funkcjonowanie. W literaturze przedmiotu jako kryzys w szkole definiuje się:

1. każdą gwałtowną zmianę w szkole i jej otoczeniu, która zakłóca normalny tryb jej funkcjonowania (Żmuda-Trzebiatowska, 2010);
2. krytyczne wydarzenie, które wyraża się emocjonalnie znaczącymi faktami, różniącymi się od codzienności życia placówki, i wymaga zmiany dotychczasowego sposobu jej działania (Jagieła, 2009, s. 34);
3. punkt zwrotny lub nagłe zakłócenie normalnego życia w szkole; kluczowa sytuacja kryzysowa, w której zapadają decyzje dotyczące przyszłego funkcjonowania szkoły (Trojanova, Svobodová, 2021, s. 12; Brudnik, 2010, s. 49).

Kryzysy mogą dotyczyć jednostki (ucznia, rodzica, nauczyciela, dyrektora) lub organizacji. W odniesieniu do szkoły, która jest traktowana w naukach o zarządzaniu jako klasyczna organizacja *non profit*, jako kryzysy można zaklasyfikować: tragedie, oskarżenia, plotki, demonstracje, wewnętrzne konflikty, dramatycznie niską efektywność organizacji, niezadowolenie i niekompetencję (Przybysz, 2008, s. 106–107). Ponadto kryzys w szkole to także konflikt z prawem ucznia lub pracownika szkoły, bagatelizowanie sygnałów dotyczących drastycznych przeżyć ucznia poza szkołą⁴, brak wiedzy o chorobach ucznia, skandale wynikające z nie-

4 Na przykład liczba prób samobójczych wśród dzieci w okresie 2010–2020 zwiększyła się o ponad 110%. W 2010 odnotowano ich 5456; w 2015 – 9973; w 2020 – 12 013. Więcej w: Omeljanuk, 2021.

odpowiedniego zachowania się ucznia lub pracownika szkoły, nieszczęśliwe zdarzenia różnego typu (Trojanova, Svobodová, 2021, s. 11–12), konflikty pomiędzy dyrektorem, nauczycielami, rodzicami i uczniami w różnych konfiguracjach, sytuacje problemowe, które wymknęły się spod kontroli oraz kryzysy informacyjne i pracownicze (Żmuda-Trzebiatowska, 2010).

Liczba potencjalnych zagrożeń, niebezpieczeństw lub sytuacji trudnych w szkole definiowanych jako kryzysy jest znaczna. T. Garstka ostrzega przed nowym zjawiskiem kryzysowym obecnym w polskich szkołach, zwanym „cyfrowym okaleczaniem” (ang. *digital self-harm*) (Garstka, 2022, s. 70–71). Inni badacze w 2021 roku wyróżnili 21 obecnych kryzysów w szkole, dodając, że nie sposób sklasyfikować je wszystkie (Barankiewicz i in., 2021). Do poprzednio cytowanych dodają: szykanowanie (*harassment, mobbing*), dręczenie (*torment*), nagabywanie, nękanie (*stalking*), przyniesienie przez ucznia do szkoły materiału wybuchowego lub broni, zbiorowe zatrucie w stołówce szkolnej, epidemię/pandemię, wszawicę lub śwιάd, ujawniające się zaburzenia tożsamości płciowej, napięcia wynikające z uprzedzeń, stereotypów oraz różnic kulturowych i religijnych wśród uczniów, błędy w zarządzaniu szkołą dezorganizujące naukę, źle zaplanowany remont lub zagrażający zdrowiu i życiu stan budynków oraz napięcia wynikające z walki o władzę czy stanowiska wśród pracowników.

W ostatnich trzech latach pojawiło się wiele innych kryzysów, związanych z pandemią, przyjmowaniem do szkół dzieci uchodźców z Ukrainy oraz permanentnym zmienianiem prawa oświatowego (Witek, 2023a, s. 35–36), w tym także braku przygotowania dyrektorów do zarządzania szkołą w nowych i zarazem trudnych dla nich sytuacjach, często definiowanych w piśmiennictwie jako kryzysy bądź sytuacje kryzysowe (Witek, 2023b).

Metodyka badań

Badanie przeprowadzono w okresie od 13 marca do 8 maja 2023. Celem badania było uzyskanie odpowiedzi na pytanie: czy programy kształcenia dyrektorów szkół z zarządzania oświatą zawierają tematy kształcenia w obszarze zarządzania kryzysem w szkole? Do badań wybrano metodę „badanie dokumentów” (Apanowicz, 2000, s. 101–103), polegającą na:

1. zgromadzeniu programów kształcenia z zarządzania oświatą publikowanych przez uczelnie wyższe i ośrodki szkolenia na stronach internetowych dedykowanych dla dyrektorów szkół. Programy wybierano poprzez wyszukiwarkę internetową, wpisując hasła: zarządzanie oświatą, studia podyplomowe, kursy kwalifikacyjne, programy kształcenia z zarządzania oświatą, kształcenie dyrektora szkoły;

2. wstępnej selekcji programów (odrzucono te, które nie były dedykowane dla dyrektorów szkół i te, które nie zawierały w ogóle tematów kształcenia, a tylko ogólne informacje o warunkach uczestnictwa, toku, charakterze i finansowaniu studiów/kursów);
3. ustaleniu autentyczności zebranych materiałów (sprawdzono informacje dotyczące organizowania studiów/kursów w roku akademickim 2022/2023 oraz obowiązywania programów).

Do badań wybrano technikę „badanie dokumentów” (Apanowicz, 2000, s. 131–132). Analizie poddano wyselekcjonowane wcześniej programy kształcenia z zarządzania oświatą, biorąc pod uwagę liczbę (wykres 1) i nazwy zawartych w nich tematów kształcenia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na obecność tematów z obszaru zarządzania kryzysem w szkole. Jako narzędzie badawcze zastosowano arkusz kalkulacyjny Microsoft Excel. W fazie pierwszej badania zgromadzono 136 programów⁵ i przeprowadzono ich wstępną selekcję pod kątem autentyczności⁶ oraz zawartości treści (w tym sprawdzono, czy w ogóle zawierają tematy kształcenia). Do badań ostatecznie pozostawiono 107 programów. 29 programów odrzucono, gdyż zawierały wyłącznie ogólne informacje na temat studiów, bez informacji o tematach kształcenia.

W tym miejscu nasuwa się pytanie: czy temat *zarządzanie kryzysem w szkole* nie jest częścią innych tematów kształcenia znalezionych w analizowanych programach, choćby takich jak *zarządzanie konfliktem* lub innych? W związku z obecną w literaturze przedmiotu definicją *zarządzania kryzysem w szkole* założono, że na potrzeby tych badań nie będzie się przeprowadzać analizy innych tematów pod kątem występowania treści dotyczących *zarządzania kryzysem w szkole*, także z powodu braku opublikowanych i dostępnych sylabusów do ogłoszonych tematów, składających się na analizowane programy kształcenia. Ostatecznie postanowiono odnotować liczbę występowania tematów zawierających wyraźne elementy definicji *zarządzania kryzysem w szkole* obecnych w piśmiennictwie, a także określonych w programach jako *sytuacje kryzysowe w szkole*, w tym *nadzwyczajnych zagrożeń* i *zarządzanie kryzysami w szkole*. Przyjęto, że podobnie jak tematy z zarządzania wiedzą, zmianą, finansami, jakością czy zasobami ludzkimi, tak i *zarządzanie kryzysem w szkole* powinno mieć swoje miejsce w programie kształcenia, a nie stanowić jedynie tło do omówienia innych tematów. Prezentowane zagadnienie wydaje się więc wielowątkowe i wymaga przeprowadzenia kolejnych badań, tym razem z wykorzystaniem kwestionariusza do wywiadów pogłębionych, które będą kontynuowane w kolejnych publikacjach.

5 W okresie od 13 marca do 8 maja 2023 zgromadzono 136 programów kształcenia z zarządzania oświatą, dostępnych w tym czasie na stronach internetowych polskich uczelni i ośrodków szkoleniowych.

6 Pkt 3 metodyki badań.

Wyniki badań

Szczegółowe dane dotyczące liczby występowania poszczególnych tematów kształcenia w programach studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba występowania tematów kształcenia w 107 programach z zarządzania oświatą z podziałem na uniwersytety i akademie, wyższe szkoły zawodowe, ośrodki szkolenia i razem

Lp.	Tematy kształcenia zawarte w programach studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą	Liczba (za uniwersytety i akademie)	Liczba (za wyższe szkoły zawodowe)	Liczba (za ośrodki szkolenia)	Razem
1.	Aspekty socjologiczne i psychologiczne w oświacie	9	10	11	30
2.	Budowanie zespołu	7	6	6	19
3.	Coaching, mentoring	2	4	5	11
4.	Dyrektor placówki oświatowej w funkcji HR: rekrutacja, selekcja, zatrudnienie, wdrożenie i zwolnienie pracownika	23	25	24	72
5.	Dyrektor liderem rozwoju pracownika – doskonalenie, awans i ocena pracy nauczyciela	11	10	13	34
6.	Dyrektor liderem własnego rozwoju – doskonalenie, doksztalcanie	5	8	10	23
7.	Etyka zawodu dyrektora	4	5	6	15
8.	Ewaluacja placówki oświatowej, kontrola	7	5	6	18
9.	Komunikacja interpersonalna, mediacje, negocjacje, asertywność	15	26	28	69
10.	Marketing i promocja szkoły, trening menedżerski, marka szkoły	13	16	18	47
11.	Nadzór pedagogiczny, podstawa programowa, rada pedagogiczna, rada rodziców, rada szkoły	25	28	29	82
12.	Nowoczesne technologie, system zarządzania informacją i zdalne fory nauczania	13	13	12	38
13.	Podstawy prawa administracyjnego, samorządowego, rodzinnego i opiekuńczego, karnego, cywilnego, własności intelektualnej	9	10	12	31
14.	Pomoc psychologiczno-pedagogiczna, organizacja kształcenia specjalnego	8	9	11	28

Lp.	Tematy kształcenia zawarte w programach studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą	Liczba (za uniwersytety i akademie)	Liczba (za wyższe szkoły zawodowe)	Liczba (za ośrodki szkolenia)	Razem
15.	Pozyskiwanie Funduszy Europejskich w edukacji, środków pozabudżetowych zewnętrznych i międzynarodowych	5	6	7	18
16.	Prawo oświatowe	26	37	38	101
17.	Prawo pracy w oświacie	10	9	15	34
18.	Przywództwo edukacyjne w placówce oświatowej – aspekty ogólne, style przywództwa, wartości w życiu jednostki, zespołu, organizacji, dyrektor w roli przywódcy	16	16	36	68
19.	Publiczne i niepubliczne podmioty systemu oświaty – zadania i funkcje	9	6	2	17
20.	Realizacja zadań statutowych placówki oświatowej	3	7	8	18
21.	Rozwiązywanie konfliktów w szkole	3	4	4	11
22.	System oświaty – cele, zadania, funkcje i podstawy prawne	14	17	29	60
23.	Sytuacje kryzysowe w szkole, w tym nadzwyczajnych zagrożeń, zarządzanie kryzysami w szkole	2	2	6	10
24.	Teoria i organizacja zarządzania	12	17	15	44
25.	Tworzenie wewnętrznych aktów prawnych w szkole	9	9	9	27
26.	Współpraca z podmiotami zewnętrznymi, organem prowadzącym i rodzicami	9	8	9	26
27.	Zadania oświatowe samorządu terytorialnego	11	8	5	24
28.	Zagadnienia kształcenia uczniów, w tym z niepełnosprawnościami	9	5	7	21
29.	Zarządzanie BHP i ochroną p.poż., pierwsza pomoc	5	6	8	19
30.	Zarządzanie dokumentacją, informacją niejawną (RODO)	6	3	4	13
31.	Zarządzanie finansami i majątkiem placówki oświatowej	19	21	23	63
32.	Zarządzanie jakością	9	18	15	42
33.	Zarządzanie placówką oświatową, organizacja pracy szkoły	27	31	28	86
34.	Zarządzanie zmianą w szkole	9	16	14	39

Źródło: opracowanie własne.

Z przedstawionych w tabeli 1 danych liczbowych wynika, że:

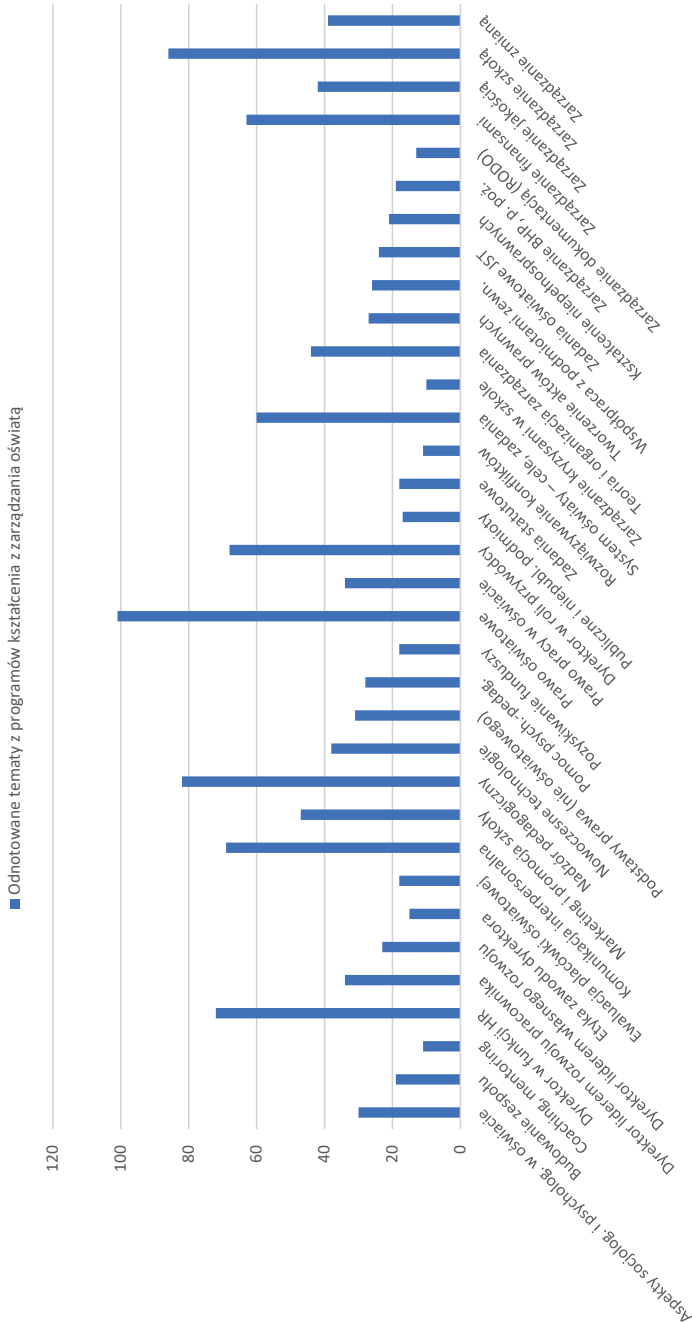
- w programach kształcenia skierowanych do dyrektorów placówek oświatowych i dotyczących zarządzania oświatą występuje duża różnorodność oferowanych tematów (przedmiotów), zarówno przez uczelnie (uniwersytety, akademie i wyższe szkoły zawodowe), jak i ośrodki szkoleniowe. Podział ten wynika z przyjętego kryterium wyszukiwania;
- **najczęściej występujący temat to prawo oświatowe** (101), który występuje w 94% badanych programów we wszystkich badanych jednostkach.

W dalszej kolejności odnotowano: zarządzanie placówką oświatową i organizacja pracy szkoły (86), nadzór pedagogiczny (82), dyrektor placówki oświatowej w funkcji HR (72), komunikacja interpersonalna (69), przywództwo edukacyjne w placówce oświatowej (68), zarządzanie finansami i majątkiem (63), system oświaty – cele, zadania, funkcje i podstawy prawne (60), marketing i promocja szkoły (47), teoria i organizacja zarządzania (44).

Najrzadziej występujący temat to sytuacje kryzysowe w szkole (10), który można znaleźć w 9% badanych programów. W dalszej kolejności odnotowano: coaching, mentoring (11), rozwiązywanie konfliktów w szkole (11), zarządzanie dokumentacją (13), etyka zawodu dyrektora (15), publiczne i niepubliczne podmioty systemu oświaty – zadania i funkcje (17), realizacja zadań statutowych placówki oświatowej (18), pozyskiwanie funduszy (18), ewaluacja placówki oświatowej, kontrola (18), zarządzanie BHP i ochroną p.poż., pierwsza pomoc (19).

Z przeprowadzonych badań wynika, że 9% programów kształcenia z zarządzania oświatą zawiera temat z obszaru *zarządzanie kryzysem w szkole*. Tylko w dwóch przypadkach odnotowano dokładnie taki zapis, pozostałe sześć tematów zawierało sformułowania, z których można było tylko pośrednio wnioskować, że dotyczą tego tematu (sytuacje nadzwyczajne w szkole, zarządzanie kryzysowe, postępowanie w sytuacjach kryzysowych w placówkach oświatowych). Zaprezentowane wyniki wskazują na zdecydowaną przewagę innych tematów obecnych w programach kształcenia dyrektorów szkół z zarządzania oświatą nad tematem *zarządzanie kryzysem w szkole*. Dla celów porównawczych na wykresie 1 przedstawiono dane liczbowe dotyczące występowania wszystkich odnotowanych tematów w programach kształcenia.

Wykres 1. Liczba odnotowanych tematów kształcenia w 107 programach kształcenia z zarządzania oświatą



Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Uważa się, że w czasach nieustających zmian i kryzysów niezbędne jest posiadanie przez menedżerów unikatowych kompetencji, które umożliwią im poradzenie sobie z sytuacjami niespodziewanymi i trudnymi w przedsiębiorstwie – kryzysami (Bugaj, 2022, s. 11; Kasiewicz, Lepczyński, Górski, 2021, s. 95). Podobnie w opinii wielu badaczy współczesne zarządzanie oświatą wymaga od dyrektorów posiadania i ciągłego kształcenia właściwych kompetencji do zarządzania kryzysem (Schratz, 2014, s. 11; Penc, 1997; Szafran, 2018, s. 91–104; Witek, 2023d, s. 54–57; Pyrzalski, 2014, s. 85). Nie ulega więc wątpliwości, że dyrektor powinien posiadać wszechstronną wiedzę i kompetencje do zarządzania szkołą w sytuacji niepewności i zmienności środowiska, w którym szkoła działa. Wieloaspektowość i złożoność zarządzania szkołą w dzisiejszych czasach sprawia, że dyrektorzy powinni kształtować kompetencje odpowiedniego reagowania na wiele różnorodnych bodźców pojawiających się w tym samym czasie oraz posiadać kompetencje do zarządzania kryzysami w placówkach oświatowych (Witek, 2023d, s. 56–57).

Jednym ze sposobów pozyskania kompetencji do zarządzania kryzysem w szkole jest odpowiednie kształcenie w tym zakresie. Dyrektorzy placówek oświatowych doskonalą kompetencje menedżerskie przede wszystkim na studiach podyplomowych i kursach kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą. Na podstawie uzyskanych wyników badań można sformułować wniosek, że wyraźny jest brak przygotowania dyrektorów szkół do zarządzania kryzysem w szkole podczas studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą. Na studiach i kursach kwalifikacyjnych z zarządzania oświatą akcent merytoryczny jest stawiany głównie na kształcenie w dziedzinie prawa oświatowego, zarządzania placówką w ujęciu ogólnym, organizacji pracy szkoły, nadzoru pedagogicznego, kierowania pracownikami, komunikacji interpersonalnej i przywództwa. Warto zwrócić również uwagę na fakt, że zagadnienia z zarządzania kryzysem w szkole mogą pojawiać się w ramach innych tematów kształcenia, np. *rozwiązywanie konfliktów w szkole*. Jednak i w tym przypadku temat ten odnotowano jedynie w 10% analizowanych programów kształcenia.

Podsumowując, na podstawie uzyskanych wyników badań oraz biorąc pod uwagę opinie wielu cytowanych badaczy, proponuje się włączyć do programów kształcenia z zarządzania oświatą temat z obszaru wiedzy *zarządzanie kryzysem*, o nazwie *zarządzanie kryzysami w placówkach oświatowych*. Do czasu wprowadzenia proponowanego tematu wartością dodaną byłoby organizowanie przez uczelnie wyższe kursów bądź szkoleń specjalistycznych z zarządzania kryzysami w placówkach oświatowych. W związku z funkcjonowaniem szkół w obecnych czasach niepewności i kryzysów działania takie – zdaniem autora artykułu – powinny być wprowadzone jak najprędzej.

Bibliografia

- Barankiewicz, Z., Bilicki, T., Grabarczyk, A., Jagieła, J., Kobus, I., Kęпка, M., Koszewska, K., Maksymowska, E., Molińska, W., Sobiecki, M., Staniszevska, A., Ziółkowska-Maciaszek, D., Jesionek, R., (red.). (2021). *Kryzys. Szybkie reagowanie, Poradnik dla kadry pedagogicznej placówek oświatowych*. Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.
- Brudnik, M. (2010). Interwencja kryzysowa w szkole – kryzys sytuacyjny. *Forum Oświatowe*, 2(43).
- Bugaj, J., Witek, A. (2022). Rezyliencja jako element modelu kompetencji menedżera do zarządzania kryzysem. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, z. 184. Oficyna Wydawnicza SGH.
- Chwarścianek, S. (2021). *Rola dyrektora w procesie zarządzania szkołą* [w:] M. Lisiński, J. Dzieńdziora (red.), *Współczesne uwarunkowania zarządzania organizacjami w kontekście badań młodych naukowców*. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
- Czarnecki, K.M. (2008). Psychologiczne modele zarządzania oświatą [w:] C. Plewka, H. Bednarczyk (red.), *Menedżer i kreator edukacji*. Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy.
- Deszczyński, B. (2014). Zasoby relacyjne – konceptualizacja pojęcia w świetle zasobowej teorii przedsiębiorstwa. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, vol. 2, no. 11(272).
- Dorczał, R. (2016). Sposoby rozumienia przez nauczycieli podstawowych wartości edukacyjnych a rzeczywistość współczesnej szkoły [w:] R. Dorczak (red.), *Wybrane aspekty zarządzania i przywództwa edukacyjnego*. Instytut Spraw Publicznych UJ.
- Drucker, F. (1999). *Społeczeństwo pokapitalistyczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 149.
- Fombrun, C. (1996). *Reputation. Realizing Vale from the Corporate Image*, Harvard Business School Press.
- Garstka, T. (2022). Dziecko w kryzysie. Pierwsza pomoc psychologiczna. *Dyrektor Szkoły*, 2.
- Griffin, R.W. (2005). *Podstawy zarządzania organizacjami*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grocki, R. (2020). *Zarządzanie kryzysowe. Dobre praktyki*. Wydawnictwo Difin SA.
- Jagieła, J. (2009). *Kryzys w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*. Wydawnictwo Rubikon.
- Kasiewicz, S., Lepczyński, B., Górski, P. (2021). Zarządzanie ryzykiem jako wyzwanie strategiczne przedsiębiorstw w okresie globalnego kryzysu [w:] S. Kasiewicz (red.), *Zarządzanie ryzykiem jako wyzwanie strategiczne przedsiębiorstw w okresie globalnego kryzysu*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. http://bydgoszcz.pte.pl/pliki/2/1/IBnGR_Publikacja.pdf [dostęp 10.04.2023].
- Kitler, W. (2008). System zarządzania kryzysowego w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego RP [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i zarządzanie kryzysowe w Polsce w XXI wieku – wyzwania i dylematy*. WSIZiA.

- Maniek, M. (2016). Determinanty sukcesu w zarządzaniu szkołą [w:] R. Dorczak (red.), *Wybrane aspekty zarządzania i przywództwa edukacyjnego*. Instytut Spraw Publicznych UJ.
- Omeljaniuk, J. (2021). Dynamika zjawiska zamachów samobójczych wśród dzieci w Polsce w latach 2010–2020 w świetle policyjnych danych statystycznych. *Forum Polityki Kryminalnej*, vol. 2.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2021/2022*, GUS 2022. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/> [dostęp: 10.04.2023].
- Penc, J. (1997). *Strategie zarządzania, część I*. PTE.
- Pietrek, G. (2018). *System zarządzania kryzysowego, diagnoza i kierunki doskonalenia*. Wydawnictwo Difin SA.
- Piszko, A. (2022). *Prawa i obowiązki dyrektora szkoły, kompetencje, zadania, odwołanie*. INFOR PL S.A.
- PWN (1996). *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, tom 3.
- Przybysz, M. (2008). *Kościół w kryzysie? Crisis management w Kościele w Polsce*. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej BIBLOS.
- Pyrzalski, J. (2014). *Kompetencje przywódcze dyrektorów szkół i placówek w krajach Unii Europejskiej oraz w Stanach Zjednoczonych*. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- Pyrzalski, J. (2015). Jestem tylko człowiekiem – jak dyrektor szkoły ma poradzić sobie z wymaganiem roli [w:] G. Mazurkiewicz, (red.), *Przywództwo edukacyjne. Zaproszenie do dialogu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Schratz, M. (2014). Przywództwo edukacyjne i jego złożoność [w:] S.M. Kwiatkowski, J. Madlińska-Michalak (red.), *Przywództwo edukacyjne – współczesne wyzwania*. Wolters Kluwer SA.
- Skowronek-Mielczarek, A. (2012). Zasoby w rozwoju przedsiębiorstwa. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, z. 121.
- Szafran, J. (2018). Zarządzanie w oświacie a kompetencje psychologiczne dyrektorów [w:] G. Praweńska-Skrzypek (red.), *Zarządzanie Publiczne*, 1(41), Wydawnictwo UJ.
- Trojanova, I., Svobodová, Z. (2021). *Krize jako příležitost (a nejen ve školství)*. Wolters Kluwer CR, a.s, Praha.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2021 r. poz. 1082 oraz z 2022 r. poz. 655, 1079, 1116, 1383, 1700, 1730 i 2089 oraz z 2023 r. poz. 185).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2021 r., poz. 1915).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2021 r., poz. 1762).
- Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o finansowaniu zadań oświatowych (Dz. U. z 2022 r., poz. 2082 i 2089).
- Witek, A. (2023a). 1100 zadań dyrektora szkoły. *Monitor Dyrektora Szkoły*, 3 (128).

- Witek, A. (2023b). Kompetencje współczesnego dyrektora szkoły, cz. 1. *Forum Placówek Niepublicznych*, nr 103.
- Witek, A. (2023c). Kompetencje współczesnego dyrektora szkoły, cz. 2. *Forum Placówek Niepublicznych*, nr 104.
- Witek, A. (2023d). Model kompetencji współczesnego dyrektora szkoły. *Monitor Dyrektora Szkoły*, nr 129.
- Żmuda-Trzebiatowska, E. (2010). Psychologiczne aspekty zarządzania kryzysem w szkole. <http://www.zsmsanok.pl/pliki/pazkwsz.pdf> [dostęp: 04.04.2023].

Analiza projektów ustaw dotyczących Państwowej Straży Pożarnej w systemie ochrony ludności w dobie pandemii oraz wpływu wprowadzonych regulacji prawnych na wypadkowość strażaków

Streszczenie: Niniejszy materiał jest analizą zmian, jakie nastąpiły w systemie ochrony ludności w wyniku pandemii COVID-19, wprowadzonych przepisów prawnych w celu dostosowania do nowych okoliczności oraz ich wpływu na wskaźnik wypadków strażaków. Metoda badawcza wykorzystana w artykule obejmuje krytyczną analizę aktów prawnych i literatury, analogie i abstrakcje, syntezy i analizy. Pytania badawcze to: czy zadania PSP w systemie ochrony ludności w czasie COVID-19 różniły się od rzeczywistości sprzed pandemii? Jeśli tak, to jak? Czy przepisy prawne wprowadzone podczas pandemii COVID-19 wpłynęły na wskaźnik wypadków strażaków?

Artykuł rozpoczyna zdefiniowanie celów i zadań systemu ochrony ludności oraz jednostek odpowiedzialnych za ich realizację, a następnie omówione zostały procedury współpracy między tymi jednostkami.

Słowa kluczowe: Państwowa Straż Pożarna, COVID-19, SARS-CoV2, ochrona ludności, pandemia

Analysis of draft laws concerning the state fire service in the Civil Protection system during the pandemic era and the impact of legal regulations on the accidentity of firefighters

Abstract: The following material is an analysis of changes that occurred in the civil protection system in Poland due to the COVID-19 pandemic, legal regulations introduced to adjust to new circumstances, and their impact on the accident rate of firefighters. The research method used in the article includes a critical analysis of legal acts and literature, analogies and abstractions, syntheses, and analyses. Research questions include: did the tasks of the State Fire Service (SFS) in the civil protection system during COVID-19 differ from the reality before the pandemic? If so, how? Did legal regulations introduced during the COVID-19 pandemic affect the accident rate of firefighters?

The article begins by defining the goals and tasks of the civil protection system and the units responsible for their implementation, and then discusses the procedures for cooperation between these units.

Keywords: State Fire Service, COVID-19, SARS-CoV2, civil protection, pandemic

Wstęp

Epidemia COVID-19, która dotknęła miliony ludzi, zmusiła wszystkie państwa do zmiany istniejących praw i regulacji, aby lepiej sprostać nowym wyzwaniom. Przedmiotem niniejszej pracy jest analiza systemu ochrony ludności oraz podmiotów w nim uczestniczących.

Odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa została podzielona na trzy części. Pierwsza część dotyczyć będzie funkcjonowania systemu ochrony ludności oraz podmiotów odpowiedzialnych za jego działanie. Druga część będzie skupiać się na kwestiach legislacyjnych, prawodawstwie i innych aktywach prawnych, odnoszących się do konieczności dostosowania systemu do nowych okoliczności. Trzecia część obejmować będzie analizę wypadkowości strażaków oraz jak wprowadzone regulacje prawne – w porównaniu z okresami sprzed ich wprowadzenia – wpłynęły na tę wypadkowość.

Zastosowana metoda badawcza to krytyczna analiza aktów prawnych i literatury, analogie i abstrahowania oraz syntezy oraz analizy. Badacz określił problem badawczy i podjął go w niniejszym artykule w formie pytań: Czy zadania Państwowej Straży Pożarnej realizowane w ramach systemu ochrony ludności w warunkach COVID odbiegły od rzeczywistości przedcovidowej? Jeśli tak, to w jaki sposób? Czy wprowadzone w czasie pandemii COVID-19 regulacje prawne wpłynęły na wypadkowość strażaków?

Zadania i rola Państwowej Straży Pożarnej w ramach systemu ochrony ludności

Pierwsze, co trzeba wziąć pod uwagę, to określenie celów i zadań, jakie powinien realizować system. Następnie należy ustanowić podmioty, które będą w stanie je wykonać. Na końcu należy opracować same procedury współpracy między tymi podmiotami (Trocha, 2020, s. 23).

System ochrony ludności wywodzi się bezpośrednio z systemu bezpieczeństwa narodowego, który w swych podstawach skupia się na ochronie terytorium i mieszkańców cywilnych wraz z zapewnieniem odpowiednich warunków do przeżycia. W kategoriach systemu bezpieczeństwa rozumiemy „spójny zespół elementów organizacyjnych, ludzkich i materiałowych, skoncentrowany na zwalczaniu wszelkich zagrożeń państwa, w szczególności politycznych, militarnych, gospodarczych, środowiskowych, kulturalnych, informacyjnych i społecznych”¹. Chociaż sposób działania systemu bezpieczeństwa narodowego w Polsce nadal nie został uregulowany jednolitym prawem, a jego działania są podzielone na różne podmioty, jego charakter jest sektorowy. Należy jasno podkreślić,

1 *Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, 2013.

że działania, które dotyczą samej ochrony ludności, zostały ujęte w podsystemie ochrony systemu bezpieczeństwa narodowego, na który składają się: wymiar sprawiedliwości, służby specjalne, państwowe służby, straże i inspekcje, którą są wyspecjalizowane w ochronie porządku publicznego, służby ratownictwa i ochrony ludności, elementy zarządzania kryzysowego, Straż Graniczna, Służba Celna, podmioty sektora prywatnego oraz organizacje pozarządowe (Trocha, 2020, s. 24–25).

Zgodnie z projektem ustawy o ochronie ludności z 2009 roku, pojęcie *ochrona ludności* można określić jako działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa i zdrowia ludzi. W literaturze temat opisywany jest wieloma definicjami, jednak niniejszy materiał skupia się na wskazanym akcie prawnym. Zgodnie z jego brzmieniem ochrona ludności „stanowi zintegrowaną działalność organów administracji publicznych i podmiotów realizujących zadania ochrony ludności, mającą na celu zapewnienie bezpieczeństwa obywateli, porządku publicznego, ochronę życia i zdrowia osób (...) oraz ochronę mienia, środowiska i dziedzictwa kulturowego na wypadek wystąpienia sytuacji zagrożenia, poprzez:

1. zapewnienie warunków niezbędnych do ochrony życia i zdrowia ludzi oraz zapewnienie podstawowych warunków przetrwania w sytuacjach zagrożenia;
2. zapewnienie współpracy wszystkich systemów ratowniczych, monitorowania, ostrzegania i alarmowania, powiadamiania o zagrożeniach, a także organów, służb i innych podmiotów realizujących zadania z zakresu ochrony ludności;
3. merytoryczne, organizacyjne, rzeczowe i finansowe wsparcie organizacji pozarządowych w zakresie wykonywania zadań z zakresu ochrony ludności, a w szczególności społecznych organizacji ratowniczych, humanitarnych i wolontariatu;
4. organizowanie i koordynowanie pomocy humanitarnej;
5. zapewnienie zasobów, które mogą być wykorzystywane w celu realizacji zadań ochrony ludności;
6. edukację społeczeństwa w zakresie kształtowania świadomości zagrożeń i odpowiednich zachowań na wypadek ich wystąpienia” (Zieliński, 2017, s. 121).

Przywołana wyżej definicja w szerokim zakresie określa zadania oraz podmioty, które zobowiązane są do realizowania tychże funkcji, a także wskazuje zasoby, które mają być wykorzystane, aby zrealizować funkcję ochrony ludności przed wszelkimi możliwymi zagrożeniami płynącymi z zewnątrz.

W kolejnych latach, w ramach kreowanych zmian, starano się wprowadzić bardziej skondensowaną definicję, której art. 2 w projekcie ustawy o ochronie

ludności i obronie cywilnej z 2019 roku brzmiał następująco: „ochrona ludności stanowi zintegrowaną działalność organów administracji publicznej oraz podmiotów ochrony ludności, mającą na celu zapewnienie bezpieczeństwa obywateli w sytuacji zagrożeń naturalnych lub wywołanych działalnością człowieka, w tym ochronę życia i zdrowia ludności, ochronę mienia, dziedzictwa kulturowego oraz środowiska naturalnego”².

Chociaż do dzisiaj nie udało się dojść w sferze prawnej do konsensusu, który uporządkowałby kwestię ochrony ludności, należy zauważyć, że wspólnym mianownikiem wszystkich pojawiających się definicji jest zabezpieczenie ludzi przed zagrożeniami.

Państwowa Straż Pożarna jest odpowiedzialna za zapewnienie obywatelom bezpieczeństwa oraz utrzymanie porządku publicznego. Realizuje ona zadania w ramach krajowego systemu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Sam zakres zadań wynika wprost z ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 roku o Państwowej Straży Pożarnej. Zgodnie z art. 1 ustęp 2 należą do nich:

1. rozpoznawanie zagrożeń pożarowych i innych miejscowych zagrożeń;
2. organizowanie i prowadzenie akcji ratowniczych w czasie pożarów, klęsk żywiołowych lub likwidacji miejscowych zagrożeń;
3. wykonywanie pomocniczych specjalistycznych czynności ratowniczych w czasie klęsk żywiołowych lub likwidacji miejscowych zagrożeń przez inne służby ratownicze;
4. kształcenie kadr dla potrzeb Państwowej Straży Pożarnej i innych jednostek ochrony przeciwpożarowej oraz powszechnego systemu ochrony ludności;
5. nadzór na przestrzeganiem przepisów przeciwpożarowych;
6. prowadzenie prac naukowo-badawczych w zakresie ochrony przeciwpożarowej oraz ochrona ludności;
7. współpraca z Szefem Krajowego Centrum Informacji Kryminalnych w zakresie niezbędnym do realizacji jego zadań ustawowych;
8. współdziałanie ze strażami pożarnymi i służbami ratowniczymi innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi na podstawie wiążących Rzeczpospolitą Polską umów międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
9. realizacja innych zadań wynikających z wiążących Rzeczpospolitą Polską umów międzynarodowych na zasadach i w zakresie w nich określonych³.

Ochrona ludności jest więc jednym z punktów wymienianych jako podstawowe obowiązki Państwowej Straży Pożarnej. Chociaż sam system ochrony ludności w wyniku przeprowadzonych kontroli i powstałych na tej podstawie raportów

2 Projekt ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej, 04.07.2019.

3 Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U.1991, nr 88, poz. 400).

najczęściej oceniany jest niedostatecznie, co wskazywać może stwierdzenie NIK, po analizie zakończonej w 2018 roku: „W ocenie Najwyższej Izby Kontroli w Polsce nie funkcjonuje skuteczny system ochrony ludności. Organy odpowiedzialne za realizację zadań z zakresu zarządzania kryzysowego oraz obrony cywilnej nie stworzyły adekwatnych do występujących zagrożeń struktur i skutecznych procedur oraz nie zapewniły niezbędnych zasobów, umożliwiających właściwe zarządzanie m.in. w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych⁴, zaangażowanie i pracę służb ratowniczych, w tym funkcjonariuszy Straży Pożarnej ocenia się jak najbardziej pozytywnie.

W tym samym raporcie można przeczytać: „dostrzegając zaangażowanie i gotowość niesienia pomocy w razie wystąpienia różnego rodzaju katastrof przez funkcjonariuszy straży pożarnych, Policji, żołnierzy oraz zwykłych obywateli, NIK zwraca uwagę, iż nieprzygotowanie odpowiednich planów i procedur oraz niezapewnienie warunków do odpowiedniej koordynacji działań może obniżyć skuteczność działań służb odpowiedzialnych za ochronę ludności, zwłaszcza w razie wystąpienia sytuacji kryzysowej⁵. Przytoczenie niniejszego fragmentu w tym artykule nie jest przypadkowe. Gdy nagle Polska musiała zmierzyć się z pandemią COVID-19, system ochrony ludności okazał się bezradny wobec tak nieoczekiwanej okoliczności, która objęła cały kraj. Był niedostatecznie przygotowany do tego wybuchu, stąd konieczne stało się wprowadzenie nowych wytycznych, zmiana przepisów i dostosowanie pracy funkcjonariuszy. I właśnie na te aspekty będzie zwrócona szczególna uwaga w następnej części artykułu.

Projekty ustaw dotyczących Państwowej Straży Pożarnej w dobie pandemii COVID-19

21 marca 2020 roku Minister Zdrowia ogłosił, poprzez rozporządzenie, na terenie Polski stan epidemii, spowodowany pojawieniem się i rozprzestrzenianiem koronawirusa SARS-CoV-2, odpowiedzialnego za wywołanie choroby COVID-19⁶. Od momentu pojawienia się tego zagrożenia nie zmieniła się rola funkcjonowania służb, których działania skupione są na zapewnieniu bezpieczeństwa obywatelom i państwu. Ogólnie przyjmuje się, że organy państwowe są zobowiązane do podjęcia kroków w celu zapobiegania negatywnym skutkom tego rodzaju zagrożenia. Nowym typem zagrożenia okazał się COVID-19, zatem w myśl

4 Informacja o wynikach kontroli. Ochrona ludności w ramach zarządzania kryzysowego i obrony cywilnej, Najwyższa Izba Kontroli, data publikacji 21.01.2019.

5 Tamże.

6 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020, poz. 491).

konsekwentnie podejmowanych działań Państwowa Straż Pożarna – jako jeden z głównych organizatorów krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, a także jedna z formacji wiodących, które realizują zadania państwa właśnie w zakresie ochrony zdrowia i życia – zobowiązana była do podjęcia określonych kroków i działań (Bugaj, 2021, s. 81).

Na początku marca 2020 wydano komunikat dotyczący wytycznych działań, które mają być przestrzegane przez jednostki OSP włączone do krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego, zgodnie z zasadami obowiązującymi w PSP. Wytyczne podzielono na dwie kategorie: ratownicze i pomocnicze. Przy działaniach ratowniczych wyznaczono zabezpieczenia ochronne, a także określono zasady postępowania, w tym konieczność wyposażenia ratowników w ubrania specjalne wraz z odpowiednimi środkami ochrony osobistej. Zgodnie z nimi ustalono, że jednostki biorące udział w działaniach, które nie są bezpośrednio związane z chorobą COVID-19, lecz z bezpośrednim kontaktem ratowników z poszkodowanymi podczas wykonywania akcji ratowniczych, muszą być wyposażone w odpowiednie ubrania, indywidualne środki ochrony w postaci rękawiczek nitrylowych, jednorazowych maseczek (tzw. chirurgicznych), okularów czy gogli ochronnych, środków dezynfekujących i worków na odpady medyczne (czerwonych). Działania powinny być realizowane zgodnie z obowiązującą taktyką ratowniczą, biorąc pod uwagę zasoby konkretnej jednostki. W przypadku działań pomocniczych zabezpieczenia ochronne miałyby dotyczyć jednostek wykonujących zadania związane z izolacją osób potencjalnie narażonych na zarażenie koronawirusem. Wymagana byłaby odpowiednia odzież specjalna, środki ochrony osobistej (rękawiczki nitrylowe, chirurgiczne maseczki jednorazowe, wielokrotnego użytku gogle lub okulary ochronne, środki dezynfekcyjne i worki na odpady (czerwone)). Jeszcze bardziej restrykcyjne środki zapobiegawcze zostały określone w przypadku realizacji zadań, które byłyby związane z bezpośrednim zagrożeniem SARS-CoV-2. Środki, o których mowa, obejmowałyby ubrania kategorii III typu 3B lub 4B, środki ochrony indywidualnej, takie jak rękawiczki nitrylowe, maseczka twarzowa minimum typu FFP2 lub FFP3, okulary lub gogle, środki dezynfekcyjne oraz worki na odpady (czerwone). Dodatkowo (w porównaniu do zakresu działań ratowniczych) o wiele bardziej szczegółowo określono zasady postępowania. Zgodnie z komunikatem działania powinny być ograniczone wyłącznie do nawiązania kontaktu słownego; bezpośredni kontakt z osobą ocenioną jako potencjalnie zagrożona jest zabroniony. Ponadto nie zaleca się wchodzenia do pomieszczeń, w których przebywają osoby wymagające odbycia kwarantanny. Po zakończonym działaniu należy dokonać dezynfekcji zgodnie z procedurą, zdjąć rękawiczki i okulary ochronne. Należy wyznaczyć maksymalnie dwie osoby do kontaktowania się z osobami

objętymi kwarantanną, jednakże zaleca się wyznaczenie tylko jednej. Jeśli sytuacja wymagałaby, aby ratownik bezpośrednio kontaktował się z osobą poddaną kwarantannie, trzeba go odpowiednio zabezpieczyć w ubraniu o podwyższonej kategorii. O dalszym postępowaniu względem ratowników, wśród których miał miejsce bezpośredni kontakt z osobami poddanymi kwarantannie, decyduje inspektor sanitarny za pośrednictwem Stanowiska Kierowania Komendanta Powiatowego/Miejskiego PSP. Po zakończonych działaniach ratowniczych funkcjonariusz Straży Pożarnej zobowiązany jest zdjąć rękawiczki ochronne, maseczkę, a następnie wyrzucić je do worka przeznaczonego na odpady. Z kolei okulary lub gogle, a także ubranie ochronne, które nadaje się do ponownego użycia, należy zdezynfekować preparatem dezynfekującym na bazie alkoholu⁷.

Wprowadzenie wytycznych nie powinno dziwić, mając na uwadze fakt, że z chwilą wybuchu epidemii (szybko zresztą później ogłoszonej światową pandemią) rzeczywistość funkcjonariuszy Straży Pożarnej zmieniła się nie do poznania. Jednocześnie należy zauważyć (na co zwracano uwagę w różnych źródłach), że pomimo epidemii i zagrożeń z niej wynikających zarówno Państwowa Straż Pożarna, jak i ochotnicze straże pożarne oprócz wykonywania swoich obowiązków wynikających z ustawy, włączały się aktywnie w walkę z epidemią. Niezależnie bowiem od trwającej epidemii, codziennie przecież wybuchały pożary albo dochodziło do miejscowych zagrożeń, do których wysyłano zastępy. Funkcjonariusze Straży Pożarnej zostali jednocześnie postawieni przed koniecznością bezpośredniego kontaktu z osobami potencjalnie chorymi. Z tej perspektywy jeszcze bardziej oczywista stała się reguła, że zadbanie o ratownika należy potraktować priorytetowo. Tylko jeśli ratownik będzie chroniony, będzie w stanie nieść pomoc innym. Stąd oczywista konieczność stosowania środków ochrony indywidualnej każdorazowo podczas interwencji. Ponadto przyjęto, że należy stosować ochronę dróg oddechowych, ochronę oczu i całego ciała. Zwracano też uwagę na fakt, że funkcjonariusze Straży Pożarnej mają w swoim wyposażeniu ubrania lekkie, przeciwchemiczne, typu TYCHEM, które także stanowią ochronę przed zagrożeniami biologicznymi. Ich stosowanie, a dalej zdejmowanie zostało jasno określone pod kątem proceduralnym, tak aby zapewnić bezpieczeństwo ratownikowi (Szymczak, 2020, s. 24–25).

Straż Pożarna zajmowała się również działaniami profilaktycznymi dotyczącymi wystąpienia koronawirusa, które miały charakter wspierający inne służby i instytucje. Zaproponowano, aby wszystkie tego typu działania były realizowane pod nadzorem albo w porozumieniu z Państwową Inspekcją Sanitarną MSWiA, która odpowiadała za dany obszar. Jeden z obszarów zadaniowych Państwowej Straży Pożarnej sprowadzał się do tworzenia przyszpitalnych, mobilnych izb przyjęć,

7 Wytyczne dla OSP w związku z COVID-19 z dnia 13 marca 2020 r.

a także dokonywania pomiarów temperatury u ludzi, którzy przekraczali granicę. Na samym początku pandemii otworzono ponad 200 przyszpitalnych polowych izb przyjęć, usytuowanych przy wyznaczonych przez wojewodów szpitalach. Ich głównym zadaniem było usprawienie działania regularnych szpitali, do których z każdym dniem zgłaszała się coraz większa liczba chorych. Funkcjonariusze Straży Pożarnej stali się odpowiedzialni za zabezpieczenie mobilnych punktów przyjęć. Namioty zostały wyposażone w nagrzewnice, oświetlenie, jak też inny sprzęt kwatermistrzowski, taki jak polowe stoły, krzesła czy łóżka. Ale to nie wszystko – funkcjonariusze zostali także skierowani do określonych punktów granicznych i tam prowadzili zadania związane z kontrolą sanitarną, co sprowadzało się np. do mierzenia temperatury ciała osób wjeżdżających na teren Rzeczypospolitej Polskiej. W tych okolicznościach konieczne stało się, aby funkcjonariusze pracowali w pełnym zabezpieczeniu, zatem w ubraniu kategorii III, maseczce na twarzy i goglach. Wreszcie nie należy zapominać, że strażacy z wielu Specjalistycznych Grup Ratownictwa Chemiczno-Ekologicznego uczestniczyli w procesie produkcji środków do dezynfekcji rąk, a także powierzchni. Wyprodukowane środki dostarczane były do komend powiatowych i miejskich oraz innych służb i instytucji (Szymczak, 2020, s. 26).

Od samego początku pandemii funkcjonariusze Straży Pożarnej z różnych jednostek ratowniczo-gaśniczych wyjeżdżali nie tylko do zwyczajowych interwencji, ale także do działań wykraczających poza standardowe działania, ściśle powiązanych z nadzwyczajną sytuacją w Polsce. W tym kontekście komunikat wydany w pierwszych dniach pandemii, określający zakres prowadzenia działań, przy jednoczesnym zabezpieczeniu samych funkcjonariuszy Straży Pożarnej, wydaje się jak najbardziej adekwatnym, podjętym w odpowiednim czasie zaleceniem.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 31 sierpnia 2021 roku w sprawie szczegółowych warunków bezpieczeństwa i higieny służby strażaków Państwowej Straży Pożarnej było kolejnym aktem prawnym, który w oparciu o Ustawę z dnia 24 sierpnia 1991 roku o Państwowej Straży Pożarnej określił szczegółowe warunki bezpieczeństwa i higieny służby strażaków⁸. Celem rozporządzenia było przede wszystkim dostosowanie się do zmian w przepisach prawnych oraz organizacyjnych, wynikających z funkcjonowania Państwowej Straży Pożarnej w okresie pandemii COVID-19. Ponadto – zapewnienie odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa i higieny służby, biorąc pod uwagę nowe zagrożenia wynikające z postępu cywilizacyjnego, zarówno dla ludzi, mienia, jak

⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 sierpnia 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków bezpieczeństwa i higieny służby strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. 2021, poz. 1681).

i środowiska naturalnego. Wymagania, które zostały ujęte w rozporządzeniu, są adekwatne do tych zagrożeń. Postęp cywilizacyjny ma wpływ na wzrost liczby zadań, z jakimi muszą zmierzyć się funkcjonariusze Straży Pożarnej podczas akcji ratowniczych. Nowe rozporządzenie dotyczące Państwowej Straży Pożarnej wprowadza szereg zmian w stosunku do poprzedniego, obowiązującego od 2008 roku⁹. Jednym z najważniejszych elementów nowego rozporządzenia jest obowiązek wykonywania przez funkcjonariuszy Straży Pożarnej wszystkich czynności ratowniczych oraz ćwiczeń w pełnej odzieży specjalnej, obejmującej spodnie, kurtkę, hełm, rękawice i buty. Celem wprowadzenia tego wymogu jest podniesienie poziomu ochrony funkcjonariuszy podczas wykonywania zadań. Dodatkowo nowe rozporządzenie kładzie nacisk na aspekty bezpieczeństwa zdrowotnego, w szczególności na minimalizowanie skutków ekspozycji na rakotwórcze substancje. Warto zauważyć, że rozporządzenie jest jednym z tych aktów prawnych, które w trakcie panującej na świecie pandemii koronawirusa zaczęły kłaść nacisk na priorytetowe aspekty, jakimi są ochrona życia i zdrowia, a także bezpieczeństwo funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej.

Aktem prawnym, na który należy zwrócić uwagę, a który bezpośrednio związany był z działaniem Państwowej Straży Pożarnej, jest Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022–2025”, o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby w latach 2022–2025” oraz o zmianie ustawy o Policji i niektórych innych ustaw.

Dla niniejszego opracowania najważniejsze są skutki prawne wynikające z Rozdziału 1 ustawy. Przede wszystkim program modernizacji został oparty na dwóch kluczowych segmentach działalności: części rzeczowej oraz kapitale ludzkim. Co z tego wynika, program miał nie tylko dotyczyć inwestycji budowlanych, zakupu odpowiedniego wyposażenia (np. transportowego, informatyki i łączności, wyposażenia osobistego i ochronnego), ale zapewniał zwiększenie wynagrodzeń funkcjonariuszy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej. Na okres 2022–2025 dla Państwowej Straży Pożarnej został przewidziany budżet w wysokości 1 947 886 złotych (był to drugi największy budżet zaraz po budżecie przeznaczonym dla Policji, który opiewał niemal na trzykrotność budżetu dla Państwowej Straży Pożarnej). W przypadku podziału środków, które zostały przeznaczone na realizację programu, należy zauważyć, że najwięcej pieniędzy przekazano na inwestycje budowlane (800 012 złotych), na drugim miejscu znalazło się wzmocnienie motywacyjnego systemu uposażeń funkcjonariuszy

⁹ Por. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 16 września 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków bezpieczeństwa i higieny służby strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. 2008, nr 180, poz. 1115) – uchylony.

(704 353 złotych), a dalej wzmocnienie formacji o dodatkowe etaty dla nowych funkcjonariuszy (167 755 złotych)¹⁰.

Program modernizacji miał na celu nie tylko rozbudowę samej infrastruktury, o czym wspomniano powyżej, czy modernizację wyposażenia, ale także miał wpływać na zwiększenie motywacji funkcjonariuszy przez wzrost miesięcznego uposażenia, zwiększenie liczby etatów, wyposażenie osobiste i ochronne, co bezsprzecznie przekłada się na zmiany w zakresie podejścia do kapitału ludzkiego. Niewątpliwie na takie podejście ustawodawców miał wpływ fakt, jak ogromnym zaangażowaniem wykazywali się funkcjonariusze Straży Pożarnej od początku epidemii, a dalej pandemii, jak ciężka była to praca i jak bardzo narażała ich na utratę życia i zdrowia.

Wpływ wprowadzonych regulacji na wypadkowość strażaków

Nie sposób nie zgodzić się ze stwierdzeniem (tym bardziej popartym badaniami), że funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej bardziej są narażeni na wystąpienie wypadku przy pracy z uwagi na samą jej specyfikę, a także obszerny wachlarz zagrożeń, niż inne grupy zawodowe (Pawlak, Gotlib, Gałązkowski, 2016, s. 1–9). Mając na uwadze, że do zadań, obowiązków zawodowych strażaków należy m.in.:

- wykonywanie czynności i działań ratowniczych przy wykorzystaniu metod ratowania ludzi, zwierząt, mienia i środowiska, z uwzględnieniem specyfiki zdarzenia (pożar, katastrofa budowlana, wypadki komunikacyjne, zagrożenia, które są spowodowane materiałami niebezpiecznymi);
- ewakuacja ludzi, zwierząt i mienia z zagrożonego terenu lub obiektu, a także udzielenie pierwszej pomocy przedlekarskiej osobom poszkodowanym (Pałęga, Rydz, 2018, s. 611),

a ponadto, uwzględniając system zmianowy, obejmujący 24 godziny służby, należy mieć świadomość tego, jak wymagająca i często obciążająca fizycznie i psychicznie jest to praca.

Już przed wystąpieniem pandemii COVID-19 środowisko pracy funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej określone było mianem zróżnicowanego, co uzależnione było od miejsca, jak i rodzaju samego zdarzenia, w którym biorą oni udział. Takim miejscem bowiem mogą być nie tylko budynki, ale też przestrzenie otwarte, mogą to być mniejsze obszary lub wręcz przeciwnie – większe. Działania ratownicze prowadzone są na ziemi, w powietrzu, pod ziemią, na wodzie, pod wodą itd. Nie należy także zapominać o zmiennych warunkach atmosferycznych, do których zalicza się nie tylko mróz czy upał, ale też ekstremalne opady deszczu, wyładowania atmosferyczne

10 Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022–2025”, o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2022–2025 oraz o zmianie ustawy o Policji i niektórych innych ustaw” (Dz. U. 2021, poz. 2448).

i inne. Międzynarodowa Karta Charakterystyki Zagrożeń Zawodowych wskazuje, że w środowisku pracy strażaka może występować pięć grup czynników sprzyjających zagrożeniom (a dalej idąc: wypadkowości). Są to:

- czynniki mogące powodować wypadki (takie jak: niskie stężenie tlenu, spadające elementy konstrukcji, prąd elektryczny, substancje chemiczne powstające podczas pożaru, praca na wysokości i in.);
- czynniki fizyczne (nadmierny hałas podczas akcji gaśniczych, wysoka temperatura panująca podczas pożaru, czy niska temperatura podczas akcji gaśniczych w okresie zimowym);
- czynniki chemiczne i pyły (niedobór tlenu oraz obecność tlenu węgla i innych produktów spalania w powietrzu, związki chemiczne występujące podczas katastrof chemicznych, środki pianotwórcze i inne materiały);
- czynniki biologiczne (powodujące choroby zakaźne, źródłem których mogą być ratowane osoby lub zwierzęta);
- czynniki ergonomiczne, psychospołeczne oraz związane z organizacją pracy (jak odpowiedzialność za bezpieczeństwo, zdrowie i życie innych osób oraz współpracowników, świadomość zagrożenia własnego życia i zdrowia, stres pourazowy i in.) (Pałęga, Rydz, 2018, s. 613–614).

Jak wynika z powyższych, pracę funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej należy ocenić jako niebezpieczną, a ryzyko wystąpienia wypadku jako wysokie. Przytoczone dane, chociaż obejmują czynniki biologiczne, dotyczą sytuacji dość ogólnych i choć na przestrzeni ostatnich dwóch dekad w Polsce pojawiały się przypadki zachorowań na SARS, ptasią grypę czy świńską grypę, nie można tego (liczbowo i jakościowo) porównywać z wybuchem pandemii COVID-19. Należy zatem podkreślić, jak dużym dodatkowym obciążeniem dla pracy funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej, oprócz wszystkich innych wymienianych czynników, było pojawienie się pandemii koronawirusa.

Analizę stanu bezpieczeństwa pracy strażaka przeprowadza się w oparciu o precyzyjne wytyczne, m.in. określając warunki techniczne użytkowanych obiektów, liczbę wypadków funkcjonariuszy podczas służby, rodzaj tych wypadków, podział na wypadki indywidualne i zbiorowe, to czy były śmiertelne, ciężkie czy lekkie, przyczyny wypadków, następstwa wypadków¹¹.

Corocznie Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej przygotowuje raporty (w postaci biuletynów) dotyczące m.in. stanu wypadkowości w Państwowej Straży Pożarnej i ochotniczej straży pożarnej. W związku z tym, że jednym z elementów niniejszego materiału było określenie, czy wprowadzenie w trakcie trwania pandemii rozwiązań, regulacji prawnych miało wpływ na stan wypadkowości

11 Wzór Analizy stanu bezpieczeństwa i higieny pracy/służby w jednostkach organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej za rok 2020.

wśród funkcjonariuszy Straży Pożarnej, najbardziej zasadne byłoby odniesienie się do opublikowanych raportów za lata 2020 i 2021.

Jak wynika z treści raportu, w 2021 roku funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej brali udział łącznie w 579 715 akcjach, co przekłada się na spadek liczby działań ratowniczych o 0,61%, przy jednoczesnym spadku o 2,38% liczby ratowników, którzy uczestniczyli w działaniach ratowniczych. Co jednak istotne, w porównaniu z rokiem 2020 zwiększyła się o 5,32% liczba wypadków podczas akcji, a o 5,19% – liczba poszkodowanych w nich strażaków. W 2021 roku miało miejsce 1327 wypadków, a strażaków, którzy zostali w nich poszkodowani, było 1325; oraz 15 pracowników cywilnych. Liczba wypadków indywidualnych w 2020 roku była większa o 190, natomiast wypadków zbiorowych zmniejszyła się o 2 (wyniosła 7). W przeważającej liczbie do wypadków zbiorowych dochodziło podczas jazdy alarmowej samochodem pożarniczym do miejsca zdarzenia, znacznie mniej przypadków dotyczyło prowadzonych działań ratowniczo-gaśniczych oraz podczas wyjazdu służbowego. W 2020 roku doszło do 1327 wypadków funkcjonariuszy, co oznacza wzrost ich liczby w stosunku do roku poprzedniego. W pierwszym roku trwania pandemii obrażeń doznało 1157 funkcjonariuszy oraz pracowników cywilnych Państwowej Straży Pożarnej, a w drugim 1327. Oznacza to więc wzrost liczby wypadków, zważając jednak na fakt, że w 2019 roku wypadków w sumie było 1698, a w poprzednich latach znacząco więcej – warto zauważyć, że pandemia odwróciła trend spadkowy wypadków w Państwowej Straży Pożarnej. Najwięcej wypadków miało miejsce w dużych województwach, co rzecz jasna powiązane było ściśle z większą liczbą interwencji, a także ratowników, którzy byli w nie zaangażowani. Podobnie jak w poprzednim roku, w 2021 odnotowano, że do wypadków podczas służby dochodziło przede wszystkim podczas: zajęć sportowych (36,97%), akcji ratowniczej (30,18%) – w obu przypadkach nastąpił spadek o analogicznie 30,03% i 5,32% w stosunku do roku poprzedniego. Co jednak warto zasygnalizować, podczas pełnienia tzw. innej służby w roku 2020 odnotowano wzrost wypadków o 52 zdarzenia, co przekłada się na 17,14% więcej wypadków w stosunku do roku 2019. Ten sam trend należy zauważyć w roku 2021 – w stosunku do roku 2020 nastąpił wzrost o 30 zdarzeń, czyli 17,14%. Raport nie precyzuje, niestety, co oznacza „inna służba”, dlatego nie sposób zidentyfikować zagrożenia i z całą pewnością określić, czy „inna służba” miała związek z kontaktem z osobami poszkodowanymi chorymi na COVID-19. Jeśli chodzi o same przyczyny wypadków, prym wiodły nieprawidłowe zachowania, nieostrożność i nieuwaga własna lub osób trzecich. Takich zdarzeń było aż 54,19%, przy czym w stosunku do 2019 roku nastąpił spadek o 39,32%. Na drugim miejscu wymienia się trudne, nierówne, śliskie

przejście i podłoże – 22,46%; i tutaj nastąpił spadek w stosunku do poprzedniego roku o 42,86%. Odnotowano jednakże wzrost o 2,29% (w porównaniu do 2019 roku), jeśli chodzi o nagłe przypadki medyczne i inne przyczyny (w tym np. zawał mięśnia sercowego, udar mózgu, omdlenie, przeciążenia układu mięśniowo-szkieletowego, w tym skręcenia, naderwania, zerwania, wypadki komunikacyjne w drodze do i z pracy)^{12, 13}. Co znamienne, żaden z biuletynów Informacyjnych Państwowej Straży Pożarnej nie wyróżnia zakażeń COVID-19 jako osobnej pozycji w statystykach.

Porównując liczby zdarzeń z lat 2019–2021, zauważalny jest ich wzrost kolejno z 512 514 w 2019 roku, 583 253 w 2020 aż do 579 715 w roku 2021. Zauważalny jest znaczący wzrost liczby interwencji w latach, kiedy pojawiła się epidemia SARS-CoV2. Przed 2019 rokiem tendencja w liczbie zdarzeń wymagających interwencji jednostek ochrony przeciwpożarowej była mniej więcej stała. Liczba zdarzeń w latach przedpandemicznych opiewała na około 500 000. Znaczący ich wzrost (o około 13%) nastąpił dopiero po wybuchu pandemii.

Podsumowanie

Funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej narażeni są na zwiększoną wypadkowość ze względu na zróżnicowane i niestałe środowisko, w którym pracują. Pandemia COVID-19 stała się dodatkowym elementem, mogącym mieć niemały wpływ na utrudnienia w pełnieniu ustawowych zadań i obowiązków. Narzucenie w drodze rozporządzeń, wytycznych czy nowelizacji ustaw z zakresu działania Państwowej Straży Pożarnej, wiązało się nie tylko z koniecznością dostosowania do nowej sytuacji (konieczność noszenia ochronnych gogli, masek czy rękawiczek nitylowych), ale przede wszystkim zwiększenia bezpieczeństwa pracy strażaków.

Bazując na dostępnych danych, dokonując też ich zestawienia w porównaniu do lat poprzednich, można przyjąć, że instrumentarium prawne okazało się skuteczne, ponieważ liczba wypadków, w których poszkodowanymi byli strażacy, była nie tylko niższa w stosunku do roku bezpośrednio poprzedzającego pandemię, czyli 2019, ale także najniższa na przestrzeni lat 2015–2019, pomimo znacznie większej liczby akcji ratowniczych i liczby strażaków biorących w nich udział.

W ramach przygotowywania materiału postawiono trzy zasadnicze pytania: czy Państwowa Straż Pożarna realizuje zadania w obrębie systemu ochrony ludności, czy realizacja tych zadań odbiegała czymś w stosunku do sytuacji przed-covidowej i czy wprowadzone w dobie pandemii COVID-19 regulacje prawne

12 Biuletyn Informacyjny Państwowej Straży Pożarnej za rok 2020, Warszawa 2021, s. 248–259.

13 Biuletyn Informacyjny Państwowej Straży Pożarnej za rok 2021, Warszawa 2022, s. 252–263.

miały wpływ na wypadkowość wśród strażaków. Na pierwsze pytanie należy odpowiedzieć zdecydowanie twierdząco. Drugiemu zaprzeczyć. W przypadku trzeciego pytania trudno z całą pewnością stwierdzić, że to właśnie wprowadzone regulacje, a co za tym idzie wprowadzone usprawnienia w obsługiwaniu zdarzeń związanych z COVID-19 miały wpływ na spadek liczby wypadków wśród strażaków, ale z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że tak właśnie było. Można to wywnioskować, porównując liczbę zdarzeń w latach poprzedzających pandemię COVID-19 oraz procentowy wzrost liczby wypadków wśród strażaków. Wzrost liczby wypadków jest niższy od wzrostu liczby zdarzeń. Na podstawie niniejszych danych można domniemywać, że wprowadzone regulacje ograniczały wypadkowość strażaków.

Bibliografia

- Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 2013.
- Biuletyn Informacyjny Państwowej Straży Pożarnej za rok 2020, 2021.
- Biuletyn Informacyjny Państwowej Straży Pożarnej za rok 2021, 2022.
- Bugaj, G. (2021). Przygotowanie PSP do działań w sytuacji zagrożenia niebezpiecznym czynnikiem biologicznym w kontekście pandemii COVID-19. *Zeszyty Naukowe SGSP*, 2(80).
- Izdebski, H. (2022). *Projekt ustawy o ochronie ludności oraz o stanie klęski żywiołowej – uporządkowanie stanu prawnego czy kontynuacja zmiany ustroju bez zmiany Konstytucji*. Fundacja Batorego,
- NIK (2019). *Informacja o wynikach kontroli. Ochrona ludności w ramach zarządzania kryzysowego i obrony cywilnej*. Najwyższa Izba Kontroli. data publikacji 21.01.2019.
- Pałęga, M., Rydz, D. (2018). Identyfikacja zagrożeń i analiza poziomu wypadkowości na stanowisku pracy strażaka. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, t. VI.
- Pawlak, A., Gotlib, J., Gałązkowski, R. (2016). The analysis outlining the occurrence and consequences of accidents in the work environment of the firefighters employed by the state fire service in Poland in 2008–2013. *Medycyna Pracy*, 67 (1).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 sierpnia 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków bezpieczeństwa i higieny służby strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. 2021, poz. 1681).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 16 września 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków bezpieczeństwa i higieny służby strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. 2008, nr 180, poz. 1115).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz. U. 2020, poz. 491).
- Szymczak, M. (2020). Straż Pożarna w obliczu stanu epidemii. *W Akcji*, nr 2.

-
- Trocha, J. (2020). *Propedeutyka ochrony ludności w Polsce: problemy, możliwości, perspektywy*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022–2025”, o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2022–2025 oraz o zmianie ustawy o Policji i niektórych innych ustaw” (Dz. U. 2021, poz. 2448).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. 1991, nr 88, poz. 400).
- Ustawa z dnia 2019 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej. Projekt z dnia 2 lipca 2019 r.
- Wytyczne dla OSP w związku z COVID-19 z dnia 13 marca 2020 r.
- Wzór Analizy stanu bezpieczeństwa i higieny pracy/służby w jednostkach organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej za rok 2020.
- Zieliński, K. (2017). *Ochrona ludności. Zarządzanie kryzysowe*. Wydawnictwo Difin.

Problemy motywowania pracowników według Mary Parker Follett

Streszczenie: Mary Parker Follett wniosła znaczący wkład w zarządzanie zmianą w organizacjach. Podkreślała problematykę motywowania pracowników i brak stosowania do nich indywidualnego podejścia. Artykuł ma na celu przybliżenie teorii i systemów motywacyjnych z perspektywy integralnej transformacji według Follett. W tym celu przeprowadzono i przedstawiono wyniki badań zrealizowanych wśród doradców w branży ubezpieczeniowej z różnych firm doradczych. Wykorzystano również metodę *case study*, przedstawiając system motywacyjny oparty tylko na motywacji zewnętrznej, podkreślając jego negatywne konsekwencje dla pracowników, firmy i klientów. Wnioski wyciągnięte z badania pozwalają stwierdzić, że koncepcja Follett jest nadal aktualna.

Słowa kluczowe: systemy motywacyjne, motywacja zewnętrzna, teoria integralna, motywacja wewnętrzna

Problems of motivating employees according to Mary Parker Follett

Abstract: Mary Parker Follett made a significant contribution to change management in organisations. She highlighted the problems and lack of understanding of the individual approach to addressing and motivating employees' needs. This article aims to introduce motivation theories and systems from an integral transformation perspective according to Follett. To this end, the results of a survey of advisors in the insurance industry from different consulting firms are presented. A case study method was also used presenting a motivation system based only on extrinsic motivation highlighting the negative consequences for employees, the company, and clients. The conclusions drawn from the survey allow us to conclude that Follett's concept is still valid.

Keywords: motivation systems, carrot-and-stick archetype, extrinsic motivation, integral theory, intrinsic motivation

Wprowadzenie

W dzisiejszych czasach wiele firm doradczych w branży ubezpieczeniowej boryka się z utrzymaniem wysokiej efektywności pracy swoich doradców. Chcąc pobudzić pracowników do większej motywacji, korzystają z różnych metod motywacyjnych (Pideritt, 2000, s. 56–65). Tempo ewolucji rozwoju organizacji w kontekście wartości, postrzegania wolności, światopoglądów, etyki, złożoności procesu motywacji (Laloux, 2015, s. 392) jest coraz bardziej dynamiczne. Zachęca to do zastanowienia się, czy firmy doradcze będą skłonne do zmian i adaptacji nowych idei, czy będą nadal tkwić w swoich dotychczasowych sposobach motywowania. Człowiek jest najbardziej efektywny wtedy, kiedy może podejmować własne decyzje, w oparciu o własny system wartości, realizując własne potrzeby, angażując się we wspólny cel firmy (Blikle, 2022, s. 2018). Follett (1924, s. 71–72) nawiązuje do zmiany, poruszając kwestie integralności, Wilber (2000, s. 5)) proponuje spojrzeć z czterech perspektyw. Laloux (2015, s. 392) pokazuje związki rozwoju i zachęca do transformacji.

Jak zauważyła Follett (1941), można, a wręcz trzeba łączyć naukę psychologii, filozofii i różnych dyscyplin naukowych z zarządzaniem i z doświadczeniem. Firmy w branży finansowej wymagają przeglądu procesów w celu usunięcia starych technik motywacyjnych i zastąpienia ich innowacyjnymi propozycjami. Stąd należy zidentyfikować czynniki wpływające na motywację wewnętrzną pracowników i w oparciu o to budować nowy system motywacyjny. Taki system będzie możliwy, gdy organizacja będzie miała silną kulturę organizacyjną, wspierającą innowacyjność i indywidualność każdego pracownika. dlatego też przygotowano dwa pytania badawcze:

Jakie elementy budują system motywacji pracowników w firmach z branży finansowej? oraz

W jaki sposób firmy doradztwa finansowego wykorzystują teorię integralnej transformacji Follett?

Artykuł składa się z trzech części.

Na początku przybliżono koncepcję M.P. Follett, podkreślając problemy z dotychczasowymi systemami motywacyjnymi i brakiem wystarczającego indywidualnego podejścia do potrzeb pracowników. W drugiej części przedstawiono założenia systemów motywacyjnych i problemy z tym związane. W ostatniej części została zaprezentowana metodyka badania, a po niej zostały przedstawione wyniki badania i wnioski.

Koncepcja Mary Parker Follett

Mary Parker Follett (1868–1933) była myślicielką i filozofką, czerpiącą swoją wiedzę z różnych dziedzin nauki. Jej wizja oparta była na wiedzy empirycznej: bazowała na obserwacji i analizie rzeczywistych sytuacji w organizacjach, które badała

(Raadschelders, 2016, s. 398–401). Opracowanie własnej koncepcji zarządzania było dla Follett koniecznością. Krytykowała i odrzucała dominujące wówczas w środowiskach menedżerskich arbitralne rozkazodawstwo, zwane tayloryzmem. Negowała przedmiotowe podejście do pracowników. Jej przemyślenia są równie istotne we współczesnych czasach, zwracając uwagę na współpracę i partnerstwo. Podejście interdyscyplinarne Follett każe spojrzeć na jej dorobek naukowy z szerszej perspektywy.

Follett postrzegała władzę jako klucz do wywoływania pewnych pozytywnych zdarzeń i zarazem skłaniania do zmian wśród pracowników. Będzie to możliwe tylko wtedy, gdy nie są one sprzeczne z naturą pracowników (Księski, Gogłoz, 2013). Jej koncepcja skłania do spojrzenia na motywację jako system złożony, na który oddziałują różne czynniki. Należą do nich: umiejętności, potrzeby, oczekiwania społeczne, wartości i kultura organizacyjna.

Follett uważała, że pracownik będący w zespole powinien być autorytetem także dla samego siebie. To rodzaj „władzy osobistej”, definiowanej jako współdzielenie odpowiedzialności na wszystkich szczeblach hierarchii, w kontekście różnych zadań organizacyjnych. Władza formalna, to jest władza nad innymi, rodzi poważne konsekwencje, gdyż doradcy tracą motywację i nie mogą realizować swoich marzeń.

Jednostronne rozkazodawstwo ogranicza indywidualną motywację, wiarę we własne możliwości, zniechęca do dalszego rozwoju i negatywnie wpływa na samoocenę doradcy. Opracowanie metody motywacji, wsłuchując się w potrzeby doradców, jest konieczne do osiągnięcia sukcesu w firmie. Wspólna odpowiedzialność i jednocześnie realizowanie własnych celów oraz celów organizacji skutkuje ogólną efektywnością. Menedżer według Follett powinien być tylko koordynatorem wspólnych wysiłków zespołu. Cały zespół winien współpracować, współdecydować i partycypować w dążeniu do wspólnych celów (Księski, Gogłoz, 2013).

Systemy motywacyjne złożone z procesów wywołujących określone impulsy

Istnieją różne systemy motywacyjne w branży finansowej które przedstawiono poniżej. Następnie podkreślając ich szkodliwość, można wskazać alternatywne wyjścia.

Najczęściej stosowane systemy motywacyjne to (Torrington, Hall & Taylor, 2008):

- prowizyjny – zarobki są zależne od sprzedaży;
- premiiowy – doradca otrzymuje premię, gdy osiągnie określony pułap sprzedażowy;

- nagród – wyjazdów integracyjnych, voucherów, pieniędzy;
- sponsorowany program szkoleniowy – wstęp na konferencje, opłacenie określonego kursu;
- awans – w oparciu o wypracowanie określonych wyników sprzedażowych.

D. Goleman w książce *Inteligencja emocjonalna w praktyce* (Goleman, 1998, s. 154–155) wskazuje, że najbardziej motywujące dla pracownika są nie systemy motywacyjne panujące w firmie, lecz wykonanie obowiązków służbowych z wykorzystaniem swoich umiejętności, co daje mu satysfakcję i zadowolenie z siebie. Pojawiające się zaś nowe wyzwania są bodźcem do uruchomienia się motywacji wewnętrznej.

Motywacja wewnętrzna jest odpowiedzialna za rozwój, efektywność i skuteczność w firmie, o czym menedżerowie zapominają. Doradca, który pracuje z pasją, oddając się w pełni swojej pracy, będzie zadowolony i będzie zarażał swoim dobrym nastrojem innych. Gdy zostanie zastosowana jakakolwiek forma przymusu, w postaci np. bezzasadnego wykonania planu sprzedażowego, pracownik odczuje demotywację. Przyjemność pracy z klientami wiąże się z jego pasją, która jest wektorem do rozwoju. Doradca nie sprzedaje namacalnego produktu, tylko wizję, „sprzedaje siebie”, a zatem motywacja wewnętrzna jest nieodzowna.

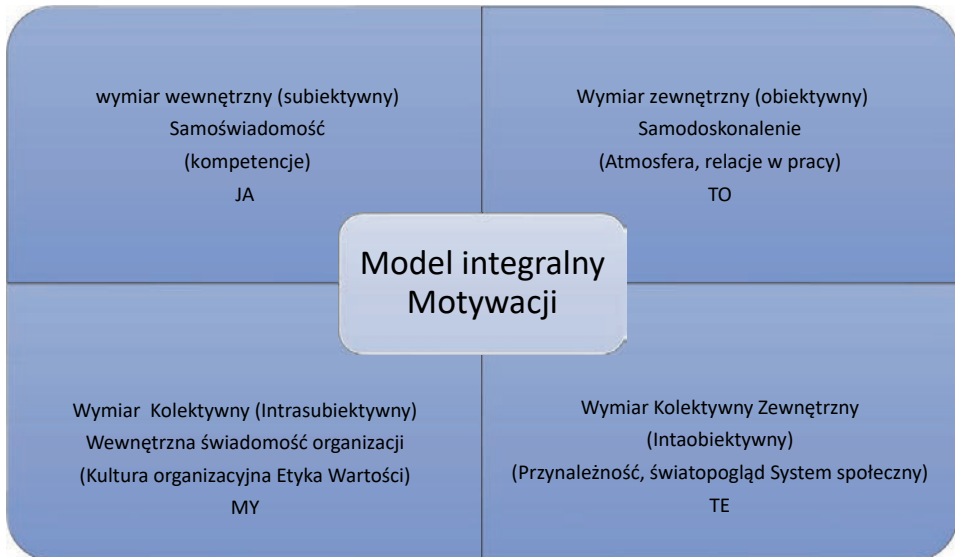
Szkodliwość systemów motywacyjnych niesie także pewne niebezpieczeństwo. Doradca pracujący pod presją i przymusem, chcąc zrealizować cel firmy, nie jego własny, może działać nieuczciwie, co w efekcie może mieć fatalne skutki dla całej firmy.

Większość firm ubezpieczeniowych stosuje system prowizyjny, uważając, że jest to jeden z najlepszych motywatorów. Sukces zależy od wysiłku i zaangażowania doradcy. Sprzedając wizję bezpieczeństwa, doradca osiąga zamierzony cel, jego klient otrzymuje ochronę oraz jest dobrze obsłużony, firma się rozwija/realizując swoje cele. Kierując się tylko prowizją lub narzuconym planem sprzedażowym, może doprowadzić do nieuczciwych działań, złych praktyk, niszcząc tym samym reputację zawodu i relacje z klientem.

Model integralności motywacji doradców

Teoria integralna, inaczej nazywana AQAL (*All Quadrants All Levels*), jest podejściem interdyscyplinarnym, określanym jako model rzeczywistości (Wilber, 1997, s. 71–92). Podzielona jest na cztery ćwiartki, określane mianem spojrzenia z czterech perspektyw. Ten model może być stosowany we wszystkich dziedzinach naukowych i dziedzinach życia, ponieważ pozwala zintegrować różne perspektywy. Pozwala także na lepsze zrozumienie rzeczywistości, która nas otacza. Każdy wymiar rządzi się swoimi prawami, ma swoją logikę, jednocześnie wzajemnie na siebie wpływają i są zależne od siebie.

Rysunek 1. Motywacja w odniesieniu do teorii integralnej



Źródło: opracowanie własne na podstawie Wilber, 2006, s. 86–92.

Pierwsza perspektywa, o wymiarze subiektywnym, odnosi się do doświadczania, poznania siebie, wewnętrznych emocji, myśli i zachowań. Ten moduł jest bardzo istotny z punktu widzenia motywacji, ponieważ posiadane umiejętności i samoświadomość wpływają pozytywnie na motywację wewnętrzną.

Druga perspektywa, o wymiarze obiektywnym, dotyczy spojrzenia na zewnętrzne czynniki, które wywołują określone zachowania. Odnosi się do zewnętrznego zrozumienia neurobiologii naszego mózgu na wewnątrz potrzeby i procesy motywacji. W dążeniu do doskonałości ważna jest świadomość zachodzących procesów w podążaniu za samorozwojem. Poprzez zrozumienie pierwszej ćwiartki i poznając czynniki wywołujące silną motywację, można świadomie wpłynąć na skuteczność i efektywność doradcy.

Trzecia ćwiartka, o wymiarze kolektywnym (intersubiektywnym), zbiorowym, dotyczy całej organizacji. Z perspektywy „My jako całość” ważną rolę odgrywają wartości: etyka i kultura organizacyjna, w jakiej doradca funkcjonuje. To wszystko wpływa na motywację wewnętrzną. Ten obszar jest odpowiedzialny za relacje międzyludzkie, współpracę, współdecydowanie.

Czwarta ćwiartka, o wymiarze kolektywnym (Intrarobiektywnym), czyli zbiorowym, odnosi się do norm społecznych i struktur funkcjonujących w danej organizacji. Związana jest z rolą, jaką pełni pracownik w danej społeczności. Niezwykle ważne jest, aby procesy obowiązujące w danej organizacji umożliwiały

utożsamianie się doradcy z organizacją. Każdy człowiek powinien mieć spełnione poczucie przynależności oraz świadomość, jaką rolę pełni w danej organizacji.

Wszystkie cztery ćwiartki pozwalają w sposób kompleksowy opisać otoczenie doradcy, uwzględniając zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne czynniki wpływające na zachowania i motywacje w różnych sytuacjach życiowych. Według Wilbera każda perspektywa jest ważna, gdyż pozwala na opracowanie skutecznej strategii motywacji w branży ubezpieczeniowej.

Metodyka badań własnych

Celem przeprowadzonego badania było zdefiniowanie, jakie elementy budują system motywacji w branży finansowej – z określeniem, w jaki sposób firmy wykorzystują teorię integralnej transformacji Follett. W badaniu wzięło udział 26 respondentów z całej Polski pracujących w różnych firmach ubezpieczeniowych, oraz doradców pracujących w firmach brokerskich w Wielkiej Brytanii, gdzie są stosowane różne systemy motywacyjne. W badaniu uczestniczyło 21 kobiet i 5 mężczyzn, 14 to doradcy mieszkający w Wielkiej Brytanii, a 12 mieszkający w Polsce. Narzędziem wykorzystanym w badaniu był kwestionariusz ankietowy, obejmujący 21 pytań odnoszących się do systemów motywacyjnych i ich wpływu na ich skuteczność. Doradcy zapytani, czy system motywacji spełnia ich oczekiwania, odpowiedzieli: „częściowo” (11), „tak” (10) oraz „nie” (6).

Tabela 1. Pozapłacowe czynniki motywacyjne

Atmosfera w pracy	Możliwość rozwoju	Relacje ze współpracownikami	Szacunek przełożonego	Awans	Twój menedżer	Wyjazd integracyjny
21	22	17	15	10	5	5

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Elementy systemu motywacyjnego

Premia	Ranking	Uznanie	Awans	Bonus	Konkurs	Szkolenia
18	8	12	12	9		10

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu przeprowadzonym wśród doradców finansowych, którzy pracują w Wielkiej Brytanii i w Polsce, skupiono się na elementach budujących systemy motywacyjne i na tym, w jaki sposób firmy mogą wykorzystać teorię integralnej

transformacji Follett¹. Wyniki badań wykazały, że zastosowane systemy motywacyjne oparte są głównie na motywacji zewnętrznej. Tylko 10 badanych stwierdziło, że system motywacji całkowicie spełnia ich oczekiwania, natomiast 6 odpowiedziało, że istniejący w ich firmach system nie spełnia w ogóle ich oczekiwań.

Mimo że premia ma duży wpływ na motywację, to z badań wynika, że doradcy są także motywowani przez inne czynniki, w tym także pozapłacowe, takie jak możliwość rozwoju, dobre relacje, uznanie, atmosfera w pracy i awans. Wszystkie te czynniki składają się na motywację wewnętrzną, która także wydaje się skuteczna. W związku z tym firmy, które chcą zwiększyć efektywność swoich doradców, powinny skoncentrować się na innych aspektach motywacji, łącząc elementy motywacji wewnętrznej i zewnętrznej, wykorzystując teorię integralnej transformacji Mary Parker Follett, tworząc nowe, kompleksowe systemy motywacyjne.

Podsumowanie

W artykule pokazano, że systemy motywacyjne zastosowane w firmach z branży ubezpieczeniowej nie są skuteczne i nie mają korzystnego wpływu na motywację doradców. Już Follett zwracała szczególną uwagę na konieczność zaspokajania potrzeb pracowników właśnie poprzez stworzenie odpowiednich warunków, takich jak atmosfera w pracy czy dobre relacje ze współpracownikami. W przedstawionym badaniu również były one stawiane najwyżej w hierarchii, poza płacowym systemem motywacyjnym. Motywacja wśród doradców jest uzależniona od wewnętrznej komunikacji, atmosfery i woli współpracy, a to z kolei wpływało na zaangażowanie i motywację poszczególnych członków zespołu. Należy pamiętać, że budowanie skutecznie działających zespołów to niekończący się proces².

Potwierdza to, że filozofia Follett dotycząca integralności systemów motywacyjnych, czyli łączenia różnych dyscyplin naukowych z zarządzaniem i praktyką, jest nadal aktualna. Motywacja nie może być narzucana przez system, lecz musi wynikać z chęci doradców do osiągnięcia lepszych wyników, co potwierdziły wyniki przedstawionych badań. Follett wierzyła, że motywacja jest silnie powiązana z demokratycznym podejściem do zarządzania. Według niej, gdy doradca może współdecydować, podejmować własne decyzje i jest traktowany jako równorzędny partner biznesowy, jest bardziej zmotywowany do pracy. Integralna transformacja systemów motywacyjnych przynosi nowe spojrzenie na motywację, wymaga dalszej dyskusji i badań. Jednakże można stwierdzić, że podejście integralne wnosi ważną perspektywę na motywację w organizacjach. Warto zwrócić szczególną

1 Mary Parker Follett's Contribution to Management Thought: *An Overview*. *Journal of Management History*, 19(4), 548-564. doi:10.1108/JMH-02-2013-0040

2 Bugaj J. *Współpraca w zespołach projektowych – analiza przypadku*. edukacja.fundacja.edu.pl.

uwagę na szybkość zmian, które zachodzą we współczesnych czasach i umiejętnie się do nich dostosować. Wymaga to pewnej refleksji i innowacyjności.

Bibliografia

- Armstrong, M. (2001). *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Oficyna Ekonomiczna w Krakowie.
- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Wydawnictwo Zysk i Ska.
- Borkowska, S. (1985). *Systemy motywowania w przedsiębiorstwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borkowska, S. (2006). Motywowanie i motywacje [w:] H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Blikle, A.J. (2022). *Doktryna Jakości*. Onepress.
- Bugaj, J. *Współpraca w zespołach projektowych – analiza przypadku*. edukacja.fundacja.edu.pl.
- Bugaj, J. (2003). Zarządzanie relacjami z klientem. *Organizacja i Kierowanie*, nr 3, s. 101–116.
- Edwards, M. (2010). *Of elephants and butterflies: An integral metatheory for organizational transformation Integral Theory In Action: Applied, Theoretical, and Constructive Perspectives On the AQAL Model*, s. 385–412.
- Follett, M.P. (1918). *The New State: Group Organization the Solution of Popular Government*. Longmans, Green & Company.
- Follett, M.P. (1924). *Creative Experience* [In:] E.A. Filene (Ed.), *The Philosophy of Business*. Harper & Brothers.
- Follett, M.P. (2003). *Dynamic Administration*. Harper & Brothers.
- Fox, E.M. (1968). Mary Parker Follett: 1968 The Enduring Contribution. *Public Administration Review*, 28(6), s. 520–529.
- Ghoshal, S. (2005). Bad management theories are destroying good management practices. *Academy of Management Learning & Education*, 4(1), s. 75–91.
- Ghoshal, S. (2012). Bad management Theories Are Destroying Good Management Practices. *Academy of Management Learning & Education*, 4(1), s. 75–91. DOI: 10.5465/AMLE.2005.16132558.
- Gieselmann, S., & Ruff, W.G. (2016). *Pursuing a vision on which there is disagreement. Quandaries of the small-district superintendency*. DOI:10.1057/9781137363251.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books. Goleman, D. (1998). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Media Rodzina, s. 154–155.
- Gołembski, M. (2009). Rozwiązania w zakresie czasu pracy jako narzędzie motywowania pracowników. *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, nr 1, s. 96–102.

- Graham, P. (Ed.). (1995). *Mary Parker Follett – Prophet of Management. A celebration of Writings from the 1920s*. Harvard Business Press.
- Grzesik, K., Kwiecińska, M. (2016). Wykorzystanie wybranych aspektów teorii integralnej w kreowaniu nowego podejścia do przywództwa. *Management Forum*, 4(4). DOI: 10.15611/mf.2016.4.03 e-ISSN 2392-0025.
- Kohn, A. (1986). *No Contest. The Case Against Competition. Why we lose in our race to win*. Houghton Mifflin Company.
- Kohn, A. (1993). *Punished by Rewards*. Houghton Mifflin Company.
- Kohn, A. (2005). *Wychowanie bez nagród i kar. Rodzicielstwo bezwarunkowe*. Wydawnictwo MiND, Podkowa Leśna.
- Księżski, K., Gogłóza, W. (2013). *Historia myśli organizatorskiej. Zarys wykładu*. Wydawnictwo Difin.
- Laloux, F. (2015). *Pracować inaczej. Nowatorski model organizacji inspirowany kolejnym etapem rozwoju ludzkiej świadomości*. Studia Emka.
- Martyniak, Z. (1996). *Historia myśli organizatorskiej. Wybitni przedstawiciele szkoły klasycznej do roku 1940*, wyd. III. Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Mary Parker Follett's Contribution to Management Thought: An Overview. *Journal of Management History*, 19(4), s. 548–564. DOI:10.1108/JMH-02-2013-0040.
- O'Donnell, H., Koontz, C., Wehrich, H. (1984). *Management Series in Thermal and Fluids Engineering*. McGraw-Hill.
- Raadschelders, J.C. (2016). Mary Parker Follett on the Need to Associate with Gusto. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 26(2), s. 398–401.
- Scherer, A.G. (1998). Pluralism and incommensurability in strategic management and organization theory: A problem in search of a solution. *Organization*, 5(2), s. 147–168. DOI: 10.1177/135050849852001.
- Schultz, M., Hatch, M.J. (1996). Living with multiple paradigms: The case of paradigm interplay in organizational culture studies. *Academy of Management Review*, 21(2), s. 529–557. DOI: 10.5465/AMR.1996.9605060221.
- Skoczylas, M. (2013). Systemy motywacji pracowników. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej: Zarządzanie*, nr 9, s. 60–72.
- Tonn, J.C. (2003). *Mary P. Follett: Creating Democracy, Transforming Management*. Yale University Press, New Haven CT.
- Wagner, R. (2006). Integral finance 101. *AQAL: Journal of Integral Theory and Practice*, 1(1), s. 379–395.
- Walsh, R. (2009). The state of the integral enterprise (Part 1): Current status and potential traps. *Journal of Integral Theory and Practice*, 4(3), s. 1–12.
- Wechsler Linden, D. (1995). The Mother of Them All. *Forbes*, January 16.

- Wilber, K. (1995). *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*. Shambhala Publications.
- Wilber, K. (1996). *A Brief History of Everything*.
- Wilber, K. (1998). *The Marriage of Sense and Soul: Integrating Science and Religion*.
- Wilber, K. (2000). *A Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality*.
- Wilber, K. (2006). *Integralna teoria wszystkiego. Wizja dla biznesu, polityki, nauki i duchowości*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Wilber, K. (2007). *Integral spirituality. A startling new role for religion in the modern and postmodern world*. Shambhala Publications.



Akademia WSB

Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB
ul. Ciepłaka 1c, 41-300 Dąbrowa Górnicza
www.wsb.edu.pl

ISBN 978-83-67673-15-0



9 788367 673150